

REPUBLIKA CHORWACJI
POLITYKA WEWNĘTRZNA I MIĘDZYNARODOWA

Republika Chorwacji

Polityka wewnętrzna i międzynarodowa

Pod redakcją naukową
Anny Jagiełło-Szostak

Wrocław 2014

Recenzent
prof. dr hab. Mirosław Dymarski

Redakcja wydawnicza
Maria Zebrany

Korekta
Andrea Marx

Projekt okładki
Bartosz Harlender

DTP
Andrzej Sokulski

**DOLNY
ŚLĄSK**

Projekt współfinansowany
z budżetu Województwa Dolnośląskiego

Uniwersytet
Wrocławski

Projekt współfinansowany
przez Instytut Studiów Międzynarodowych Wydziału
Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego

ISBN 978-83-7977-083-0

Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe
ul. Tadeusza Kościuszki 51a, 50-011 Wrocław, tel. +48 71 342 20 56...58
<http://www.atut.ig.pl>, e-mail: oficyna@atut.ig.pl

Spis treści

Wstęp	7
POLITYKA WEWNĘTRZNA	11
<i>Jacek Wojnicki</i> Dylematy przeobrażeń ustrojowych w Republice Chorwacji.....	13
<i>Marzena Cichosz</i> Partie polityczne i system partyjny w Chorwacji.....	27
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Polityka Chorwacji wobec mniejszości narodowych – aspekty prawno-instytucjonalne i społeczno-polityczne.....	43
<i>Paul Stubbs, Siniša Zrinščak</i> Europeizacja i polityka społeczna – między retoryką a rzeczywistością	65
<i>Željka Kordej-De Villa, Ivana Rašić Bakarić, Nenad Starc</i> Polityka regionalna i zagospodarowanie przestrzenne w Chorwacji	89
<i>Henryk Jaroszewicz</i> Główne kierunki chorwackiej polityki językowej po 1991 r.	113
<i>Katarzyna Taczyńska</i> Goli otok – obraz obozu w chorwackich dokumentach filmowych.....	137
<i>Magdalena Reksć</i> Chorwacja – tożsamość pogranicza.....	155
POLITYKA MIĘDZYNARODOWA	173
<i>Ida Orzechowska</i> Geopolityka Chorwacji.....	175
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Republiki Chorwacji	191
<i>Katarzyna Gelles</i> Chorwacja w polityce zagranicznej RFN na tle niemieckiego zaangażowania na Bałkanach Zachodnich	207
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Wybrane aspekty postkonfliktowych relacji chorwacko-serbskich	229
<i>Aleksandra Zdeb</i> Etnopolityka albo podporządkowanie: Chorwaci w Bośni i Hercegowinie	245
<i>Małgorzata Łakota-Micker</i> Stosunki dwustronne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Chorwacji.....	265
Bibliografia	287
Autorzy	297

Contents

Introduction.....	7
INTERNAL POLICY	11
<i>Jacek Wojnicki</i> Dilemmas of the transformation of the political system in the Republic of Croatia.....	13
<i>Marzena Cichosz</i> Political parties and the party system in Croatia	27
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Croatian policy towards national minorities – legal, institutional and socio – political aspects	43
<i>Paul Stubbs, Siniša Zrinščak</i> Europeanism and social policy: between rhetoric and reality	65
<i>Željka Kordej De Villa, Ivana Rašić, Nenad Starc</i> Regional Policy and Spatial Development in Croatia	89
<i>Henryk Jaroszewicz</i> Main areas of Croatian language policy after 1991	113
<i>Katarzyna Taczyńska</i> Goli Otok – the Image of a Prison Camp in Documentary Films.....	137
<i>Magdalena Reksć</i> Croatia - the identity of the border	155
FOREIGN POLICY	173
<i>Ida Orzechowska</i> The Geopolitics of Croatia	175
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Foreign and Security Policy of the Republic of Croatia	191
<i>Katarzyna Gelles</i> Croatia in the foreign policy of the Federal Republic of Germany within the context of German's involvement in the Western Balkans	207
<i>Anna Jagiełło-Szostak</i> Selected aspects of the post-conflict Serbo - Croatian relationship	229
<i>Aleksandra Zdeb</i> Ethnopolitics or subordination - Croats in Bosnia and Herzegovina	245
<i>Małgorzata Łakota – Micker</i> Bilateral relations between Poland and Croatia	265
Bibliography.....	287
Authors	297

Wstęp

Republika Chorwacji w ostatnim dwudziestopięcioleciu zmagająca się z intensywnymi przemianami społecznymi, gospodarczymi i politycznymi. Związane było to m.in. z rozpadem Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii, a następnie krwawymi konfliktami wstrząsającymi obszarem postjugosłowiańskim. W wyniku tych wydarzeń Republika Chorwacji zaczęła funkcjonować jako w pełni niepodległe państwo. Lata przeobrażeń (1991–2000) okupione były wstrząsami społeczno-politycznymi mobilizowanymi przez silny nacjonalizm, autorytarną polityką rządzących, wyrzekaniem się jakichkolwiek związków z Jugosławią, nieudanymi reformami, aferami korupcyjnymi, z trudem przychodziło również Chorwacji przejście z gospodarki centralnie planowanej na wolnorynkową. Odcinanie się od bycia państwem położonym na Bałkanach w istocie oddalało państwo od przemian demokratycznych. Jednak dzięki silnemu wsparciu wspólnoty międzynarodowej (zwłaszcza Niemiec) Chorwacja określiła priorytety swej polityki i doprowadziło to do obrania kursu europejskiego wraz ze wszystkimi tego konsekwencjami – budową społeczeństwa obywatelskiego, otwieraniem się na współpracę regionalną w Europie Południowo-Wschodniej i Środkowej, zacieśnianiem relacji z Paktem Północnoatlantyckim, z Unią Europejską oraz budowaniem nowych stosunków bilateralnych nadszarpniętych przez burzliwą historię regionu. Pomimo tego, że Republika Chorwacji od 1 lipca 2013 r. jest członkiem Unii Europejskiej, przed nią stoi jeszcze wiele wyzwań, reform do przeprowadzenia i trudnych kwestii do rozwiązania, które nie zostały zakończone, a tylko czasowo zażegnane. W ręce czytelników oddaję publikację, celem której jest przybliżenie Chorwacji jako podmiotu szeroko pojętych stosunków międzynarodowych ze szczególnym uzględnieniem zmian, jakie zaszły w polityce wewnętrznej i międzynarodowej tej republiki.

Ramy czasowe tomu mają charakter symboliczny i dotyczą głównie wydarzeń postkonfliktowych po 2000 r. Niezbędne jednak było wielopłaszczyznowe ukazanie zmian i odwołanie się do okresu, kiedy Chorwacja była częścią Jugosławii oraz do burzliwych lat 1991–1995 i prezydentury Franjo Tuđmana (do 1999 r.). Tym samym wśród głównych problemów badawczych należy wymienić: 1. wpływ konfliktów, jakie rozegrały się w latach dziewięćdziesiątych na terenie byłej Jugosławii, na wzajemne relacje w regionie, na przemiany ustrojowe i społeczno-gospodarcze

w funkcjonowaniu Chorwacji, na geopolityczne znaczenie Chorwacji w Europie Południowo-Wschodniej oraz strukturach euroatlantyckich; 2. wpływ konfliktów na kwestie kształtowania polityki wobec mniejszości narodowych, polityki regionalnej, językowej, społecznej, zagranicznej i bezpieczeństwa.

Na rynku polskim wśród literatury naukowej dotyczącej Republiki Chorwacji – jako nowego państwa sukcesyjnego po byłej Jugosławii – pojawiło się do tej pory kilkanaście publikacji dotyczących głównie relacji Chorwacja – UE oraz zagadnień ustrojowych. Wymienić tu należy monografie dotyczące polityki zagranicznej i bezpieczeństwa takie jak: *Chorwacja w Unii Europejskiej* Jana Musia i Marty Szpali (2011), *Integracja Chorwacji z Unią Europejską* Agnieszki Puszczewicz (2011), *Republika Chorwacji na drodze do NATO* oraz *Proces akcesji Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej* (2011) autorstwa Małgorzaty Łakoty-Micker. Zagadnieniom ustrojowym poświęcone zostały publikacje, takie jak: *System polityczny Republiki Chorwacji* Krzysztofa Krysieniela (2007), *System konstytucyjny Chorwacji* Janusza Karpa i Mariana Grzybowskiego (2007) oraz *Sabor-parlament Chorwacji z 2003 r.* wymienionych wcześniej autorów. Najnowszą publikacją jest *System rządów w Republice Chorwacji* Konrada Składowskiego z 2013 r. Wśród książek dotyczących zagadnień tożsamości narodowej warto wymienić *Leksykon tradycji chorwackich* Joanny Rapackiej z 1997 r., *Odrodzenie narodowe w Dalmacji: od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej* Antoniego Cetnarowicza (2001) oraz *Semiotyka dyskursu historycznego: chorwackie i serbskie syntezy dziejów narodu* Macieja Czerwińskiego z 2012 r. – wspomniana publikacja odnosi się także do zagadnień językowych. Podobnie jak *Język – ideologia – naród: polityka językowa w Chorwacji a język mediów* z 2005 r. tego samego autora. Aspektami z obszaru socjolingwistyki zajmuje się także Henryk Jaroszewicz np. w publikacji pt. *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego w latach 1901–1991* z 2006 r. Warto także wspomnieć o dwóch publikacjach odnoszących się do historii Chorwacji m.in.: *Historii Chorwacji* Dragutina Pavličevića z 2004 r. oraz popularnonaukowej książki pt. *Naga wyspa: gulał Tity* Božidara Jezernika z 2013 r. Z kolei aspekt kultury i literatury widoczny jest w pracach takich jak: *Polityka kulturalna Chorwacji* Ivo Brnelicia (2000), *Widzieć Chorwację: panorama literatury i kultury chorwackiej 1990–2005* pod redakcją Krystyny Pieniążek-Marković, Gorana Rema i Bogusława Zielińskiego (2005) oraz *Re-inkarnacje narodu: chorwackie narracje tożsamościowe w latach dziewięćdziesiątych XX wieku* Magdaleny Dyras (2012). Mimo dość szerokiej literatury, na rynku polskim nie pojawiła się jeszcze publikacja omawiająca zarówno aspekty polityki wewnętrznej, jak i międzynarodowej Chorwacji – w odniesieniu do zagadnień politycznych, polityki bezpieczeństwa, zagadnień społeczno-gospodarczych i językowych – zawartych w jednej książce.

Publikacja posiada charakter interdyscyplinarny. Badacze zaangażowani w jej realizację reprezentują obszary nauk społecznych (nauki o bezpieczeństwie, nauki o polityce, socjologia), humanistycznych (językoznawstwo, literaturoznawstwo), ekonomicznych (ekonomia) i prawnych. Wśród metod badawczych jakie zostały zastosowane przez badaczy dominują: metoda historyczna (wykorzystana przy badaniu genezy zjawisk i wydarzeń historycznych wpływających na kształtowanie się

Republiki Chorwacji w stosunkach międzynarodowych jak i wewnętrznej transformacji), instytucjonalna (analiza dokumentów i aktów prawnych zwłaszcza przy opisywaniu polityki wobec mniejszości narodowych, polityki społecznej, polityki zagranicznej i bezpieczeństwa) i systemowa (zastosowana przy opisie działań państwa w aspekcie polityki wewnętrznej i międzynarodowej).

Praca składa się z dwóch części: I. Polityka wewnętrzna oraz II. Polityka międzynarodowa. W części pierwszej zawarte zostały rozdziały poświęcone kwestiom wewnętrznym Republiki Chorwacji, takim jak: polityka, język, kultura, tożsamość narodowa. Do aspektów transformacji ustrojowej (kształtowanie organizmu państwowego, demokratyzacja systemu społeczno-politycznego i zmiany w gospodarce) odnosi się tekst Jacka Wojnickiego pt. „Dylematy przeobrażeń ustrojowych w Chorwacji”. Rozdział pt. „Partie polityczne i systemy partyjne w Chorwacji” autorstwa Marzeny Cichosz ukazuje kierunki ich ewolucji. Następnie Anna Jagiełło-Szostak podejmuje temat pt. „Polityka Chorwacji wobec mniejszości narodowych – aspekty prawno-instytucjonalne oraz społeczno-polityczne”, gdzie porusza kwestie praw politycznych, kulturowych, językowych i ekonomicznych mniejszości narodowych na tle uregulowań prawno-instytucjonalnych. Nawiązaniem jest tekst pt. „Główne kierunki chorwackiej polityki językowej po 1991 r.” autorstwa Henryka Jaroszewicza, który szczegółowo omawia główne podmioty prowadzonej polityki, jak: chorwackie władze państwowe, instytucje kulturalno-polityczne oraz poczynania czołowych lingwistów chorwackich. Paul Stubbs i Siniša Zrinščak w rozdziale pt. „Europeizacja i polityka społeczna – między retoryką a rzeczywistością” krytycznie analizują zaniedbania w obszarze polityki w Chorwacji na tle polityki społecznej Unii Europejskiej. Zagadnieniom gospodarczym, a zwłaszcza polityki regionalnej i polityki przestrzennej Chorwacji, poświęcony jest tekst pt. „Polityka regionalna i zagospodarowanie przestrzenne w Chorwacji” Żeljki Kordej De Villi, Ivany Rašić i Nenada Starca. W tej części poruszony został także aspekt kulturowo-polityczno-historyczny jakim jest „Goli Otok – obraz obozu w chorwackich dokumentach filmowych” autorstwa Katarzyny Taczynskiej. Ostatnim zagadnieniem części pierwszej jest tożsamość Chorwacji. Tekst Magdaleny Reksć pt. „Chorwacja – tożsamość pogranicza” odwołuje się zarówno do aspektów, kulturowych, politycznych, jak i ekonomicznych Chorwacji. Ponadto posiada wymiar międzynarodowy, gdzie wspomniane są europejskie dążenia Chorwacji przeciwstawione „barbarzyńskim” Bałkanom. Rozdział ten poprzez wspomnienie o geograficznym położeniu państwa koresponduje z częścią drugą książki, która odnosi się do aspektów polityki międzynarodowej.

Część drugą otwiera rozdział pt. „Geopolityka Chorwacji” Idy Orzechowskiej, która podejmuje próbę analizy ewolucji geopolitycznego położenia Chorwacji po roku 1991 w perspektywie koncepcji geopolityki krytycznej. Kolejny artykuł autorstwa Anny Jagiełło-Szostak porusza zagadnienia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Republiki Chorwacji po 2000 r. w wymiarze międzynarodowym, regionalnym i bilateralnym. Kwestie te poszerzone są przez kolejne rozdziały, takie jak: „Chorwacja w polityce zagranicznej RFN na tle niemieckiego zaangażowania na Bałkanach Zachodnich” Katarzyny Gelles. Autorka dokonuje oceny roli, jaką odegrała Chor-

wacja w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec ze wskazaniem czynników ją determinujących; „Wybrane aspekty postkonfliktowych relacji serbsko-chorwackich” Anny Jagiełło-Szostak opisują najbardziej aktualne bilateralne relacje między Serbią i Chorwacją; „Etnopolityka albo podporządkowanie: Chorwaci w Bośni i Hercegowinie” Aleksandry Zdeb, która wnikliwie analizuje politykę prowadzoną przez Chorwatów w wieloetnicznej BiH. Ostatni rozdział poświęcony jest tradycyjnie dobrym relacjom polsko-chorwackim, opisuje stosunki polityczne, gospodarcze, kulturalne, jak i wspomina o polskich turystach coraz częściej odwiedzających Chorwację. Rozdział Małgorzaty Łakoty-Micker nosi tytuł „Stosunki dwustronne między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Chorwacji”.

Projekt publikacji oparty jest na współpracy międzynarodowej naukowców z Polski z ośrodków akademickich, takich jak: Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Jagielloński oraz Chorwacji z Instytutu Ekonomicznego w Zagrzebiu i Wydziału Prawa Uniwersytetu w Zagrzebiu.

Niniejszy tom jest ponadto nawiązaniem do wydanych w latach 2002–2010 przez Instytut Studiów Międzynarodowych (UWr) monografii opisujących transformacje w Europie Środkowo-Wschodniej. Publikacje pod redakcją Bernarda J. Albina i Walentego Baluka *Europa Wschodnia – dekada transformacji. Ukraina*, Wrocław 2002, *Europa Wschodnia – dekada transformacji. Rosja*, Wrocław 2003, *Europa Wschodnia – dekada transformacji. Białoruś*, Wrocław 2004, *Europa Środkowa – dekada transformacji. Republika Czeska*, Wrocław 2005 oraz *Współczesna Słowacja: sytuacja wewnętrzna i pozycja międzynarodowa* pod redakcją Elżbiety Pałki, Wrocław 2010.

Książka adresowana jest do pracowników naukowych, doktorantów i studentów, a tym samym stanowi podporę w kształceniu i zdobywaniu wiedzy o Europie Środkowej i Bałkanach, zwłaszcza na kierunkach, takich jak: politologia, stosunki międzynarodowe, bezpieczeństwo międzynarodowe, ekonomia, historia oraz na kierunkach filologicznych. Książka będzie mogła spełniać rolę podręcznika akademickiego. Opracowanie jest także kierowane do członków stowarzyszeń przyjaźni polsko-chorwackiej, urzędników polsko-chorwackich miast partnerskich, dziennikarzy, biznesmenów i wszystkich osób zainteresowanych poszerzeniem wiedzy na temat Chorwacji.

*

Na koniec chciałabym podziękować piętnastu badaczom (różnych dziedzin naukowych), dzięki którym powstała publikacja omawiająca skomplikowane aspekty wewnętrzne i międzynarodowe Chorwacji. Chciałabym również podziękować Marszałkowi Województwa Dolnośląskiego, Dziekanowi Wydziału Nauk Społecznych UWr, Dyrektorowi Instytutu Studiów Międzynarodowych UWr oraz pracownikom Działu Badań Naukowych UWr za pomoc w wydaniu niniejszej monografii.

Wydanie publikacji zostało sfinansowane z budżetu Województwa Dolnośląskiego oraz ze środków Instytutu Studiów Międzynarodowych Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego.

Wrocław, 25 listopad 2014 r.

Anna Jagiełło-Szostak

Polityka wewnętrzna

JACEK WOJNICKI
INSTYTUT EUROPEISTYKI
UNIwersytet Warszawski

Dylematy przeobrażeń ustrojowych w Republice Chorwacji

Abstrakt: *Na przeobrażenia ustrojowe w Chorwacji składają się trzy następujące płaszczyzny: kształtowanie organizmu państwowego, demokratyzacja systemu społeczno-politycznego oraz zmiany w gospodarce skierowane w stronę rynkową. Należy pamiętać, iż w latach dziewięćdziesiątych największy nacisk był położony przez władze państwowe Republiki na proces formowania odrębnego państwa. W pierwszym okresie funkcjonowania państwa mieliśmy do czynienia z systemem hybrydowym tzw. demokracji tzn. połączeniem elementów systemu demokratycznego oraz autorytarnego. Zmiany demokratyczne przyspieszyły dopiero po 2000 roku wraz z alternacją władzy i zgonem prezydenta Franjo Tuđmana. Dodatkowym impulsem w zakresie reform politycznych i gospodarczych był proces akcesji Republiki do instytucji europejskich czyli wymóg spełnienia przez aspirujące państwo tzw. kryteriów kopenhaskich z 1993 roku.*

Słowa kluczowe: transformacja, demokratyzacja, system polityczny, reforma polityczna, instytucje demokratyczne

Abstract: DILEMMAS OF THE TRANSFORMATION OF THE POLITICAL SYSTEM IN THE REPUBLIC OF CROATIA

The independence of Croatia was a process that began with the changes in the political system and with constitutional changes in 1990 that transformed the Socialist Republic of Croatia into the Republic of Croatia, which in turn proclaimed the Christmas Constitution, and held the Croatian independence referendum in 1991. After the country formally declared independence in June 1991, and the ensuing dissolution of its association with SFR Yugoslavia, it introduced a three-month moratorium on the independence decision when urged to do so by the European Community and the Conference on Security and Cooperation in Europe. During that time the Croatian War of Independence started. In mid-1989, political parties other than the Communist Party were first allowed, starting a transition from the single-party system. A number of new parties were founded in Croatia, including the Croatian Democratic Union (Croatian: Hrvatska demokratska zajednica) (HDZ), led by Franjo Tuđman.

Keywords: transformation, democratization, political systems, political reform, democratic institutions

Przeobrażenia prawno-ustrojowe w Jugosławii pod koniec lat osiemdziesiątych znalazły swój wyraz obok konstytucji federalnej w ustawach zasadniczych poszczególnych republik¹. Najszybciej zmiany konstytucyjne przeprowadzono w Słowenii, co było wyrazem zaawansowania tej republiki na drodze reform polityczno-gospodarczych. Z kolei drugą republiką, w której dokonano nowelizacji ustawy zasadniczej była Chorwacja². Pierwsza nowelizacja konstytucji republikańskiej została przeprowadzona 15 lutego 1990 roku. Umożliwiono wówczas pluralizm życia politycznego, usunięto przepisy konstytucyjne faworyzujące Związek Komunistów Chorwacji. Jednocześnie parlament uchwalił nowe prawo wyborcze, pozwalające przeprowadzić wolne i demokratyczne wybory. Kolejną nowelizację uchwalono 25 lipca 1990 roku. W tym przypadku nowelizacji dokonał nowy parlament, zdominowany przez centroprawicową HDZ³. Wówczas parlament chorwacki wprowadził 12 konstytucyjnych zmian. Zmiany dotyczyły przede wszystkim instytucji głowy państwa oraz rządu. Zastąpiono kolektywne Prezydium Republiki instytucją Prezydenta Republiki⁴. Dokonano jednocześnie zmiany nazwy republikańskiej władzy wykonawczej (z Rady Wykonawczej) na Rząd Republiki. Trzeba także zwrócić uwagę na nadanie nowej nazwy państwu – Republika Chorwacka, a w miejsce socjalistycznej czerwonej gwiazdy zajął historyczny herb chorwacki złożony z 25 czerwono-białych kostek⁵.

Wspólnym elementem dokonanych nowelizacji ustaw zasadniczych we wspomnianych dwóch republikach (Słowenia oraz Chorwacja) była demokratyzacja systemu społeczno-politycznego oraz zwiększenie autonomii republik względem federacji jugosłowiańskiej. Warto podkreślić, iż pierwsze nowelizacje zostały uchwalone jeszcze przez ustępujące parlamenty. Równocześnie proces dostosowywania ustaw zasadniczych do zmieniającej się rzeczywistości polityczno-gospodarczej był kontynuowany po wyborach wygranych przez ugrupowania centroprawicowe. Warto także wskazać, iż zmiany do tych konstytucji świadczyły o bardzo konsekwentnym przechodzeniu w kierunku własnej państwowości.

W Chorwacji narastało niezadowolenie z funkcjonowania federacji ustanowionej w 1945 roku. W 1969 roku Chorwackie Towarzystwo Literackie sformułowało petycję, w której pisano o traktowaniu Chorwatów jak nielegalnych rezydentów w ich własnym kraju, podporządkowaniu interesu Chorwacji Serbii, serbizowaniu języka oraz

¹ Zob. M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991*, Warszawa 2004; E. Bujwid-Kurek, *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008; J. Wojnicki, *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych państw postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007; I. Rycerska, *Rozpad Jugosławii*, Kielce 2003; A. Giza, *Narodziny i rozpad Jugosławii*, Szczecin 1994; B. Zawadzka, *Zmiany systemu politycznego w ustawodawstwie państw Europy Środkowo-Wschodniej. 1989–1991*, Warszawa 1992.

² Zob. *The rebirth of democracy. 12 constitutions of Central and Eastern Europe*, Strasbourg 1996, s. 51; D. Pavličević, *Historia Chorwacji*, Poznań 2004, s. 508, 512.

³ Prezydent Franjo Tuđman, uzasadniając zmiany konstytucyjne, zadeklarował, iż Chorwacja będzie opierała się na wzorach zachodnioeuropejskich i amerykańskiej tradycji demokratycznej oraz na doświadczeniach wyniesionych z tradycji chorwackiej. Zob. D. Pavličević, dz. cyt., s. 512.

⁴ Nowelizacja konstytucji przewidywała wprowadzenie instytucji wiceprezydentów w liczbie sześciu.

⁵ Zob. K. Krysiel, *System polityczny Republiki Chorwacji*, Poznań-Chorzów 2007, s. 94 i nast.

stałym identyfikowaniu dążeń chorwackich z *ustaszami* Ante Pavelicia. W 1970 roku w partii komunistycznej w Chorwacji zaczął przeważać kierunek narodowy. Na czele ruchu zmian (*Maspok*) stali przywódcy partyjni republiki – Savka Dabčević-Kučar, Pero Pirker oraz Miko Tripalo. Gloryfikowano przeszłość chorwacką, takie postacie historyczne jak ban Josip Jelačić, Stjepan Radić. W 1971 roku wprowadzono poprawki do konstytucji Chorwacji, gdzie określono republikę jako państwo narodowe Chorwatów oraz mieszkańców Chorwacji narodowości serbskiej i innych. Poczęto głosić hasła rozszerzenia granic Chorwacji, odrębnej waluty oraz politycznej liberalizacji. Proces przemian politycznych z początku lat siedemdziesiątych został nazwany Chorwacką Wiosną⁶. Przeciwko liberałom i nacjonalistom chorwackim wystąpił prezydent Tito⁷. Odsunięto wówczas dotychczasowych przywódców republiki, a nową liderką partii komunistycznej została Milka Planinc⁸. Uczyniono pewne ustępstwa w sferze gospodarczej, jednocześnie rozpoczęto czystki w partii i administracji. Nacjonalizm chorwacki został zepchnięty do podziemia. Głównym jego obrońcą i wyrazicielem pozostał Kościół katolicki z arcybiskupem Franjo Kuhariciem, pozycję Kościoła umacniały dodatkowo obchody 1000-lecia chrześcijaństwa Chorwacji. Po śmierci Tity (maj 1980 roku) rozpoczęta została w Chorwacji skrajnie antyklerykalna kampania. Potęgowała ona istniejące napięcie chorwacko-serbskie⁹.

Jednocześnie w latach osiemdziesiątych kierownictwie państwowym Jugosławii zderzały się dwie sprzeczne tendencje rozwiązania kryzysu państwowości federacji¹⁰. Jedna tendencja dążyła do liberalizacji systemu społeczno-politycznego w połączeniu z ugodą między narodami SFRJ. Z drugiej strony totalitarne ciągoty nacjonalistyczne uaktywniały się w partii serbskiej, a uosabiał je Slobodan Milošević od 1986 roku – lider Związku Komunistów Serbii¹¹. Stając na czele partii, polityk ten zaczął realizować program zakładający pełną kontrolę w Serbii (włącznie z kultem jednostki – S. Miloševića), zlikwidowanie praw autonomicznych okręgów Wojwodiny i Kosowa, a także zwiększenie centralizacji Jugosławii pod egidą Serbii. Jak zauważył Dimitrij Rupel, wydarzenia po 1987 roku, kiedy na czele partii ko-

⁶ Zob. szczegółowo o odrodzeniu narodowym w Chorwacji w połowie lat sześćdziesiątych: A. Čuvalo, *The Croatian National Movement 1966–1972*, New York 1990; Zob. D. Pavličević, dz. cyt., s. 470 i n.; M. J. Zacharias, *Komunizm, federacja, nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991...*, dz. cyt., s. 277 i n.; M. Tanner, *Croatia. A Nation forged in war*, Yale University Press 1997, s. 184 i n.

⁷ Choć jak przypomina Marcus Tanne aż do lata 1971 roku prezydent J. Tito bronił chorwackich reformatorów w ich sporach przeciw dogmatycznym oponentom w partii komunistycznej. Zob. M. Tanne, *Croatia. A Nation forged in war*, dz. cyt., s. 197.

⁸ Zob. N. Kołomejczyk, A. Koseski, *Europejskie państwa socjalistyczne. 1960-75*, Warszawa 1984, s. 446; H. Matković, *Povijest Jugoslavije: 1918–1991: Hrvatski pogled*, Zagreb 1998, s. 354 i n.

⁹ Zob. *Historia Europy Środkowo-Wschodniej*, red. J. Kłoczowski, Lublin 2000, s. 525.

¹⁰ Można się także spotkać z opiniami, iż były 3 koncepcje rozwiązania kryzysu federacji: zachowanie dotychczasowego kształtu federacji – za tym optowali członkowie generacji, model państwa scentralizowanego pod przewodnictwem Serbii – takie stanowisko zajmowali komuniści Serbii, transformacja gospodarcza państwa i poddanie go wpływowi Zachodu – takie plany miał premier SFRJ Ante Marković. Zob. R. Jaworek, *Wybacz im, Serbio!*, Warszawa 2000, s. 116.

¹¹ Zob. R.J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London and New York 1995, s. 388 i n.; B. Magaš, *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980–1992*, London – New York 1993, s. 160.

munistycznej w Serbii stanął S. Milošević, miały miejsce pod naciskiem serbskim skierowanym przeciw wszystkim, którzy nie akceptowali hasła: *Silna Serbia w silnej Jugosławii*¹².

Program S. Miloševicia nie stanowił właściwie recepty na kryzys jugosłowiańskiej federacji. Polityka centralizacji doprowadziła do konfliktu z dwoma najbardziej rozwiniętymi gospodarczo republikami – Chorwacją i Słowenią oraz do narastania animozji narodowościowych (przede wszystkim z Albańczykami i Chorwatami).

Wydarzenia w Chorwacji przebiegały bardziej dramatycznie niż w sąsiedniej Słowenii. Zdecydował o tym m.in. fakt zamieszkiwania tej republiki przez liczną mniejszość serbską (ok. 12% zgodnie ze spisem w 1991 roku)¹³. Należy także podkreślić, iż proces demokratyzacji w tej republice rozpoczął się później niż w Słowenii (pod koniec lat osiemdziesiątych), gdy kierownictwo partii komunistycznej przejął Ivica Račan. Wśród przesłanek przemian polityczno-ustrojowych należy wymienić: szybko postępującą delegitimizację rządów komunistycznych na skutek postępującego kryzysu gospodarczego i politycznego; negatywną reakcję Chorwatów wobec polityki nacjonalistycznej Slobodana Miloševicia. Ważną rolę odegrał także czynnik zewnętrzny i to rozumiany dwojako. Mamy tu na myśli wpływ wydarzeń w sąsiedniej Słowenii oraz w całej Europie Środkowo-Wschodniej (tzw. Jesień Ludów)¹⁴.

W pierwszych demokratycznych, wielopartyjnych wyborach w Chorwacji w kwietniu 1990 roku zwycięstwo odniosła centroprawicowa Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (Hrvatska Demokratska Zajednica – HDZ), której przewodniczył Franjo Tuđman¹⁵. Tuđman był komisarzem politycznym oddziału partyzanckiego, po 1945 roku pracował jako kadrowiec w Ministerstwie Obrony Narodowej. Po ukończeniu Akademii Sztabu Generalnego został najmłodszym jugosłowiańskim generałem, lecz pozostał pracownikiem Wojskowego Instytutu Historycznego¹⁶. Najpierw wydalony z armii, następnie w latach siedemdziesiątych był więziony za działalność narodową. Swoje poglądy na kwestie etniczne na ziemiach jugosłowiańskich zawarł w pracy „Nationalism in Contemporary Europe”¹⁷. Głosił w niej upadek hasła Tity o *bratstvie* i *jedinstvie*. Można zaryzykować opinię, iż sukces ugrupowania Tuđmana był konsekwencją narastania nastrojów nacjonalistycznych w Serbii pod wpływem polityki S. Miloševicia. Jak podkreślał Zoran Đinđić – bez S. Miloševicia nie byłoby Tuđmana. Bowiem kiedy w Serbii do władzy doszedł

¹² Por. D. Rupel, *Slovenia's shift from the Balkans to Central Europe*, in: *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects*, ed. J. Benderly, E. Kraft, Macmillan 1997, s. 42.

¹³ Por. P. Eberhardt, *Między Niemcami a Rosją. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*, Warszawa 1996, s. 293; M. Waldenberg, *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000, s. 449 i n.; S. Łodziński, *Struktura etniczna Jugosławii w latach 1981–1991*, Biuro Studiów i Analiz Kancelarii Sejmu, Informacja Nr 61, Warszawa 1991.

¹⁴ Por. L. Cohen, *Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition*, in: *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*, ed. K. Dawisha, B. Parrott Cambridge 1997, s. 71.

¹⁵ Por. L. Cohen, *Embattled democracy...*, dz. cyt., s. 80; D. Pavličević, dz. cyt., s. 510 i n.; K. Krysiel, dz. cyt., s.

¹⁶ Por. A. Koseski, *W bałkańskim tyglu*, dz. cyt., s. 92

¹⁷ Zob. F. Tudjman, *Nationalism in Contemporary Europe*, New York 1981.

S. Milošević, w Chorwacji czołową postacią był Ivica Račan. Dopiero po roku 1989 chorwacki nacjonalizm i Tuđman pojawili się na scenie¹⁸.

Na pierwszym posiedzeniu parlamentu – Saboru w maju 1990 roku wybrano F. Tuđmana na Prezydenta Republiki, a także zniesiono wszelkie symbole socjalistyczne, zastępując je narodowymi – chorwackimi¹⁹. Odpowiedzią na to ze strony ludności serbskiej były lokalne bunty (blokowanie, zaminowywanie dróg, a nawet zabójstwa Chorwatów). 19 sierpnia 1990 roku Serbowie z Krajiny przeprowadzili referendum, w którym 90% głosujących opowiedziało się za wprowadzeniem autonomii. 1 października 1990 roku został proklamowany Serbski Autonomiczny Region Krajiny, nie uznawany przez władze w Zagrzebiu²⁰.

Nowa konstytucja republiki została uchwalona 22 grudnia 1990 roku. Serbowie zostali w niej potraktowani jako mniejszość narodowa, co tylko spotęgowało ich niezadowolenie. Zaczęło dochodzić do zbrojnych prowokacji, w których Serbowie byli wspierani przez armię federalną. 30 marca 1991 roku samowolna serbska policja wyrzuciła chorwackich pracowników Parku Narodowego Jezior Plitwickich, ogłaszając jego przyłączenie do Krajiny. W strzelaninie z oddziałami policji chorwackiej zginęły dwie pierwsze ofiary wojny w Jugosławii – Chorwat Josip Jović oraz Serb Rajko Vukadinović. Do kolejnej zbrojnej potyczki doszło 2 maja 1991 roku w wiosce Borove Selo, w walkach między serbskimi bojówkarzami a chorwacką policją zginęło 10 Chorwatów oraz 3 Serbów²¹.

Z kolei Chorwaci demonstrowali przeciw obecności armii federalnej w republice. Po jednej z takich demonstracji, na początku maja 1991 roku w Splicie, doszło do kolejnych krwawych zamieszek, w wyniku których śmierć poniósł żołnierz armii federalnej²². Odpowiedzią władz federalnych było wydanie dokumentu zapewniającego o zamiarze demokratycznego oraz pokojowego rozwiązywania konfliktów pomiędzy republikami i narodowościami. 12 maja 1991 roku Serbowie zamieszkujący północno-zachodnią część republiki przeprowadzili referendum, w którym 90% głosujących opowiedziało się za integralnością z Jugosławią²³.

Separatystyczne nastroje odzwierciedlało referendum zarządzone przez władze Chorwacji na 19 maja 1991 roku, a zbojkotowane przez Serbów. Za utworzeniem suwerennego państwa głosowało 94% uczestniczących przy frekwencji wynoszącej

¹⁸ Zob. *Nasza bardzo wielka wina – rozmowa Adama Michnika z Zoranem Džindžićem*, „Gazeta Wyborcza”, 16 czerwca 2001 r.

¹⁹ Zob. L. Cohen, *Embattled democracy...*, dz. cyt., s. 80; D. Pavličević, *dz. cyt.*, s. 511; H. Sirotković, *Sabor posle 1990*, w: *Hrvatski Sabor*, Zagreb 1995, s. 105 i n.

²⁰ Zob. M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003, s. 137.

²¹ Por. S. Ramet, *Balkan Babel. The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the fall of Milošević*, Westview Press 2002, s. 65 i n.; M. Kuczyński, *Krwawiąca Europa. Konflikty i punkty zapalne w latach 1990–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001, s. 172 i n.; M. Tanner, *dz. cyt.*, s. 244 i n.

²² Por. D. Pavličević, *dz. cyt.*, s. 520; W. J. Dziak, R. Morawiec, *Jugosławia*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia. 1991*, Warszawa 1993, s. 122.

²³ Zob. P. Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Paris 1992, s. 304; L. Podhorodecki, *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Warszawa 2000, s. 200.

60%²⁴. 25 czerwca 1991 roku Chorwacja razem ze Słowenią proklamowały niepodległość. Jednocześnie autonomię oraz przyłączenie do Serbii ogłosili Serbowie z Krajiny²⁵. W lipcu 1991 roku rozpoczęły się regularne starcia zbrojne z armią federalną oraz oddziałami serbskimi. W odpowiedzi na zaostrzenie się sytuacji wewnętrznej Franjo Tuđman powołał rząd jedności narodowej. W jego skład weszli przedstawiciele czterech partii opozycyjnych, jeden reprezentant Muzułmanów chorwackich, a także dwaj Serbowie lojalni wobec rządu chorwackiego²⁶.

Walki zbrojne objęły: Krajinę, Wschodnią oraz Zachodnią Sławonię – tereny zamieszkałe przez mniejszość serbską. Najkrwawsze potyczki toczyły się o Vukovar oraz pod Osijekiem. Zawieszenie broni udało się wynegocjować wysłannikowi ONZ Cyrusowi Vance'owi dopiero 3 stycznia 1992 roku. Walki toczone od 25 czerwca 1991 roku kosztowały życie ok. 10 tysięcy osób (żołnierzy, jak i ludności cywilnej). Kolejne 3 tysiące uznano za zaginione. Około 380 tysięcy Chorwatów oraz 120 tysięcy Serbów zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów. 21 lutego 1992 roku Rada Bezpieczeństwa ONZ zdecydowała o rozmieszczeniu na linii frontu, w Krajinie i Sławonii, sił rozjemczych ONZ (UNPROFOR) w sile 14 tysięcy żołnierzy²⁷.

Parlament Chorwacji ustanowił symbole narodowe nowego państwa. Flaga narodowa to równej szerokości poziome pasy w kolorach (od góry) czerwonym, białym oraz niebieskim. Pośrodku umieszczone jest chorwackie godło w kształcie tarczy z szachownicą z 13 czerwonych oraz 12 białych pól. Nad tarczą znajduje się 5 mniejszych tarcz przedstawiających historyczne herby chorwackie – od lewej: najstarszy znany herb chorwacki, herb Republiki Dubrownickiej, Istrii oraz Sławonii. Za hymn narodowy uznano pieśń: *Piękna nasza Ojczyzno*. Jednocześnie wprowadzono walutę Chorwacji – *kunę*²⁸.

Ostatecznie w 1995 roku chorwackie władze państwowe podjęły działania zbrojne, które miały zapewnić pełną kontrolę nad całym terytorium republiki²⁹. W maju 1995 roku wojska chorwackie przeprowadziły operację „Błysk”, w wyniku której przejęły z rąk Serbów tereny Zachodniej Sławonii (okolice Okučany, Novej Gradiški i Pakracu). W wyniku kolejnej ofensywy armii chorwackiej w sierpniu 1995 roku (operacja „Burza”) została zajęta Krajina, a ok. 300 tysięcy Serbów zmuszonych do

²⁴ Zob. D. Pavličević, dz. cyt., s. 520; M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 37

²⁵ Zob. o początkach konfliktu chorwacko-serbskiego: M. Tanner, dz. cyt., s. 231 i n.; J. Guskova, *Istorija jugoslovenske krize: (1990–2000)*, Beograd 2003, s. 284 i n.; M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 39 i n.

²⁶ Zob. M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 40; M. Tanner, dz. cyt., s. 253

²⁷ Zob. M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 49 i n.; J. Guskova, *Istorija jugoslovenske krize...*, dz. cyt., s. 295 i n.; C. Bennett, *Yugoslavia's Bloody Colalapse. Causes, Course and Consequences*, New York 1995, s. 172 i n.; W. Walkiewicz, *Jugosławia-byt wspólny i rozpad*, Warszawa 2000, s. 248; J. Kukulka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych. 1945–2000*, Warszawa 2003, s. 547 i n.

²⁸ Por. D. Pavličević, dz. cyt., s. 512; s. Fallon, P. Hellander, J. Oliver, *Chorwacja oraz Jugosławia (Serbia i Czarnogóra), Słowenia, Macedonia, Bośnia i Hercegowina*, Bielsko-Biała 1998, s. 6 i n.

²⁹ Zob. M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 92 i n.; J. Guskova, *Istorija jugoslovenske krize...*, dz. cyt., s. 295 i n.

ucieczki. Kluczowym momentem był styczeń 1998 roku, wtedy władze chorwackie przejęły kontrolę nad Wschodnią Sławonią wraz z Vukovarem³⁰.

W wyniku rozpadu Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii, na początku lat dziewięćdziesiątych pojawiło się na mapie Europy pięć nowych państw, jednym z nich jest Republika Chorwacji. Obecny ustrój byłych republik SFRJ zależał od kilku przesłanek: występowanie tradycji demokratycznej w poszczególnych republikach³¹, stanowisko elit politycznych oraz rodzaj osobowości polityków sprawujących władzę (osobowość autorytarna czy demokratyczna)³². Można także zauważyć, iż przyjęty system polityczny w dużej mierze uzależniony jest od trybu uzyskania przez te państwa suwerenności i niepodległości (pokojowo czy w wyniku działań wojennych). W państwach, które musiały stawiać zbrojny opór interwencji jugosłowiańskiej armii federacyjnej (np. w Chorwacji), uprawnienia konstytucyjne prezydenta jako głowy państwa są o wiele bardziej rozbudowane niż uprawnienia prezydenta Macedonii, która uzyskała niepodległość w sposób pokojowy.

Ustrojodawcy państw postjugosłowiańskich stanęli u progu lat dziewięćdziesiątych przed koniecznością wyboru systemu rządów, adekwatnego do tradycji politycznej, a także sytuacji zewnętrznej towarzyszącej powstawaniu państwa (konflikt zbrojny w Chorwacji, Bośni i Hercegowinie). Przy wyborze systemu rządów należy uwzględnić także dominujące tendencje w elitach rządzących (silne osobowości – F. Tuđman w Chorwacji, S. Milošević w Serbii)³³.

Transformacja ustrojowa w państwach postjugosłowiańskich zapoczątkowała odejście od państwa typu socjalistycznego oraz powolną budowę państwa demokratycznego. Wybór demokratycznego sposobu sprawowania władzy był wyborem strategicznym, choć w przypadku republik postjugosłowiańskich pozostawał w cieniu powstawania nowych organizmów państwowych. Sytuacja powyższa odróżniała wydarzenia w Europie Środkowej od tych, które miały miejsce na terenach Jugosławii. Należy zauważyć, iż kształtowanie się systemów demokratycznych

³⁰ Zob. M. Kuczyński, *Balkańska pożoga*, dz. cyt., s. 112

³¹ Należy podkreślić, iż tradycję własnej, odrębnej państwowości przed 1918 rokiem posiadały jedynie Serbia i Czarnogóra oraz – w mniejszym stopniu – Chorwaci w ramach Austrio-Węgier. Specyficzna jest natomiast sytuacja Chorwacji z racji istnienia Niezależnego Państwa Chorwackiego pod protektorem włosko-niemieckim w okresie II wojny światowej.

³² Znaczenie elit politycznych w pierwszym okresie kształtowania się systemów politycznych jest nie do przecenienia. Dlatego podkreślić należy osobowość koncyliacyjną prezydenta Słowenii Milana Kučana czy też Macedonii – Kiro Gligorova. Z drugiej strony mamy do czynienia w przypadku dwóch państw bałkańskich z osobowością o cechach autorytarnych – Franjo Tuđmana (Chorwacja) czy też Slobodana Miloševicia (Serbia). Zob. A. Antoszewski, *Instytucjonalizacja przywództwa politycznego w państwach postkomunistycznych*, w: *Przywództwo polityczne. Teorie i rzeczywistość*, red. L. Rubisz i K. Zuba, Toruń 2004, s. 36 i n.

³³ Prezydent Chorwacji Stipe Mešić od 2000 r. opisywał w sposób następujący system polityczny republiki za prezydentury Franjo Tuđmana. „Chorwacja nie funkcjonowała jako państwo prawa. Centrum zarządzania znajdowało się w gabinecie prezydenckim. Rząd i parlament nie miały autonomii. Teraz centrum decyzyjne przenosi się do parlamentu, rząd zaczyna wreszcie rządzić. Te przemiany trzeba usankcjonować poprzez zmianę konstytucji”. Zob. *Jedna Bośnia trzech narodów. Rozmowa ze Stipem Mešićem, prezydentem Chorwacji*, w: R. Bilski, *Wielki Post w Osiemnastym Batalionie: Bałkany na przełomie dwóch tysiącleci*, Sejny 2001, s. 173

nie następowało jednakże bezproblemowo, wśród republik postjugosłowiańskich można mówić o zróżnicowanym jego tempie. Timothy Garton Ash zalicza reżim F. Tuđmana oraz S. Miloševicia do typu *demokracji* (mieszanki pewnych elementów demokracji oraz dyktatury). Trzy filary *demokracji* stanowią: tajna policja, telewizja państwowa oraz zawłaszczenie gospodarki przez członków i zwolenników reżimu³⁴. Jednocześnie ustawodawcy stanęli przed dylematem, jaki system władzy politycznej zastosować w nowych państwach (doświadczenia socjalistycznej Jugosławii z oczywistych powodów nie mogły zostać wykorzystane).

Kluczowe pytanie sprowadzało się do oparcia fundamentów systemu rządów na dwóch modelach: parlamentarystyce lub silnej władzy prezydenckiej. Andrzej Antoszewski³⁵ zauważył, iż o ile dyskusja teoretyczna koncentruje się na zaletach i wadach czystego parlamentarystyki i prezydenccjalizmu, o tyle faktyczna kontrowersja polityczna dotyczy tylko jednej kwestii – a mianowicie pozycji głowy państwa wobec innych centrów decyzyjnych – zwłaszcza wobec rządu i parlamentu. Doświadczenia historyczne w przypadku omawianych państw nie mogły odgrywać decydującej roli. Dość przypomnieć, że jedynie Słowacy i Chorwaci mogli odwołać się do idei parlamentarystyki doby Cesarstwa Austro-Węgier.

Badacze zajmujący się przejściem od systemu autorytarnego do demokratycznego zaobserwowali, że większość z państw odzyskujących niepodległość lub przechodzących demokratyzację przyjmowało rozwiązania parlamentarne³⁶. Model ten stwarzał większą szansę na szybszą konsolidację systemu demokratycznego. I – co równie ważne – jest bardziej bezpieczny dla państw dopiero kształtujących system demokratyczny, bo nie grozi autorytarnymi tendencjami jednostki.

Generalnie można wymienić wśród państw postjugosłowiańskich republiki parlamentarno-gabinetowe (Słowenia, Macedonia oraz Chorwacja od 2000 roku) oraz republiki z aktywną rolą prezydenta. Realna pozycja głowy państwa wynika z praktyki konstytucyjnej oraz przepisów ustaw zasadniczych (Chorwacja doby F. Tuđmana oraz Serbia za czasów S. Miloševicia)³⁷. Głowa państwa może sprawować albo rolę arbitra w systemie politycznym, albo aktywnego organu w systemie

³⁴ Por. T. G. Ash, *Historia na gorąco. Eseje i reportaże z Europy lat 90.*, Kraków 2000, s. 428. Por. także: I. Budge, K. Newton, *Polityka Nowej Europy. Od Atlantyku do Uralu*, Warszawa 2001, s. 123.

³⁵ Zob. A. Antoszewski, *Forma rządu*, [w:] *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 58.

³⁶ Alfred Stefan oraz Cindy Skach podają, że w latach 1979–1989 istniały 43 państwa o trwałym systemie demokratycznym. Wśród nich było: 31 demokracji parlamentarnych, 5 demokracji prezydenckich, 2 demokracje semiprezydenckie oraz 2 demokracje o systemie mieszanym (Szwajcaria, Finlandia).

³⁷ Konstytucjonalista z Uniwersytetu Belgradzkiego – dr Ratko Marković określa, iż relacje między legislatywą a egzekutywą w Serbii zostały zorganizowane na zasadach parlamentarystyki, ale w zracjonalizowanej formie. Prezydent – pochodzący z powszechnych i bezpośrednich wyborów – jego zdaniem – służy jako dźwignia tej racjonalizacji oraz jako arbiter między Zgromadzeniem Narodowym a rządem. Taki wybór systemu rządów tłumaczy trudną sytuacją społeczną republiki u progu lat 90. Zob. R. Marković, *The Constitution of Republic of Serbia*, <http://www.serbia.info.com./facts/constitution.html>.

rządów³⁸. Należy szczególnie podkreślić, iż po alternacji władzy w Chorwacji, która się dokonała w 2000 roku, nastąpiło formalne odejście od systemu z silną komponentą prezydencką do systemu parlamentarno-gabinetowego, uwieńczone stosowną nowelizacją konstytucji³⁹.

Należy dodać, iż w Chorwacji na początku lat dziewięćdziesiątych system organów państwowych zbudowano według modelu parlamentarno-gabinetowego, z silną jednakże komponentą prezydencką. Ewolucję systemu politycznego charakteryzował rosnący autorytet prezydenta, co pozostawało w ścisłym związku z działaniami wojennymi. Prezydentowi przysługiwała (do zmiany ustawy zasadniczej w listopadzie 2000 roku) silna pozycja konstytucyjna, a praktyka polityczna przyniosła dalsze jej wzmocnienie⁴⁰. Prezydent posiadał wyłączne prawo powoływania premiera, a – na jego wniosek – pozostałego składu rządu. Mógł także chronić funkcjonowanie gabinetu poprzez rozwiązywanie parlamentu, gdy ten wyraził rządowi wotum nieufności. Zasadnicza rola prezydenta była jednakże widoczna w sprawach obronności i bezpieczeństwa. Posiadał on wówczas kompetencje przejmowania funkcji ustawodawczej, podejmowania środków nadzwyczajnych oraz zawieszania obowiązywania większości praw i wolności obywatelskich. Cechą charakterystyczną systemu konstytucyjnego Chorwacji lat 90. XX wieku była także równoległa odpowiedzialność rządu przed parlamentem, jak i głową państwa. To rozwiązanie jest charakterystyczne – raczej – dla systemów semiprezydenckich⁴¹. W Chorwacji – po zmianach konstytucyjnych – głowa państwa ma ograniczone prawo do rozwiązania parlamentu (Saboru). Może tak jedynie postąpić w dwóch przypadkach: nieuchwalenia ustawy budżetowej przez parlament w ciągu 120 dni oraz po przegłosowaniu wotum nieufności w stosunku do gabinetu. Prezydent przed podjęciem decyzji o rozwiązaniu Saboru – złożonej na wniosek rządu – zasięga opinii przedstawicieli klubów poselskich. Dokonując analizy relacji prezydenta oraz rządu w Republice Chorwacji należy podkreślić, iż w procesie kształtowania gabinetu wymagane jest współdziałanie głowy państwa i legislatury (czyli element parlamentarizmu)⁴².

³⁸ Zob. J. Wiatr, *Prezydent w systemie demokratycznym*, Koszalin 2001, s. 17 i n.; *Prezydent w państwach współczesnych*, red., J. Osiński, Warszawa 2000; B. Dziemidok-Olszewska, *Instytucja prezydenta w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin 2003, s. 89 i n., T. Słomka, *Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej po 1989 roku. Ujęcie porównawcze*, Warszawa 2005, s. 115 i n.

³⁹ Zob. K. Krysienieli, *Chorwacja, w: Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Katowice 2004, s. 85 i n.; T. Jankowski, *System polityczny Chorwacji, w: Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Zmigrodzki, Lublin 2005, s. 191.

⁴⁰ Zwracają uwagę na taką ewolucję ustrojową Chorwacji np. Anna i Leszek Garliccy. Por. A. i L. Garliccy, *Wstęp, w: Konstytucja Republiki Chorwacji*, Warszawa 1995, s. 7, 11. Zob. także K. Krysienieli, *Chorwacja, w: Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Barański, Katowice 2004, s. 80 i n.

⁴¹ Zob. E. Popławska, *Instytucja prezydenta w systemie politycznym V Republiki Francuskiej*, Warszawa 1995, s. 133 i n.; W. Skrzydło, *Ustrój polityczny Francji*, Warszawa 1992, s. 155 i n.

⁴² Zob. E. Bujwid-Kurek, *Pozycja głowy państwa w rozwiązaniach konstytucyjnych wybranych państw południowo-wschodnich*, „Politeja”, nr 2, 2004, s. 339 i n.; V. Kutlesić, *The Head of State in the Former Socialist Countries*, in: *Ten Years of the Democratic Constitutionalism in Central and Eastern Europe*, ed. K. Działocha, R. Mojak, K. Wójtowicz, Lublin 2001, s. 333 i n.

W Chorwacji prezydent powierzał premierowi misję tworzenia gabinetu, jednakże akceptacji dla składu i programu rządu udzielał parlament⁴³. Najbardziej szczegółowe regulacje znajdziemy w ustawie zasadniczej Chorwacji. Prezydent wysuwa kandydata na premiera, ale do tej czynności konstytucyjnej wymagana jest kontrasygnata przewodniczącego Saboru. Jest to rozwiązanie wysoce specyficzne, bowiem ukazuje znaczne ograniczenie swobody prezydenta w dobieraniu kandydata na szefa rządu. Głowa państwa musi bowiem uwzględnić wolę parlamentu, co *de iure* wyraża właśnie kontrasygnata przewodniczącego parlamentu. Dodatkowo osoba nominowana ma określony czas – tj. 30 dni – na przedstawienie w parlamencie składu i programu rządu, okres ten może zostać tylko jednorazowo wydłużony o kolejne 30 dni. W przypadku, gdyby i ten termin okazał się niewystarczający, albo parlament nie udzielił akceptacji gabinetowi, głowa państwa powierza misję tworzenia rządu innej osobie. W przypadku, gdy i ta próba okaże się nieskuteczna, prezydent powołuje rząd tymczasowy, rozpisując jednocześnie przedterminowe wybory⁴⁴.

Jak już wspomniano, drugą republiką, w której zainaugurowano reformy społeczno-polityczne, była Chorwacja. Ożywienie na chorwackiej scenie politycznej przyniósł dopiero koniec lat osiemdziesiątych. Na fali przemian w całym bloku socjalistycznym oraz w sąsiedniej republice Słowenii, także i tu pojawiły się postulaty wprowadzenia pluralizmu politycznego i pełnej demokracji. Zostały one połączone dodatkowo z żądaniami dotyczącymi kwestii narodowościowych, a szczególnie ograniczenia roli władz centralnych w Belgradzie, zdominowanych przez Serbów, na rzecz władz republikańskich. W Chorwacji, a także w sąsiedniej Słowenii, wydarzenia szybko nabrały tempa⁴⁵. Przemiany rozpoczęły się z inspiracji Związku Komunistów Chorwacji (Savez Komunista Hrvatske – SKH). Pierwszym etapem zmian było odsunięcie konserwatystów partyjnych skupionych wokół Stipe Šuvara przez grupę reformatorów partyjnych. Po objęciu fotela przewodniczącego partii przez Ivicę Račana (13 grudnia 1989 roku) zrezygnowano oficjalnie z popierania systemu monopartyjnego na rzecz pluralizmu politycznego. Jego pierwszym sprawdzianem miały być wielopartyjne wybory do Saboru rozpisane na wiosnę 1990 roku⁴⁶. W połowie lutego 1990 roku Sabor dokonał nowelizacji republikańskiej kon-

⁴³ Pierwotna regulacja konstytucyjna (obowiązująca do listopada 2000 r.) zakładała dominujący udział prezydenta Chorwacji w procesie tworzenia rządu. Prezydent mianował premiera, a na jego wniosek – pozostałych członków gabinetu. Mógł także chronić trwałość gabinetu, rozwiązując parlament, gdy ten udzielił rządowi wotum nieufności.

⁴⁴ Warto odnotować, iż pod rządami konstytucji w obecnym brzmieniu nie wykorzystywano całej, długotrwałej procedury powoływania rządu. Zarówno gabinet Ivicy Račana w lutym 2000 roku, jak i Ivo Sanadera w grudniu 2003 roku został zatwierdzony w tzw. pierwszym kroku konstytucyjnym.

⁴⁵ Por. L. Cohen, *Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition*, in: *Politics, power and the struggle for democracy in South-East Europe*, ed. K. Dawisha, B. Parrott, Cambridge 1997, s. 70 i n.; K. Krysieniel, *System polityczny Republiki Chorwacji*, Katowice 2002, s. 223 i N. [maszynopis pracy doktorskiej obronionej w Instytucie Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego]

⁴⁶ Por. D. Pavličević, dz. cyt., s. 487; N. Zakošek, *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb 2002, s. 11 i n.

stytucji wprowadzając pluralizm polityczny, jednocześnie uchwalono nowe prawo wyborcze⁴⁷. Należy podkreślić ten odgórny model przekształceń ustrojowych.

Pierwszym niezależnym ugrupowaniem politycznym w Chorwacji było Stowarzyszenie na rzecz Jugosłowiańskich Inicjatyw Demokratycznych (UJDI), które powstało na początku lutego 1989 roku. Jego inicjatorzy (wśród nich znany ekonomista Branko Horvat) nie aspirowali jednakże do utworzenia masowej partii politycznej, dążyli raczej ku ruchowi wspierającemu legalny pluralizm sceny politycznej w federacji jugosłowiańskiej. Kilka miesięcy później, 20 maja 1989 roku odbył się zjazd założycielski Chorwackiego Związku Socjalliberalnego (Hrvatski Socijalno Liberalni Savez). Założycielami ugrupowania był Dražen Budiša, studencki uczestnik wydarzeń Chorwackiej Wiosny. To ta partia uznawana jest za tą, która przełamała monopol partii komunistycznej⁴⁸.

Jako przełomowy moment dla losów chorwackiej sceny politycznej należy jednakże uznać powstanie Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (Hrvatska Demokratska Zajednica – HDZ)⁴⁹. Po wstępnych przygotowaniach i okresie niepewności, związanym z wrogim nastawieniem centralnych władz komunistycznych do tego typu inicjatyw, spotkanie założycielskie odbyło się 28 lutego 1989 roku w pomieszczeniach Chorwackiego Związku Pisarzy. Brali w nim udział weterani Chorwackiej Wiosny z Franjo Tuđmanem na czele. Na wspomnianym zebraniu stworzono założenia programowe dla nowego ruchu politycznego⁵⁰. Cztery miesiące później, 17 czerwca 1989 roku odbył się w siedzibie klubu piłkarskiego „Borac” w podzagrzebskiej miejscowości Staglišće (jeszcze w warunkach półoficjalnych) założycielski zjazd Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej. Spośród zgromadzonych 48 działaczy wybrano kierownictwo partii. Przywódcą ugrupowania został Franjo Tuđman, były generał armii jugosłowiańskiej, zwolniony z jej szeregów za szerzenie haseł nacjonalistycznych. Moment ten uznaje się za początek istnienia i działania HDZ⁵¹. Platforma wyborcza ugrupowania składała się z dwóch powiązanych ze sobą haseł – wyeliminowania rządów komunistycznych oraz ustanowienia niezależnego państwa chorwackiego⁵².

Decydująca rywalizacja podczas wyborów parlamentarnych (22 kwietnia oraz 7 maja 1990 roku) odbyła się pomiędzy rządzącymi komunistami (SKH-SDP) I. Račana oraz HDZ F. Tuđmana. Niejako w tle pozostawało trzecie ugrupowanie

⁴⁷ Por. D. Pavličević dz. cyt., s. 508; T. Jankowski, *System polityczny Chorwacji*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, dz. cyt., s. 189

⁴⁸ Por. L. Cohen, *Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition*, dz. cyt., s. 75.

⁴⁹ Zob. K. Krysienił, J. Wojnicki, *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii*, Pułtusk-Warszawa 2009, s. 88 i nast.; D. Pavličević, dz. cyt. s. 486, M. Tanner, dz. cyt., s. 223 i n.; M. Wierzbicka, *Jugosłowiańska scena polityczna*, „Polska w Europie”, z. 4, 1991, s. 80 i n.

⁵⁰ Vit Hloušek oraz Lubomir Kopeček podkreślają, iż w programie HDZ znalazły się populistyczne obietnice ekonomicznych i socjalnych reform powiązane z integralnym nacjonalizmem. Zob. V. Hloušek, L. Kopeček, *Konsolidacja demokracji oraz reżimy hybrydowe – przypadek Słowacji oraz Chorwacji*, w: *Konsekwencje poszerzenia Unii Europejskiej dla Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Cichosz, J. Sroka, K. Zamorska, Warszawa 2004, s. 28.

⁵¹ Zob. S. Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija. Politički memoari*, Zagreb 1994, s. VI.

⁵² Por. L. Cohen, *Embattled democracy: postcommunist Croatia in transition*, dz. cyt., s. 76.

– Koalicja Porozumienia Narodowego, grupująca polityków aktywnych podczas Chorwackiej Wiosny – S. Dabčević-Kučar, M. Tripalo oraz HSLS D. Budišy oraz pomniejszych ugrupowań liberalno-demokratycznych⁵³.

Tabela 1. Wyniki wyborów do Skupsztiny Chorwacji (22 IV 1990 r. oraz 7 V 1990 r.)

Partia	% głosów	liczba mandatów
HDZ	68,75	55
SKH-SDP	25,0	20
KNS	3,75	3
SDS	1,25	1
niezrzeszeni	1,25	1

Źródło: J. Karp, M. Grzybowski, *Sabor. Parlament Chorwacji*, Warszawa 2003, s. 43.

Wybory zakończyły się znaczącym zwycięstwem (bezwzględna większość miejsc w parlamencie) ugrupowania Tuđmana głoszącego konieczność zwiększenia niezależności republiki od władz federalnych. Rozmiar zwycięstwa HDZ zwiększyła większościowa ordynacja wyborcza, bowiem ugrupowanie wspomniane w pierwszej turze uzyskało jedynie 41,76% głosów. Kolejne miejsca w pierwszym głosowaniu zajęli: komuniści – 23,59% oraz lista Koalicji Porozumienia Narodowego – 10,99%⁵⁴.

30 maja 1990 roku Sabor wybrał na prezydenta Republiki lidera zwycięskiego ugrupowania Tuđmana. Szefem rządu został wybrany członek kierownictwa HDZ – Stipe Mesić⁵⁵. Zwycięstwo tego ugrupowania zadecydowało o dalszych losach republiki w ramach federacji.

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku powstało ogółem w Chorwacji szesnaście partii politycznych. W tej liczbie zawierają się właściwie wszystkie najważniejsze, które w latach dziewięćdziesiątych odgrywały najistotniejszą rolę na scenie politycznej. Na dwadzieścia jeden partii parlamentarnych – posiadających od 1990 roku co najmniej jednego przedstawiciela w Saborze – aż dziesięć utworzono właśnie w ciągu tych dwóch lat⁵⁶. Pozostałe ugrupowania powstały w późniejszym okresie, np. Serbska Partia Narodowa w 1991 roku, Sławońsko-Barańska Chorwacka Partia i Chorwacka Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna w 1992 roku, Chorwaccy Niezależni Demokraci w 1994 roku, Partia Liberalna w 1998 roku i Centrum Demokratyczne w 2000 roku.

⁵³ Por. I. Grdešić, *Wybory w Chorwacji. Polityczne konsekwencje ordynacji wyborczej*, w: *Wybory i narodziny demokracji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Raciborski, Warszawa 1991, s. 84 i n.; *New political parties of Eastern Europe and the Soviet Union*, dz. cyt., s. 320; M. Wierzbicka, dz. cyt., s. 79

⁵⁴ Projekt ordynacji został przygotowany w lutym 1990 roku przez prawników związanych z domysłem SKH. Por. I. Grdešić, dz. cyt., s. 88 i n.; M. Zakošek, dz. cyt., s. 17 i n.

⁵⁵ Zob. D. Pavličević, dz. cyt., s. 511; R. Crampton, *The Balkans since the Second World War*, London 2002, s. 247.

⁵⁶ Zob. K. Krysiel, *System polityczny Republiki Chorwacji*, dz. cyt., s. 225.

Należy podkreślić, iż ustrojodawca chorwacki zadeklarował, iż tworzenie partii politycznych jest swobodne. Partie polityczne organizują się na zasadzie terytorialnej⁵⁷. Ustawa zasadnicza wprowadza zakaz istnienia partii politycznych, których program albo działania stanowią zagrożenie stosowania przemocy dla demokratycznego porządku konstytucyjnego, niepodległości, jedności bądź terytorialnej integralności państwa.

Przełomowym wydarzeniem w najnowszych dziejach Chorwacji były wybory parlamentarne i prezydenckie w styczniu 2000 roku. Dokonała się wówczas pierwsza i zasadnicza alternacja władzy. Po zgonie Franjo Tuđmana⁵⁸ walka o fotel prezydencki odbyła się pomiędzy trzema głównymi kandydatami. Pierwszym był szef dyplomacji wywodzący się z HDZ Mate Granić. Drugim był Dražen Budiša, lider opozycji antytuđzmanowskiej, przywódca ugrupowania socjalliberalnego HSLŠ. Natomiast trzeci występujący jako kandydat niezależny to były bliski współpracownik Franjo Tuđmana (pierwszy premier Republiki, ostatni prezydent Jugosławii, przewodniczący Saboru, skonfliktowany w 1994 roku, występujący przeciwko tendencjom autorytarnym władzy lat dziewięćdziesiątych) Stipe Mesić. Ku wielkiemu zaskoczeniu do drugiej tury (7 II) przeszli: Granić oraz Mesić. W tej sytuacji ugrupowania koalicji antytuđzmanowskiej postanowiły wesprzeć Mesicia, który został drugim prezydentem Republiki. Mesić uzyskał ponad 56% głosów, przy frekwencji wynoszącej 52%. Sukces Mesicia oznaczał zerwanie z autorytarnym kursem HDZ, bowiem nowa głowa państwa zapowiadała przeprowadzenie reform demokratycznych, zapewnienie swobody mediom oraz przekształcenie Republiki w system parlamentarno-gabinetowy⁵⁹. Kolejna elekcja odbyła się w styczniu 2005 roku. Faworytem był urzędujący prezydent Stipe Mesić, który prezentował model arbitra i osoby jednoczącej obywateli Chorwacji, tak odmienny od wodzowskiego stylu gen. Tuđmana. 2 stycznia 2005 roku przeprowadzona została elekcja, a spośród 13 kandydatów najwięcej głosów uzyskał Stipe Mesić (ok. 48,92%) oraz reprezentantka Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej – Jadranka Kosor (ok. 20,3%). Dużym zaskoczeniem był fakt nieprzekroczenia przez urzędującego prezydenta wymaganych 50%, a także dobry rezultat Borisa Mikšicia (ok. 17, 8%), milionera mieszkającego wiele lat w USA⁶⁰.

Ostatnie wybory prezydenckie miały miejsce na przełomie grudnia 2009 roku oraz stycznia 2010 roku. Kluczową rolę odgrywał w nich brak możliwości powtórnego kandydowania przez urzędującą głowę państwa – Stipe Mesicia. Główna rywalizacja o urząd prezydenta została stoczona pomiędzy kandydatem opozycyjnej Partii Socjaldemokratycznej – Ivo Josipoviciem a rekomendowanym przez rządzącą ponownie od 2003 roku HDZ – Andriją Hebrangiem. Nieoczekiwanie do drugiego głosowania awansował, obok socjaldemokraty, kandydat niezależny, burmistrz Zagrzebia Milan Bandić. Burmistrz stolicy zasłużył się dla miasta budową nowego

⁵⁷ Zob. art. 6 Konstytucji Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r.

⁵⁸ Franjo Tuđman zmarł 10 grudnia 1999 roku w wyniku choroby nowotworowej.

⁵⁹ A. Orzelska, *Chorwacja*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia. 2000. Rocznik X*, Warszawa 2002, s. 47.

⁶⁰ A. Orzelska, *Chorwacja*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia. 2005. Rocznik XV*, Warszawa 2008, s. 79.

mostu na Sawie, jednakże jego kariera to pasmo skandali oraz kontrowersji. Bandić został wydalony z SDP za to, iż nie podporządkował się dyscyplinie partyjnej i sam zgłosił swoją kandydaturę. Ma także na swym koncie próbę przekupienia policjanta, który zatrzymał go jadącego jako nietrzeźwy kierowca. Przeciwnicy zarzucają mu także udział w kilku aferach korupcyjnych. W drugiej turze Bandić zwrócił się do elektoratu prawicowego, konserwatywnego i nacjonalistycznego⁶¹. Ostatecznie trzecim prezydentem Republiki Chorwacji został kandydat socjaldemokratyczny, prawnik i muzyk – Ivo Josipović.

Dwadzieścia dwa lata funkcjonowania niezależnej Republiki Chorwacji można podzielić na dwa okresy. Pierwszy stanowi etap kształtowania i konsolidowania swojej państwowości (na ten czas przypadł konflikt zbrojny z Serbią oraz kwestia mniejszości serbskiej w Krajinie i Sławonii). Dopiero w styczniu 1998 roku władze państwowe zdobyły kontrolę nad całym terytorium Republiki. Drugie istotne zagadnienie jest związane z procesem demokratyzacji i budowy gospodarki rynkowej. W przypadku Chorwacji kwestie urynkwienia gospodarki zostały przeprowadzone wcześniej niż zmiany demokratyczne. Okres rządów generała Franjo Tuđmana zaznaczał się silnymi tendencjami autorytarnymi i nacjonalistycznymi. Kluczowym wydarzeniem była alternacja władzy, która nastąpiła w 2000 roku. W jej efekcie do władzy doszły dotychczasowe ugrupowania opozycyjne, a konsekwencją zmiany władzy była nowelizacja konstytucji, która wprowadziła system parlamentarno-gabinetowy w miejsce półprezydenckiego. Od początku XXI wieku kluczową sprawą dla Chorwacji jest akcesja do instytucji unijnych i NATO. Do Sojuszu Północnoatlantyckiego Chorwacja została zaproszona na szczyt w kwietniu 2008 roku (razem z Albanią), stając się drugą republiką jugosłowiańską w NATO. Rozmowy z UE obfitowały w bardziej dramatyczne zwroty, mimo wypełniania przez Chorwację większości standardów ekonomicznych. Głównym problemem był – przez długi okres – brak rozliczenia ze zbrodniami wojennymi z lat dziewięćdziesiątych i niezadowolająca współpraca z Międzynarodowym Trybunałem ds. Zbrodni w byłej Jugosławii w Hadze (*casus gen. Ante Gotoviny*). Zbrodniarze wojenni ciągle mają w Chorwacji opinię bohaterów narodowych i niejako symboli walki narodowowyzwoleńczej. Ostatecznie Republika Chorwacji stała się 28. członkiem Unii Europejskiej z dniem 1 lipca 2013 roku.

⁶¹ J. Pawlicki, *Chorwacja będzie miała nowego prezydenta*, „Gazeta Wyborcza”, 28 grudnia 2009; *Wybierają następcę Stipe Mesicia*, „Rzeczpospolita”, 28 grudnia 2009; M. Bilski, *Sezon turbofolkowych polityków*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 6-8 stycznia 2010.

Partie polityczne i system partyjny w Chorwacji

Abstrakt: *Celem artykułu jest prezentacja wybranych cech systemu partyjnego Chorwacji, a zatem: relewantnych podmiotów dominujących na scenie politycznej, ewolucji relacji pomiędzy nimi oraz źródeł ich wpływu. Artykuł podzielony jest na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy prawnych aspektów związanych z funkcjonowaniem partii politycznych, a zawartych w konstytucji, ustawie o partiach politycznych i ordynacjach wyborczych. Autorka w tej części rozważań stara się prześledzić najważniejsze zmiany porządku prawnego regulującego aktywność partii politycznych na scenie politycznej i wyborczej oraz ich wpływ na strukturę sceny partyjnej. Druga część jest poświęcona charakterystyce najważniejszych partii politycznych Chorwacji. Wskazana zostaje geneza wybranych formacji, określony ich profil ideologiczny, miejsce na osi lewica–prawica oraz poparcie uzyskiwane w wyborach parlamentarnych. Artykuł zamyka podsumowanie, w którym zawarte są wnioski dotyczące etapów kształtowania się systemu partyjnego w Chorwacji oraz prawdopodobne kierunki jego ewolucji w przyszłości.*

Słowa kluczowe: *partie polityczne, system partyjny, prawo wyborcze, wybory parlamentarne; podziały polityczne.*

Abstract: POLITICAL PARTIES AND THE PARTY SYSTEM IN CROATIA

The purpose of this article is to present some of the characteristic features of the party system in Croatia, and therefore, to present the relevant actors dominating the political scene, as well as the evolution of relationships between them and their sources of influence. The article is divided into two parts. The first concerns legal aspects related to the functioning of political parties, defined in the Constitution, in the Law on political parties and in electoral laws. In this part of the discussion, the author follows the major changes of the legal system regulating the activity of political parties and electoral politics and their impact on the structure of the party scene. The second part is devoted to the characteristics of the major political parties in Croatia. The writer indicates the origins of the political parties, identifies their ideological profiles and their positions on the right – left axis. She also highlights the support achieved by them in the parliamentary elections. The article ends with a summary on stages of development in the Croatian party system and some probable directions of its future evolution.

Keywords: *Political Parties, Party System, Election/electoral Law, Parliamentary Elections; Political Cleavages*

Celem artykułu jest prezentacja ewolucji pozycji partii politycznych na scenie partyjnej w Chorwacji począwszy od 1990 r., czyli od wyborów do parlamentów związkowych przeprowadzonych jeszcze w strukturach państwa federacyjnego Jugosławii, które okazały się kluczowe dla budowania struktur państwa narodowego oraz transformacji całego systemu politycznego po 2013 r., czyli roku wstąpienia tego państwa do Unii Europejskiej (UE).

Artykuł składa się z dwóch części. Pierwsza z nich poświęcona jest formalno-prawnym aspektom określającym zasady funkcjonowania partii politycznych na scenie politycznej Chorwacji. Druga część to prezentacja głównych relewantnych podmiotów uczestniczących w rywalizacji wyborczej i parlamentarnej. Rozważania zamyka podsumowanie zawierające próbę wskazania na najbardziej charakterystyczne elementy systemu partyjnego Chorwacji.

Formalno-prawne aspekty funkcjonowania partii politycznych w Chorwacji

Na kształtowanie się i ewolucję systemów politycznych jako całości oraz systemów partyjnych jako ich części mają wpływ czynniki formalno-prawne, w których zawarte są zasadnicze elementy oddziałujące m.in. na relacje między podmiotami politycznymi, strategie partyjne, czy regulujące – przynajmniej w pewnym stopniu – zasoby formacji politycznych, które mogą być dla nich źródłem przewagi konkurencyjnej. Warto zatem na wstępie rozważań związanych z rywalizacją międzypartyjną w Chorwacji przyrzeć się części legislacyjnego dorobku Chorwacji z lat 1990–2013, a zwłaszcza konstytucyjnym zapisom dotyczącym partii politycznych, ustawie o partiach politycznych oraz niektórym przepisom regulującym funkcjonowanie partii na rynku wyborczym zawartych w ordynacji wyborczej do parlamentu.

Konstytucja Chorwacji została uchwalona jako jedna z pierwszych w transformującej się Europie Środkowo-Wschodniej (podobnie zresztą jak sąsiedniej Słowenii), gdyż już w grudniu 1990 r.¹, co poprzedzało opuszczenie struktur Jugosławii jako państwa federacyjnego². W ustawie zasadniczej partiom politycznym został poświęcony artykuł 6, zgodnie z którym partie polityczne mogą być swobodnie tworzone, zakazane jest jedynie tworzenie partii politycznych, które w swoim programie, albo w działalności zagrażają demokratycznemu porządkowi, niepodległości, jedności lub też terytorialnej integralności państwa. Sprawdzanie zgodności z konstytucją programów partii politycznych powierzone zostało Sądowi Konstytucyj-

¹ Z racji daty tj. 22.12.1990 r. uchwalenia ustawy zasadniczej, zwana ona jest też „konstytucją bożonarodzeniową” (*Božićni ustav*), por. *Croatia 1990, Constitution Writing and Conflict Resolution*, <http://www.princeton.edu/~pcwcr/reports/croatia1990.html> (data dostępu: 8.01.2014).

² Szerzej na temat rozpadu struktur państwa federacyjnego, np.: J.J. Wiatr, *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006, s. 96-108.

nemu³. Po kolejnych nowelizacjach konstytucji, zwłaszcza po nowelizacji w 2000 r., zapisy dotyczące partii politycznych zawarte w artykule 6 zostały uzupełnione o kwestie dotyczące jawności finansowania partii i zarządzania majątkiem partyjnym oraz zgodności zasad wewnętrznej organizacji z zasadami demokratycznymi⁴.

Szczegółowe zasady związane z funkcjonowaniem partii politycznych określone zostały w ustawie o partiach politycznych z 1993 r., która zresztą była kilkakrotnie nowelizowana⁵. Do założenia i zarejestrowania partii w ministerstwie administracji publicznej wymagana jest deklaracja min. 100 obywateli chorwackich posiadających prawa wyborcze. Ponadto, nowe podmioty partyjne muszą zaprezentować statut i program formacji. Partie mogą finansować swoją działalność ze środków pochodzących ze składek członkowskich, nieanonimowych darowizn od osób fizycznych i prawnych (z wyjątkiem tych podmiotów, które dysponują funduszami pochodzącymi ze środków publicznych), sprzedaży materiałów promocyjnych, organizacji imprez. Dodatkowo, partie posiadające reprezentację parlamentarną są upoważnione do subwencji finansowej na swoją działalność przyznawanej z budżetu centralnego proporcjonalnie do liczby mandatów parlamentarnych zdobytych przez daną formację oraz jednorazowej dotacji z budżetu państwa na pokrycie kosztów kampanii po uzyskaniu min. 5% głosów wyborczych w okręgu w wyborach do parlamentu krajowego. W przypadku partii i kandydatów reprezentujących mniejszości narodowe stosowane są preferencyjne zasady.

Naruszenie przepisów związanych z rejestracją partii politycznej lub też zasad jej finansowania skutkuje sankcjami finansowymi w wysokości od min. 10 tys. do max. 500 tys. HRK⁶. Interesujący jest również fakt, że dofinansowanie z budżetów lokalnych i regionalnych przysługuje partiom i niezależnym kandydatom, którzy uzyskali mandaty w lokalnych lub regionalnych reprezentacjach. Wspomniane przepisy ewidentnie uprzywilejowują silniejsze partie uzyskujące mandaty w wyborach parlamentarnych, ale jednocześnie słabsze podmioty reprezentowane wyłącznie w samorządach także mają szansę na wsparcie finansowe. Wszystkim partiom politycznym przysługuje również prawo do zwolnienia z podatków od zysków oraz – w wybranych sytuacjach – do ulg podatkowych. Takie rozwiązania dotyczące finansowania partii politycznych z budżetu państwa, jawności finansowania oraz obowiązku przedstawienia sprawozdań finansowych nie odbiegają od praktyk

³ *Ustav Republike Hrvatske*, „*Narodne Novine*” 22.12.1990, nr 1092, http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_56_1092.html (data dostępu: 8.01.2014).

⁴ *The Constitution of the Republic of Croatia* (consolidated text), 22.12.1990, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=2407>, por. też wersję w j. polskim: *Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r.* Wyd. 2 zm. i uaktual. Tłum. Teresa Maria Wójcik, Magdalena Petryńska. Warszawa 2007, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/chorwacja.html> (data dostępu: 8.01.2014).

⁵ Ustawa była nowelizowana w 1996, 1998, 2001 i 2006 r., a zastąpiła ustawę o organizacjach politycznych z 1990 r. („*Narodne Novine*” no. 19/90)

⁶ Za wersją w j. angielskim: Political Parties Act (7 August 1993), no.: PA4-61 /1 – 93, Act Amending the Political Parties Act (11 April 2001), no. 01-081-01-1134/2 <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=38698> (data dostępu: 8.01.2014) oraz The Political Activity and Election Campaign Financing Act (16 February 2011), no. 71-05-03/1-11-2, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=38452> (data dostępu: 8.01.2014)

stosowanych w innych państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Dodać jednak należy, że ustawa uszczegółwiająca zasady partyjnej gospodarki finansowej została przyjęta w Chorwacji dopiero w 2011 r., niedługo przed podpisaniem traktatu o wejściu tego państwa do struktur Unii Europejskiej i po wybuchu wielkiego skandalu korupcyjnego, w który zamieszany był m.in. były premier Ivo Sanader otrzymujący przez lata nielegalne środki od austriackich firm na kampanie wyborcze swojej formacji politycznej Chorwackiej Wspólnoty Demokratycznej (HDZ)⁷. Być może z tego względu w ustawie z 2011 r. *expresis verbis* ustawodawca zakazał partiom politycznym praktyk typu patron–klient, czyli „odwdzięczania się” firmom finansującym ich działalność poprzez podejmowanie decyzji politycznych na korzyść biznesowych darczyńców.

Do gospodarki finansowej partii odnoszą się także zapisy dotyczące finansowania kampanii wyborczych. Wydatki w czasie kampanii powinny być pokrywane ze specjalnych kont wyborczych zarówno partii, jak i kandydatów. Obowiązują tzw. limity górne dotyczące wpłat na konta wyborcze od darczyńców oraz limity górne wydatków związanych z prowadzeniem kampanii wyborczej.

Warto także przyrzeć się, jakie wymogi związane z aktywnością partii na rynku wyborczym przewidziane zostały w chorwackich ordynacjach wyborczych. W tym miejscu jedna uwaga, do 2001 r. parlament Chorwacji (Sabor) był dwuizbowy. Izba wyższa (Izba Żupanii) była uznawana za reprezentację wspólnot samorządowych (choć mandaty uzyskiwało się w niej w drodze głosowania powszechnego⁸), poza tym posiadała pozycję asymetryczną wobec izby niższej. Z tych względów analiza barier prawnych utrudniających partiom dostęp do areny parlamentarnej zostanie ograniczona wyłącznie do zapisów dotyczących wyborów do izby niższej.

Pierwsze wybory do parlamentu związkowego Chorwacji w 1990 r. zostały przeprowadzone w oparciu o większościowy system wyborczy w dwóch turach głosowania. Ta metoda spotkała się z krytyką części elit politycznych, gdyż powodowała znaczny rozmiar nadreprezentacji partii wygrywającej wybory, a zwycięska formacja mogła zdominować powyborczą debatę dotyczącą kierunku i tempa zmian systemowych⁹.

Kolejna elekcja w 1992 r. przeprowadzona była na podstawie zmienionej ordynacji wyborczej. Po pierwsze, w konstytucji z 1990 r. przewidziano, że liczba mandatów w parlamencie może wynosić od 100 do 160. Po drugie system większo-

⁷ Por. np. *Croatian ex-PM Ivo Sanader arrested in Austria*, BBC News Europe, 10 December 2010, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-11969520> (data dostępu: 8.01.2014).

⁸ Zgodnie z art. 71 Konstytucji Chorwacji z 1990 r., do Izby Żupanii w każdej żupanii było wybieranych 3 przedstawicieli. Ponadto, w skład izby wyższej mogło wejść 5 członków zaproponowanych przez prezydenta i szczególnie zasłużonych dla Republiki oraz dożywotnio – po zakończeniu kadencji – prezydent, por. Konstytucja Chorwacji z 22.12. 1990 r., tłum. Teresa Maria Wójcik, Warszawa 1995, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/chorwacja95.html> (data dostępu: 8.01.2014).

⁹ V. Koska, *The Evolution of the Croatian Citizenship Regime: from Independence to EU Integration*, Citeseer Working Paper Series 2011/15, s. 14-15, http://www2.law.ed.ac.uk/file_download/series/325_theevolutionofthecroatiancitizenshipregimefromindependencetoEUintegration.pdf (data dostępu: 8.01.2014).

ściowy zmieniono na mieszany, co oznaczało, że 64 mandaty miały być przyznawane w okręgach jednomandatowych na podstawie większości zwykłej, a 60 mandatów w jednym wielomandatowym okręgu wyborczym wedle metody d'Hondt'a. W okręgu wielomandatowym obowiązywał próg wyborczy na poziomie 3%. Dodatkowo zostały przewidziane mandaty dla mniejszości narodowych reprezentowanych przez ponad 8% ogółu ludności. W efekcie mniejszość serbska uzyskiwała prawo do 13 mandatów, a mniejszość żydowska do 1 mandatu. Przed kolejną elekcją w 1995 r. zmieniona została proporcja między liczbą mandatów alokowaną zgodnie z większością (28 mandatów) i proporcjonalnym (80 mandatów) systemem. W związku z przeprowadzeniem spisu ludności (szacunki z 1992 r. przeprowadzane były na bazie danych z 1981 r.) reprezentację mniejszości narodowych ograniczono do 3 mandatów przewidzianych dla mniejszości serbskiej, ponadto mniejszości narodowe rywalizowały o mandaty w czterech dodatkowych jednomandatowych okręgach wyborczych. Próg wyborczy w okręgu wielomandatowym został podniesiony do 5% dla list kandydatów jednej partii, 8% dla koalicji dwóch partii i 11% dla koalicji trzech lub większej liczby partii. Nowym elementem było wprowadzenie dodatkowego, dwunastomandatowego okręgu dla tzw. diaspory, czyli Chorwatów mieszkających poza granicami państwa. W 1999 r. zmiany systemu wyborczego były jeszcze donioślejsze – system mieszany został zastąpiony systemem proporcjonalnym, wyodrębnionych zostało 10 okręgów wyborczych, każdy z nich jest czternastomandatowy. Zachowana została metoda d'Hondt'a¹⁰ przy przeliczaniu głosów na mandaty i powrócono do jednego, 5-procentowego progu wyborczego dla wszystkich podmiotów uczestniczących w wyborach (z wyjątkiem kandydatów mniejszości narodowych). Utrzymany został także jedenasty okręg wyborczy przewidziany dla diaspory, ale liczba mandatów w nim przyznawanych miała być uzależniona od liczby głosujących w wyborach¹¹. Dla reprezentantów mniejszości narodowych przewidziano pięć mandatów w kolejnym dwunastym okręgu, alokowanych według systemu większościowego. W 2003 r. liczba mandatów dla mniejszości narodowych została zwiększona do 8. Zmiany systemu wyborczego w 2010 r. i w 2011 r. dotyczyły głównie sposobu alokacji mandatów przewidzianych dla reprezentacji mniejszości narodowych¹².

Zwykło się uważać, że proporcjonalne systemy wyborcze sprzyjają tworzeniu się i konsolidacji wielopartyjnych systemów, a z kolei większościowe systemy wyborcze doprowadzają do utrwalenia się wzorców rywalizacji dwupartyjnej. W Europie

¹⁰ Liczbę głosów uzyskanych przez podmiot polityczny (partię lub koalicję) w okręgu dzieli się kolejno przez liczby całkowite od 1 do 14. Mandaty uzyskują te podmioty, które uzyskują najwyższe ilorazy.

¹¹ Liczbę mandatów w okręgu przeznaczonym dla diaspory oblicza się następująco: sumę głosów wyborczych oddanych w Chorwacji dzieli się przez 140, a następnie liczbę głosów oddanych w okręgu diaspory dzieli się przez uzyskany iloraz, por. też: K. Krysiel, *Chorwacja, w: Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej. Ustrój, organy władzy, partie polityczne*, red. M. Barański, Katowice 2005, s. 93-94.

¹² Więcej szczegółów związanych z poszczególnymi systemami wyborczymi Chorwacji: M. Wall, *Electoral System Change in Europe since 1945: Croatia*, ESCE 2011, http://www.electoralssystemchanges.eu/Files/media/MEDIA_125/FILE/Croatia_summary.pdf (data dostępu: 8.01.2014).

Środkowo-Wschodniej takie zależności nie znajdują potwierdzenia. Obserwuje się z kolei inną prawidłowość – system większościowy lub też komponent większościowy w systemie mieszanym sprzyjają fragmentaryzacji parlamentów¹³. Znaczenie w tym przypadku ma fakt, iż partie polityczne w Europie Środkowo-Wschodniej są słabo zakorzenione w strukturze społecznej, nie mają stabilnej bazy wyborczej i są przeważnie słabo zinstytucjonalizowane. Poza tym – komponent większościowy i jednomandatowe okręgi wyborcze to idealne pole do rywalizacji dla osobowości politycznych, znanych, popularnych, lub choćby tylko zasobnych liderów, którzy niekoniecznie chcą nakładać na siebie organizacyjne czy partyjne pęta, a zarazem – przekazywać partiom politycznym część swojego wyborczego kapitału. Przykładów na potwierdzenie tych tez dostarczają elekcje w Rosji, na Ukrainie czy Litwie.

W przypadku Chorwacji mieszane systemy wyborcze z lat 1992–1995 przyniosły kilka istotnych skutków. Po pierwsze, jak stwierdza Viktor Koska, systemy wyborcze stały się w rękach elity rządzącej narzędziem służącym utrzymaniu władzy¹⁴. Częste zmiany ordynacji, fakt, że każda z elekcji przeprowadzanych w latach dziewięćdziesiątych XX w. oparta była o inne rozwiązania prawne, miał podtrzymywać układ sił, który wytworzył się po 1990 r.

Tabela 1. Partie polityczne na rynku wyborczym w Chorwacji

	1992	1995	2000	2003	2007	2011
Liczba partii/i koalicji partii uczestniczących w rywalizacji*	17	14	36	38	39	40
Liczba partii/koalicji uzyskujących mandaty – w sumie	10	6	4	8	8	9
– w okręgach wielomandatowych (w tym w okręgu dla diaspory od 1995 r.)	8	5	4	8	8	9
– okręgach jednomandatowych	4	5				
Liczba mandatów uzyskanych przez kandydatów niezależnych	5	4				
Liczba mandatów mniejszości	14	3	5	8	8	8

* W latach 2000–2011 dodać należy także listy niezależne, w 2000 r. było ich 23, w 2003 r. – 42, w 2007 r. – 16, w 2011 r. – 15 (ale w 2011 r. pojawiły się listy niezależne zarejestrowane we wszystkich okręgach wyborczych i uzyskujące mandaty)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Komisji Wyborczej Republiki Chorwacji: http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/public/index?open&id=783A& (data dostępu: 9.01.2014).

¹³ Por. np. A. Krupavicius, *The Lithuanian Parliamentary Elections of 1996*, "Electoral Studies" 1997 16(4), s. 541-549; R. G. Moser, *Electoral Systems and the Number of Parties in Post-Communist States*, "World Politics", 1999, 51(3), s. 359-384; S. Birch, *The Effects of Mixed Electoral Systems in Eastern Europe*, Paper prepared for presentation at the 30th Annual Conference of the University Association for Contemporary European Studies, Budapest 7-9 April, 2000, s. 2, <http://www2.essex.ac.uk/elect/database/papers/sbmixedee.pdf> (data dostępu: 8.01.2014).

¹⁴ V. Koska, *The Evolution of the Croatian Citizenship Regime...*, s. 15-16.

Dla przykładu – w 1992 r. Chorwacka Wspólnota Narodowa (HDZ) w okręgach jednomandatowych uzyskała 90% mandatów, w okręgu wielomandatowym poparcie dla tej partii wyniosło „jedynie” 43,7%. Te wyniki pozwoliły partii kontrolować w sumie ok. 62% mandatów w parlamencie. W 1995 r. HDZ otrzymała w okręgach jednomandatowych 75% mandatów (21 na 28 w sumie), w okręgu wielomandatowym – 52% mandatów, czyli dodatkowo 42 mandaty (przy poparciu wyborczym 45,2%) oraz 100% mandatów (12) w okręgu przeznaczonym dla diaspory¹⁵. Po drugie, ze względu na pozycję na scenie politycznej HDZ, mandaty parlamentarne uzyskiwało stosunkowo niewielu kandydatów niezależnych, odmiennie niż w innych państwach regionu stosujących system mieszany. Po trzecie, system mieszany pozwalał zaistnieć na scenie parlamentarnej partii regionalnej: Demokratycznemu Zgromadzeniu Istrii (IDS)¹⁶, która np. w 1992 r. w ogóle nie uzyskała mandatów w okręgu wielomandatowym, a jedynie 3 w okręgach jednomandatowych. Po czwarte, zmiana systemu wyborczego z mieszanego na proporcjonalny z 5-procentowym progiem wyborczym, ale ustanowionym na poziomie okręgów wyborczych, przyniosła znaczący wzrost liczby uczestników rywalizacji oraz wzrost liczby partii uprawnionych do podziału mandatów (por. tabela 1). Istotny jest także wpływ systemu wyborczego na strategię partii politycznych. W każdym z okręgów partie mogą bardzo elastycznie dostosowywać np. dobór partnerów koalicyjnych do charakteru konkretnego okręgu. Nie jest rzadkością łączenie się dużych podmiotów, np. Socjaldemokratycznej Partii Chorwacji (SDP) z partiami regionalnymi, czy zmienna liczba partnerów koalicyjnych w poszczególnych okręgach.

Powstanie i rozwój partii politycznych w Chorwacji

Chorwacką scenę polityczną charakteryzuje znaczna liczba podmiotów uczestniczących w rywalizacji wyborczej (por. tabela 1), ale też relatywnie duża liczba podmiotów uzyskujących mandaty w parlamencie. Prezentacja głównych graczy na chorwackiej scenie partyjnej będzie celem tej części artykułu, a kluczem do określenia jej zakresu przedmiotowego będzie pozycja partii politycznych w systemie (uzyskanie reprezentacji w parlamencie) oraz ich miejsce na osi lewica–prawica. W tym miejscu jedna uwaga. Umieszczenie partii na osi lewica–prawica zakłada m.in. odwołanie się do koncepcji rodzin partii i określenie tożsamości ideologicznej partii, co wydaje się szczególnie trudne w przypadku partii politycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Między innymi dlatego, że niektóre z partii posiadają – jak stwierdza A. Antoszewski – „zamazany lub wielonurtowy profil ideologiczny”¹⁷. Nierzadkie są także przypadki ewolucji ideologicznej i programowej partii politycznych i ich liderów. Tym niemniej, nawet jeśli dochodzi do zmiany profilu ideologicznego partii, rzadziej następuje przesunięcie pozycji partii

¹⁵ Komisja Wyborcza Republiki Chorwacji: http://www.izbori.hr/arhiva/pdf/1995/1995_Rezultati_Sabor_zastupnicki_dom.pdf (data dostępu: 9.01.2014).

¹⁶ Tłumaczenie nazw własnych partii politycznych przyjmuję za opracowaniami przygotowywanymi przez Instytut Studiów Politycznych PAN a wydawanymi w serii „Europa Środkowo-Wschodnia”.

¹⁷ A. Antoszewski, *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Poznań – Wrocław 2005, s. 44.

na osi lewica – prawica, które jest uzależnione od właściwych dla każdej z krajowych scen partyjnych uwarunkowań i relacji pomiędzy podmiotami politycznymi. I o ile zdarzają się przypadki zmiany ideologicznego oblicza partii i jej programowego profilu, to często jednocześnie jej pozycja na osi lewica – prawica pozostaje niezmienną. W przypadku Chorwacji kolejnym argumentem przemawiającym za zastosowaniem osi lewica – prawica jest rola w systemie partii niestandardowej (HDZ)¹⁸, w przypadku której trudno wskazać profil ideologiczny, ale już zdecydowanie łatwiej określić, jaki zajmuje ona biegun w partyjnym spectrum. Propozycje umiejscowienia relewantnych partii na osi lewica – prawica zawiera tabela 2.

Tabela 2. Miejsce partii politycznych na chorwackiej scenie partyjnej

biegun polityczny	przykłady
ekstremalnie prawicowy	Chorwacka Partia Prawa (<i>Hrvatska stranka prava</i> , HSP); Chorwacki Demokratyczny Związek Sławonii i Baranji (<i>Hrvatski demokratski savez Slavonije i Baranje</i> , HDSSB)
prawicowy	Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (<i>Hrvatska demokratska zajednica</i> , HDZ)
centrowy	Chorwacka Partia Chłopska (<i>Hrvatska seljačka stranka</i> , HSS); Chorwacka Partia Socjalliberalna (<i>Hrvatska socijalno-liberalna stranka</i> , HSLS); Chorwacka Partia Ludowa – Liberalni Demokrati (<i>Hrvatska narodna stranka – liberalni demokrati</i> , HNS)
lewicowy	Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (<i>Socijaldemokratska partija Hrvatske</i> , SDP); Chorwaccy Laburzyści – Partia Pracy (<i>Hrvatski laburisti – stranka rada</i> , HL-SR); Chorwacka Partia Emerytów (<i>Hrvatska Stranka Umirovljenika</i> , HSU)

Źródło: opracowanie własne

Partią reprezentującą ekstremalną prawicę jest Chorwacka Partia Prawa (HSP), odwołująca się do swoich dziewiętnastowiecznych korzeni, kiedy istniała jako partia reprezentująca chorwacki ruch niepodległościowy. Partia została reaktywowana w 1990 r. przez m.in. Dobroslava Paragę. Swoją profil ideologiczny partia przedstawia następująco: konserwatywna, chrześcijańsko-demokratyczna i antyunijna¹⁹. Partia w latach 1992–2003 r. zdobywała poparcie wyborcze ok. 5,0% – 7,1%, co skutkowało 4-8 mandatami. W 2007 r. formacja uzyskała jedynie 3,4% poparcia i 1 mandat, a w 2011 r. z wynikiem 2,8% znalazła się poza parlamentem.

Odwrotną tendencję i stopniowy wzrost poparcia można z kolei zauważyć w przypadku nacjonalistycznej partii regionalnej, Chorwackiego Demokratycznego Związku Sławonii i Baranji (HDSSB). Partia powstała w 2006 r. i zastąpiła na arenie parlamentarnej Chorwacką Partię Sławonii i Baranji. Jej współkreatorem i liderem

¹⁸ Mianem partii niestandardowej określa Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ) w latach 1990–2000 m.in. A. Antoszewski, por. *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Poznań – Wrocław 2005, s. 45.

¹⁹ Por: <http://www.hsp.hr/hrvatska-stranka-prava/croatian-party-of-rights/> (data dostępu: 8.01.2014).

był skazany w 2009 r. za przestępstwa wojenne Branimir Glavaš²⁰. Partia w swoim apelu wyborczym odwołuje się (czy też raczej kreuje) podział „centrum – peryferie”, przeciwstawiając „zaniedbaną” Sławonię i Baranję, czyli peryferyjne wschodnie regiony Chorwacji, jej „dostatniemu” centrum w Zagrzebie. W programie HDSSB akcentowana jest potrzeba decentralizacji kraju i przekazanie większych uprawnień samorządom regionalnym²¹. Partia regionalna w jest trzecią siłą polityczną w okręgu 4 z poparciem rządu 15,2% i w okręgu 5 – 6,0%, co oznaczało w 2007 r. uzyskanie w sumie 3 mandatów. W 2011 r. poparcie dla partii wzrosło do 21,7% w okręgu 4 i 11,5% w okręgu 5, co skutkowało uzyskaniem już 6 mandatów.

Główną pravicową formacją i jednym z najważniejszych aktorów na chorwackiej scenie politycznej jest od 1989 r. Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (HDZ), powstała na krótko przed tranzyjnymi wyborami do parlamentu związkowego, jako partia opozycyjna wobec formacji komunistycznej. Na jej czele stanął weteran „chorwackiej wiosny” z 1971 r., generał jugosłowiański Franjo Tuđman. HDZ na początku swojej aktywności prezentowała się jako nacjonalistyczna, odwoływała się do tradycji marionetkowego państwa chorwackiego z okresu II wojny światowej. Jak zostało wspomniane, zwycięstwo w rywalizacji wyborczej w 1990 r. odniosła HDZ i to ta partia powołała jednopartyjny gabinet oraz zdecydowała o wyborze prezydenta Chorwacji, którym został Franjo Tuđman. Na rozwój sceny partyjnej w Chorwacji w późniejszym okresie wpływ miał konflikt wojenny z wojskami jugosłowiańskimi w latach 1991–1995, który wybuchł po ogłoszeniu przez Chorwację niepodległości. Niepewna sytuacja polityczna w najbliższym otoczeniu oraz stałe zagrożenie konfliktem zbrojnym wzmocniały autorytet prezydenta i kierowanej przez niego partii. W rządzącej HDZ dochodziło wprawdzie do rozłamów już w pierwszej połowie lat 90. XX w. (w 1994 r. partię opuściła grupa działaczy na czele ze Stipe Mesiciem, która utworzyła partię Chrześcijańskich Niezależnych Demokratów), ale wybory parlamentarne w 1995 r. po raz kolejny przyniosły zwycięstwo HDZ. Pozycja prezydenta także wydawała się niezachwiana i to pomimo przegranych przez HDZ wyborów lokalnych w Zagrzebiu, fali protestów społecznych w 1996 r., które wywołała toczona przez prezydenta F. Tuđmana „wojna z mediami”²², pogarszająca się sytuacja ekonomiczna ludności i rosnące bezrobocie. W latach 1990–1995 HDZ była praktycznie monopolistką na scenie politycznej Chorwacji, osiągała ponad 40-procentowe poparcie wyborcze, co oznaczało także możliwość formowania jednopartyjnych gabinetów. Pozycja partii zmieniła się po

²⁰ Skazanie przewodniczącego nie oznacza jednak odcięcia się przez władze partii od głoszonych przez B. Glavaša poglądów. O stabilności poglądów przekonują m.in. filmy umieszczone na stronach partii: *Zašto smo se borili* oraz *Moja borba* por. <http://www.hdssb.hr/> (data dostępu: 8.01.2014).

²¹ *Program HDSSB-a*, Utorak, 09 listopada 2007, http://www.hdssb.hr/files/Program_HDSSB-a.pdf (data dostępu: 8.01.2014).

²² „Wojna z mediami” w Chorwacji miała wiele odsłon. Jednym z jej przejawów było wprowadzenie zapisu do kodeksu karnego nakładającego na prokuraturę obowiązek wszczęcia dochodzenia przeciwko dziennikarzom posługującym się oszczerstwami i obelgami wymierzonymi w najwyższych urzędników państwowych, szerzej na ten temat: A. Orzelska, *Chorwacja*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia 1996*, Rocznik VI, Warszawa 1999, s. 74-75.

1999 r., po śmierci prezydenta F. Tuđmana. W wyborach w 2000 r. poparcie dla partii spadło do 24,4% (46 mandatów) i partia musiała oddać władzę centro-lewicowej koalicji. Ale już w 2003 r. poparcie dla HDZ wzrosło do 33,9% (66 mandatów), w kolejnej elekcji w 2007 r. do 36,0% (66 mandatów), a w 2011 r. do 34,6% (47 mandatów). W latach 2003–2011 r. HDZ była także partią inicjującą koalicje rządowe, które współtworzyła m.in. z Chorwacką Partią Chłopską (HSS), Chorwacką Partią Socjalliberalną (HSLs).

W centrum sceny partyjnej sytuuje się Chorwacka Partia Chłopska (HSS), historyczna partia agrarna, powstała na początku XX w. Od początku swojego istnienia opowiadała się za niepodległością Chorwacji lub też autonomią w ramach Monarchii Austro-Węgierskiej, następnie sprzeciwiała się wejściu Chorwacji do Państwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. Po II wojnie światowej (podczas której partia dystansowała się zarówno wobec faszystowskich Ustaszy, jak i komunistycznej partyzantki antynazistowskiej) i przejściu władzy przez partię komunistyczną, Chorwacka Partia Chłopska została zdelegalizowana i działała na uchodźstwie. Swoją aktywność w Chorwacji reaktywowała w 1990 r. Partia reprezentuje interesy rolników, opowiada się też po stronie prywatnej inicjatywy gospodarczej, a jednocześnie – uznawana jest za zwolenniczkę rozbudowanej opieki społecznej dla najuboższych²³. Na płaszczyźnie aksjologicznej sytuuje się na pozycjach konserwatywnych. HSS kilkakrotnie podejmowała samodzielnie trud rywalizacji wyborczej (w 1992 r., 2003 r. i 2011 r.). Wówczas poparcie wyborcze dla niej wynosiło kilka procent (od 4,3% w 1992 r. po 7,2% w 2003 r.). Dwukrotnie zawiązała koalicje wyborcze z partią liberalną (1995 i 2000 r.) a w 2011 r. m.in. z socjalliberalną (2007 r.). W 2011 r. partia uzyskała ok. 3-procentowe poparcie i tylko 1 mandat. Oprócz wspomnianych koalicji rządowych zawiązanych z HDZ, partia włączyła się także do koalicji zawiązanych przez partię lewicową w latach 2000–2003.

W centrum sceny politycznej umiejscawia się także Chorwacka Partia Socjalliberalna (HSLs), powstała w 1989 r. Partia określa swój profil jako liberalny w sferze politycznej i aksjologicznej, w sferze ekonomicznej jest za równoważeniem interesów pracodawców i pracobiorców²⁴. Była też pierwszą partią chorwacką przyjętą do międzynarodówki partyjnej. Partia po wyborach 1990 r. znalazła się w opozycji do HDZ, po wyborach w 1992 r. (17,7% poparcia) i 1995 r. (11,6% poparcia) była główną formacją opozycyjną wobec dominującej partii władzy. Po 2000 r. pozycja partii zaczęła słabnąć. W elekcji 2000 r. HSLs wzięła udział w koalicji z partią lewicową, weszła także do powyborczego koalicyjnego gabinetu. W 2003 r. partia startowała samodzielnie w wyborach i zdobyła 4,1% poparcia i 2 mandaty, w 2007 r. weszła w koalicję wyborczą z partią agrarną (2 mandaty). W 2011 r. z 3,1-procentowym poparciem partia znalazła się poza parlamentem.

²³ Zob. szerzej: T. Jankowski, *System polityczny Chorwacji*, w: *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005, s. 198–199.

²⁴ Por. http://www.hsls.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=10 (data dostępu: 8.01.2014).

Na pozycjach centrowych, liberalnych sytuowała się partia założona w 1994 r. m.in. przez Stipe Mesicia (uczestnik „chorwackiej wiosny” w 1971 r., premier Chorwacji w 1990 r., w 1991 r. reprezentant Chorwacji w kolegalnej prezydencji Jugosławii) i Josipa Manolicia (premier Chorwacji w latach 1990–1991) oraz innych secesjonistów z HDZ – Chorwaccy Niezależni Demokraci (HND). Działacze partii krytykowali HDZ głównie za wikłanie Chorwacji w konflikt zbrojny w Bośni i łamanie praw człowieka (naruszanie praw mniejszości etnicznych). Prezydentowi F. Tuđmanowi zarzucano jego antymuzułmańskie poglądy i tendencje autorytarne. Partia nie odnotowała znaczących sukcesów na rynku wyborczym i w 1995 r. nie otrzymała mandatów parlamentarnych, a w 1997 r. znaczna część jej działaczy (w tym przewodniczący S. Mesić) opuściła formację i przyłączyła się do innej liberalnej partii – Chorwackiej Partii Ludowej (HNS). HNS to partia historyczna, powstała w XIX w., a reaktywowana w 1990 r. Od początku swojego powstania stała w opozycji do HDZ. Kolejnym akcentem zjednoczeniowym było przyłączenie się w 2005 r. do HNS partii Libra – Partia Liberalnych Demokratów, a zjednoczona formacja przyjęła nazwę: Chorwacka Partia Ludowa – Liberalni Demokraci. Partia, choć posiadała w każdej kadencji swoją reprezentację parlamentarną, jedynie dwukrotnie w 1992 r. i 2007 r. uzyskiwała ją startując samodzielnie, a wówczas poparcie dla niej wynosiło od 6,7% do 8%. W pozostałych rywalizacjach brała udział w koalicji z partią agrarną (w 1995 i 2000 r.), małymi partiami regionalnymi (2003 r.) lub z partią lewicową SDP (2011 r.).

Do partii liberalnych, centrowych zalicza się również mała partia regionalna Demokratyczne Zgromadzenie Istrii (IDS), która aktywna jest na scenie wyborczej od 1992 r. Partia, powstała w 1990 r., stawia sobie za cel ekonomiczny i społeczny rozwój regionu, podkreślanie jego wielokulturowego charakteru i równego statusu wszystkich mieszkających w Istrii narodowości (głównie Chorwatów, Słoweńców i Włochów)²⁵. W parlamencie europejskim, formacja należy do grupy liberałów (ALDE/ ELDR). IDS w koalicji z mniejszymi podmiotami (Dalmacka Akcja – Demokratyczne Zgromadzenie Istrii – Rijecki Związek Demokratyczny) brała udział w elekcji w 1992 r. i zdobyła wówczas 2 mandaty z listy krajowej i samodzielnie w okręgach jednomandatowych – 3 mandaty. W kolejnych elekcjach w 1995 r. IDS startowała już w koalicji z partiami ogólnokrajowymi. W 1995 r. m.in. z partią agrarną, partią narodową i partią chadecką, wówczas uzyskiwała 4 mandaty. W 2000 r. ta koalicja została niemalże odwzorowana, a rezultatem były również 4 mandaty dla IDS. W 2003 r. w swoim okręgu IDS wystartowała w koalicji z SDP, co pozwoliło jej utrzymać stan posiadania w parlamencie. Z kolei w 2007 r. partia, startując samodzielnie i zdobywając 16,2% głosów w okręgu istarskim, zapracowała na 3 mandaty. W swoim okręgu IDS jest trzecią najsilniejszą formacją, po HDZ i SDP. W 2011 r. partia należała do koalicji Kukuryku, po wyborach dysponowała 3 mandatami w Saborze.

²⁵ *Programska deklaracija Istarskog Demokratskog Sabora*, http://www.ids-ddi.com/ids/3/0/168/Files/Programska_deklaracija.pdf (data dostępu: 8.01.2014).

Lewicę na scenie partyjnej w Chorwacji reprezentuje przede wszystkim Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP). SDP to partia postkomunistyczna, powstała w wyniku secesji chorwackiej frakcji ze Związku Komunistów Jugosławii w styczniu 1990 r. Partia przyjęła w pierwszej elekcji w 1990 r. miano Związek Komunistów Chorwacji – Partia Demokratycznych Przemian (SKH-SDP), po wyborach pozostawiając tylko drugi człon nazwy – Partia Demokratycznych Przemian (SDP), by w 1993 r. zmienić nazwę na Socjaldemokratyczna Partia Chorwacji (SDP). SDP rok później połączyła się z inną formacją lewicową o tej samej nazwie. Postkomuniści w parlamencie wyłonionym w 1990 r. stanowili główną siłę opozycyjną, ale już w wyborach w 1992 r. utracili wpływy wśród elektoratu, a uzyskane przez nich poparcie wyniosło jedynie nieco ponad 5% głosów, w kolejnych wyborach w 1995 r. – nieco ponad 8%. Wzmocnienie pozycji partii nastąpiło po 1999 r., w wyborach w 2000 r. SDP, startując w koalicji m.in. z HSLŠ, uzyskała 40,8% głosów, a po wyborach powołała rząd koalicyjny. W 2003 r. w wyborczej koalicji z partią regionalną (IDS) socjaldemokrati uzyskali 23,3%, a w 2007 r. – już samodzielnie – 32,5% głosów wyborczych. Powrót do strategii koalicyjnych przyniosła elekcja w 2011 r., wówczas SDP było głównym podmiotem tworzącym (wspólnie z HNS, IDS i HSU) koalicję pod nazwą „Kukuriku” (Kukuriku). To wdzięczne miano koalicja przejęła od restauracji, w której odbyło się spotkanie założycielskie w lipcu 2009 r.²⁶

W 2011 r. po lewej stronie politycznego spectrum pojawił się konkurent dla SDP – Chorwaccy Laburzyści – Partia Pracy (HL-SR). Ten podmiot, założony rok przed wyborami przez działacza związkowego i byłego posła z ramienia Chorwackiej Partii Ludowej (HNS), Dragutina Lesara, broni przede wszystkim praw pracowniczych, a sprzeciwia się „korupcji, fałszywym wartościom, nepotyzmowi, klientelizmowi i innym chorobom współczesnego społeczeństwa”²⁷. Swoją pierwszy test wyborczy partia zakończyła, uzyskując 5,2% głosów w skali kraju i 6 mandatów.

Warto również wspomnieć o partii jednej kwestii, czyli Chorwackiej Partii Emerytów (HSU) założonej w 1996 r. Sukces partia zawdzięcza uznaniu w 1998 r. przez Trybunał Konstytucyjny ustawy z 1993 r. o ograniczeniu wzrostu emerytur za sprzeczną z Konstytucją²⁸. Po ogłoszeniu wyroku Trybunału emeryci rozpoczęli starania o odzyskanie należnych im pieniędzy, a reprezentantką ich interesów stała się właśnie HSU. Po raz pierwszy mandaty w parlamencie formacja zdobyła w 2003 r. po rozczarowaniu wyborców emerytów polityką socjaldemokratycznego rządu, który – wbrew nadziejom tego segmentu – nie doprowadził do wyrównania emerytur do należnej wysokości. W 2007 r. partia zdobyła jedynie jeden mandat, a w 2011 r. dołączyła do lewicowej koalicji Kukuriku, co przyniosło jej 3 mandaty parlamentarne.

²⁶ M. Antić, *The Parliamentary Elections in Croatia, December 2011*, „Electoral Studies” 31/ 2012, s. 637.

²⁷ O *Hrvatskim laburistima – Stranci Rada*, http://www.laburisti.com/modules/mastop_publish/?ta-c=O_stranci (data dostępu: 8.01.2014).

²⁸ A. Orzelska, *Chorwacja*, w: *Europa Środkowo-Wschodnia 1997–1998*, Rocznik VII–VIII, red. W. Roszkowski z zespołem, Warszawa 2000, s. 62–63;

Niemalże wszystkie wskazane, relewantne partie polityczne to ugrupowania, które powstały na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., a przeważnie tuż przed pierwszymi tzw. tranzycyjnymi wyborami w Chorwacji w 1990 r. Oczywiście partie polityczne powstałe w okresie tranzycji przechodziły burzliwe koleje losu, dzieliły się i łączyły, by znowu się podzielić, ale w Chorwacji – w przeciwieństwie do większości krajów Europy Środkowo-Wschodniej – w okresie od 1995 r. do 2013 r. pojawiła się w parlamencie tylko jedna znacząca siła polityczna (HSU), którą można by było wg kryteriów P. Lucardie określić jako „prawdziwie” nową²⁹, a jednocześnie jako partię prolokutorską, czyli broniącą interesów „poszkodowanych” grup społecznych. Pozostałe podmioty to partie doskonale wyborcom znane i zakorzenione w strukturze społecznej.

Podsumowanie – cechy charakterystyczne chorwackiego systemu partyjnego

System partyjny Chorwacji to system wielopartyjny, ale w jego ewolucji można wyróżnić trzy etapy: I etap – partii dominującej, HDZ w latach 1990–1999; II etap – fragmentaryzacji i rywalizacji trójbiegunowej w latach 2000–2003 – Zjednoczona Lista, socjaldemokraci i HDZ; III etap – koncentracji poparcia i ewolucji ku rywalizacji dwubiegunowej w latach 2003–2011.

W pierwszym etapie monopolizacji sceny partyjnej przez HDZ służyły z pewnością rozwiązania formalno-prawne, w tym prawo wyborcze, którego częste zmiany miały dodatkowo uprzywilejowywać partię władzy. Pozycja HDZ była podtrzymywana przez faktyczny autorytet F. Tuđmana, ale również przez niedemokratyczne praktyki tego przywódcy. Jak określił T. G. Ash, system polityczny Chorwacji w tych latach można by określić mianem *demokracji*, której filary tworzyły: tajna policja, telewizja państwowa oraz zawłaszczenie gospodarki przez członków i zwolenników reżimu³⁰.

Drugi etap kształtowania się systemu partyjnego to lata 2000–2003, czyli okres po śmierci F. Tuđmana. Wówczas do rywalizacji z HDZ stanęły 2 koalicje, jedna reprezentująca centrum – Zjednoczona Lista (m.in. HSS, HNS, IDS) oraz koalicja utworzona przez lewicową SDP (w jej skład weszła m.in. HSLS). Partie (6 podmiotów) występujące przeciwko HDZ po tej elekcji powołały zresztą wspólny, koalicyjny gabinet.

Trzeci etap, od 2003 r., to okres powolnej koncentracji poparcia dla dwóch biegunów politycznego spectrum, prawicowego – reprezentowanego przez HDZ i lewicowego, na którym dominuje SDP. Fakt koncentracji poparcia potwierdzają także wartości indeksu efektywnej liczby partii na poziomie reprezentacji i to pomimo wzrostu liczby podmiotów reprezentowanych w parlamencie (por. tabela 3). Zauważalny wzrost wartości tego indeksu w 2003 r. na poziomie wyborczym spowodowany był z kolei rozbiciem dotychczasowych koalicji (centrowej i lewicowej) i spadkiem poparcia dla rządzących podmiotów.

²⁹ P. Lucardie, *Prophets, Purifiers and Prolocutors: Toward Theory of Emergence of New Parties*, “Party Politics”, vol. 6(2)/2000, s. 175-185.

³⁰ T. G. Ash, *Historia na gorąco. Eseje i reportaże z Europy lat 90.*, Kraków 2000, s. 428.

Tabela 3. Wybrane wskaźniki (okręg/ okręgi wielomandatowe)

Indeksy	% uzyskanego poparcia w wyborach parlamentarnych						
	1990	1992	1995	2000	2003	2007	2011
Efektywna liczba partii na poziomie wyborczym (ELPw)	3,13	4,0	3,75	5,50	5,93	4,23	4,57
Efektywna liczba partii na poziomie reprezentacji (izba niższa w latach 1990–2003, ELPr)	1,85	2,44	2,66	4,01	3,56	3,07	2,59
Indeks rywalizacyjności	1,2	2,5	2,5	1,7	1,5	1,2	1,2
Poparcie wyborcze dla najsilniejszego podmiotu (w %)	41,9	44,7	45,2	40,8	33,9	36,0	40,7
Poparcie wyborcze dla dwóch najsilniejszych podmiotów (w %)	76,9	62,4	63,5	65,2	56,5	67,4	75,3
poparcie dla biegunów politycznego spectrum (w%)							
ekstremalna prawica	--	7,1	5,0	5,3	6,4	5,2	8,5
prawica	41,9	44,7	45,2	24,4	33,9	36,0	34,6
centrum	15,3	31,9	19,9	15,6	20,3	14,6	11,3
lewica	35,0	5,5	8,9	42,7	26,6	34,8	40,7

Źródło: w latach 1990–1997 obliczenia własne na podstawie: <http://www.parties-and-elections.eu/croatia2.html> (data dostępu: 8.01.2014) oraz http://www.izbori.hr/izbori/dip_ws.nsf/public/index?open&id=783A& (data dostępu: 9.01.2014) w latach 2000–2011: M. Gallagher, P. Mitchell, *The Politics of Electoral Systems. Election Indices*, http://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/EL-Systems/Docts/ElectionIndices.pdf (data dostępu: 8.01.2014).

Pomimo wyodrębnienia się trzech biegunów politycznego spectrum, na poziomie wyborczym rywalizacja toczy się głównie pomiędzy koalicją budowaną wokół partii socjaldemokratycznej i partią HDZ. Podział, który został wykształcony i któremu obydwie podmioty zawdzięczają swoją pozycję, można by określić mianem podziału socjoekonomicznego, ale z pewnością nakłada się on także na konflikt o charakterze genetycznym/postkomunistycznym. Świadczy o tym m.in. retoryka stosowana przez liderów obydwu formacji. Dla przykładu, w kampanii wyborczej w 2011 r. HDZ odwoływała się do dokonań i „skutecznej polityki” swojego pierwszego lidera F. Tuđmana, oskarżając jednocześnie SDP o resentymyenty jugosłowiańskie i strasząc wyborców „czerwoną Chorwacją”³¹. Podmioty reprezentujące obydwie bieguny dysponują zbliżonym potencjałem, co poświadczają wartości indeksów rywalizacyjności. Zdaniem chorwackich politologów można także mówić o pewnej stabilizacji zachowań wyborczych, co potwierdza m.in. geografia wyborcza. Zwolennicy SDP rekrutują się spośród mieszkańców dużych miast i wyborców z zachodnich regionów kraju. HDZ otrzymuje wsparcie na wsi oraz we wschodnich

³¹ M. Antić, *The Parliamentary ...*, dz. cyt., s. 637.

i południowych okręgach wyborczych, a także w okręgu „diaspory”³². Wszystkie te czynniki sprawiają, że chorwacką scenę partyjną uznać można za jedną z najbardziej stabilnych wśród generalnie niestabilnych scen Środkowo-Wschodniej Europy.

³² Tamże, s. 638.

Polityka Chorwacji wobec mniejszości narodowych – aspekty prawno-instytucjonalne i społeczno-polityczne

Abstrakt: *W preambule konstytucji Chorwacji wymienionych jest ponad dwadzieścia mniejszości narodowych, mimo to współczesna Chorwacja staje się coraz bardziej homogeniczna. Według spisu ludności z 2011 r. wśród ponadczteromilionowej populacji jest to grupa 410 568 jednostek (9,58%), podczas gdy w 1991 r. mniejszości stanowiły 21,9%. Celem artykułu jest ukazanie polityki Chorwacji wobec mniejszości narodowych po 2000 r. Pierwsza część tekstu poświęcona jest zagadnieniom prawno-instytucjonalnym i obejmuje aspekty, takie jak: liczebność mniejszości narodowych, opis aktów prawnych i instytucji, których zadaniem jest regulowanie i poprawie sytuacji mniejszości w państwie. Ponadto autorka analizuje wybrane programy narodowe i międzynarodowe podjęte przez Chorwację oraz porusza kwestie praw politycznych, kulturowych, językowych, ekonomicznych mniejszości narodowych. W drugiej części przeanalizowane zostały najliczniejsze mniejszości narodowe, jak: mniejszość serbska, boszniacka, romska, albańska i włoska. Szerzej nakreślone zostały kwestie dotyczące ich rozmieszczenia, konfliktów oraz organizacji pod względem politycznym i kulturowym. Mniejszości narodowe przedstawione zostały na tle trzech spisów ludności z lat 1991, 2001 i 2011.*

Słowa kluczowe: *polityka wobec mniejszości narodowych, Chorwacja, aspekty prawno-instytucjonalne, aspekty społeczno-polityczne*

Abstract: CROATIAN POLICY TOWARDS NATIONAL MINORITIES – LEGAL, INSTITUTIONAL AND SOCIO – POLITICAL ASPECTS

At present, Croatia appears to be a homogenous state. According to the census of 2011, the population of Croatia constituted 4,284,889 citizens among which are national minorities numbering 410 568 or 9.58% of the population (while in 1991 national minorities constituted 21,9%). There are over twenty national minorities mentioned in the Preamble of Constitution of Croatia.

The aim of this article is to present the policy of the Republic of Croatia towards national minorities after 2000. In the first part of the text the main aspects will be: the number of minorities, legal and administrative factors and the institutions respon-

sible for improving and controlling the situation of minorities in the state. Furthermore, the author also takes into consideration national and international programs implemented in Croatia, and then focuses on the language, religious, cultural, educational and political rights of minorities. The second part is focused on the social, political, economic and discrimination situation of minorities in Croatia. This part will be devoted to selected, more numerous, ethnic minorities such as: Serbian, Bosniak, Roma, Albanian and Italian, with an additional short presentation on the status of Yugoslavs. Main aspects including population, cultural institutions and political representation will be taken into account. National minorities will be presented in the light of statistical data from three censuses: 1991, 2001 and 2011.

Keywords: policy towards national minorities, Croatia, institutional aspects, socio-political aspects

W dwadzieścia lat od rozpadu Jugosławii odsetek mniejszości narodowych w Chorwacji spadł z 21,9% do 9,58%. Celem niniejszego artykułu jest analiza polityki Chorwacji wobec mniejszości narodowych ją zamieszkujących po 2000 r. Główne kwestie dotyczą: liczebności mniejszości narodowych, uwarunkowań prawnoadministracyjnych, istnienia instytucji zajmujących się problematyką mniejszości narodowych, programów krajowych i międzynarodowych oraz praw z zakresu języka, religii, kultury, edukacji oraz uczestnictwa w życiu politycznym.

Według spisu ludności z 2011 r. Chorwację zamieszkuje 4 284 889 obywateli z czego mniejszości narodowe stanowią 410 568 i jest ich ponad dwadzieścia. Największe mniejszości to: Serbowie, Boszniacy, Włosi, Albańczycy i Romowie¹, a następnie Austriacy, Bułgarzy, Czarnogórcy, Czesi, Węgrzy, Macedończycy, Niemcy, Polacy, Rumuni, Rosjanie, Rusini, Słowacy, Słowenicy, Turcy, Ukraińcy, Wołosi i Żydzi. Ponadto w najnowszym spisie ludności do grupy określanej jako „Inni” zaliczonych zostało 18 965 (0,44%) osób. Wśród nich pojawili się między innymi: Hercegoińczycy (Hercegovci, 75 osób), mieszkańcy Zagorja (Zagoraci, 139), Dalmatyńczycy (Dalmatinci, 705), mieszkańcy Primoria (Primorci, 50), mieszkańcy Slavonii (Slavonci, 133), mieszkańcy Međumuria (Medjumurci, 135). Odrębną grupę narodową mogliby stanowić mieszkańcy Istrii (Istrani), których zadeklarowało się 25 491², gdyby otrzymali status mniejszości narodowej zajęliby wówczas trzecie miejsce pod względem liczebności po Serbach i Boszniakach, a przed mniejszością romską, włoską, albańską czy węgierską. Warto dodać, że największa liczba mniejszości narodowych zamieszkuje żupanie: Vukovarsko-srijemską (19,82%), Istarską (16,18%), Sisačko-moslavačką (15,85%), Ličko-senjską (14,76%), Bjelovarsko-bilogorską (13,78%), Karlovačką (11,93%), Šibensko-nińską (11,69%) i Primorsko-goranską (10,72%)³.

¹ *Nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51 (data dostępu: 29.10.2013).

² *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, Statistička izvješća, Zagreb 2013, s. 13; S. Pavić, *Sve je manje manjina. Više je od 90% Hrvata, Srbi su jedina manjina s više od 1 posto udjela*, <http://www.jutarnji.hr/vise-je-od-90-hrvata--srbi-su-jedina-manjina-s-vise-od-1-posto-udjela/1073176/> (data dostępu: 17.12.2012)

³ *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011*, dz. cyt., s. 10.

W Tabeli 1. przedstawiono mniejszości narodowe zamieszkujące Chorwację w latach 1971–2011 (pogrubieniem zaznaczono mniejszości, które zostaną opisane w dalszej części artykułu).

Tabela 1. Mniejszości narodowe w Chorwacji w latach 1971–2011 r.

Nazwa mniejszości	1971		1981		1991		2001		2011	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
1. Albańczycy	4.175	0,09	6.006	0,13	12.032	0,25	15.082	0,34	17.513	0,41
2. Austriacy	352	0,01	267	0,01	214	0,00	247	0,01	297	0,01
3. Boszniacy	-	-	-	-	-	-	20.755	0,47	31.479	0,73
4. Bułgarzy	676	0,02	441	0,01	458	0,01	331	0,01	350	0,01
5. Czarnogórcy	9.706	0,22	9.818	0,21	9.724	0,20	4.926	0,11	4.517	0,11
6. Czesi	19.001	0,43	15.061	0,33	13.086	0,27	10.510	0,24	9.641	0,22
7. Węgrzy	35.488	0,80	25.439	0,55	22.355	0,47	16.595	0,37	14.048	0,33
8. Macedończycy	5.625	0,13	5.362	0,12	6.280	0,13	4.270	0,10	4.138	0,10
9. Niemcy	2.791	0,06	2.175	0,05	2.635	0,06	2.902	0,07	2.965	0,07
10. Polacy	819	0,02	758	0,02	679	0,01	567	0,01	672	0,02
11. Romowie	1.257	0,03	3.858	0,08	6.695	0,14	9.463	0,21	16.975	0,40
12. Rumuni	792	0,02	609	0,01	810	0,02	475	0,01	435	0,01
13. Rosjanie	1.240	0,03	758	0,02	706	0,01	906	0,02	1.279	0,03
14. Rusini	3.728	0,08	3.321	0,07	3.253	0,07	2.337	0,05	1936	0,05
15. Słowacy	6.482	0,15	6.533	0,14	5.606	0,12	4.712	0,11	4.753	0,11
16. Słoweniecy	32.497	0,73	25.136	0,55	22.376	0,47	13.173	0,30	10.517	0,25
17. Serbowie	626.789	14,16	531.502	11,55	581.663	12,16	201.631	4,54	186.633	4,36
18. Włosi	17.433	0,39	11.661	0,25	21.303	0,45	19.636	0,44	17.807	0,42
19. Turcy	221	0,00	279	0,01	320	0,01	300	0,01	367	0,01
20. Ukraińcy	2.793	0,06	2.515	0,05	2.494	0,05	1.977	0,04	1.878	0,04
21. Wołosi	13	0,00	16	0,00	22	0,00	12	0,00	29	0,00
22. Żydzi	2.845	0,06	316	0,01	600	0,01	576	0,01	509	0,01
23. Pozostali	103.427	2,34	404.450	8,79	152.803	3,19	21.801	0,49	18.965	0,44
24. Regionalna przynależność	-	-	8.657	0,19	45.493	0,95	9.302	0,21	27.225	0,64
25. Nie określili się	15.798	0,36	17.133	0,37	73.376	1,53	79.828	1,80	26.763	0,62
26. Nieznani	18.626	0,42	64.737	1,41	62.926	1,32	17.975	0,41	8.877	0,21
RAZEM						21,9			410.568	9,58

Źródło: *Nacionalne manjine u republici Hrvatskoj*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=51 (data dostępu: 29.10.2013); *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, Zagreb 2012, s. 107; Stanovništvo prema narodnosti, Popis 1971. – 2011, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/usp_03_HR.htm (data dostępu: 13.11.2013).

Ochrona prawna

Po rozpadzie Jugosławii wszystkie państwa sukcesyjne miały nieregulowane kwestie praw człowieka i mniejszości narodowych. Wyzwaniem okazało się zdefiniowanie nowych zasad ochrony mniejszości narodowych poprzez konstytucje, ustawy oraz akty prawa międzynarodowego⁴. Prawa mniejszości narodowych w Chorwacji chronione są na mocy dokumentów, takich jak: Konstytucja Republiki Chorwacji (Ustav Republike Hrvatske 1990/2010), Ustawa o prawach mniejszości narodowych (Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina 2002/2010), Ustawa o używaniu języka i alfabetu mniejszości narodowych w Republice Chorwacji (Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj 2000), Ustawa o dowodach osobistych (Zakon o osobnoj iskaznici 2002), Ustawa o wychowaniu i edukacji w języku i piśmie mniejszości narodowych (Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina 2000), Ustawa o prawnym położeniu wspólnot religijnych (Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica 2002), Ustawa o mediach elektronicznych (Zakon o elektroničkim medijima 2009), Ustawa o chorwackiej radiotelewizji (Zakon o Hrvatskoj radiofonii i televiziji 2010), Ustawa o wyborach posłów do chorwackiego parlamentu (Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski Sabor 2010), Ustawa o zwalczaniu dyskryminacji (Zakon o suzbijanju diskriminacije 2008), Ustawa o składzie administracji państwowej (Zakon o sustavu državne uprave 2007), Ustawa o lokalnym i regionalnym samorządzie (2009), Ustawa o wyborze członków ciał przedstawicielskich samorządu lokalnego i regionalnego (Zakon o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave 2007), Ustawa o spisie ludności, gospodarstw domowych i mieszkań w Republice Chorwacji (Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011), Ustawa o stowarzyszeniach w Republice Chorwacji (Zakonu o udrugama u Republici Hrvatskoj, 2002), Kodeks karny (Kazneni zakon 1997) oraz inne. Na podstawie powyższych dokumentów przedstawione zostaną najważniejsze aspekty dotyczące praw mniejszości.

Pierwszym i najważniejszym aktem jest Konstytucja Republiki Chorwacji z 1990 r. (Ustav Republike Hrvatske) wraz z jej poprawkami i zmianami z 1997, 2000, 2001 i 2010 r. W preambule konstytucji widnieje zapis, iż „Republika Chorwacji ustanowiona została jako państwo narodu chorwackiego i mniejszości narodowych: Serbów, Czechów, Słowaków, Włochów, Węgrów, Żydów, Niemców, Austriaków, Ukraińców, Rusinów, Boszniaków, Słoweńców, Czarnogórców, Macedończyków, Rosjan, Bułgarów, Polaków, Romów, Rumunów, Turków, Wołochów, Albańczyków i tych wszystkich, którzy są obywatelami, którym zagwarantowano równe prawa razem z obywatelami narodowości chorwackiej i utrzymanie praw narodowych w zgodzie z demokratycznymi normami ONZ[...]”⁵. Dodatkowo artykuł 15 Konstytucji poświęcony jest prawom mniejszości, w którym zapewniono równość wszystkim mniejszościom, zabezpieczone zostało ich prawo wyboru swo-

⁴ Zob.A. Fira, *Nacionalne majne u ustavima SRJ. Položaj nacionalnih manjina u SRJ*, Beograd 1996, s. 101.

⁵ *Ustav Republike Hrvatske 1990*, <http://www.usud.hr> (data dostępu: 2.12.2013), s. 2.

ich przedstawiciele do parlamentu chorwackiego (Hrvatski sabor) oraz zagwarantowano wolność wyrażania swojej narodowej przynależności, posługiwanie się swoim językiem, pismem oraz korzystanie z autonomii kulturalnej⁶. Podobnie artykuł 4 Ustawy o prawach mniejszości narodowych mówi o swobodnym wyrażaniu swojej przynależności, gdzie nikt nie może wpływać na opowiedzenie się za daną przynależnością. W Kodeksie karnym w artykule 106 istnieje zapis mówiący o tym, że każdy, kto zakazuje lub ogranicza prawo wyrażania swojej narodowej przynależności lub autonomii kulturowej osobie przynależącej do narodu, etnicznej i narodowej wspólnoty lub mniejszości, będzie karany⁷. Ponadto w artykule 7 Ustawy o spisie ludności, gospodarstwach domowych i mieszkań zapisano, iż podczas spisu ludności z 2011 r. istnieje możliwość swobodnego wyrażenia swojej narodowej i religijnej przynależności⁸.

W Chorwacji, podobnie jak w innych krajach Bałkanów Zachodnich, w 2002 r. weszła w życie Ustawa o prawach mniejszości narodowych (Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina). W artykule 3 ustawodawca zaznacza, iż różnorodność etniczna i multikulturowa oraz duch wzajemnego poszanowania i tolerancji promuje rozwój Chorwacji⁹. Mniejszość narodowa w artykule 5 zdefiniowana jest jako: „grupa obywateli chorwackich, których członkowie tradycyjnie zamieszkują terytorium Republiki Chorwackiej, a ich członkowie różnią się od pozostałych obywateli przynależnością etniczną, językową, kulturową i/lub religijną oraz wyrażają chęć zachowania tych cech”¹⁰.

W Republice Chorwacji do najważniejszych praw i wolności zagwarantowanych Ustawą (art. 7) należą: posługiwanie się językiem i pismem w przestrzeni publicznej i prywatnej (także art. 9 Ustawy), wychowanie i edukacja w języku mniejszości narodowych, używanie swoich symboli, autonomia kulturowa wraz z rozwojem i zachowaniem i ochroną tradycji kulturowych (art. 16), prawo do wyrażania swojej wiary i tworzenie wspólnot religijnych, dostęp do mediów i komunikacji publicznej, rozpowszechnianie i otrzymywanie informacji w języku, którym posługuje się dana mniejszość (art. 18). Ponadto posiadają prawo do organizowania i zrzeszania w celu osiągnięcia wspólnych interesów, prawo do posiadania przedstawicieli w lokalnej i państwowej administracji, uczestnictwa osób przynależących do mniejszości narodowych w życiu publicznym oraz zarządzania sprawami lokalnymi poprzez rady i przedstawicieli mniejszości, prawo do ochrony przed działalnością, która zagraża lub może zagrozić ich istnieniu oraz prawom i wolnościom¹¹.

⁶ Tamże, s. 7.

⁷ *Kazneni zakon*, <http://www.zakon.hr/z/98/> (data dostępu: 2.12.2013).

⁸ *Zakon o popisu stanovništva, kućanstava i stanova u Republici Hrvatskoj 2011*, <http://www.zakon.hr/z/348/Zakon-o-popisu-stanovni%C5%A1tva,-ku%C4%87anstava-i-stanova-u-Republici-Hrvatskoj-2011.g.> (data dostępu: 2.12.2013).

⁹ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, 13. prosinca 2002., Broj: 01-081-02-3955/2 Zagreb, 19. prosinca 2002, <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nationalnih-manjina> (data dostępu: 12.11.2013).

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

Szerszego omówienia wymaga kwestia języka, religii, edukacji i kultury. Według spisu z 2011 r. języki jakimi posługują się obywatele Chorwacji to: chorwacki 4096 305 (95,60%), chorwacko-serbski 3059 (0,07%), albański 17 069 (0,40%), bośniacki 16 856 (0,39%), bułgarski 293 (0,01%), czarnogórski 876 (0,02%), czeski 6292 (0,15%), węgierski 10 231 (0,24%), macedoński 3519 (0,08%), niemiecki 2986 (0,075%), polski 639 (0,01%), romski 14 369 (0,34%), rumuński 955 (0,02%), rosyjski 1592 (0,04%), rusiński 1472 (0,03%), słowacki 3792 (0,09%), słoweński 9220 (0,22%), serbski 52 879 (1,23%), serbsko-chorwacki 7822 (0,18%), włoski 18 573 (0,43%), turecki 342 (0,01%), ukraiński 1008 (0,02%), wołoski 14 (0,00%) i hebrajski 30 (0,00%). Języki określone jako pozostałe i nieznanne to odpowiednio 5367 (0,13%) i 9329 (0,22%)¹². Dane o języku pokrywają się z liczbą mniejszości narodowych. W porównaniu z poprzednimi spisami widoczny jest nieznaczny spadek osób posługujących się językiem serbsko-chorwackim i serbskim – odpowiednio w 2001 r. tymi językami posługiwało się 4961 (0,11%) i 44 629 (1,01%)¹³.

Język jest istotnym składnikiem tożsamości narodowych poszczególnych mniejszości. Artykuł 12 Konstytucji mówi, iż językiem urzędowym jest język chorwacki i alfabet łaciński. Jednak lokalnie może być używany inny język, cyrylica lub inny alfabet. W artykule 15 mniejszości narodowe mają zagwarantowaną swobodę wyrażania swojego języka, pisma, autonomii kulturalnej i przynależności. Ponadto mniejszości narodowe mają prawo do wychowania i edukacji w języku i z zachowaniem odpowiedniego alfabetu, co jest zagwarantowane w Konstytucji, Ustawie o mniejszościach narodowych i Ustawie o wychowaniu i edukacji w języku i piśmie mniejszości narodowych. Przepis ten odnosi się do wychowania przedszkolnego, edukacji w szkołach podstawowych i średnich (kwestię tą regulują także osobne przepisy).

Wspomnieć należy, iż wychowanie i edukacja mniejszości narodowych w Chorwacji jest prowadzona według trzech modeli. Model A, według którego, cały proces edukacji prowadzony jest w języku i z użyciem alfabetu danej mniejszości, przy obowiązkowym nauczaniu języka chorwackiego w liczbie godzin, w jakiej nauczany jest język mniejszości. Uczniowie mają prawo i obowiązek uczenia się dodatkowych treści ważnych dla wspólnoty. Model ten jest realizowany w odrębnych placówkach, ale jest możliwy także w placówkach z nauczonym językiem chorwackim, które posiadają osobne oddziały do nauczania języka mniejszości. Model B odnosi się do dwujęzycznego nauczania. Grupa przedmiotów przyrodniczych nauczana jest w języku chorwackim a grupa przedmiotów humanistycznych w języku mniejszości narodowej. Nauczanie odbywa się w placówkach z nauczaniem języka chorwackiego, ale z odrębnymi oddziałami. W modelu C nauczanie odbywa się w języku chorwackim wraz z dodatkowymi godzinami szkolnymi (dwie do pięciu) w języku mniejszości. Dodatkowe godziny

¹² *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, Zagreb 2012, s. 109.

¹³ *Stanovništvo prema materinskom jeziku, po gradovima/općinama*, http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_03/H01_02_03.html (data dostępu: 12.12.2013).

(do pięciu tygodniowo) obejmuje naukę języka, literatury mniejszości, geografii, historii, muzyki i sztuki¹⁴.

Następnie artykuł 13 Ustawy o prawach mniejszości narodowych reguluje możliwość zachowania tradycyjnych nazw i symboli, nadawanie osiedlom, ulicom i placom imion osób i nazw wydarzeń znaczących dla kultury i historii mniejszości narodowej. W artykule 10 Ustawy o języku i piśmie mniejszości narodowych zapisano, iż zgodnie ze statutem gminy lub miasta, w których urzędowo obowiązują język i alfabet mniejszości, mogą być używane tradycyjne nazwy miejsc i lokalizacji. W artykule 14 Ustawy zapewniono swobodne użycie znaków i symboli mniejszości narodowych oraz obchodzenie świąt. Z zaznaczeniem, że przed hymnem i/lub uroczystą pieśnią mniejszości narodowej obowiązkowo jest inaugurowany hymn Chorwacji.

Ponadto Chorwacka telewizja według Ustawy o radiofonii i telewizji ma obowiązek rozpowszechniać i/lub emitować programy związane z informowaniem osób należących do mniejszości, takie jak: programy kulturalne, religijne, programy dla dzieci i młodzieży, programy naukowe i rozrywkowe. Podobnie radio chorwackie, jak i serwis publiczny, zgodnie z Konstytucją i Ustawą o radiofonii i telewizji zobowiązane są szerzyć tolerancję, interkulturowość i multietniczność¹⁵.

Kolejne zagadnienie, to działalność kulturalna. Artykuł 16 Ustawy o prawach mniejszości narodowych mówi, iż „stowarzyszenia, rady i przedstawiciele mniejszości narodowych swobodnie mogą pielęgnować więzi z narodem, z którym dzielą te same etniczne, językowe, kulturowe i religijne cechy. Stowarzyszenia mogą organizować dla mniejszości gościnne występy profesjonalnych i amatorskich grup zajmujących się kulturą i sztuką, organizować wystawy, które wzbogacają tożsamość mniejszości. Wyrażanie swojej tożsamości kulturowej mogą prowadzić organizacje kulturowe, wydawnicze, muzea i inne instytucje mające wsparcie Ministerstwa Kultury Chorwacji. Ponadto Ministerstwo Kultury w ramach swojej działalności finansuje wybrane przedsięwzięcia mniejszości narodowych¹⁶.

Warto także przybliżyć dane dotyczące religii, które wyznają obywatele Chorwacji. Po rozpadzie Jugosławii religie zaczęły odgrywać ważną rolę w umacnianiu tożsamości narodowych. W Chorwacji według religii w 2011 r. katolicy liczą 3 697 143 osoby (86,28%), prawosławni 190 143 (4,44%), protestanci 14 653 (0,34%), inne wyznania chrześcijańskie 12 961 (0,30%), Muzułmanie 62 977 (1,47%), Żydzi 536 (0,01%), religie wschodu 2550 (0,06%), inne religie, ruchy i światopoglądy 2555 (0,06%), agno-

¹⁴ *Ravnopravna službena upotraba jezika i pisma pripadnika nacionalnih manjina*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=58 (data dostępu: 29.11.2013).

¹⁵ *Pristup pripadnicima nacionalnih manjina sredstvima javnog priopćavanja i pravo obavljanja djelatnosti javnog priopćavanja (primanje i širenje informacija) na jeziku i pismu kojim se služe*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=18&Itemid=62 (data dostępu: 29.11.2013)

¹⁶ *Kulturna autonomija pripadnika nacionalnih manjina – održavanje, razvoj i iskazivanje vlastite kulture, te očuvanje i zaštita svojih kulturnih dobara i tradicije*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=16&Itemid=60 (data dostępu: 29.11.2013).

stycy i sceptycy 32 518 (0,76%), ateści i niewierzący 163 375 (3,81%), nie określiło się 93 018 (2,17%) i nieznane 12 460 (0,29%)¹⁷. Kwestie dotyczące wyznania zapisane są w artykule 40 Konstytucji Chorwacji, w której zagwarantowana jest swoboda wyznania, wyrażania wiary i innych przekonań. Z kolei artykuł 41 zapewnia, iż wspólnoty religijne są równe w świetle prawa i oddzielone od państwa. Mogą publicznie piastować obrządek religijny, zakładać szkoły i kolegia, placówki socjalne i dobroczynne, na którą to działalność otrzymują także pomoc państwa. Warto także zauważyć, że Republika Chorwacji podpisała cztery umowy międzynarodowe ze Stolicą Apostolską (w 1997 r.) oraz sześć umów dotyczących kwestii wspólnych interesów z kościołami i wspólnotami religijnymi. W sumie Chorwacja posiada uregulowane stosunki z piętnastoma kościołami i wspólnotami religijnymi¹⁸.

Instytucje i urzędy

W Republice Chorwacji funkcjonują dwie główne rządowe instytucje zajmujące się sprawami mniejszości narodowych. Pierwsza to Rada ds. Mniejszości Narodowych (Savjet za nacionalne manjine), która jest autonomicznym ciałem założonym na podstawie Ustawy o prawach mniejszości narodowych z 2002 r. Głównym celem Rady jest włączenie mniejszości narodowych w życie publiczne Chorwacji oraz tworzenie i ochrona praw i wolności mniejszości. Do jej zadań należy między innymi: przedkładanie parlamentowi i rządowi kwestii ważnych dla mniejszości oraz zdobywanie informacji i danych od rządu oraz lokalnego i regionalnego samorządu na temat mniejszości. Organ ten współpracuje z organizacjami międzynarodowymi i instytucjami, które zajmują się aspektami mniejszości oraz z odpowiednimi instytucjami państw, z których pochodzą mniejszości. W skład Rady wchodzi członkowie parlamentu, pięciu przedstawicieli mniejszości z kręgów i stowarzyszeń naukowych, kulturowych, religijnych, których powołuje rząd na wniosek stowarzyszeń, osób prawnych i obywateli pochodzących z mniejszości oraz siedmiu przedstawicieli z Rad (Vijeća)¹⁹.

Druga instytucja to Urząd ds. praw człowieka i praw mniejszości narodowych (Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina). Urząd funkcjonuje od 2012 r. i został utworzony decyzją rządu Chorwacji o połączeniu istniejących wcześniej Urzędu Praw Człowieka (Ureda za ljudska prava) i Urzędu Mniejszości Narodowych (Ureda za nacionalne manjine). Zadaniem tej instytucji jest śledzenie wewnętrznego prawodawstwa dotyczącego mniejszości i jego zgodności z konstytucją i instrumentami międzynarodowymi. Urząd monitoruje wypełniania postanowień dokumentów wewnętrznych i międzynarodowych, takich jak: Konwencja Rady Europy ds. mniejszości narodowych, Ustawy o prawach mniejszości narodowych Republiki Chorwacji oraz programy rządowe. Ponadto do zadań Urzędu należą:

¹⁷ *Statistički ljetopis...* dz. cyt., s. 109.

¹⁸ *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na očitovanje svoje vjere te na osnivanje vjerskih zajednica zajedno s drugim pripadnicima te vjere*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=61 (data dostępu: 29.11.2013).

¹⁹ *Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske*, <http://www.savjet.nacionalne-manjine.info/index.php> (data dostępu: 29.11.2013).

współpraca z odpowiednimi ministerstwami i ciałami administracji państwowej oraz Radą ds. Mniejszości Narodowych, śledzenie raportów dotyczących wszelkich przejawów dyskryminacji, okrutnego, nieludzkiego i poniżającego traktowania, śledzenie istnienia instrumentów międzynarodowych, dokumentów, analiz naukowych związanych z przyjmowaniem dokumentów dotyczących ochrony praw człowieka i praw mniejszości oraz śledzenie współpracy stowarzyszeń mniejszości narodowych z instytucjami w ich macierzystych krajach. W celu polepszania narodowych standardów ochrony praw człowieka i mniejszości Urząd współpracuje ze wspólnotą międzynarodową i regionalnymi organizacjami²⁰.

Prawa wyborcze

Według Ustawy o prawach mniejszości narodowych, osobom należącym do mniejszości, które w Chorwacji stanowią więcej niż 1,5% społeczeństwa, zagwarantowane jest co najmniej jedno a najwięcej trzy miejsca przedstawicielskie w Saborze²¹. Dodatkowo Ustawa o wyborach posłów do parlamentu chorwackiego gwarantuje mniejszościom wybór ośmiu przedstawicieli (art.15). Artykuł 16 określa, ilu przedstawicieli może posiadać dana mniejszość, i tak: serbska mniejszość ma 3 przedstawicieli, Węgrzy i Włosi – 1, Czesi i Słowacy wybierają wspólnie jednego przedstawiciela. Następnie dla mniejszości austriackiej, bułgarskiej, niemieckiej, polskiej, romskiej, rumuńskiej, rusińskiej, rosyjskiej, tureckiej, ukraińskiej, wołoskiej i żydowskiej przewidziany jest jeden przedstawiciel oraz dla mniejszości albańskiej, boszniackiej, czarnogórskiej, macedońskiej i słoweńskiej – jeden. Prawo do zgłaszania kandydatów na przedstawicieli mniejszości narodowych mają partie polityczne, wyborcy (100 podpisów) oraz stowarzyszenia mniejszości narodowych (art. 17)²².

W gminach i miastach, w których mniejszości stanowią od 5 do 15% społeczeństwa, mają one prawo do wyboru jednego radnego (vijećnik) mniejszości w ciele przedstawicielskim danej jednostki administracyjnej. Jeżeli mniejszość stanowi więcej niż 15% w gminach, miastach i więcej niż 5% w żupaniach, wówczas mniejszości narodowe mają prawo do proporcjonalnej reprezentacji w ciałach przedstawicielskich. Ponadto mniejszości mają zabezpieczone prawo do reprezentacji w administracji państwowej, organach sądowych i jednostkach samorządowych od 2005 r., co nastąpiło po zmianie Ustawy o lokalnym i regionalnym samorządzie. Zapisano w niej, że przedstawiciele mniejszości mają prawo do reprezentacji w organach wykonawczych i administracyjnych jednostek²³.

²⁰ *Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=28&Itemid=2 (data dostępu: 20.11.2013).

²¹ Chorwacki parlament.

²² *Zakon o izborima zastupnika u Hrvatski sabor – Pravo pripadnika nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj na zastupljenost u Hrvatskom saboru*, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?art=1874> (data dostępu: 29.11.2013).

²³ *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na zastupljenost u predstavničkim i izvršnim tijelima na državnoj i lokalnoj razini, te u tijelima državne uprave, pravosuđnim tijelima i tijelima uprave jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave* http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=64 (data dostępu: 29.11.2013).

Oprócz tego mniejszości narodowe mają zagwarantowane uczestnictwo w życiu publicznym w lokalnych i regionalnych samorządach poprzez rady i przedstawicieli. Zgodnie z Ustawą o prawach mniejszości narodowych, jeśli mniejszości stanowią w lokalnej jednostce administracyjnej najmniej 1,5% społeczności, w gminach i miastach więcej niż 200 osób, a w żupaniach więcej niż 500 wówczas ich przedstawiciele wybierani są do Rad (vijeća). Z kolei w jednostkach, gdzie mieszka co najmniej 100 osób z danej mniejszości, wybierany jest przedstawiciel mniejszości narodowej. Członkowie Rad Mniejszości Narodowych oraz przedstawiciele mniejszości wybierani są bezpośrednio, w głosowaniu tajnym i na 4 lata. Rady są organizacjami non-profit i są wpisane w rejestr Rad Mniejszości Narodowych²⁴. Z końcem 2013 r. Albańczycy utworzyli ich 14, Boszniacy – 19, Czarnogórcy – 6, Czesi – 12, Węgrzy – 17, Macedończycy – 4, Niemcy – 2, Romowie – 15, Rusini – 4, Słowacy – 6, Słoweńcy – 9, Serbowie – 117, Włosi – 11 i Ukraińcy – 1. W 2003 r. po raz pierwszy odbyły się wybory do Rad Mniejszości Narodowych²⁵.

Na koniec warto podkreślić, że w Ustawie o mniejszościach narodowych wspomniano o przestrzeganiu następujących dokumentów międzynarodowych, takich jak: Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolnościach oraz protokoły do tej konwencji, Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, Konwencja ONZ w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, Konwencja o prawach dziecka, Deklaracja w sprawie eliminacji wszystkich form nietolerancji i dyskryminacji ze względu na religię i wierzenia, Konwencja przeciwko dyskryminacji w edukacji, Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, Konwencja Ramowa o Ochronie Mniejszości Narodowych, Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych oraz Europejska Karta Samorządu Terytorialnego²⁶.

Ponadto Chorwacja podpisała umowy bilateralne z Węgrami, Włochami, Macedonią, Serbią, Czarnogórą, które odnoszą się także do mniejszości narodowych. Z Republiką Czeską rząd Republiki Chorwacji podpisał porozumienie w obszarze kultury, edukacji i nauki, które częściowo odnoszą się do mniejszości narodowych w obu państwach. Z kolei z Austrią zawarta została umowa w dziedzinie kultury i edukacji²⁷.

Programy krajowe i międzynarodowe

Republika Chorwacji prowadzi i wdraża programy krajowe i międzynarodowe dotyczące mniejszości narodowych. Wszystkie mniejszości obejmują projekty, takie jak: Plan działań w likwidowaniu przeszkód w wykonywaniu praw indywidualnych

²⁴ *Pravo pripadnika nacionalnih manjina na sudjelovanje u javnom životu i upravljanju lokalnim poslovima putem vijeća i predstavnika nacionalnih manjina*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=65 (data dostępu: 29.11.2013).

²⁵ *Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih manjina* <http://www.appluprava.hr/RegistarVNM/faces/WEB-INF/pages/searchResult.jsp> (data dostępu: 20.12.2013).

²⁶ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, dz. cyt.

²⁷ *Međunarodni dokumenti*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=26&Itemid=70 (data dostępu: 25.11.2013)

w dziedzinie integracja cudzoziemców na okres 2013–2015 (Akcyjny plan za uklanianie przeszkód w oształcanju pojedinih prava u području integracije stranaca za razdoblje od 2013 do 2015), Krajowy program na rzecz ochrony i promowania praw człowieka w okresie 2013–2016 (Nacionalni program zaštite i promicanja ljudskih prava za razdoblje od 2013. do 2016. godine), Krajowy plan walki przeciw dyskryminacji 2008–2013 (Nacionalni plan za borbu protiv diskriminacije 2008–2013 godine), Krajowy plan walki z handelom ludźmi 2012–2015 (Nacionalni plan za suzbijanje trgovanja ljudima 2012–2015. Godine), Plan działania na rzecz wprowadzenia w życie ustawy konstytucyjnej o mniejszościach narodowych w okresie 2011–2013 (Akcyjny plan za provedbu ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina za razdoblje od 2011.–2013. Godine)²⁸. Nadzór nad wymienionymi planami i programami sprawuje Urząd ds. praw człowieka i praw mniejszości narodowych.

Mniejszość, która została objęta największą liczbą programów, to Romowie. Związane jest to ze współpracą międzynarodową i zakrojoną na szeroką skalę próbą integracji Romów w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W Sofii zapoczątkowano jeden z dłuższych programów pt. Dekada Inkluzji Romów 2005–2015 (Dekade of Roma Inclusion 2005–2015). W Dekadzie uczestniczy dwanaście państw Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej, takich jak: Albania, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Węgry, Macedonia, Czarnogóra, Rumunia, Serbia, Słowacja i Hiszpania, a Słowenia posiada status obserwatora. Inicjatywa jest międzynarodowym projektem polepszania społeczno-ekonomicznego statusu Romów, zadaniem Dekady jest współpraca rządów, organizacji rządowych i pozarządowych. Międzynarodowymi partnerami są między innymi: ONZ, OBWE, ODIHR, Rada Europy, UNICEF, UNDP, Bank Światowy i European Roma Information Office²⁹. Chorwacja w ramach Dekady wprowadziła między innymi: strategię dotyczące włączenia Romów do społeczeństwa na lata 2013–2015 i 2013–2020, Plan działania w celu wdrożenia krajowej strategii na rzecz integracji Romów w okresie 2013–2015 (Akcyjny plan za provedbu nacionalne strategije za uključavanje Roma za razdoblje od 2013 do 2015. Godine) i Krajową Strategię Integracji Romów na lata 2013–2020 (Nacionalna strategija za uključavanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. Godine) oraz Krajowy program ds. Romów (Nacionalni program za Rome)³⁰. Program na lata 2013–2020 jest ukierunkowany między innymi na potrzeby i wyzwania zmarginalizowanej społeczności romskiej i ich integrację na poziomie lokalnym, regionalnym, narodowym oraz w całej Unii Europejskiej. Jest także przewodnikiem dla polityki publicznej, jak integrować Romów pod względem społeczno-ekonomicznym do 2020 r.³¹

²⁸ *Nacionalni programi*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article-&id=113&Itemid=83 (data dostępu: 25.11.2013)

²⁹ *Dekada Inkluzji Romów*, www.romadecade.org (data dostępu: 10.09.2013).

³⁰ *Nacionalni programi*, dz. cyt.

³¹ *National Roma Inclusion Strategy from 2013 to 2020*, Zagreb 2012.

Sytuacja społeczno-polityczna wybranych mniejszości narodowych

W tej części pracy poruszone zostaną aspekty dotyczące m.in.: kwestii społeczno-ekonomicznych i politycznych wybranych mniejszości oraz incydenty mające charakter dyskryminujący mniejszości. Opisane także zostaną mniejszości narodowe (m.in. ich liczebność, organizacje, reprezentacja polityczna) stanowiące najliczniejszy odsetek w Chorwacji oraz grupa Jugosłowian. Mniejszości narodowe w głównej mierze przedstawione zostaną w świetle danych statystycznych pochodzących ze spisu ludności z 2001 i 2011 r.

Mniejszość serbska

Mniejszość serbska w Chorwacji jest największą grupą narodową, która według spisu z 2011 r. liczy 186 633 osób (4,36%). W porównaniu z rokiem 2001 ich liczba zmniejszyła się o 14 998. Jeszcze większy spadek nastąpił między 1991 a 2001 r. W 1991 r. Chorwację zamieszkiwało 581 663³² Serbów, co oznacza, że między rokiem 1991 a 2011 ubyło 395 030 osób tej narodowości. Tak ogromny spadek populacji serbskiej był związany z rozpadem Jugosławii i wojną na terenie Chorwacji i Bośni i Hercegowiny w latach dziewięćdziesiątych XX w. W okresie tym wielu Serbów zginęło bądź wyemigrowało. Obecnie najliczniej Serbowie zamieszkują żupanie: Vukovarsko-srijemską, Osječko-baranjską, Sisačko-moslavačką i Karlovačką.

Tabela 2. Mniejszość serbska (powyżej 10 tys.)

Župania	2001	Župania	2011
Sisačko-moslavačka	21.617	Sisačko-moslavačka	21.002
Karlovačka	15.651	Karlovačka	13.408
Primorsko-goranska	15.005	Primorsko-goranska	14.888
Osječko-baranjska	28.866	Osječko-baranjska	23.657
Šibensko-kninska	10.229	Šibensko-kninska	11.518
Vukovarsko-srijemska	31.644	Vukovarsko-srijemska	27.824
Grad Zagreb	18.811	Grad Zagreb	17.526

Źródło: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (data dostępu: 13.11.2013); Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2011., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/hm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html (data dostępu: 13.11.2013);

Opisywana mniejszość jest jedną z lepiej zorganizowanych pod względem politycznym, kulturowym i administracyjnym. W Chorwacji zarejestrowane są pozarządowe organizacje serbskiej mniejszości narodowej. Do instytucji finansowanych ze środków państwowych Republiki Chorwacji należą: Serbskie Stowrzenie Kulturalne „Prosvjeta” (Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”), Serbska Rada Narodowa (Srpsko narodno vijeće), Wspólnota Serbów w Republice Chorwacji (Zajednica

³² Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011, dz. cyt., s. 9.

Srba u Republici Hrvatskoj), Serbskie Forum Demokratyczne (Srpski demokratski forum), Narodowa Rada Serbów (Narodno vijeće Srba), Wspólna Rada Gmin (Zajedničko vijeće općina) z siedzibą w Vukovarze³³. Wśród partii politycznych wyróżnić należy Serbską Partię Narodową (Srpska narodna stranka, SNS)³⁴ działająca od 1991 r. i Niezależną Serbską Partię Demokratyczną (Samostalna demokratska srpska stranka, SDSS)³⁵ funkcjonującą od 1997 r.³⁶ SDSS w wyborach parlamentarnych w 2003, 2007 i 2011 r. uzyskała po 3 miejsca w Saborze³⁷.

Najstarszym zrzeszeniem mniejszości serbskiej jest Stowarzyszenie Kulturalne „Prosvjeta” z Zagrzebia, które założone zostało w 1944 r. W latach siedemdziesiątych zawieszono jego działalność i dopiero w latach dziewięćdziesiątych je reaktywowano. Celem stowarzyszenia jest zachowanie tożsamości kulturowej Serbów poprzez programy i wydarzenia kulturalne. Ponadto „Prosvjeta” prowadzi działalność informacyjną i wydawniczą, w ramach której publikuje dwumiesięcznik „Prosvjeta”, miesięcznik dla dzieci „Bijela pčela”, roczniki: „Ljetopis SKD Prosvjeta”, „Kalendar SDK Prosvjeta” i „Artefakti”. W ciągu roku wydawanych jest także dziesięć książek autorów serbskich z dziedzin takich jak: literatura, poezja i historia Serbów w Chorwacji³⁸. W 2013 r. na programy dla serbskiej mniejszości narodowej w ramach działalności pozarządowych organizacji rząd chorwacki przeznaczył łącznie 10 888 000 kun³⁹. Serbskie Forum Demokratyczne wydaje miesięcznik „Identitet” oraz Narodowa Rada Serbów z Zagrzebia wydaje miesięcznik „Naša stvarnost”⁴⁰. Serbska Rada Narodowa wydaje tygodnik „Novosti” i dodatkowo otrzymuje pomoc finansową od rządu na działalność informacyjną, programy i wydarzenia kulturalne. Ponadto w latach 1998–2002 finansowany był „Program pomocy ekspertów w procesie budowania zaufania obywatelskiego” („Program stručne pomoći u procesu izgradnje građanskog povjerenja”)⁴¹.

Serbska mniejszość narodowa utworzyła 143 (117 według Rejestru⁴²) Rad i posiada 24 przedstawicieli. W parlamencie chorwackim interesy mniejszości reprezentują Milorad Pupovac, Mile Horvat i Dragan Crnogorac. Są oni także członkami Rady ds. mniejszości narodowych i uczestniczą w podejmowaniu decyzji dotyczących przydziału środków finansowych na programy stowarzyszeń i instytucji mniejszości narodowych w Chorwacji⁴³.

³³ *Srbi*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=30&Itemid=30 (data dostępu: 2.12.2013)

³⁴ Zob. *Srpska narodna stranka*, <http://www.sns.hr/>.

³⁵ Zob. *Samostalna demokratska srpska stranka*, <http://www.sdss.hr/>.

³⁶ A. Fira, dz. cyt., s. 102.

³⁷ *Parlamentarne stranke*, http://www.hidra.hr/politicke_stranke/parlamentarne_stranke/zastupljenost_stranaka_u_saboru (data dostępu: 13.12.2013).

³⁸ Tamże. Zob. A. Fira, dz. cyt., s. 102.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ S. Tatalović, *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*, Split 2005, s. 83–84.

⁴¹ *Srbi*, dz. cyt.

⁴² *Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih*, manjina <http://www.appluprava.hr/RegistarVNM/faces/WEB-INF/pages/searchResult.jsp> (data dostępu: 20.12.2013).

⁴³ *Srbi*, dz. cyt.

Pomimo rozwijających się praw mniejszości narodowych Chorwacja nie jest wolna od incydentów. W dalszym ciągu w stosunkach serbsko-chorwackich istotnym zagadnieniem pozostaje funkcjonowanie mniejszości serbskiej w Chorwacji. Do najistotniejszych incydentów należy zaliczyć niszczenie dwujęzycznych tablic (między innymi w Vukovarze, Rijece), ograniczony dostęp do miejsc pracy oraz brak integracji osób pochodzenia serbskiego, które powróciły do Chorwacji po wojnie⁴⁴. Do palących zagadnień należą: niewystarczająca reprezentacja mniejszości serbskiej w policji, administracji oraz sądownictwie, problemy z otrzymaniem statusu ofiar wojny, nierozwiązane kwestie zaginionych i zmarłych podczas wojny⁴⁵ i nieuregulowane kwestie zwrotów majątków prywatnych po konflikcie z lat pięćdziesiątych XX w.

Mniejszość Boszniacka

Boszniacy są drugą co do wielkości mniejszością narodową Chorwacji. W spisie ludności pojawili się dopiero w 2001 r. w liczbie 20 755 osób. Wcześniej w spisach powszechnych Chorwacji i Jugosławii występowała nazwa Muzułmanie. W spisie z 2011 r. zadeklarowało się ich 31 479 (0,73%). Liczba Boszniaków byłaby o wiele większa, ale część z nich opowiedziało się jako Muzułmanie (w liczbie 7 558) lub Bośniacy (2 059)⁴⁶. Obecnie najliczniejsze skupisko Boszniaków istnieje w Zagrzebiu oraz w żupanii: Istarskiej, Primorsko-goranskiej i Sisačko-moslawačkiej.

Tabela 3. Mniejszość Boszniacka (powyżej 1000)

Župania	2001	Župania	2011
		Zagrebačka	1.428
Sisačko-moslavačka	1.137	Sisačko-moslavačka	2.464
Primorsko-goranska	3.021	Primorsko-goranska	4.877
Vukovarsko-srijemska	1.138	Vukovarsko-srijemska	1.746
		Splitsko-dalmatinska	1.389
Istarska	3.077	Istarska	6.146
Dubrovačko-neretvanska	1.760	Dubrovačko-neretvanska	1.978
Grad Zagreb	6.204	Grad Zagreb	8.119

Źródło: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (data dostępu: 13.11.2013); Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2011., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_04/h01_01_04_RH.html (data dostępu: 13.11.2013);

⁴⁴ E. Zebić, *Problemi srpske manjine u Hrvatskoj – od jezika do zapošljavanja*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/problemi-srpske-manjine-u-hrvatskoj-od-jezika-do-zaposljavanja/25136681.html> (data dostępu: 29.10.2013), *Atak na serbski konsulat w Rijece*, tłum. K. Sadowska, <http://balkanistyka.org/atak-na-serbski-konsulat-w-rijece/> (data dostępu: 11.11.2013).

⁴⁵ E. Zebić, dz. cyt.

⁴⁶ *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011.*, dz. cyt., s. 13; S. Pavić, dz. cyt.

W Chorwacji mniejszość Boszniacka znajduje się w fazie budowy zarówno swojej tożsamości narodowej, jak i podstaw organizacyjnych. Według Ustawy o stowarzyszeniach w Chorwacji zarejestrowanych jest 15 pozarządowych organizacji Boszniaków, do których należą między innymi: Stowarzyszenie Kulturalne Boszniaków Chorwacji „Preporod” (Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske „Preporod”) w Zagrzebiu; Boszniaczka Wspólnota Narodowa Chorwacji (Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske) w Zagrzebiu; Boszniaczka Wspólnota Narodowa Istrii (Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre) w Puli. Wspólnoty takie istnieją również w Rijece, Vukovarze, Zagrzebiu i Zadarze. Ponadto utworzono szereg stowarzyszeń kulturalnych takich jak: „Sevdah” (KUD „Sevdah”) z Zagrzebia, „Bosna” (KUD „Bosna”) z Puli, „Nur” (Bošnjačko kulturno društvo „Nur”) w Sisaku, „Selam” (KUD „Selam”) z Dubrownika oraz wiele innych⁴⁷. Wśród partii politycznych reprezentujących Boszniaków są Partia Akcji Demokratycznej (Strank demokratske akcije, SDA) oraz Demokratyczna Partia Boszniaków w Chorwacji (Bošnjačka demokratska stranka Hrvatske, BDSH), która w wyborach parlamentarnych w 2011 r. otrzymała jeden mandat. Z kolei SDA w wyborach z lat 2004 i 2007 uzyskała po jednym miejscu⁴⁸.

Rząd Republiki Chorwacji finansuje działalność wydawniczą stowarzyszeń i organizacji. Wspomaga publikacje, takie jak: miesięczniki „Preporodov journal” i „Sabah”, dwumiesięczniki „Behar”, „Zadarski most prijateljstva” i „Bošnjački glas”, półrocznik „Bošnjačka pismohrana”, gazetę dla dzieci „Jasmin” oraz finansuje wydawanie książek dotyczących kultury i historii boszniackiej mniejszości narodowej. W sumie w 2013 r. z budżetu państwa na działalność kulturową i wydawniczą tej mniejszości narodowej przeznaczone zostało 1 913 000 kun⁴⁹.

Boszniacy mają wybrane 23 Rady (według rejestru rad 19⁵⁰) na terenie całego kraju oraz piętnastu przedstawicieli swojej mniejszości. W chorwackim Saborze ich interesy reprezentuje Nedžad Hodžić, który jest równocześnie przedstawicielem pięciu mniejszości narodowych (Boszniaków, Słoweńców, Macedończyków, Albańczyków i Czarnogórców)⁵¹.

⁴⁷ *Bošnjaci*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=42&Itemid=16 (data dostępu: 2.12.2013).

⁴⁸ A. Fira, *Nacionalne* dz. cyt., s. 106; *Parlamentarne stranke*, http://www.hidra.hr/politicke_stranke/parlamentarne_stranke/zastupljenost_stranaka_u_saboru (data dostępu: 13.12.2013).

⁴⁹ S. Tatalović, dz. cyt., s. 65-66;

⁵⁰ *Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih*, manjina <http://www.applprava.hr/RegistarVNM/faces/WEB-INF/pages/searchResult.jsp> (data dostępu: 20.12.2013).

⁵¹ *Bošnjaci*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=42&Itemid=16 (data dostępu: 2.12.2013).

Mniejszość romska⁵²

W 2011 r. w Chorwacji zamieszkiwało oficjalnie 16 975 osób należących do mniejszości romskiej. Jednak nieoficjalnie podawane są dane od 30 tys. do 60 tys. Romów⁵³. W 2001 r. deklarowało się ich znacznie mniej – 9463, a w 1991 r. – 6695⁵⁴, co można tłumaczyć migracjami przed konfliktem, niechęcią do podawania swojej przynależności oraz częstymi zmianami miejsca zamieszkania. Najwięcej Romów odnotowano w żupanii: Međimurskiej, Osječko-baranjskiej i Sisačko-moslavačkiej oraz Zagrzebiu⁵⁵.

Tabela 4. Mniejszość romska (powyżej 600 osób)

Župania	2001	Župania	2011
Sisačko-moslavačka	708	-	1463
-		Varaždinska	711
-		Primorsko-goranska	1072
-		Brodsko-posavska	1178
Osječko-baranjska	977	Osječko-baranjska	1874
Istarska	600	Istarska	858
Međimurska	2887	Međumurska	5107
Grad Zagreb	1946	Grad Zagreb	2755

Źródło: Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2001., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (data dostępu: 13.11.2013); Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama, Popis 2011., http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/h01_01_04/h01_01_04_RH.html (data dostępu: 13.11.2013);

W Chorwacji zarejestrowanych jest ponad 145 stowarzyszeń romskiej mniejszości narodowej. Spośród nich w 2013 r. dziewiętnaście otrzymało wsparcie finansowe od rządu chorwackiego – w sumie 795 000 kun – na działalność informacyjną, wydawniczą i kulturalną. Wśród organizacji znalazły się między innymi: Stowarzyszenie Romów Miasta Zagrzebia i Żupanii Zagrzebskiej (Udruga Roma Grada Zagreba i Zagrebačke županije), Romske Stowarzyszenie Kulturalne „Derda” (Romsko kulturno društvo „Darda”); Stowarzyszenie Chorwackiej Młodzieży Romskiej (Udruga mladeži Roma Hrvatske), Stowarzyszenie Kobiet Romych „Bolja budućnost” (Udruga žena Romkinja „Bolja budućnost”); Stowarzyszenie Kulturalne „Romsko srce” (KUD „Romsko srce”), Stowarzyszenie Rozwoju i Poprawy Życia Romów (Udruga za razvoj i bolji život Roma) oraz inne stowarzyszenia skupiające się na promowaniu edukacji i pomocy prawnej⁵⁶.

⁵² Zob. A. Jagiełło-Szostak, *Sytuacja społeczno-polityczna Romów w państwach Bałkanów Zachodnich (Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Macedonia, Serbia)* w: J. Faryś, P. J. Krzyżanowski, B.A. Orłowska (red.), *Romowie w Europie. Tożsamość i współczesne wyzwania*, Gorzów Wielkopolski 2013, s. 79-95.

⁵³ S. Tatalović, dz. cyt., s. 75.

⁵⁴ *Statistički ljetopis Republike Hrvatske*, Zagreb 2012, s. 107

⁵⁵ *Romi*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=24 (data dostępu: 2.12.2013).

⁵⁶ S. Tatalović, dz. cyt., s. 76.

W Zagrzebiu działa Rada Romskiej Mniejszości Narodowej miasta Zagrzeb (Vijeće romske nacionalne manjine Grada Zagreba), która jako jedyny legalny przedstawiciel Romów uczestniczy w demokratycznych wyborach od 2003 r. Rada ma możliwość przedkładania i rozpatrywania zarządzeń oraz wypowiedanie się o prawach i przepisach dotyczących Romów⁵⁷. Wśród partii politycznych w Chorwacji działa np. Chorwacka Romska Partia Demokratyczna (Hrvatska romska demokratska stranka). W 2012 r. założona została Narodowa Rada Romska (Romsko nacionalno vijeće) w Zagrzebiu. W parlamencie chorwackim interesy Romów reprezentuje Veljko Kajtazi, który jednocześnie jest przedstawicielem dwunastu mniejszości narodowych (Niemców, Austriaków, Rusinów, Ukraińców, Żydów, Romów, Bułgarów, Rosjan, Rumunów, Polaków, Wołochów i Turków) oraz jest członkiem Rady ds. mniejszości narodowych⁵⁸.

Romowie zamieszkujący Chorwację wciąż są mocno podzieleni. Wskazuje na to duża liczba stowarzyszeń oraz nieskoordynowana działalność społeczno-polityczna. Mniejszość ta dzieli się głównie według wyznania (katolicy, prawosławni i muzułmanie), czasu osiedlenia się w Chorwacji, kraju z którego przywędrowali i regionu, który zamieszkują⁵⁹. Ponadto społeczeństwo romskie w dzisiejszej Chorwacji stanowią głównie grupy, takie jak: *Kalderaše* (nazwa pochodzi od rumuńskiego słowa *caldera* czyli kocioł), *Lovari* i *Koritari*, którzy osiedlali się w Medjumuriu i okolicach Podraviny, porozumiewają się jednym z rumuńskich dialektów *romani chiba* (vlax dialekt)⁶⁰.

Podziały wśród Romów są widoczne na wielu niwach społeczno-ekonomicznych. Jedną z ważnych kwestii jest brak obywatelstwa lub dowodów tożsamości. Szacuje się, że około 10 tys. Romów, którzy nie posiadają obywatelstwa, nie mogą pracować, posyłać dzieci do szkoły, nie mają dostępu do opieki społecznej i zdrowotnej. Z kolei kwestia edukacji Romów stanowi znaczny problem dla społeczeństwa chorwackiego. Z badań przeprowadzonych na grupie Bajaš Romów, zamieszkujących w Međumuriu i Baranii, wynika, że 40% kobiet i 20% mężczyzn nigdy nie uczęszczało do szkoły. Przeciętny czas nauki Romów to pięć lat i trzy miesiące, a tylko 10% z nich skończyło szkołę podstawową. W Chorwacji od 2002 r. Ministerstwo Edukacji i Sportu wprowadziło funkcję pomocników romskich w szkołach od pierwszej do czwartej klasy. Wprowadzony został też program przedszkolny pt. „Mała szkoła” („Mala škola”), którego celem jest przygotowanie dzieci w wieku 3 – 7 lat do dalszej nauki. Dlaczego Romowie nie kończą szkół? Do tego stanu przyczyniają się różnice kulturowe oraz brak socjalnego minimum i warunków do nauki. Ponadto rodzice, często niewyedukowani, posyłają swoje dzieci do pracy, dzieci za-

⁵⁷ *Status romske populacije u Republici Hrvatskoj*, 7. 11.2011, <http://klinika.pravo.unizg.hr/content/status-romske-populacije-u-republici-hrvatskoj> (data dostępu: 31.10.2013).

⁵⁸ *Zastupnici nacionalnih manjina*, <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=4516> (data dostępu: 6.02.2013) oraz *Romi*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=34&Itemid=24 (data dostępu: 2.12.2013).

⁵⁹ S. Tatalović, dz. cyt., s. 76.

⁶⁰ N. Hrvatić, dz. cyt., s. 370-371.

bierane są ze szkoły, a dodatkowo młode Romki szybko wychodzą za mąż i zakładają rodzinę, co uniemożliwia im dalszą naukę⁶¹.

Mniejszość albańska

Biorąc pod uwagę statystyki z lat 1971–2011 widoczny jest stały przyrost mniejszości albańskiej na terytorium Chorwacji. W 1971 r. Albańczyków było 4175, w 1981 – 6006, w 1991 – 12 032, w 2001 – 15 082, a według najnowszego spisu ludności jest ich 17 513 (0,41%). Najwięcej Albańczyków zamieszkuje w stolicy kraju oraz w żupaniach: Primorsko-goranskej, Istarskiej, Splitsko-dalmatinskiej, Osječko-baranjskiej i Bjelovarsko-bilogorskiej. Jak zauważa Siniša Tatalović, Albańczycy zamieszkują głównie obszary nadmorskie, gdzie zajmują się zawodami związanymi z turystyką (np.: wyroby cukiernicze, piekarnie, złotnictwo)⁶².

W Chorwacji zarejestrowanych jest kilka stowarzyszeń mniejszości albańskiej, takie jak: Unia Wspólnot Albańskich w RH (Unija zajednica Albanaca u Republici Hrvatskoj), Albańskie Stowarzyszenie Kulturalne „Shkendija” (Albansko kulturno društvo u Hrvatskoj „Shkendija”) z Zagrzebia, Klub Kobiet Albańskich „Kraljica Teuta” (Klub albanskih žena „Kraljica Teuta”) z Zagrzebia oraz Forum Albańskich Intelktualistów w Chorwacji⁶³.

Najprężniej działającym stowarzyszeniem jest Unia Wspólnot Albańskich, która działa od 1991 r. W ramach stowarzyszenia wydawany jest miesięcznik w języku albańskim pt. „Informatori”, a także programem wydawniczym objęci są autorzy albańscy tworzący w Chorwacji⁶⁴. Ponadto w ramach programów kulturalnych organizowane są fora, wystawy i rocznice dotyczące życia i działalności Albańczyków, którzy przyczyniali się do rozwoju i zachowania tożsamości kulturowej, językowej i religijnej. W ramach Unii w Chorwacji działa siedem wspólnot: Wspólnota Albańczyków (Zajednica Albanaca) dla miasta Zagrzebia i żupanii: zagrzebskiej, Primorsko-goranskej, Istarskiej, Zadarskiej, Bjelovarsko-bilogorskiej, Osječko-baranjskiej i dla miasta Osijek⁶⁵.

Działalność kulturalna w ramach Unii Albańczyków podejmowana jest przez stowarzyszenie „Shkendija”, która zajmuje się pielęgnowaniem albańskich tradycji folklorystycznych poprzez działalność muzyczną i teatralną oraz Stowarzyszenie Kobiet Albańskich „Drita” z Zagrzebia. Ponadto stowarzyszenie „Kraljica Teuta” wydaje czasopismo dotyczące tematyki kobiet i rodziny pt. „Iliria” oraz organizuje tematyczne okrągłe stoły dotyczące istotnych wydarzeń z historii Albańczyków. Powyższa działalność kulturalna i wydawnicza, tak jak wśród wcześniej opisywanych mniejszości, finansowana są jest z budżetu państwa. W 2013 r. na działalność mniejszości albańskiej przeznaczono 753 000 kun⁶⁶.

⁶¹ N. Hrvatić, dz. cyt., s. 378.

⁶² S. Tatalović, dz. cyt., s. 64.

⁶³ *Albanci*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=43&Itemid=14 (data dostępu: 2.12.2013).

⁶⁴ S. Tatalović, dz. cyt., s. 64.

⁶⁵ *Albanci*, dz. cyt.

⁶⁶ Tamże.

Mniejszość albańska od 2011 r. posiada 14 Rad i 24 przedstawicieli w żupaniami, gminach i miastach. W parlamencie interesy Albańczyków reprezentuje wspomniany już Nedžad Hodžić. Albańczycy mają także swojego reprezentanta w Radzie ds. mniejszości narodowych⁶⁷.

Mniejszość włoska

W przeciwieństwie do mniejszości albańskiej, której liczba w Chorwacji stale rośnie, osób należących do mniejszości włoskiej od początku lat dziewięćdziesiątych stale ubywa. Przyczyn można się dopatrywać w możliwości otrzymania włoskiego obywatelstwa oraz w konfliktach z lat dziewięćdziesiątych. W 1991 r. Włochów było 21 303, w 2001 – 19 636, a w roku 2011 – 17 807. Zamieszkują oni głównie żupanie: Istarską, Primorsko-goranską i Požeško-slavonską oraz miasto Zagrzeb⁶⁸. W Rijecie, uważanej za miasto z włoskimi korzeniami, liczba Włochów wynosi obecnie mniej niż 2% jej mieszkańców⁶⁹.

Stosunki włosko-chorwackie należą do tradycyjnie dobrych, co przekłada się na traktowanie włoskiej mniejszości narodowej. W 1996 r. w Zagrzebiu podpisana została umowa między Republiką Chorwacji a Republiką Włoską o prawach mniejszości. Rok później parlament chorwacki potwierdził umowę⁷⁰. Warto podkreślić, że mniejszość włoska jest jedyną w Chorwacji, która posiada swoją codzienną gazetę, profesjonalny teatr oraz instytucje naukowe finansowane z budżetu Chorwacji. Dodatkowo rząd Republiki Chorwacji na działalność czterech organizacji mniejszości włoskiej przeznaczył w 2013 r. znaczną sumę 8 315 000 kun głównie na działalność wydawniczą i kulturową. Wspomniane programy finansowane są także na mocy bilateralnych umów z Republiką Włoską, co niewątpliwie przyczynia się do rozwoju lepszych relacji między państwami. Ponadto z budżetu Republiki Chorwacji i Republiki Słowenii (w proporcjach 80:20) finansowane są cztery stowarzyszenia mniejszości włoskiej, takie jak: Unia Włoska z Rijeki (Talijanska unija Rijeka), Oficyna Wydawniczo-Dziennikarska „Edit” (Novinsko-izdavačka ustanova „Edit”) z Rijeki, Centrum Badań Historycznych Rovinj (Centar za povijesna istraživanja Rovinj) i Włoski Teatr Dramatyczny (Talijanska drama) z Rijeki. Tylko Centrum Badań Historycznych finansowane jest w proporcjach 70:30. Warto też poświęcić kilka zdań organizacjom włoskim w Chorwacji. Unia Włoska założona została w 1943 r. w Rijecie, a wpisana do rejestru organizacji w 1991 r. Jej celem jest szerzenie działalności kulturowej oraz ochrona i rozwój narodowej i kulturowej tożsamości Włochów. Obejmuje 45 wspólnot włoskich na terenie całej Chorwacji między innymi w miejscowościach, takich jak np.: Rijeka, Groznjan, Lovran, Mali Lošinj, Poreč, Buzet, Pula, Rovinj, Umag, Zrnj, Split, Tar, Zadar i Kutin, Krk i wiele innych. „Edit”, działający od 1994 r. w Rijecie,

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ *Talijani*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=78&Itemid=31 (data dostępu: 2.12.2013).

⁶⁹ S. Pavić, dz. cyt.

⁷⁰ *Talijani*, dz. cyt.

wydaje dla mniejszości włoskiej w republice Chorwacji, Słowenii a także we Włoszech (na podstawie współpracy z Włoską Unią z Rijeki i Narodowym Uniwersytetem z Triestu) gazetę codzienną „La Voce del Popolo”, która wydawana jest od 1944 r., czasopismo dla dzieci „Arcobaleno”, czasopismo „Panorama” (wydawane od 1952 r.), czasopismo literackie wydawane trzy razy w miesiącu „La Battana” (od 1964 r.). „Edit” prowadzi także działalność oświatową poprzez wdawanie podręczników w języku włoskim. Trzecia organizacja to Centrum Badań Historycznych, które zajmuje się badaniami nad historią, kulturą i socjologią. Organizacja dofinansowywana jest przez rząd chorwacki. Centrum działa od ponad 30 lat, a od 1996 r. biblioteka Centrum posiada status Biblioteki Depozytowej Rady Europy (Depozitna biblioteka Vijeća Europe). Czwarta organizacja to Włoski Teatr Dramatyczny, który działa przy Teatrze Narodowym im. Ivana Zajca w Rijece⁷¹.

Włosi posiadają także 13 (według rejestru 11⁷²) Rad i 10 przedstawicieli. W parlamencie Chorwackim interesy mniejszości włoskiej reprezentuje Furio Radin, który jest także członkiem Rady ds. mniejszości narodowych Republiki Chorwacji⁷³.

Interesującą kwestią jest status osób deklarujących się jako Jugosłowianie. W byłej Jugosławii w kulminacyjnym momencie (1981 r.) stanowili oni 5,5% społeczeństwa. Z kolei Jugosłowian w Chorwacji w 1953 r. było 12 000 (0,07%), w 1961 – 15 560 (0,4%), w 1971 – 84 118 (1,9%), w 1981 r. ich liczba wzrosła do 379 057 (8,2%)⁷⁴, by z kolei w 1991 r. spaść do 104 728 (2,2%), a w 2001 r. pojawili się w grupie (wraz z Muzułmanami) określonej jako „Inni” i było ich 21 801 (0,49%)⁷⁵. W ostatnim spisie ludności jako Jugosłowianie zadeklarowało się zaledwie 331 osób⁷⁶. Pamięć o Jugosławii oraz popularna jugonostalgia powodują, że w Puli w 2009 r. powstało zrzeszenie „Nasza Jugosławia”. Członkowie tego zrzeszenia przedstawili parlamentowi Republiki Chorwacji oraz Państwowemu Instytutowi Statystycznemu w Chorwacji inicjatywę dotyczącą uznania narodu jugosłowiańskiego. Ponadto w ramach „Naszej Jugosławii” w 2010 r. utworzono Związek Jugosłowian, który jest ciałem koordynującym. Głównym zadaniem związku jest prowadzenie aktywności, która umożliwi wprowadzenie nazwy „narodowość jugosłowiańska” do przyjętych narodowości we wszystkich państwach powstałych po rozpadzie Jugosławii. Autorzy „Naszej Jugosławii” uważają, że tak jak inne narodowości, Jugosłowianie mają prawo do zrzeszania się w organizacjach społecznych, podawania swojej tożsamości w spisach powszechnych oraz zachowania tożsamości kulturowej, historycznej, ar-

⁷¹ S. Tatalović, dz. cyt. s. 86; A. Fira, dz. cyt., s. 102.

⁷² *Registar vijeća, koordinacija vijeća i predstavnika nacionalnih*, manjinahttp://www.appluprava.hr/RegistarVNM/faces/WEB-INF/pages/searchResult.jsp (data dostępu: 20.12.2013).

⁷³ *Talijani*, dz. cyt.

⁷⁴ Đ. Borozan, *Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991*. Godine, w: „Dijalog povjesničara – istoričara”, Zagreb 2003, br. 7, s. 165; *Statistički godišnjak SFRJ*, Beograd 1963, s. 336; *Statistički godišnjak Jugoslavije*, Beograd 1973, s. 83; *Statistički godišnjak FNRJ*, Beograd 1955, s. 54.

⁷⁵ *Statistički ljetopis...* dz. cyt., s. 107.

⁷⁶ *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, Statistička izvešća, Zagreb 2013, s. 13.

tystycznej i literackiej spuścizny narodowej. Celem związku jest ponadto zjednoczenie Jugosłowian; ochrona kultury i języka, tradycji i obyczajów, umacnianie więzi z Jugosłowianami żyjącymi na całym świecie oraz zbliżanie narodów skonfliktowanych po rozpadzie Jugosławii⁷⁷.

Podsumowanie

Republika Chorwacji znajduje się w procesie transformacji polityczno-społeczno-gospodarczej. Zagadnienie dotyczące polityki wobec mniejszości narodowych jest jednym z ważniejszych, biorąc pod uwagę fakt, że jeszcze dwadzieścia lat temu na terenie kraju toczyła się wojna, a prawa człowieka i mniejszości narodowych nie były uregulowane. Od 2002 r. na mocy aktów międzynarodowych i praktyki europejskiej Chorwacja wprowadziła ustawy, zawarła umowy bilateralne oraz bierze udział w projektach międzynarodowych, których celem jest poprawienie statusu mniejszości. Dodatkowo pozytywnym aspektem wzmacniającym przestrzeganie praw mniejszości narodowych było przystąpienie Chorwacji do Unii Europejskiej w 2013 r.

Pomimo znacznej jednorodności narodowej państwa chorwackiego na jego terenie funkcjonuje wiele grup narodowych, które wspierane są finansowo zarówno przez rząd Chorwacji, jaki i macierzyste państwa. Jednak mimo tak znacznego postępu w tej dziedzinie na obszarze Chorwacji wciąż niewystarczająco przestrzegane są prawa zwłaszcza mniejszości romskiej i serbskiej, co często ma związek ze stereotypowym postrzeganiem tych nacji i pamięcią o wojnie z lat dziewięćdziesiątych XX w. Świadczyć o tym może projekt pt. „Program nauczania i cechy chorwackiej kultury narodowej” („Školski kurikulum i obilježja hrvatske nacionalne kulture”), w ramach którego przebadano uczniów szkół średnich, ich rodziców i nauczycieli. Na pytanie: które narody powinny być wyłączone z Republiki Chorwacji? badani odpowiedzieli, że w pierwszej kolejności są Serbowie, następnie Czarnogórcy, Romowie i Boszniacy⁷⁸. Chorwacji pozostaje zatem dalsze usprawnianie systemu prawno-administracyjnego, monitorowanie i zapobieganie incydentom i przejawom dyskryminacji wśród społeczeństwa oraz bilateralna współpraca z państwami, z których dane mniejszości pochodzą. Ważne jest także, by: zapewnić mniejszościom narodowym przestrzeganie praw wyborczych, uczestnictwo w życiu publicznym, w lokalnym samorządzie, poprawić sytuację społeczno-ekonomiczną i zapewnić powrót uchodźców do swoich domów oraz, jak zapisano w preambule Konstytucji, „zagwarantować równe prawa razem z obywatelami narodowości chorwackiej”. Najistotniejsze jednak, by za poprawą w aspektach prawno-instytucjonalnych polepszeniu uległy również relacje między Chorwatami a mieszkającymi w jednym kraju często obok siebie przedstawicielami innych mniejszości narodowych.

⁷⁷ *Naša Jugoslavija*, www.nasa-jugoslavija.org (data dostępu: 28.09.2013); *U Puli osnovana Naša Jugoslavija*, www.naslovi.net/2009-07-30/e-novine/u-puli-osnovana-nasa-jugoslavija/1260009 komentarz (data dostępu: 28.09.2011).

⁷⁸ N. Hrvatić, dz. cyt., s. 377-378.

PAUL STUBBS
EKONOMSKI INSTITUT
ZAGREB
SINIŠA ZRINŠČAK
PRAVNI FAKULTET
SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

Europeizacja i polityka społeczna – między retoryką a rzeczywistością

Abstrakt: *W niniejszym tekście relacje między europeizacją i polityką społeczną przedstawione zostały z trzech punktów widzenia. Po pierwsze, podjęte zostało krytyczne spojrzenie na sposób, w jaki na podłożu europejskim tworzona jest wspólna organizacja społeczna, i zakres, w jakim wspólne wartości są manifestowane w proklamowaniu skutecznej polityki społecznej. Formowanie takiej polityki niewątpliwie koliduje z interesami poszczególnych krajów oraz różnych aktorów, ale jednak najsilniej klóci się ze współczesnymi procesami społecznymi, wśród których szczególnie ważnym elementem jest obecny kryzys (zarówno finansowy, jak i samej UE). Po drugie, zastosowano krytyczne podejście do kluczowych problemów rozwoju społecznego Chorwacji w kontekście europeizacji. Po trzecie, zbadano proces europeizacji, który nie jest postrzegany jako jednoznaczny i linearny wpływ UE na narody i w tej formie unika prostej binarnej logiki, która widzi UE jako bardzo mocnego lub całkowicie bezradnego aktora w obszarze polityki społecznej.*

Słowa kluczowe: *Chorwacja, polityka społeczna, EU, europeizacja*

Abstract: EUROPEANISATION AND SOCIAL POLICY: BETWEEN RHETORIC AND REALITY

The relationship between Europeanisation and social policy in this text is approached from three perspectives. Firstly, the text looks critically at whether there is a common social agenda on the European level, i.e. the extent to which jointly proclaimed European social values actually shape effective policy, and how far these values are in contradiction with the interests of different countries, different actors, and in particular with contemporary social processes of which the current crisis (both the financial crisis and the crisis of the EU itself) is only one element. Secondly, the text examines, critically, key problems of Croatian socio-political development in the context of Europeanization. Thirdly, the text examines the process of Europeanization itself, seeing it not as a simple or linear process of the EU influence at the national level, and avoiding the trap of a binary logic that sees the

EU as either an all-powerful agent of change, or else as a completely powerless actor in the field of social policy.

Keywords: Croatia, social policy, EU, europeanisation

Wstęp

Niniejszy tekst rozpatruje powiązania europeizacji i polityki społecznej z trzech punktów widzenia. Po pierwsze, krytycznie analizuje sposób, w jaki na podłożu europejskim tworzona jest wspólna organizacja społeczna, i zakres, w jakim wspólne wartości są manifestowane w proklamowaniu skutecznej polityki społecznej. Formowanie takiej polityki niewątpliwie koliduje z interesami poszczególnych krajów oraz z różnymi aktorami, ale najsilniej kłóci się ze współczesnymi procesami społecznymi, wśród których szczególnie ważne są kryzys finansowy oraz kryzys samej UE. Po drugie, w analizie zastosowano krytyczne podejście do kluczowych problemów rozwoju społecznego Chorwacji, względne określenie podstawowych elementów rozwoju społeczno-politycznego, bez których nie jest możliwe zrozumienie wpływu europeizacji jako elementu rozwoju polityki społecznej danego kraju. Po trzecie, próbuje spojrzeć krytycznie na proces europeizacji, który nie jest postrzegany jako jednoznaczny wpływ UE na narody i w tej formie unika prostej binarnej logiki, która widzi UE jako bardzo mocnego lub całkowicie bezradnego aktora zmian w obszarze polityki społecznej.

Na podstawie poczynionych wstępnych ustaleń w pracy szczegółowo uargumentowano dwie tezy. Pierwsza z nich mówi, iż społeczny wymiar jest ważnym elementem UE, zarówno dla krajów kandydujących, jak i dla krajów członkowskich. W najszerszym znaczeniu możliwe jest zidentyfikowanie europejskich wartości społecznych, ale nie w postaci szacunkowego europejskiego modelu, które przenoszone są i utrzymywane jako „miękkie” mechanizmy koordynacji, i które podają w wątpliwość, w jakikolwiek istotniejszy sposób, społeczno-ekonomiczne procesy w krajach członkowskich. Druga teza mówi o tym, że proces europeizacji, w przypadku Chorwacji, postrzegany powinien być w kontekście mocno kompleksowego reżimu polityki społecznej, który włącza elementy spóźnionej europeizacji, *uwięzionej polityki społecznej*, klientelizmu społecznego, instytucjonalnego rozdrobnienia i paralelizmu oraz sprzecznych poglądów na temat kosztów społecznych.

Praca podzielona jest na sześć części. W pierwszej kolejności rozważania dotyczą rozwoju polityki społecznej w UE w ostatnich dziesięciu latach – od strategii lizbońskiej 2000 do strategii UE tzw. Europa 2020. Następnie krótko przeanalizowane zostaną podstawowe punkty rozwoju polityki społecznej od ogłoszenia niepodległości Chorwacji. Analiza rozwoju polityki społecznej Chorwacji przedstawiona zostanie w dwóch obszarach: rozważania o osiągnięciach i możliwościach europeizacji analizowane poprzez przypadek formułowania polityki zwalczania ubóstwa i wykluczenia społecznego (tzw. przypadek JIM), a następnie przez wstępną analizę wskaźników Europa 2020. Na koniec autorzy wskażą dalsze kierunki analizy.

Pod względem merytorycznym niniejsza praca opiera się na dotychczasowych pracach autorów¹ i stanowi ich swoiste podsumowanie. Argumentacja powtarza się, ale także została rozwinięta, zwłaszcza ta dotycząca potencjalnego wpływu strategii Europa 2020 na Chorwację oraz w przypadku kierunków analizy procesów europeizacji Chorwacji.

Retoryka i rzeczywistość europejskiej polityki społecznej

Społeczno-polityczny wymiar Unii Europejskiej w głównej mierze uwarunkowany jest przez zasadę subsydiarności, według której główna jurysdykcja w obszarze polityki społecznej zachowywana jest przez państwa członkowskie, które istotne rozwiązania formuują wewnątrz tradycji konkretnego modelu państwa opiekuńczego. Analiza Esping-Andersena², która identyfikuje trzy modele państwa opiekuńczego³ w Europie (niezależnie od tego, iż wielu autorów rozwija podział dodatkowych modeli i/lub podmodeli) i pozostaje punktem odniesienia każdej analizy polityki społecznej. Z czasem powiększało się napięcie między dominacją starszych modeli i zasad subsydiarności oraz procesów społecznych i wyzwań, jak i logiki coraz silniejszej integracji europejskiej, w której społeczne tematy przeplatały się z innymi ważnymi kwestiami politycznymi i ekonomicznymi Unii Europejskiej. Potrzeba rozwiązania tego paradoksu została wymieniona w porządku obrad strategii lizbońskiej w 2000 r., która sformułowała główny cel dziesięciolecia: „stać się najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarką opartą na wiedzy, zdolną do zapewnienia stałego wzrostu gospodarczego, z większą liczbą lepszych miejsc pracy i większą spójnością społeczną”⁴. „Rozwiązanie” (które, oczywiście, nie zmieniło natury wspomnianego paradoksu) zawarte jest w modelu otwartej koordynacji (OMC)⁵. Jest to mechanizm koordynacji polityk krajowych, który rozwinął się po raz pierwszy i przyjęty został w polityce zatrudniania, a następnie w polityce walki z ubóstwem

¹ Dotyczy głównie prac: P. Stubbs, S. Zrinščak, *Croatia w: Social Policy and International Interventions in South East Europe*, (red.) B. Deacon, P. Stubbs, Edward Elgar 2007, s. 85-102; P. Stubbs, S. Zrinščak, *Croatian Social Policy: The Legacies of War, State-building and Late Europeanization*, “Social Policy & Administration”, 43 (2), s. 121-135; P. Stubbs, S. Zrinščak, *Social protection and Social Inclusion from Lisbon to Europe 2020 w: From Lisbon Strategy to Europe 2020*, (red.) V. Samardžija and H. Butković, Zagreb: Institute for International Relations 2010, ss. 163-184; P. Stubbs, S. Zrinščak, *Klijentelizam i socijalna politika w: 2. zagrebački ekonomski forum 2011*, Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung 2012, s. 5-18.

² G. Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press 1990; G. Esping-Andersen, *Social Foundations of Post-Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press 1999; G. Esping-Andersen, *Ka do broje društva, još jednom w: Socijalna država u 21. stoljeću – prived ili stvarnost?* (red.) S. Zrinščak, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu 2006, s. 61-91.

³ Do trzech modeli państwa dobrobytu należą: reżim konserwatywny (np. Niemcy), reżim liberalny (np. USA) i reżim socjaldemokratyczny (np. Szwecja) – (A.J-S).

⁴ Lisbon European Council 23 and 24 March 2000, Presidency Conclusions http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (data dostępu: 28.10.2014) ; M. Ferrera, Matsaganis, S. Sacchi, *Model otvorene koordinacije protiv siromaštva: novi „proces socijalnog uključivanja“ Europske unije w: Socijalna država u 21. stoljeću – prived ili stvarnost?* (red.) S. Zrinščak, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2006, s. 161-182.

⁵ Z języka angielskiego: *open method of co-ordination*, OMC.

i wykluczeniem społecznym oraz w innych obszarach ochrony socjalnej. Oparty jest on na czterech filarach: wspólne cele; wspólne wskaźniki stosowane do pomiaru realizacji celów; krajowe plany strategiczne, w których władze krajowe opracowują uzgodnione cele i sposoby ich osiagania; (i wreszcie) proces oceny sprawozdań krajowych ze strony Komisji Europejskiej i Rady Unii Europejskiej, który widoczny jest poprzez wspólne sprawozdania.

Mechanizm modelu otwartej koordynacji w polityce społecznej (lub społeczny OMC) poczynił krok naprzód w rozprzestrzenianiu tematów społecznych zarówno w UE, jak i na poziomach krajowych, ale pozostał dalej „miękkim” mechanizmem ukierunkowanym bardziej na proces niż na treść, bardziej na kwestie techniczne niż technokratyczne, ale z silnym politycznym mandatem⁶. W tym względzie Strategia Lizbońska w swoim obszarze społecznym starała się realizować, poprzez umacnianie wspólnych celów na obszarze walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, stworzenie wspólnych wskaźników tak, by można było zmierzyć postęp w tworzeniu określonych celów i mechanizmów do przenoszenia dobrej praktyki i możliwości wzajemnego uczenia. Poza tym kryzys realizacji celów strategii lizbońskiej, zwłaszcza tych w obszarze społecznym, szczególnie widoczny był poprzez proces oceny z 2005 r. (w połowie jego mandatu, od 2000 r. do 2010 r.) i pokazał, że społeczne rezultaty OMC są faktycznie bardzo skromne, i że proces ten został zignorowany (i w jego realizacji, i wpływie na inne procesy) przez polityków i innych kluczowych aktorów. Poprawiona strategia lizbońska, przyjęta w 2005 r., ze względu na potrzebę przejrzystości sformułowanych celów, ukierunkowana została na cele polityki ekonomicznej. Poprzez nacisk na wzrost zatrudnienia i aktywacji, odtworzyła pomysł polityki społecznej „zakotwiczonej w zatrudnieniu”⁷, która jeszcze raz posłużyła do podporządkowania się szerszej wizji polityki społecznej węższej polityce ekonomicznej. Ostateczna ocena wyników modelu otwartej koordynacji w realizacji celów lizbońskich pozostaje dość niejednoznaczna. Według M. Daly⁸, polityka społeczna ukierunkowana w strategii lizbońskiej jest opowieścią o warunkowym przetrwaniu, w którym społeczna ambicja istnieje i żyje, ale znacząco nie wpływa na istniejące ekonomiczne i społeczne trendy.

Jeszcze w tym samym czasie, z powodu charakteru samego technokratycznego procesu wewnątrz UE, a także po to, by zyskać zaufanie zagranicznych polityków,

⁶ C. de la Porte, *State of the art. Overview of concepts, indicators and methodologies used for analyzing the social OMC*. REC-WP 15/2010. Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, 2010, http://www.socialpolicy.ed.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0005/57245/REC-WP_1510_de_la_Porte_.pdf (data dostępu: 28.10.2014). C. de la Porte, *Ideas, policies and effects of the social OMC. Paper presented at the Conference: Comparing Modes of Governance in Canada and the European Union: Social Policy Engagement across Complex Multilevel Systems*, University of Victoria, October 14-15, 2011., http://web.uvic.ca/jmc/events/sep2011-aug2012/2011-10-modes-of-gov/papers/2011-Modes_of_Gov-Panel_C-Caroline_de_la_Porte.pdf (data dostępu: 28.10.2014).

⁷ J. O'Connor, *Employment-anchored Social Policy, Gender Equality and the Open method of Co-ordination in the European Union* w: „European Societies”, 7 (1), 2005, s. 27-52.

⁸ M. Daly, *Whiter EU Social Policy? An account and Assessment of Development in the Lisbon Social Inclusion Process* w: „Journal of Social Policy”, 37(1), 2007, s. 1.19.

istnienie OMC stymulowało do wzmocnienia „nowych” lub „odnowionych” aktorów. Przede wszystkim wskazać należy silną i dobrze funkcjonującą sieć europejskiej wspólnoty European Anti-Poverty Network⁹. Organizacja ta argumentuje, iż kwestie społeczne są zmarginalizowane w ramach procesu lizbońskiego, zwłaszcza po przyjęciu zrewidowanej strategii lizbońskiej z 2005 r., która wpływała na Dyrekcję Generalną Komisji Europejskiej ds. Zatrudnienia i Spraw Społecznych (Opća uprava za zapošljavanje i socijalne poslove EK) oraz na Komitet Ochrony Socjalnej (chor. Odbor socijalne zaštite, ang. Social Protection Committee, SPC). Komitet jest ciałem, którego mandat regulowany jest Traktatem o Unii Europejskiej i który jest formalnie tworzony decyzjami Rady UE z 2000 i 2004 r. Głównym zadaniem Komitetu jest współpraca między krajami członkowskimi i Komisją Europejską na płaszczyźnie społecznej OMC. Z czasem Komitet, wraz z podgrupą wskaźników spójności społecznej (utworzone w 2001 r.), zwrócił się do aktorów, którzy odegrali aktywną rolę w akcentowaniu problemów społecznych w programie UE. Podobną rolę odegrała sieć niezależnych ekspertów do spraw ochrony socjalnej i integracji społecznej. Komitet, podgrupa wskaźników i niezależni eksperci umożliwili nieco większy wpływ ekspertów na płaszczyznę polityki społecznej, społeczeństwa obywatelskiego i lobbystów politycznych na obszarze UE po to, by wzmocnić jego wymiar społeczny. Oczywiście, ich rolę nadal powinno się postrzegać w kontekście politycznej złożoności pozycji i roli państw członkowskich, politycznej kompozycji i wpływu Parlamentu Europejskiego, konstelacji politycznych wewnątrz Komisji Europejskiej, jak i dynamiki politycznej, która ma miejsce na spotkaniach Rady Europejskiej oraz szefów państw i rządów członkowskich.

Wewnątrz takiej dynamiki powstała nowa inicjatywa, nazwana Europa 2020: strategia na rzecz mądrego, zrównoważonego i sprzyjającego wzrostowi gospodarczemu państwa, przyjęta na spotkaniu Rady Europejskiej w czerwcu 2010 r.¹⁰ Jak już została dokładnie opisana¹¹, Europa 2020 jest kompleksową strategią, porządkiem działania na różnych płaszczyznach i ze spektrum różnych aktorów¹². Część działań zawarta jest w zdefiniowanych celach, zintegrowanych kierunkach i inicjatywach. Zwiera ona pięć kluczowych celów, które są wyraźnie powiązane z wizją społeczno-polityczną¹³:

- Wzrost stopy zatrudnienia wśród kobiet i mężczyzn w grupie wiekowej 20-64 lat do 75%, włączając większe uczestnictwo osób młodych, starszych i gorzej wykształconych/wykwalifikowanych pracowników, jak i lepszą integrację legalnie zakwaterowanych migrantów;

⁹ Więcej informacji na stronie internetowej: <http://www.eapn.eu/>.

¹⁰ Ciekawe jest, że Komisja Europejska określa je powrzechnie jako „a growth strategy” („strategia wzrostu” – A.J-S.), przez co już na obszarze symbolicznym traci z oczu (przynajmniej normatywnym) jej złożoności.

¹¹ V. Samardžija, H. Butković (red.) *From Lisbon Strategy to Europe 2020*, Zagreb: Institute for International Relations, Zagreb 2010.

¹² Por. Komisja Europejska – Europa 2020 strona internetowa: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm (data dostępu: 28.10.2014).

¹³ Por. Komisja europejska – Europa 2020 cele: http://ec.europa.eu/europe2020/reaching-the-goals/targets/index_en.htm (data dostępu: 28.10. 2014).

- Polepszenie warunków do badań i rozwoju, szczególnie w celu powiększenia połączonego poziomu inwestycji publicznych i prywatnych w tym sektorze do 3% PKB;
- Zmniejszenie gazów cieplarnianych o 20% w porównaniu do poziomu z 1990 r., zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii o 20% i zwiększenie efektywności energetycznej o 20%;
- Poprawa poziomu nauczania, w szczególności poprzez zmniejszenie liczby uczniów, którzy przerywają edukację, na mniej niż 10% i powiększenie udziału osób starszych w przedziale wiekowym 30-34 lata, którzy mają zakończone wyższe lub równoznaczne wykształcenie do co najmniej 40%;
- Promocja walki z wykluczeniem społecznym, głównie poprzez redukcję ubóstwa, zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym do co najmniej 20 milionów.

Cel piąty jest określony, co najmniej w pomiarze pracy (a dopiero później w zrozumieniu, co to konkretnie oznacza dla danego kraju europejskiego), w taki sposób, że ryzyko biedy i wykluczenia społecznego mierzone jest na podstawie trzech wskaźników: stopy ubóstwa, stopy deprivacji materialnej i udziału gospodarstw domowych dotkniętych bezrobociem oraz gospodarstw o niskiej intensywności pracy (o tym bardziej szczegółowo w dalszej części tekstu).

Cele kluczowe powinny być wzmocnione przez siedem ustalonych inicjatyw, od innowacyjnej Unii, mobilnej młodzieży i cyfrowej agendy dla Europy aż do programu na rzecz nowych umiejętności i zatrudnienia, jak i (siedem inicjatyw) Europejskiego programu na rzecz walki z ubóstwem. Działania te wspierają pięć wcześniej wspomnianych celów poprzez identyfikację kluczowych działań, do których należą:¹⁴

- poprawa dostępu do pracy, bezpieczeństwa socjalnego, podstawowych usług (zdrowotnych, mieszkaniowych...) i edukacji;
- lepsze wykorzystanie funduszy unijnych po to, by wzmocnić integrację społeczną i zwalczanie dyskryminacji;
- społeczne innowacje dla mądrych rozwiązań w pokryzysowej UE, szczególnie w zakresie skutecznego i pomyślnego wsparcia społecznego;
- nowe partnerstwo między sektorem publicznym i prywatnym.

Europa 2020 zawiera ponadto 10 integracyjnych kierunków, za pomocą których zredefiniowano kierunki integracji przyjęte w 2008 r. Ukierunkowane są one na zrównoważone finanse publiczne, nierównowagę makroekonomiczną, poprzez zwiększenie stopy zatrudnienia na rynku pracy i zmniejszenie bezrobocia strukturalnego oraz do promocji wykluczenia społecznego i walki z ubóstwem.

Do głównych kanałów realizacji należą tzw. Krajowe programy reform (NRP)¹⁵. W kwietniu każdego roku przygotowywane są one i przyjmowane przez państwa członkowskie, wspólnie z programami stabilizacji/konwergencji, co powinno zapewnić spójność polityki gospodarczej i społecznej. NRP definiują cele krajowe zgodnie

¹⁴ Europejska komisja – Europejska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=961&langId=en> (data dostępu: 28.10.2014).

¹⁵ Z języka angielskiego: *National Reform Programmes* (NRP).

z kluczowymi celami UE i objaśniają, w jaki sposób państwa mogą zrealizować założone cele, jak również usunąć bariery dla wzrostu. Idea NRP polega na szczegółowym wymienieniu wszystkich przedsięwziętych środków, wyliczeniu, kto jest za nie odpowiedzialny, jakimi środkami dysponuje, i jakie skutki ma to dla budżetu.

Pierwszy krąg krajowych programów reformatorskich był dość mocno krytykowany ze względu na bardzo wąskie spojrzenie na aspekty społeczno-polityczne¹⁶. Szczególnie odnosiło się to do krajów strefy euro lub krajów monitorowanych w realizacji działań oszczędnościowych i stabilizacyjnych. Niezależni eksperci UE w swojej analizie wyciągnęli wnioski, iż szczególnie brakuje dwóch rzeczy: zrównoważonego podejścia (które obejmuje współzależności ekonomiczne, społeczne i politykę zatrudnienia, i która ma na celu stworzenie wzajemnej synergii), jak i długofalowej wizji potrzeby stworzenia inkluzywnego społeczeństwa. W związku z tym eksperci stwierdzili, że cele Europy 2020 (spójny, mądry i zrównoważony rozwój) nie realizują priorytetów przyjętych przez kraje członkowskie w 2011 r. oraz, że cel likwidowania ubóstwa i wykluczenia społecznego został zapomniany¹⁷. Jednocześnie stworzono nowy mechanizm rocznej strategii wzrostu (*Annual Growth Survey*), który włącza koordynację polityki reform makroekonomicznych, budżetowych i strukturalnych krajów członkowskich. W rzeczywistości wzmocniony został aspekt zarządzania gospodarczego, podczas gdy osłabione zostało zarządzanie obszarem społecznym. Pierwsza roczna strategia wzrostu z 2012 r. (przyjęta w listopadzie 2011 r.) zawierała pięć priorytetowych środków, jednak największy nacisk położony został na pierwsze trzy¹⁸:

- Realizacja zróżnicowanej konsolidacji fiskalnej, która nie hamuje rozwoju;
- Ustanowienie możliwości normalnego finansowania gospodarki;
- Promocja obecnego i przyszłego wzrostu i konkurencyjności;
- Radzenie sobie z bezrobociem i społecznymi skutkami kryzysu;
- Modernizacja administracji państwowej.

Niezgodność między konsolidacją fiskalną oraz koniecznością zajęcia się społecznymi skutkami kryzysu próbuje rozwiązać poprzez opracowanie krajowych raportów społecznych¹⁹, które nie są oficjalnymi częściami wśród wspomnianych krajowych programów reformacyjnych, a które są przekazywane do Komitetu ochrony socjalnej. Sytuacja ta powtarza się i była widoczna w zrewidowanej strategii lizbońskiej i dlatego ponownie większy nacisk położony został na szeroko rozumianą politykę zatrudnienia. Krótko podsumowując, ambitne założenia celów społecznych

¹⁶ EAPN, *Deliver Inclusive Growth – Put the heart back in Europe. EAPN analysis of the 2011 National Reforms Programmes*, Europe 2020, 2011, <http://www.eapn.eu/images/stories/docs/NRPs/2011-eapn-nrp-report-en.pdf> (data dostępu: 28.10.2014).

¹⁷ EU Network of Independent Experts on Social Inclusion 2012, 2011 Assessment of Social Inclusion Developments in the EU – Main findings and Suggestions on the Way Forward, <http://www.peer-review-social-inclusion.eu/newsletter-articles/network-of-independent-experts/2011/2011-assessment-of-social-inclusion-policy-developments-in-the-eu> (data dostępu: 29.10.2014).

¹⁸ European Commission, Communication from the Commission. Annual Growth Survey 2012, http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/annual_growth_survey_en.pdf (data dostępu: 29.10.2014).

¹⁹ Z języka angielskiego: *National Social Reports* (NSR).

Europy 2020 zderzają się z nowo zdefiniowanymi celami polityki gospodarczej UE, koncentrującej się przede wszystkim na stabilizacji gospodarczej i finansowej.

Polityka społeczna w Chorwacji – ramy analizy

Proces europeizacji w obszarze społecznym oraz kwestia wpływu procesów europejskich, z perspektywy niniejszej pracy i szczególnie lizbońskiego procesu Europa 2020, możliwe jest do rozważania w kontekście kluczowych punktów rozwoju polityki społecznej w Chorwacji. Rozważania dotyczą pewnych ram, które postrzegane są jako niezmiernie ważne pod względem teoretycznym i metodologicznym, ponieważ można tu dostrzec tendencję, iż analizowana jest odizolowana kwestia, która nie bierze pod uwagę całości warunków społecznych przy budowie nowego systemu polityki społecznej.

Specyficzna droga zmian Chorwacji i opóźniona europeizacja

Rozwój polityki społecznej w Chorwacji nie jest możliwy do przeanalizowania bez uwzględnienia kontekstu społecznego, który bierze pod uwagę wojnę, utworzenie nowego państwa i proces europeizacji, który rozpoczął się później i przebiegał inaczej niż w państwach Europy Środkowej, które stały się członkami UE w 2004 r.²⁰ W niniejszym tekście nie podejmujemy się analizy ekonomicznych i społecznych skutków wojny, które, faktem jest, mają bezpośrednie odzwierciedlenie m.in. w: systemie pomocy społecznej, szczególnie pod względem naprawiania zniszczeń wojennych, opieki nad uchodźcami i osobami wysiedlonymi, ogólnym zubożeniu, jak i społecznych konsekwencjach przeobrażeń gospodarczych itp. Jednak ważniejsze dla nas są istniejące tendencje związane ze specyficznymi przemianami mającymi miejsce w Chorwacji. Pierwsza z nich skupia się na państwowości, gdzie szczególnie nacisk położony jest na aspekty społeczne w budowie własnego państwa. Silna centralizacja systemu pomocy społecznej, jak i olbrzymie trudności (od silnej niechęci do całkowicie chaotycznej (nie)regulacji) w rozwoju i definiowaniu wpływu sektora finansowego i społeczeństwa obywatelskiego – nie jest możliwe ich zrozumienie niezależnie od budowy społecznych ram nowego państwa. Podobnie wygląda aspekt zwrócenia uwagi na kwestie demograficzne, wewnątrz których nacisk położony jest na świadczenia rodzinne (które, oczywiście, mogą nie być wysokie) i postulaty konserwatywnej roli kobiet w rodzinie i społeczeństwie, a nie, na przykład, na rozwój polityki pomocy rodzinom w zależności od potrzeb nowoczesnej rodziny i fakt ekonomicznej niezależności kobiet. Z tworzeniem własnego państwa związana jest specyficzna regulacja obywatelstwa, która preferuje jego etniczną definicję, która miała i w dalszym ciągu ma dalekosiężne skutki w regulacji praw społecznych (o tym więcej w dalszej części tekstu). Naszym celem nie jest ukazanie przestarzałej formy transformacji w Chorwacji, ale mowa jest tutaj o długofalowych i nadal

²⁰ V. Puljiz, *Socijalna politika Hrvatske. Povijest, zadanošti, usmjerenja*. w: *Socijalna politika Hrvatske*, Puljiz i sur, Zagreb: Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2008, s. 1-71; P. Stubbs, S. Zrinščak, *Croatian Social Policy: The Legacies of War, State-building and Late Europeanization*, w: „Social Policy & Administration”, 43 (2), 2009, s. 121-135.

nierozstrzygniętych skutkach, takich jak: późna europeizacja wąsko powiązana ze specyficzną transformacją. W latach dziewięćdziesiątych UE była nietypowym aktorem w Chorwacji w odniesieniu do roli, jaką spełniała w pozostałych krajach znajdujących się w toku transformacji. Wówczas rola UE była całkowicie zmarginalizowana i pełniła funkcję wyłącznie „pokojotwórczą” i „humanitarną”. Na pewno (tak z powodu sytuacji w Chorwacji, jak i politycznej postawy samej UE, która zakładała, że poprzez całkowitą izolację wpłynie na zmianę trendów w Chorwacji) nie spełniała ona funkcji szerzenia europeizacji w kontekście ustalenia i realizacji jasnego integracyjnego celu UE. Po 2000 r. następuje zmiana postrzegania kwestii europeizacji, ale nie jest to zwrot radykalny. Nie możemy jednak tutaj mówić o kilku straconych latach, ale o nieodwracalnie zaprzepaszczonym okresie, w czasie którego zachodziły pewne istotne procesy (np.: wpływ globalnych organizacji, takich jak Bank Światowy, Międzynarodowy Fundusz Walutowy w formułowaniu i wprowadzaniu istotnych reform w obszarze zdrowia i emerytur), ale także o okresie kiedy UE zmieniła swoje priorytety i sposoby działania (a nawet możliwości).

Uwięziona polityka społeczna i społeczny klientelizm

Koncepcja *uwięzionej polityki społecznej* opisuje dwa aspekty rozwoju polityki społecznej w Chorwacji. Pierwszy odnosi się do faktu, że w publicznym dyskursie dominuje tylko kilka grup interesu i są to w szczególności emeryci i kombatanaci. Mimo, że oba środowiska znacznie różnią się od siebie, to istnieje kilka wspólnych aspektów mających wpływ na upowszechnianie dyskursu publicznego. Po pierwsze, należałoby wspomnieć o przeobrażeniach społeczno-politycznych *per se*. We wszystkich krajach postkomunistycznych upadkowi gospodarki socjalistycznej i przejściu do nowego systemu gospodarczego towarzyszył krach gospodarczy i społeczny. Różnica polegała na tym, jak szybko dany kraj zdołał odwrócić negatywne tendencje i w tym sensie wojna dla Chorwacji była szczególnie obciążająca. Kolejny powód związany jest z procesem społecznej redystrybucji poprzez prywatyzację, która szybko okazała się nie tylko etycznie wątpliwa, ale i pozbawiona sukcesu gospodarczego. Mimo to, prywatyzacja przyczyniła się do redystrybucji dobrobytu społecznego w momencie ogólnego zubożenia. W zaistniałych okolicznościach wspomniane dwa środowiska rozrosły się i zostały dotkliwie oszukane. Liczba emerytów wzrosła z 655 788 w 1990 r. do 888 738 w 1996²¹ i dalej rosła. W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych ich status społeczny, a w szczególności decyzja Trybunału Konstytucyjnego o tzw. długi emerytów, całkowicie zdominowała dyskurs publiczny. Do tego stopnia, że kompleksowa, radykalna i obciążona wieloma problemami reforma emerytalna, która ma (i wciąż będzie miała) wpływ na wszystkich przyszłych emerytów, pozostaje całkowicie w cieniu interesu publicznego²². Obecnie debata o społecznym statusie emerytów i strukturze systemu emerytalnego jest kontynuowana

²¹ V. Puljiz, *Mirovinski sustav*, w: *Socijalna politika Hrvatske*, Puljiz i sur, Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb 2008, s. 86.

²² P. Stubbs, S. Zrinščak, *International actors, „drivers of change“ and reform of social policy protection in Croatia*. Paper presented at the ISA Word Congress, Durban, South Africa, July 2006.

(choć bez konkretnych efektów) i mimo to dyskurs o nich wydaje się nieobecny albo całkiem zmarginalizowany²³. Kombatanci należą do drugiej licznej grupy, która silnie odczuła (ze względu na etyczne aspekty związane z obroną własnego państwa) niesprawiedliwość źle przeprowadzonej prywatyzacji, gdzie obecnie znaczna część politycznej i społecznej energii marnowana jest na sprostowanie popełnionych błędów. Ponownie interwencja społeczna okazuje się wyjątkowo nietrafiona, gdyż jest głównie ukierunkowana na pasywną rekompensatę finansową (w postaci rent i emerytur, i innych świadczeń), zamiast na bardziej skuteczną rehabilitację i integrację poprzez zatrudnienie²⁴. Dyskurs publiczny jest silnie upolityczniony i nie pozwala na żadną publiczną i politycznie nieobciążoną debatę na ten temat.

Wiele osób można określić jako ofiary wojny jak i transformacji (głównie są to osoby przesiedlone, wygnane i bezrobotne) i z którymi związane są inne formy *uwięzionej polityki społecznej*. Oprócz środowisk, które możemy nazwać przegranymi, mowa tu jest o grupach, które ze względu na cechy osobowe lub warunki społeczne znajdują się w bardzo złej sytuacji. Wymienić tu należy osoby niepełnosprawne, rodziny wielodzietne, ofiary przemocy, członków grup mniejszości narodowych oraz ubogich i zepchniętych na margines. Ponadto sporadyczne kampanie napotykają problemy na każdym poziomie (kognitywnym, organizacyjnym, finansowym...) i nie skupiają na sobie interesu publicznego. Chcemy tutaj podkreślić, że jest to olbrzymia i różnorodna gama problemów społecznych, która wymaga rozważenia zdolności ich rozwiązania. W zderzeniu z upolitycznioną sceną publiczną grupy te pozostają całkowicie zmarginalizowane, a sama struktura społeczna nie mobilizuje nawet tych rozproszonych zasobów, które mogłyby spowodować, może nieduże, ale znaczące, zmiany w artykulacji i rozwiązywaniu problemów grup mniejszościowych i zmarginalizowanych.

Drugą stroną *uwięzionej polityki społecznej* jest klientelizm społeczny. Koncepcja ta opisuje: „handel głosami lub inne formy wsparcia partii w zamian za decyzje publiczne z nierównymi korzyściami”²⁵ lub „dystrybucję selektywnych korzyści dla osób fizycznych lub jasno określonych grup w zamian za polityczne poparcie”²⁶. W niedawnej analizie społecznego klientelizmu²⁷ argumentowaliśmy jej powiązanie

²³ Nie twierdzimy tutaj, że liczebna i dyskursywna dominacja obecnych emerytów jest jedyną przyczyną publicznej marginalizacji kwestii funkcjonowania tzw. drugiego filaru, czyli relacji filaru pierwszego (publicznego) i drugiego (prywatnego). Wspomnieć należy o innych interesach i okolicznościach, przede wszystkim interesach właścicieli i ludzi z wiodących prywatnych funduszy w połączeniu z częściowo skorumpowaną, a częściowo niekompetentną elitą polityczną. Problem ten zasługuje na osobną publikację, a celem w niniejszej analizie jest określenie głównych wyznaczników *uwięzionej polityki społecznej*.

²⁴ I. Dobrotić, *Sustav skrbi za branitelje iz Domovinskog rata* w: „Revija za socijalnu politiku”, (15) 1, 2008, s. 57-83.

²⁵ S. Piattoni, *Clientelism in Historical and Comparative Perspective*, w: *Clientelism, Interests and Democratic Representation*, (red.) S. Piattoni, Cambridge: University Press 2001, s. 4.

²⁶ J. Hopkin, *Conceptualizing Political Clientelism: political exchange and democratic theory*, Paper for APSA annual meeting, Philadelphia 2006, s. 2.

²⁷ P. Stubbs, S. Zrinščak, *Klijentelizam i socijalna politika*, w: 2. zagrebački ekonomski forum 2011. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung 2012, s. 5-18.

z klientelizmem politycznym w Chorwacji, która przetrwała w jego podstawowych formach przez dwa dziesięciolecia istnienia chorwackiej niezależności. Społeczny klientelizm zidentyfikowaliśmy w trzech obszarach. Po pierwsze, są to prawa społeczne Chorwatów w Bośni i Hercegowinie, które wynikają z ich praw politycznych (prawo do obywatelstwa), lub z nieuregulowanego miejsca zamieszkania, zgodnie z którym realizowane są podstawowe prawa społeczne, na które w innym wypadku Chorwaci nie mieliby prawa. Zaniepokojenie państwa o Chorwatów żyjących w sąsiednim kraju, które przekracza ogólną obawę o mniejszości w innych państwach, wskazuje, że prawa społeczne wymieniane są za poparcie polityczne. Po drugie, przykład kombatantów, który odnosi się do, już szeroko wspomnianego, zakresu praw oraz do politycznej mobilizacji stowarzyszeń kombatantów i do publicznej dyskusji o prawach kombatantów. Zakres praw i sposób, w który toczy się dyskurs publiczny o wspomnianych kwestiach, związany jest z oczekiwanym wsparciem politycznym tych (frakcje polityczne), którzy prezentują się jako najbardziej konsekwentni zwolennicy tych praw. Po trzecie, przytoczyć należy przykład rent, które swoim zakresem i kosztami przewyższają wszystkie znane przypadki w Europie i na świecie. Mimo że renty nie mogą sprowadzać się do wzoru klientelistycznego, to jednak widzimy tu kombinację dużej liczby użytkowników wielu praw, które osiągają kombatanci, lub są nieproporcjonalne do praw kombatantów i innych beneficjentów w obszarze niepełnosprawności oraz przedwyborcze zmiany prawa, które umożliwiają duży napływ nowych beneficjentów, jak również ewentualną korupcję związaną z „nieprawdziwymi” inwalidami. W tej kwestii istotne jest, że „prawa jednych grup posiadają szeroki zakres i są nieprzejrzyste, nawet wewnątrz określonego środowiska, i od których oczekuje się (nawet wtedy, gdy nie może się ono jasno określić) wsparcia politycznego. Widoczna jest tutaj «klientelistyczna» kombinacja tych czynników, a nie korupcja, która często jest wymieniana jako jedyna (ważna) przyczyna wysokiego poziomu rent”²⁸.

Rozdrobnienie instytucjonalne i paralelizmy

Społeczne warunki instytucjonalnego rozdrobnienia i paralelizmu wspomniane zostały na początku niniejszego rozdziału. Uwarunkowaniom politycznej centralizacji systemu pomocy społecznej, na początku lat dziewięćdziesiątych (według centralizacji w innych dziedzinach życia społecznego), towarzyszyła jasno wyrażona niechęć do wszystkiego, co nie mogło być poddane silnej kontroli państwowej. Aspekt ten widoczny był w pomocy humanitarnej pochodzącej z zagranicy, która była dystrybuowana paralelnymi kanałami, a kiedy wykorzystywana była istniejąca infrastruktura społeczna (np. centra pomocy społecznej), miała ona wyłącznie dystrybucyjny a nie analityczno–interwencyjny charakter. Kwestie ogromnych trudności rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, które w znacznej mierze rozwijało się w wyraźnym kontraście do państwa, zostały szeroko opisane w literaturze²⁹.

²⁸ Tamże, s. 15.

²⁹ G. Bežovan, S. Zrinščak, *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2007; G. Bežovan, S. Zrinščak, *Postaje li civilno društvo u Hrvatskoj čimbenikom društvenih promjena?* w: „Revija za socijalnu politiku“, 14(1), 2007, s. 1-27.

Najpierw rozwijały się, w sposób nieskoordynowany i niezaplanowany, lokalne programy społeczne w opozycji do systemu państwowego. Podobnie jest z sektorem prywatnym nastawionym na zysk, który rozwija się spontanicznie i którego miejsce nie tylko nie jest przemyślane, ale nie ma też przejrzystych ram prawnych, które w szczególności monitorowałyby jakość i standardy świadczonych usług. Ten paralelizm, co jest szczególnie ważne, istnieje do dziś, a koordynacja między różnymi aktorami, zarówno w obszarze wertykalnym, jak i horyzontalnym, nie jest kwestią sporadyczności, dobrej woli czy świadomości poszczególnych aktorów. Jest natomiast aspektem strukturalnym nie do pokonania i w chwili obecnej jawi się jako problem chorwackiego systemu opieki społecznej oraz całego systemu polityki społecznej. Paralelizmowi nieskoordynowanych aktorów szczególny ton nadaje instytucjonalna fragmentaryzacja. Ujawniła się ona najbardziej w latach 2004–2011, gdy odpowiedzialność za sprawy społeczne, pomimo braku zgody specjalistów, była podzielona między trzy ministerstwa: a) zmarginalizowana opieka społeczna w zdominowanym sprawami zdrowotnymi Ministerstwie Zdrowia i Opieki Społecznej, b) zmarginalizowany obszar pracy i emerytur w Ministerstwie Pracy, Gospodarki i Przedsiębiorczości i c) część spraw społecznych w skrajnie upolitycznionym Ministerstwie Rodzin, Kombatantów i Międzypokoleniowej solidarności. Fragmentaryzacja postępuje jednak dalej (w nowym rządzie od końca 2011 r.) poprzez podział na Ministerstwo Polityki Społecznej i Młodzieży oraz Ministerstwo Pracy i Systemu Emerytalnego. Dodatkowo należałoby policzyć innych aktorów, a w szczególności Krajowe Fundacje Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego. Oczywiście, paralelizm zwraca szczególną uwagę na kwestie dotyczące spraw ekonomiczno-finansowych, ale bez oceny istniejącej dramatycznej sytuacji społecznej.

Saga o kosztach społecznych

W Chorwacji w przestrzeni publicznej dominują informacje, iż koszty społeczne są zbyt duże i że istnieje wiele nadużyć społecznych z nimi związanych, co jest argumentem komplementarnym. Ciekawe jest jednak, że nadużyć nie widać w uprzednio opisanym wzorze klientelistycznym. Jednym z głównych zwolenników tezy o wysokich kosztach społecznych jest Bank Światowy poprzez stwierdzenie, że Chorwacja na pomoc społeczną wydaje o wiele więcej od wszystkich porównywanych krajów, m.in.: „...Chorwacja wydaje dwukrotnie większy wkład swojego PKB na programy pomocy społecznej w porównaniu ze średnią z krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Ponadto, pomimo znacznych kwot z budżetu, pokrycie 20% najbardziej potrzebujących ze stu (sic!) programów pomocy społecznej, pozostaje niskie w porównaniu z najlepiej wypadającymi podobnymi krajami (Węgry, Rumunia, Polska)”³⁰. Bardziej szczegółowa analiza pokazuje, że w programy pomocy społecznej włączono to, co nie może być nazwane pomocą społeczną czyli: programy dla kombatantów, w tym emerytury, programy dla rodzin, w tym zasiłki dla dzieci itp. Pomoc na utrzymanie,

³⁰ The World Bank Group, *Croatia. The Social Impact of the Crisis and Building Resilience*, 2010 <http://www.worldbank.hr/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/CROATIAEXTN/0,,contentMDK:22631300~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:301245,00.html>

a tym jest pomoc społeczna, świadczenia dla osób starszych i niepełnosprawnych stanowią tylko 0,28% PKB, co jest niskie jak na standardy Banku Światowego.

Debata na temat kosztów społecznych odbywa się w atmosferze całkowicie zideologizowanej, bez żadnych jasno zdefiniowanych porównywalnych danych. Powstałe zamieszanie związane jest z późną europeizacją, wewnątrz której harmonizacja ze statystykami europejskimi odbywa się bardzo powoli. Chorwacja wciąż (choć z opóźnieniem) gromadzi lub przetwarza dane zgodnie z metodologią GFS (*global financial statistics*), a nie według metodologii ESSPROS (*European system of integrated social protections statistics*). Systematyczne dane według metodologii ESSPROS powinny być dostępne w drugiej połowie 2012 r. (dotyczyć będą okresu 2008–2010), a obecnie dostępne są szacunki według metodologii ESSPROS za okres 2003–2007. Na stronie internetowej Eurostatu wśród danych dla państw europejskich jeszcze nie ma danych porównawczych dla Chorwacji, co przyczynia się do nieporozumień i różnych interpretacji. Jednak analiza pokazuje, iż w okresie 2005–2008, według jednej i drugiej metodologii, wydatki wahały się między 17,5% i 19% PKB, podczas gdy według metodologii GFS wzrosły do 20,8% w 2009³¹. W tym samym okresie całkowite wydatki na pomoc społeczną dla Unii Europejskiej wynosiły około 27% PKB. Mając na uwadze, że mowa jest tu o średniej UE, która zawiera w sobie duże różnice między krajami członkowskimi, z powodu potrzeby demistyfikacji sagi o kosztach społecznych, i jako wkład do dalszej analizy wskazujemy, iż:

1. koszty ochrony socjalnej w Chorwacji są zaprezentowane w Sprawozdaniu z realizacji Memorandum w sprawie Integracji Społecznej Republiki Chorwacji (dalej JIM – A.J-S) z 2010 r. (tabela 1);

2. dane o kosztach społecznych podane są według Eurostatu dla 27 krajów UE i państw strefy euro, wszystkich krajów postkomunistycznych i krajów będących typowymi przedstawicielami poszczególnych modeli państw opiekuńczych: socjaldemokratycznego (Szwecja), konserwatywno-korporacyjnego (Niemcy), liberalnego (Wielka Brytania), południowoeuropejskiego (Włochy) (tabela 2).

³¹ Z.Babić, *Izdaci za socijalnu zaštitu u Hrvatskoj – usporedba sa zemljama Europske unije* w: „Revija za socijalnu politiku“, 17(3), 2010, s. 427-431.

Tabela 1. Koszty pomocy społecznej (% PKB)³²

	RCh 2001.	RCh 2002.	RCh 2003.	RCh 2004.	RCh 2005.	RCh 2006.	RCh 2007.	RCh 2008.	RCh 2009.	RCh 2010.*	EU27 2008.
Koszty całkowite	22,8	21,7	20,5	20,1	19,2	18,5	18,8	18,9	20,6	20,8	26,3
Zatrudnienie i usługi zdrowotne	6,2	5,8	5,6	5,7	5,1	5,1	5,5	5,6	6,1	6,2	
Zatrudnienie i usługi ubezpieczeń społecznych	14,5	13,9	12	11,7	11,4	11	10,7	10,9	11,9	12,3	
Zatrudnienie i usługi opieki społecznej	1,7	1,5	2,4	2,2	2,3	2,1	2,1	2	2,1	1,8	
Inne koszty ochrony i opieki społecznej	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,4	

Źródło: Ministerstwo zdrowia i socjalne skrbi (2011.) *Izvešće o provedbi Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (JIM) u 2010. godini*, http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/medunarodna_suradnja/jim_zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_rh/zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_hr (data dostępu: 29.10.2014).

³² Wzmianka (przytoczona niżej) pochodzi z: Ministerstwo zdrowia i socjalne skrbi, *Izvešće o provedbi Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (JIM) u 2010. godini*, 2011, http://www.mspm.hr/djelokrug_aktivnosti/medunarodna_suradnja/jim_zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_rh/zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_hr (data dostępu: 29.10.2014). Źródło: za RH: MF (klasifikacija prema GFS Manual 1986, MMF); za EU: Eurostat.

* Wstępne dane. Wzmianka: Dane do 2004 r. zawierają koszty skonsolidowanego rządu centralnego i koszty nieskonsolidowanego samorządu lokalnego i regionalnego. Dane za rok 2005 i 2006 ukazują sumę nieskonsolidowanych wydatków budżetu państwa i jednostek lokalnego i regionalnego samorządu, bez kosztów funduszy społecznych (HZMO, HZZO i HZZ – odpowiednio: Hrvatski zavod za mirovinsko osiguranje – Chorwacki Instytut Ubezpieczeń Emerytalnych, Hrvatski zavod za zdravstveno osiguranje- Chorwacki Instytut Ubezpieczeń Zdrowotnych, Hrvatski zavod za zapošljavanje-Chorwacki Urząd Pracy – A.J.S.). Począwszy od 2007 r., wszystkie transakcje funduszy społecznych są częścią budżetu państwa, a dane za lata 2007–2010 przedstawiają nieskonsolidowaną sumę kosztów budżetu państwa i jednostek samorządu lokalnego i regionalnego. Od 2002 r. dane, które dotyczą samorządu lokalnego i regionalnego obejmują tylko 53 największe jednostki samorządu lokalnego i regionalnego, które stanowią 70-80% ogółu transakcji samorządów lokalnych i regionalnych.

Tabela 2: Wydatki na zabezpieczenia społeczne jako procent PKB

Państwo	2000	2005	2009
UE 27	-	27,0	29,5
17 państw strefy euro	26,6	27,6	30,1
Bułgaria	-	15,0	17,2
Czechy	18,8	18,3	20,4
Estonia	13,8	12,5	19,1
Łotwa	15,6	12,8	16,8
Litwa	15,7	13,2	21,2
Węgry	15,9	21,8	23,4
Polska	19,6	19,7	19,7
Rumunia	13,0	13,4	17,0
Słowenia	24,1	23,0	24,2
Słowacja	19,3	16,4	18,8
Szwecja	29,8	31,1	32,1
Niemcy	29,6	30,0	31,3
UK	26,4	26,2	29,1
Włochy	24,7	26,3	29,8

Źródło: Eurostat, Expenditures on social protection, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&pluginu=1> (data dostępu: 29.10.2014).

Europeizacja – „przypadek JIM” i perspektywa europejska

Europeizacja, przynajmniej w obszarze symbolicznym, rozpoczęła się od wyboru władzy koalicyjnej w 2000 r., a także podpisaniem Układu o Stabilizacji i Stowarzyszeniu w 2001 r. Z perspektywy tej pracy większe znaczenie symboliczne ma rok 2005, gdy rozpoczęły się rozmowy o pełnoprawnym członkostwie Chorwacji w UE oraz początku tzw. procesu JIM (Joint Inclusion Memorandum)³³. Jest to proces tworzenia i wdrażania kompleksowego programu walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, który był częścią procesu przedakcesyjnego, poprzez który Chorwacja przyjmowała pełne uczestnictwo w modelu otwartej koordynacji w dziedzinie ochrony i integracji społecznej i w który będzie włączona jako pełnoprawny członek. W jednej z analiz³⁴ ukazaliśmy pozytywne aspekty procesu JIM, ale także jego ograniczenia i negatywne skutki związane ze stałymi cechami chorwackiej polityki społecznej.

³³ Por. Więcej informacji o JIM: http://www.mspm.hr/medunarodna_suradnja/jim_zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_rh/zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_hr (data dostępu: 29.10.2014).

³⁴ P. Stubbs, S. Zrinščak, *Social protection and Social Inclusion from Lisbon to Europe 2020*. w: *From Lisbon Strategy to Europe 2020*, (red.) V. Samardžija and H. Butković, Zagreb: Institute for International Relations, Zagreb 2010, s. 163-184.

Warto podkreślić, iż proces JIM na pewno wniósł nową dynamikę w relacjach aktorów na scenie polityki społecznej. Świadczy o tym fakt, iż o programie kilka razy debatowano publicznie i otwarcie jeszcze przed jego przyjęciem. Jest to także pewnego rodzaju nowość w mechanizmie formułowania polityki w Chorwacji. Aktywna obecność przedstawicieli UE, którzy kwestionowali oficjalne opinie i dane, stworzyła atmosferę równoprawnego udziału w istotnej pracy politycznej organizacjom zajmującym się społeczeństwem obywatelskim, partnerom społecznym i przedstawicielom władz regionalnych i lokalnych. JIM tym samym podkreślił znaczenie współpracy. Ponadto JIM przyniósł rozprzestrzenienie się mniej obecnych, a nawet zapomnianych, tematów, takich jak: deinstytucjonalizacja i rozwój usług we współpracy z jej uczestnikami, równość płci, antydyskryminacja, godzenie życia rodzinnego i zawodowego itp. Być może najważniejsza nowość była związana z dalszą harmonizacją statystyk chorwackich z europejskimi oraz podkreśleniem znaczenia mierzalnych czynników, które następnie w przejrzysty sposób powinny zostać zopiniowane. Koordynacja, pomiar i ewaluacja skryztałizowało ich znaczenie w procesie politycznym. Wraz z procesem JIM przebiegał proces JAP (proces formułowania i implementacji polityki zatrudnienia) poprzez udział w projektach IPA³⁵, czyli w zainicjowanym przygotowaniu do korzystania z funduszy strukturalnych UE, gdy Chorwacja stanie się pełnoprawnym członkiem UE. Ponadto w ramach funduszy strukturalnych Europejski Fundusz Społeczny jest jednym z najważniejszych instrumentów w obszarze wspierania integracji społecznej poprzez zatrudnienie.

Znaczenie JIM-a (jak i JAP-a) podkreśla fakt utworzenia mechanizmu ciągłej pracy, co jest widoczne poprzez regularne konferencje JIM i JAP, które są ważną częścią tak monitorowania, jak i sporządzania sprawozdań z postępu prac oraz koncentrują się na konkretnych zagadnieniach i tworzeniu nowych planów integracji społecznej. Szczególnie ważne wydaje się ciągle zaangażowanie Komisji Europejskiej. Poniżej cytujemy fragment z pisma Komisji Europejskiej – Dyrekcja Generalna ds. Zatrudnienia i spraw społecznych, przy okazji oceny i zaleceń związanych ze Sprawozdaniem z realizacji Wspólnego Memorandum w sprawie Integracji Społecznej Republiki Chorwacji w okresie od stycznia do grudnia 2010 r. (Izvešće o provedbi Zajedničkom memoranduma o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (dalej – JIM) u razdoblju od siječnja do prosinca 2010. Godine). W rzeczywistości Sprawozdanie jasno przedstawia słabo realizowane punkty rozwoju polityki społecznej w Chorwacji i te, których JIM nie zdołał dotychczas zainicjować, a co jest jeszcze ważniejsze, punkty te nie figurują jako część interesu publicznego i publicznego dyskursu w Chorwacji³⁶:

³⁵ Instrument Pomocy Przedakcesyjnej (IPA) – (A.J.-S.).

³⁶ Europejska komisija- Evaluacija i preporuke vezane za Izvešće o provedbi Zajedničkog memoranduma o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (JIM) u razdoblju od siječnja do prosinca 2010. godine, 2011, http://www.mspm.hr/medunarodna_suradnja/jim_zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_rh/zajednicki_memorandum_o_socijalnom_ukljucivanju_hr (data dostępu: 29.10.2014).

„Dla przygotowania przyszłych sprawozdań, Komisja Europejska docenia dalsze debaty i wyjaśnianie określonych kwestii i problemów:

- Należałoby wyjaśnić **różnice regionalne**, ponieważ w dalszym ciągu stanowią one duże wyzwanie dla zepewnienia jednakowego dostępu do usług socjalnych i zdrowotnych;
- Należałoby wyjaśnić kwestie dyskryminacji w zatrudnieniu ze względu na **płeć, pochodzenie etniczne, przynależność religijną, niepełnosprawność i orientację seksualną**;
- Należałoby rozważyć w sposób analityczny wpływ środków w celu poprawy zatrudnienia **osób niepełnosprawnych i członków mniejszości romskiej**. Jak tylko jest to możliwe, należy ustalić przejrzyste cele, a liczby wyróżnić w procentach, a nie tylko w ujęciu nominalnym;
- Ważne jest określenie szacunkowej wartości **członków mniejszości romskiej** rozpoczynającej edukację na każdym poziomie oraz obliczenie liczby osób, które zakończyły edukację (*wykruszyły się z nauczania*) i podanie środków dzięki którym można zmniejszyć liczbę osób które „wykruszyły się”. Należy podać również szczegółowe informacje na temat sposobu zmniejszenia liczby dzieci romskich w oddzielnych klasach w Međumuriu;
- Potrzebna jest także pogłębiona analityczna debata o problemach i możliwościach w odniesieniu do aktywności zawodowej związanej z zatrudnieniem **członków mniejszości narodowych** w sektorze publicznym. Dane powinny być także klasyfikowane według grup osób należących do mniejszości narodowych, według płci i według wieku w celu uzyskania czytelnego obrazu.
- Potrzebny jest także jasny obraz dotyczący trendów i planów integracji **dzieci niepełnosprawnych** w regularnych programach kształcenia na poziomie podstawowym i średnim.
- Ważne jest posiadanie szczegółowych objaśnień postępów osiągniętych w 2011 r. ze względu na wdrożenie **Planu Głównego o deinstytucjonalizacji (Master plan o deinstytucjonalizacji)**.
- Ważne jest także, by powiązać świadczenie usług społecznych z procesem deinstytucjonalizacji i poświęcić odpowiednią uwagę usługom dla dzieci niepełnosprawnych i dla osób starszych;
- Biorąc pod uwagę zasiłki dla dzieci i rodzin oraz opiekę nad dziećmi, należałoby wyjaśnić w sposób analityczny kwestię elastycznej i krótkiej pracy, przedstawić dotychczasową sytuację oraz sposoby lepszego wykorzystania elastycznych form pracy, szczególnie dla kobiet;
- Większą uwagę należałoby także poświęcić **centrom rodzinnym** i statystyce o ich użytkownikach oraz przedstawienie jej w sposób systematyczny. Istnieje ponadto potrzeba systematycznej prezentacji problemów opieki zastępczej dla dzieci z zaburzeniami w zachowaniu.

W ramach usługi nieinstytucjonalnych dla osób starszych i niepełnosprawnych, które realizowane są przy współpracy z lokalnymi i regionalnymi ciałami samorządowymi, byłoby wskazane posiadanie niezależnej oceny satysfakcji jej adresatów

i wykazanie rezultatów tych programów według powiatów (županije), ich najważniejszych ustaleń i sposobów, w jaki mogą pomóc i stosować pozytywne doświadczenia w innych obszarach;

Choć w **systemie emerytalnym** widoczne są postępy wymienione w raporcie, wciąż jednak istnieje problem ubóstwa wśród osób starszych. Dlatego należałoby opisać podjęte środki, jeżeli wogóle były jakiegokolwiek;

Decyzja o rozstrzygnięciu **statusu materialnego osób starszych** bez emerytur została ponownie przełożona. Komisja Europejska chciałaby otrzymać szczegółowe wyjaśnienia tej kwestii” itd.

Ten nieco długi, ale dobitny cytat, jasno nakreśla szereg kwestii społecznych, które są zmarginalizowane. Podtrzymuje on także nasze twierdzenie o kontynuowanej marginalizacji kwestii społecznych (niezależnie od pozytywnego procesu JIM), co może być zrozumiałe w kontekście uprzednio naszkicowanych ram analizy polityki społecznej Chorwacji i zdominowanego kwestiami ekonomiczno-finansowymi dyskursu. Niestety obecnie nie widać żadnych postępów w obszarze zatrudnienia, które jest, przynajmniej deklaracyjnie, priorytetem. Proces JIM okazuje się słabym motywatorem zmian w obszarze lokalnym. Analogicznie do tego, co dzieje się na obszarze UE, technicystyczny aspekt procesu JIM rozwija się zauważalnie, ale powoli, a jego znaczny wpływ jest mocno problematyczny. Uproszczony JIM wciąż pozostaje jeszcze jednym dokumentem, a nie kanałem współpracy i zmian wśród priorytetów społecznych Chorwacji.

Chorwacja w kontekście strategii Europa 2020 – wstępna analiza

Strategia Europa 2020 znajduje się w centrum zainteresowania (przynajmniej w szerszym zakresie polityki społecznej) i koncentruje się na zatrudnieniu, edukacji, zmniejszeniu ubóstwa i społecznego wykluczenia. W dokumencie uwaga skupiona jest na mniejszej liczbie wskaźników, ale tych, które są kluczowe w analizie sytuacji społecznej danego państwa. Chociaż Narodowy plan realizacji na rzecz Integracji Społecznej 2011–2012 wychodzi od celów tej strategii, to nieobecny jest całkowity obraz położenia Chorwacji w kontekście UE oraz w kontekście osiągnięcia celów Europa 2020. Dlatego też ponownie jako wkład do dalszej analizy w tabeli 3 i 4 prezentujemy przegląd wskaźników części kluczowych celów strategii Europa 2020. W tabeli 3 ukazane zostały wskaźniki dotyczące następujących wyznaczonych celów: wzrost stopy zatrudnienia na 75% dla obu płci; polepszenie poziomu wykształcenia poprzez zmniejszenie liczby uczniów, którzy przerywają naukę na mniej niż 10% i zwiększenie udziału osób starszych w przedziale wiekowym 30-34, którzy mają zakończoną edukację na poziomie wyższym lub równoważnym na przynajmniej 40%. W tabeli 4 przedstawione zostały wskaźniki odnoszące się do promocji integracji społecznej. W obu tabelach zawarte zostały dane dla wszystkich krajów postkomunistycznych i po jednym kraju reprezentującym wybrane modele państwa opiekuńczego: socjaldemokratyczny (Szwecja), konserwatywno-korporacyjny (Niemcy), liberalny (Polska), południowoeuropejski (Włochy).

Tabela 3. Wskaźniki przekroju kluczowych celów strategii Europa 2020 w obszarze zatrudnienia i edukacji w latach 2010/2011³⁷

Państwo	Stopa zatrudnienia całkowita	Stopa zatrudnienia M	Stopa zatrudnienia K	Przedwczesne zakończenie edukacji	Wysztalcenie wyższe
UE 27	68,6	75,0	62,3	14,1	33,6
17 państw strefy euro	68,5	75,0	61,9	15,5	33,3
Bułgaria	63,9	66,6	61,2	13,9	27,7
Czechy	70,9	79,6	61,7	4,9	20,4
Estonia	70,4	73,5	67,6	11,6	40,0
Łotwa	67,2	68,7	65,8	13,3	32,3
Litwa	67,2	67,7	66,7	8,1	43,8
Węgry	60,7	66,8	54,9	10,5	25,7
Polska	64,8	72,2	57,6	5,4	35,3
Rumunia	62,8	69,9	55,7	18,4	18,1
Słowenia	68,3	71,8	64,8	5,0	34,8
Słowacja	65,1	72,7	57,6	4,7	22,1
Chorwacja	57,0	63,2	50,9	3,7	24,3
Szwecja	80,0	82,8	77,2	9,7	45,8
Niemcy	76,3	81,4	71,1	11,9	29,8
Wielka Brytania	73,6	79,4	67,9	14,9	43,0
Włochy	61,2	72,6	49,9	18,8	19,8

Źródło: Eurostat, Europe 2020 indicators – Headline indicators: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/europe_2020_indicators/headline_indicators (data dostępu: 29.10.2014).

³⁷ Dane obejmujące stopę zatrudnienia dotyczą 2011 r., a pozostałe roku 2010. Stopa zatrudnienia = zatrudnieni w wieku 20-64 w ogólnej liczbie ludności w tym wieku. Przedwczesne zakończenie edukacji = osoby w wieku od 18 do 24, które posiadają nie więcej niż średnie wykształcenie i nie korzystały z kształcenia lub szkolenia w ciągu czterech miesięcy przed badaniem. Wykształcenie wyższe = osoby w wieku 30-34 z zakończoną edukacją uniwersytecką lub inną równorzędną edukacją po szkole średniej.

Tabela 4. Wskaźniki przekroju kluczowych celów strategii Europa 2020 w obszarze promowania integracji społecznej w 2010 r.³⁸

Państwo	Niska intensywność pracy	Stopa ubóstwa	Stopa poważnej deprivacji materialnej	Stopa wykluczenia społecznego
UE 27	10,0	16,4	8,1	23,5
17 państw strefy euro	10,1	16,1	5,6	21,6
Bułgaria	7,9	20,7	35,0	41,6
Czechy	6,4	9,0	6,2	14,4
Estonia	8,9	15,8	9,0	21,7
Łotwa	12,2	21,3	27,4	38,1
Litwa	9,2	20,2	19,5	33,4
Węgry	11,8	12,3	21,6	29,9
Polska	7,3	17,6	14,2	27,8
Rumunia	6,8	21,1	31,0	41,4
Słowenia	6,9	12,7	5,9	18,3
Słowacja	7,9	12,0	11,4	20,6
Chorwacja	15,4	20,5	14,5	31,3
Szwecja	5,9	12,9	1,3	15,0
Niemcy	11,1	15,6	4,5	19,7
Wielka Brytania	13,1	17,1	4,8	23,1
Włochy	10,2	18,2	6,9	24,5

Źródło: Eurostat, Europe 2020 indicators – Headline indicators, dz. cyt.

Tabela 3 wyraźnie pokazuje, że pod względem stopy zatrudnienia (pierwsze trzy kolumny) położenie Chorwacji jest bardzo niepokojące. Chorwacja posiada, nie tylko w porównaniu z przytoczonymi krajami, ale i w porównaniu z wszystkimi krajami UE, najniższą całkowitą stopę zatrudnienia. W związku z powyższym najniższa jest stopa zatrudnienia wśród obu płci i daleka od celu 75%. Należy podkreślić, że stopa zatrudnienia w dyskursie publicznym jest wskaźnikiem zaniedbanym,

³⁸ Niska intensywność pracy = osoby w wieku 0-59 lat, które mieszkają w gospodarstwach domowych, w których dorośli pracują 20% mniej niż ogólna liczba potencjalnych rocznych godzin pracy w ciągu ostatniego roku. Stopa ubóstwa = osoby, które mają do dyspozycji dochód równoważny i który jest niższy niż 60% średniego dochodu (po transferach socjalnych). Poważna deprivacja materialna = udział osób, które nie mogą sobie pozwolić na 4 z 9 następujących wskaźników: a) opłaty za czynsz lub rachunki, b) utrzymanie ciepła w domu, c) obsłużenie nieprzewidzianych wydatków, d) jedzenie co drugi dzień mięsa, ryb lub protein, e) tydzień urlopu poza domem, f) posiadanie samochodu, g) posiadanie pralki, h) posiadanie kolorowego telewizora, i) posiadanie telefonu. Stopa ubóstwa i wykluczenia społecznego = suma osób (osoby są liczone tylko raz) zagrożonych ubóstwem, niską intensywnością pracy lub poważną deprivacją materialną.

ale też ważniejszym wskaźnikiem od stopy bezrobocia w funkcjonowaniu zarówno systemu polityki społecznej, jak i całego państwa.

Wskaźniki dotyczące edukacji pokazują nieco bardziej korzystny obraz Chorwacji. Stopa przedwczesnego zakończenia edukacji jest bardzo niska, a nawet najbardziej korzystna w odniesieniu do wymienionych państw. Pod względem udziału osób z wykształceniem wyższym i odpowiednio równoważnym, sytuacja nie jest taka dobra, ponieważ Chorwacja z udziałem 24,3% znajduje się nisko w skali, ale przed Włochami, Rumunią, Czechami i Słowacją.

Z perspektywy niniejszej pracy osobną uwagę należy zwrócić na wskaźniki ubóstwa i wykluczenia społecznego (tabela 4). Ryzyko zagrożenia ubóstwem (mierzone w odniesieniu do wysokości 60% mediany dochodu narodowego) jest miarą ubóstwa, które jest stosowane w UE już od dziesięcioleci, od sformułowania pierwszych tzw. wskaźników z Laeken³⁹, podczas gdy wskaźniki o niskiej intensywności pracy i stopa poważnej deprivacji materialnej, promowane w ostatnich latach, ustawione są jako kluczowe wskaźniki nowych środków. Obecnie nazwane są one wskaźnikami zagrożenia ubóstwem i wykluczenia społecznego, które dają sumę osób zagrożonych w stosunku do któregośkolwiek z trzech wskaźników (czyli stopa niskiej intensywności pracy, stopa zagrożenia ubóstwem i stopa poważnej deprivacji materialnej).

Dane dotyczące gospodarstw domowych o bardzo małej intensywności pracy pokazują, że w Chorwacji jest takich 15,4%, co stanowi znacznie większy odsetek od średniego dla 27 państw UE wynoszącego 10%. Wśród wymienionych w artykule krajów Chorwacja ma najwyższy odsetek, a od wszystkich krajów UE tylko Irlandia wypada słabiej (22,9%).

W Chorwacji stopa zagrożonych ubóstwem jest bardzo wysoka. Jak zauważył jeden z autorów⁴⁰, Chorwacja, która jest już państwem członkowskim, miałaby wysoki wskaźnik (20,5%) w porównaniu z przeciętną UE (16,4%) i odpowiednio piątą największą stopę ubóstwa w UE za Łotwą (21,3%), Rumunią (21,1%), Hiszpanią (20,7%) i Bułgarią (20,7%). Największe zagrożenie ubóstwem występuje wśród osób starszych powyżej 65 roku życia (28,1%, tj. 23,3% mężczyzn i 31,3% kobiet), bezrobotnych (44,7%, tj. 51,4% mężczyzn i 37,7% kobiet), w jednoosobowych gospodarstwach domowych (44,8%, tj. 39,8% mężczyzn i 47% kobiet) i gospodarstwach domowych z trójką i większą liczbą dzieci (33,1%).

Stopa poważnej deprivacji materialnej jest wskaźnikiem ogólnego standardu materialnego i w UE można zauważyć największy zakres różnic, od prawie nieistotnych 0,5% w Luksemburgu do bardzo wysokich tak jak w Bułgarii 35% i w Rumunii 31%. W Chorwacji stopa ta wynosi 14,5% i jest wyższa od przeciętnej dla 27 krajów UE i daje w sumie 8,1%. Podobna jest do stopy w Polsce (14,2%), ale dużo większa od Słowenii (5,9%).

W oparciu o trzy indykatory całkowita stopa zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym wynosi 31,3% i jest bardzo wysoka dla Chorwacji, która znajduje się na ostatniej pozycji za m.in. Bułgarią, Rumunią, Łotwą i Litwą.

³⁹ M. Ferrera, M. Matsaganis, S. Sacchi, dz. cyt.

⁴⁰ P. Stubbs, *Kad je milijun građana siromašno...* w: „Banka“, XVIII, br. 4, travanj 2012, s. 36-38.

Dane dotyczące ubóstwa i wykluczenia społecznego są wskaźnikami, które wymagają debaty publicznej, ale, co szczególnie chcemy podkreślić w niniejszej pracy, występuje chroniczny brak takiej debaty oraz uwagi politycznej. Nawet jeżeli istnieje taki dyskurs, to jest on powierzchowny i często umotywowany populistycznie (przykładem może być nadużywanie praw społecznych, które skupia się na klientelistycznych stosunkach społecznych i podkreśla także pojedyncze oszustwa) albo wręcz przeciwnie jest to dyskurs całościowo umotywowany ideologicznie (argumentacja o niepotrzebnych i/lub wysokich kosztach społecznych). Powyższe dane, jeżeli zostaną potraktowane poważnie i kompleksowo, sugerują potrzebę innego spojrzenia, które kieruje się koniecznością zwiększenia stopy zatrudnienia (tworzenie nowych miejsc pracy) i zmniejszeniem ubóstwa i wykluczenia społecznego (tak poprzez zwiększenie wydatków na ubogich, jak i poprzez analizę ich skuteczności). Od Chorwacji, jako nowego państwa członkowskiego UE, oczekuje się, że wyraźnie i niedwuznacznie zdefiniuje swój cel w konsultacji z Komisją Europejską. Chorwacja tym samym może zmierzać w stronę najbardziej potrzebujących lub potrzebujących określonych według trzech wskaźników (stopa ubóstwa, poważnej deprivacji materialnej i osób w gospodarstwach domowych o niskiej intensywności pracy). Takich osób w Chorwacji jest 3,4% czyli 145 000. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie: jaki jest cel? O ile i jak zmniejszyć liczbę ubogich i społecznie wykluczonych? Warto także wspomnieć, że polityka zmniejszania ubóstwa i wykluczenia społecznego (od której oczekiwane są konkretne cele i środki) nie może być zredukowana do polityki zatrudniania, gdyż jest to ważny, ale niewystarczający warunek. Chorwacja doświadczyła okresu wzrostu gospodarczego, który ani niewygenerował nowych miejsc pracy, ani nie wpłynął na zmniejszenie stopy ubóstwa. W tym przypadku w bardzo obrazowo przedstawionych studiach OBWE badano, dlaczego w okresie wzrostu gospodarczego, przed wybuchem kryzysu, w państwach najbardziej rozwiniętych doszło do zwiększenia nierówności społecznych⁴¹. Analiza wykazała, iż każda strategia zmniejszania nierówności społecznych między bogatymi i biednymi musi opierać się na trzech filarach: intensywnych inwestycjach w kapitał ludzki (edukacja!), promocji zintegrowanego (nie byle jakiego!) zatrudnienia oraz dobrze przemyślanej polityki podatkowej i społeczno-redystrybucyjnej⁴². Jeżeli OBWE podkreśla znaczenie polityki redystrybucyjnej, ponad wzrostem zatrudnienia i ekonomicznego rozwoju, czy nie jest to wyraźne wskazanie także dla Chorwacji?

Podsumowanie

W niniejszej pracy krytycznie przeanalizowaliśmy rozwój polityki społecznej na obszarze UE oraz w Chorwacji. Wpływ europeizacji na proces rozwoju polityki

⁴¹ OECD, *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising – An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries*, 2012: Main findings, <http://www.oecd.org/dataoecd/40/12/49499779.pdf> (data dostępu: 29.10.2014).

⁴² OECD, *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising – An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main findings*, 2011, <http://www.oecd.org/dataoecd/40/12/49499779.pdf> (data dostępu: 30.10.2014).

społecznej w Chorwacji nie jest możliwy do rozważenia bez zrozumienia kompleksowej dynamiki UE oraz bez systematycznej analizy wszystkich kluczowych punktów i problemów rozwoju polityki społecznej. Dlatego też nacisk położony został na ogólne, ale strukturalne warunki, a nie na szczegółową analizę jednego aspektu (w dalszych badaniach polityki społecznej Chorwacji i wpływu UE będzie konieczna bardziej szczegółowa analiza). Mimo że tego nie podkreślaliśmy, wskazówki metodologiczne analizy dotyczące europeizacji zapożyliśmy od C. Radaellia⁴³, który twierdzi, że proces europeizacji należy rozpatrywać w kontekście dynamiki krajowej. Europeizacja jest jedną ze zmiennych na skomplikowanej arenie aktorów, interesów, stylów, zasobów, problemów państwowych. Według Radaella z tej perspektywy europeizacja nie jest nową teorią integracji, jest ona *explanandum*, a nie *explanans*. Dlatego tak ważne jest głębokie zrozumienie otoczenia polityki społecznej na poziomie UE i Chorwacji. Stąd wiarygodne wydaje się podsumowanie: europeizacja jest czynnikiem zmian społecznych, ale analiza jego wpływu więcej mówi o problemach strukturalnych chorwackiej polityki społecznej oraz częściowo ukazuje skomplikowaną dynamikę na poziomie UE, wewnątrz której wizja społeczna jest bardziej normatywna, ale mająca wpływ na mechanizm kluczowych aktorów. Jednak, jeżeli społeczna wizja jest częścią dyskursu w UE, a twierdzimy, że częściowo jest, to dla Chorwacji trudno jest to stwierdzić.

Mając na uwadze perspektywę przyszłości Chorwacji wydaje nam się, że w dalszym ciągu należałoby skupić się na dwóch kwestiach (z powodów analitycznych i normatywnych). Po pierwsze, na rzeczywistej wydajności chorwackiej edukacji. Słabe i mocne strony OMC leżą w jego naturze słabego koordynującego i przede wszystkim kognitywnego mechanizmu. OMC opiera się na założeniu sieci aktorów, lub bardziej wyraźnej potrzeby osiągnięcia doskonałości w dziedzinie społecznej. Analizy pokazują, że założenie to jest raczej swobodne tj. zależy od szeregu czynników⁴⁴, a one w wypadku Chorwacji mogą okazać się krytyczne. Zdolność uczenia się od innych, krytyczny ogląd i zastosowanie dobrej praktyki – na czym oparty jest OMC – nie został zidentyfikowany przez nas w Chorwacji. Stąd istnieje potrzeba analitycznego rozumienia dość ograniczonych zdolności uczenia się i zmian, jak i faktu, że te nieograniczone zdolności nie znajdują się w centrum dyskursu publicznego. Druga kwestia jest powiązana z powyższym, ale skoncentrowana jest bardziej na możliwościach zmian lub wyjściu z opisaną wcześniej *uwięzionej polityki społecznej*. Nasuwa się na koniec pytanie: jakie są założenia zmian opisanych punktów polityki społecznej w Chorwacji? Obecnie trudno jest znaleźć jakiegokolwiek wskazania możliwych rozwiązań i zmian w tym zakresie.

Tłumaczenie z języka chorwackiego: Anna Jagiełło-Szostak

⁴³ C. Radaelli, *Europeanization: Solution or problem?* w: „European Integration online Papers (EIoP)”, Vol. 8 2004, N° 16, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-016a.htm> (data dostępu: 29.10.2014).

⁴⁴ Por. G. Falkner, O. Treib, E. Holzleithner (red.), *Compliance in the Enlarged European Union. Living Rights or Dead Letters?*, Ashgate 2008; P. Graziano, S. Jacquot, B. Palier (red.), *The EU and the Domestic Politics of Welfare State Reforms*. Palgrave Macmillan 2011.

ŽELJKA KORDEJ-DE VILLA
IVANA RAŠIĆ BAKARIĆ
NENAD STARC
EKONOMSKI INSTITUT
ZAGREB

Polityka regionalna i zagospodarowanie przestrzenne w Chorwacji

Abstrakt: Niniejszy tekst zawiera opis teorii, polityk i praktyk w przestrzennym rozwoju gospodarczym we współczesnej Chorwacji, umiejscowionych w historycznym kontekście oraz nakreślających możliwości dokonywania zmian w przyszłości. Rozdział przedstawia złożoności i specyfikę przestrzenną, omawia potrzebę bardziej przejrzystej triangulacji między teoriami rozwoju, badań i edukacji w Chorwacji, jak również porusza kwestie relacji pomiędzy narodowymi jak i międzynarodowymi nurtami. Podkreślając dziedzictwo teorii rozwoju w socjalizmie i wykraczając poza sprzeciw pomiędzy teoriami „neoliberalizmu” i „neokeynsesizmu”, niniejszy dokument określa podstawę dla zintegrowanego podejścia w zakresie zarządzania rozwojem i strategicznym planowaniem rozwoju. Autorzy zawarli postulat za podejściem innowacyjnym, interdyscyplinarnym i badawczym, jak również edukacyjnymi procesami zaangażowanymi w procesy tworzenia nowych, elastycznych kompetencji.

Artykuł koncentruje się również na aspektach złożonych relacji pomiędzy przestrzennym rozwojem gospodarczym i odpowiednim zarządzaniem. Zwrócono także uwagę na powodujący zakłócenia i wpływ różnych programów pomocy zewnętrznej i międzynarodowych firm konsultingowych oraz nieustanne napięcie pomiędzy europejskimi i amerykańskimi sposobami podejścia. Wewnętrzne utrudnienia dobrego zarządzania omówione są w kategoriach wymiarów – zamieszanie polityczne, proliferacja instytucji i strategicznych organów oraz napięcia i niespójności pomiędzy kwestiami prawnymi, politycznymi i administracyjnymi pod kątem braku przygotowania i niestabilności niektórych aspektów na różnych szczeblach zarządzania.

Słowa kluczowe: ekonomia regionalna, teoria regionalna, planowanie rozwoju strategicznego, odpowiednie zarządzanie

Abstract: REGIONAL POLICY AND SPATIAL DEVELOPMENT IN CROATIA

This text provides a basic overview of theories, policies and practices in spatial economic development in contemporary Croatia, setting these in an historical context, and outlining possibilities for the future. The paper addresses the complexities and spatial specificities, goes on to discuss the need for a clearer triangulation between development theories, research and education in Croatia, and addresses the relationship between national and international currents. Noting the legacy of theories of development under socialism, and going beyond a crude opposition between 'neo-liberal' and 'neo-Keynesian' theories, the paper sets out the basis for an integrated approach to development management and strategic development planning, itself requiring innovative, multi-disciplinary, research approaches and educational processes committed to the creation of new, flexible, competences.

The paper also focuses on aspects of the complex relationship between spatial economic development and good governance. The paper notes the distorting impact of a range of external assistance programs and of international consultancies, and the continued tension between European and American approaches. Internal impediments to good governance are discussed in terms of their horizontal dimensions – policy confusion, the proliferation of institutions and strategic bodies and tensions and inconsistencies between legal, political and administrative dimensions in terms of the lack of fit between, and unsustainability of some aspects of, different tiers of government.

Keywords: regional economics, regional theory, strategic development planning, good governance

Regiony Chorwacji

Chorwacja to państwo wyjątkowo heterogeniczne, gdzie różnice regionalne w rozwoju gospodarczym i społecznym są wysoce zauważalne. Zgodnie z Ustawą o Terytoriach Żupanii¹, Miast i Gmin w Republice Chorwacji² całkowite terytorium Republiki Chorwacji podzielone jest na 556 jednostek samorządu terytorialnego (127 miast i 429 gmin) oraz 21 żupanii, włączając Zagrzeb, objęty specjalnym statusem jako miasto i żupania. Żupanie stanowią trzeci poziom w Klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych NUTS³, zaś cały obszar kraju stanowi poziom pierwszy (NUTS-1). Do systemu drugiego (NUTS-2) należą dwie jednostki, tj. Chorwacja Adriatycka (7 żupanii) i Chorwacja Kontynentalna (14 żupanii)⁴.

Żupanie w Chorwacji stanowią autonomiczne jednostki samorządu terytorialnego, wynikające z uwarunkowań historycznych, gospodarczych, geograficznych

¹ Żupania – nazwa województwa w Chorwacji. W tekście funkcjonuje słowo żupania (A.J-S.).

² Official Gazette, Zagreb: Narodne novine, nr 86/06,125/06, 46/10, 145/10, 37/13, 44/13, 45/13).

³ NUTS (Nomenclature of territorial units for statistics) http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/nuts_nomenclature/introduction (data dostępu: 23.11.2014) (A.J-S.).

⁴ Nowy podział statystyczny Chorwacji w dwóch regionach NUTS-2 wszedł w życie z dniem 1 grudnia 2013.

i komunikacyjnych. Żupanie złożone z miast i gmin stanowią samorządową całość w Republice Chorwacji. Samorząd żupanii zajmuje się edukacją, opieką zdrowotną, rozwojem gospodarczym, ruchem ulicznym i infrastrukturą drogową, jak również instytucjami naukowymi, społecznymi i kulturalnymi, planowaniem przestrzennym oraz wieloma innymi dziedzinami regulowanymi na podstawie ustawodawstwa specjalnego⁵.

Żupanie Chorwacji sklasyfikowane są⁶ w sposób urzędowy, według kompozytowego indeksu rozwoju, opartego na pięciu wskaźnikach: dochód na jednego mieszkańca; dochody budżetu żupanii na jednego mieszkańca; wskaźnik bezrobocia; zmiana w liczbie populacji (zmiana między spisami statystycznymi) oraz struktura wykształcenia ludności (wskaźnik poziomu wykształcenia). Wskaźnik obliczany jest jako średnia ważona odchylenia od średniej krajowej spośród pięciu wskaźników. Stopa bezrobocia wynosi 30%, dochód na jednego mieszkańca wynosi 25%, zaś trzy pozostałe wskaźniki stanowią 15% wagi. Jednostki żupanii zostały podzielone na cztery różne kategorie, zgodnie z ich względną klasyfikacją w porównaniu do średniej krajowej:

Tabela 1. Kategoryzacja jednostek żupanii na podstawie kompozytowego miernika rozwoju.

Kategoria I	żupanie o wartości wskaźnika poniżej 75% średniej krajowej
Kategoria II	żupanie o wartości wskaźnika pomiędzy 75% a 100% średniej krajowej
Kategoria III	żupanie o wartości wskaźnika pomiędzy 100% a 125% średniej krajowej
Kategoria IV	żupanie o wartości wskaźnika powyżej 125% średniej krajowej

Źródło: Zob. J. Puljiz, *Proposal for New Development Categorisation of Regional and Lokal Units in Croatia, July-December 2006*, hrcak.srce.hr/file/28003 (data dostępu: 23.11.2014) (A.J-S.).

W 2013 r. miasto Zagrzeb oraz Żupanie Istrijska i Primorso-Gorska zostały najwyżej sklasyfikowane, a 12 żupanii sklasyfikowanych było poniżej 75% średniej krajowej:

⁵ B. Marković, B. Dunković, *Zaduživanje i financiranje lokalnog razvoja* w: „Ekonomski vjesnik”, Osijek: Ekonomski fakultet u Osijeku, XXII 2, pp. 354-363.

⁶ Rozporządzenie w sprawie wskaźnika rozwoju (Official Gazette z 2010 r. nr 63).

Tabela 2. Kompozytowy indeks rozwoju, 21 żupanii (NUTS 3), 2013.

Županie	%	Kategoria rozwoju
Miasto Zagrzeb	186,4	IV
Župania Istryjska	156,8	IV
Župania Primorsko-Gorska Kotar	139,2	IV
Župania zagrzebska	124,2	III
Župania dubrownicko-neretwiańska	120,8	III
Župania zadarska	106,4	III
upania splicko-dalmatyńska	93,8	II
Župania varaždínska	86,3	II
Župania szybenicko-knińska	80,9	II
Župania krapińsko-zagorska	73,2	I
Župania medzimurska	69,7	I
Župania licko-seńska	64,8	I
Župania kopriwnicko-krizewczyńska	59,2	I
Župania karlowacka	56,3	I
Župania osijecko-barańska	46,1	I
Župania sisacko-moslavińska	38,7	I
Župania požedzko-slawońska	33,8	I
Župania bielowarsko-bilogorska	23,3	I
Župania vukowarsko-srijemska	18,7	I
Župania brodsko-posawska	18,4	I
Župania virowiticko-podrawska	5,6	I

Źródło: Ministry of Regional Development and EU Funds (MRDEUF).

Regionalizacja oparta jest na czynnikach geograficznych i dzieli państwo na trzy duże jednostki przestrzenne – Chorwację Środkową, Wschodnią i Adriatycką. Chorwacja Środkowa to jej część centralna wokół Zagrzebia z najbardziej rozwiniętą gospodarką i infrastrukturą. Główną cechą Chorwacji Wschodniej jest oparta na rolnictwie struktura gospodarcza, jak również dobrze rozwinięta sieć małych osiedli – co stanowi potencjał dla bardziej zrównoważonego przestrzennego rozwoju gospodarczego. Chorwację Adriatycką możemy podzielić na trzy określone różne części: słabo rozwinięte tereny śródlądowe, zurbanizowane tereny wybrzeża oraz wyspy o określonych potrzebach rozwoju. Istnieje wyraźna dysproporcja pomiędzy regionami stolicy a pozostałą częścią kraju. Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne BIZ (ang. FDI) oraz możliwości wzrostu skoncentrowane zostały w stolicy kraju, prowadząc w ten sposób do znacznego wzrostu PKB.

Różnice regionalne w zakresie rozwoju gospodarczego i społecznego widoczne są na ogół na podstawie stopy bezrobocia oraz realnego produktu krajowego brutto na jednego mieszkańca (PKB realny). Powodem pogłębiania się tych różnic są zmiany strukturalne, które z kolei mają swoje społeczne i gospodarcze konsekwencje. Niniejszym zostały poddane analizie cztery zestawy liczb: udział każdego PKB realnego do całkowitego PKB Chorwacji, stosunek PKB realnego na jednego mieszkańca do krajowego PKB na jednego mieszkańca, jak również regionalna stopa bezrobocia i stosunek regionalnej stopy bezrobocia w stosunku do krajowej stopy bezrobocia. Zbadany został również stopień konwergencji i dywergencji tychże wskaźników od początku kryzysu gospodarczego w 2008 roku. Dysproporcje w PKB realnym na jednego mieszkańca oraz stopa bezrobocia oszacowane zostały na podstawie standardowego odchylenia (Tabela 3). Jednakże dostępne dane dostarczyły sprzecznych sygnałów na temat aktualnego stanu regionalnej konwergencji. W czasie, gdy PKB realny na jednego mieszkańca w dalszym ciągu ulega rozwarstwieniu, to stopa bezrobocia we wszystkich żupanjach Chorwacji stawała się mniej rozproszona w 2011 roku w stosunku do 2008:

Tabela 3. Regionalne dysproporcje w PKB realnym na jednego mieszkańca (poziom krajowy =100) i stopie bezrobocia (poziom krajowy =100) w 2008 i 2011 roku

	PKB realny na głowę (krajowy PKB na głowę = 100)		Regionalna stopa bezrobocia (national employment rate = 100)	
	2008	2011	2008	2011
Standard deviation	27,10	29,11	46,10	36,77
najwyższa/najniższa ratio	3,16	3,37	4,44	3,59

Źródło: obliczenia autorskie w oparciu o dane Central Bureau of Statistics (CBS) and Croatian Employment Office (CEO).

Najnowsze szacunki PKB realnego (poziom NUTS-3) zostały wykonane w 2011 roku (tabela 4). PKB realny na jednego mieszkańca (EUR) wahał się od 5 424 euro

w Żupanii Brodzko-Posawskiej do 18 414 w Zagrzebiu. Udział PKB realnego do krajowego PKB miał podobny rozkład. Największa część PKB Chorwacji została wypracowana w Zagrzebiu, zaś najmniejsza w Żupanii Licko-Seńskiej (0,9%).

Podstawowy schemat dysproporcji (regiony o wysokich dochodach w centralnej części kraju w okolicach Zagrzebia oraz w części zachodniej w porównaniu do regionów o dochodach niższych na wschodzie) wydaje się oczywisty. Obserwując zmiany, stwierdzamy, że na przestrzeni lat nastąpił wzrost dysproporcji po 2008 roku. Analiza konwergencji/dywergencji PKB realnego na jednego mieszkańca oparta jest na standardowych odchyleniach znormalizowanego PKB realnego na jednego mieszkańca (tabela 3).

PKB realny na jednego mieszkańca w piętnastu żupaniami relatywnie zmniejszył się poniżej średniej krajowej względem poziomu krajowego w latach 2008 i 2011. Względny wzrost PKB realnego na jednego mieszkańca odnotowany został w Zagrzebiu, jak również w Żupanii primorsko-gorskiej i Żupanii istryjskiej. Względny wzrost został jednocześnie odnotowany w Żupanii szybenicko-knińskiej i sisacko-moslawińskiej. Zauważyć należy, że w wymienionych żupaniami przypada mniej niż 38 mieszkańców na kilometr kwadratowy. Tego typu wydarzenia przyczyniły się do jeszcze większego rozproszenia PKB realnego na jednego mieszkańca wśród chorwackich regionów NUTS-3 w roku 2011 w stosunku do roku 2008.

Drugim wskaźnikiem rozwoju regionalnego, jak również regionalnych dysproporcji, jest regionalna stopa bezrobocia. Ponieważ nie ma oficjalnych statystyk o stopie bezrobocia na szczeblu wojewódzkim, szacunki zostały opracowane na podstawie danych Federalnej Agencji ds. Budżetowych USA (ang. CBO) i Agencji Zatrudnienia w Chorwacji. Roczne stopy bezrobocia na poziomie NUTS-2 obliczane są jako stosunek pomiędzy liczbą bezrobotnych a całkowitą sumą liczby bezrobotnych oraz ogólną liczbą zatrudnionych⁷. Stopa bezrobocia wyraźnie różni się pomiędzy 21 żupaniami Chorwacji. Na szczeblu krajowym stopa bezrobocia w 2011 wynosiła 19,1%. Jednakże zauważa się znaczne odchylenia na szczeblu żupanii. Zgodnie z oczekiwaniami w żupaniami Chorwacji z PKB realnym na jednego mieszkańca powyżej poziomu krajowego, zanotowano niższą stopę bezrobocia. Najwyższe stopy zostały odnotowane w żupaniami virowiticko-podrawskiej i brodzko-posawskiej. Recesja w roku 2008 spowodowała wzrost bezrobocia we wszystkich regionach, a najwyższe z nich zostało odnotowane w Chorwacji Kontynentalnej.

⁷ Osoby zatrudnione w podmiotach prawnych, osoby samozatrudnione w rzemiośle oraz osoby prowadzące własną działalność w prywatnych gospodarstwach rolnych.

Tabela 4. PKB realny na jednego mieszkańca, udział PKB realnego w całkowitym PKB, stosunek PKB realnego na jednego mieszkańca do PKB krajowego na jednego mieszkańca oraz stopa bezrobocia w poszczególnych żupaniach w 2011 r.

	PKB realny na głowę (EUR)	PKB realny na głowę/ PKB krajowy na głowę, wskaźnik (PKB krajowy na głowę = 100)	Udział PKB realnego w PKB całkowitym (%)	Stopa bezrobocia (%)	Stopa regionalnego bezrobocia /wskaźnik stopy krajowego bezrobocia (krajowa stopa bezrobocia = 100)
Miasto Zagrzeb	18 414	183,4	33,1	9,4	49,3
Żupania zagrzebska	7 494	74,7	5,6	18,0	94,2
Żupania krapieński-zagorska	6 196	61,7	1,9	18,2	95,3
Żupania varażdińska	8 125	80,9	3,3	15,0	78,2
Żupania kopriwnicko-križewczyńska	8 318	82,9	2,2	18,7	97,7
Żupania medzimurska	8 171	81,4	2,2	16,8	87,7
Żupania bielowarsko-bilogorska	6 901	68,8	1,9	28,8	150,4
Żupania virowiticko-podrawska	6 255	62,3	1,2	32,5	170,1
Żupania požeđzko-slavońska	6 102	60,8	1,1	26,2	137,2
Żupania brodzko-posawska	5 463	54,4	2,1	33,8	176,9
Żupania osijecko-barańska	7 973	79,4	5,7	28,5	149,1
Żupania požeđzko-slavońska	5 744	57,2	2,5	32,2	168,4
Żupania karlowacka	7 677	76,5	2,2	25,0	130,9
Żupania sisacko-moslavińska	8 451	84,2	3,2	30,9	161,5
Żupania primorsko-gorska Kotar	12 441	123,9	8,5	15,7	82,0
Żupania licko-seńska	8 486	84,5	0,9	22,3	116,5
Żupania zadarska	7 978	79,5	3,2	21,0	109,9
Żupania szybenicko-knińska	7 754	77,2	2,0	23,3	121,8
Żupania splicko-dalmatyńska	7 604	75,8	8,3	24,0	125,5
Żupania istryjska	12 602	125,5	6,1	11,5	60,2
Żupania dubrownicko-neretwianska	9 408	93,7	2,7	18,8	98,1
Całkowity	10 038	100	100,0	19,1	100,0

Źródło: Croatian Bureau of Statistics (CBS), Croatian Employment Office (CEO).

Pojawia się pytanie, czy pogarszającym się wynikiem na rynkach pracy podczas recesji towarzyszył wzrost w dysproporcji między regionami? Odpowiedź jest negatywna, ponieważ odchylenie standardowej stopy bezrobocia wzrosło wyłącznie w okresie przed recesją (od 2000 do 2008). Od tamtej pory odchylenie maleje, głównie z powodu spadku międzyregionalnych dysproporcji w stopie bezrobocia, stanowiących konwergencję ubóstwa spowodowanego kryzysem.

Inną kwestią, często podnoszoną w Chorwacji, jest: czy należy zarządzać rozwojem gospodarczym? Odpowiedzi tworzą zakres od neoliberalnych (w skrajnej wersji, po prostu „nie”) do socjalistycznych, których skrajna wersja prowadzi do centralnego sterowania całym procesem gospodarczym. Dyskusje dotyczą zwykle tematu struktury gospodarki, rzadko zaś jej regionalnego aspektu i struktury przestrzennej w ogóle. Jednakże neoliberalna perspektywa wydaje się niewiarygodna. Przestrzenne rozmieszczenie populacji i działań gospodarczych, będące poniżej optymalnego poziomu (nawet w dużym stopniu zniekształcone), jak również (lokalnie katastrofalne) wykorzystanie naturalnych zasobów w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, naruszające równowagę gospodarczą, w historii Chorwacji podkreślają, iż wyżej wymienione nie były argumentem podkreślającym zarządzanie rozwojem, ochroną środowiska, jak i zagadnieniami politycznymi miast i wsi.

Dlatego też nie lada wyzwaniem jest kwestia dotycząca polityki zagospodarowania przestrzennego Chorwacji, jej podstawy teoretyczne, środki na rzecz rozwoju i ich skutki oraz odpowiadające jej instytucje i organizacje. Ponadto, czy decydenci kiedykolwiek opierali się na teoriach, czy rozwój sam w sobie dowiódł, że przestrzenne wzorce były oparte na tym, co proponują teorie, itd.? Oto pytania, na które należy odpowiedzieć, jeśli zarządzanie konieczne dla przestrzennego rozwoju Chorwacji ma zostać wcielone w życie.

Nie tak dawno temu – socjalizm

Akumulacja pierwotna

Mimo że w Chorwacji pierwsze plany praktycznie powstały już w latach trzydziestych XX wieku, to nie ma prawie żadnego dowodu na istnienie regionalnej, miejskiej lub jakiegokolwiek innej przestrzennej polityki gospodarczej w okresie międzywojennym⁸. Dlatego powojenny okres w Chorwacji wydaje się najważniejszym punktem rozpoczęcia analizy. W tamtym okresie wpływy radzieckie w dziedzinie polityki gospodarczej były bardzo silne. Podstawowe założenie i środki były dość proste: nadwyżka siły roboczej istniejącej w sektorze rolnictwa musiała być przeniesiona do sektora przemysłowego, gdzie brakowało pracowników. To pozwalało na szybką industrializację oraz bezpieczny i gwarantowany, gwałtowny wzrost gospodarczy. Sposób na osiągnięcie celu wyglądał prosto z perspektywy głównych autorów planu: chłopci zmuszani byli do sprzedaży żywności po cenach znacznie poniżej ceny możliwej do uzyskania na rynku żywności. Żywność następnie była

⁸ Tzw. plany regulacyjne utworzone w latach trzydziestych zapoczątkowały ponad półwieczną tradycję tworzenia planów przestrzennych o niewystarczających nakładach planowania gospodarczego.

sprzedawana w państwowych sklepach detalicznych. Ten sposób sprzedaży naturalnie był tani, co oznaczało, że wynagrodzenia w przemyśle nie musiały być wysokie, zaś „akumulacja” generowana przez sektor przemysłowy mogła być wykorzystana na dalsze inwestycje przemysłowe. Polityka działała, a pozbawieni środków do życia chłopcy rozpoczynali prace w przemyśle, co spowodowało, że roczne stopy wzrostu były największe pośród powojennych socjalistycznych krajów⁹. Dużą rolę odgrywały również kredyty zagraniczne, ale niezwykle rzadko wspomniano o tym w raportach Federalnej Komisji Planowania.

Szczególnie interesujący jest fakt, że owa dramatyczna polityka jawi się jako rzadki przykład wywodzenia się środków politycznych niemalże bezpośrednio z koncepcji teoretycznej. Teoria została określona mianem „socjalistycznej akumulacji kapitału”, pochodnej słynnej koncepcji Marksa „pierwotnej akumulacji”. Jej autor, Evgenij Preobrażenski, sformułował ów model w Związku Radzieckim w latach trzydziestych¹⁰, zaś jugosłowiańscy autorzy planu skopiowali go w późnych latach czterdziestych. Autorzy planu wydawali się nie martwić faktem, że przejście z sektora rolniczego do przemysłowego nieuchronnie wywoła gwałtowne odejście chłopów do rzekomych miast przemysłowych, podczas gdy maszyny często musiały być przewożone z różnych miejsc i skupione w obszarach miejskich. Polityka ta została zniesiona we wczesnych latach pięćdziesiątych, jednakże wzrost liczby ludności wiejskiej w miastach powodował dalsze zatłoczenie, co już do końca charakteryzowało socjalistyczną urbanizację.

Prowincje, departamenty, gminy i dzielnice

Paradoksalnie, na pierwszy rzut oka, centralne planowanie socjalistyczne odbywało się równoległe z ogromną terytorialną decentralizacją administracyjną. W 1947 roku terytorium Chorwacji zostało podzielone na 81 dzielnic, 18 miast (1 dzielnic-miast) i 2 278 samorządów lokalnych (rady ludowe, jak siebie określali). Ponowne podziały następowały po sobie aż do późnych lat osiemdziesiątych. Rady ludowe zostały odwołane i zastąpione przez gminy. Powstało 6 prowincji, które następnie zostały odwołane. Zaś departamenty przetrwały do 1967 roku. W 1990 roku w Chorwacji istniały 103 gminy i zostały zdefiniowane jako wspólnoty interesu producentów i konsumentów¹¹.

Naturalnie, polityka regionalna (o ile takowa istniała) mogła być formułowana i wdrażana wyłącznie na szczeblu centralnym republiki i jako jedyna nie została zmieniona w całym okresie jej istnienia. Ponadto możemy zauważyć, że administracyjne reformy terytorialne występowały najczęściej w okresie, kiedy władza i podejmowanie decyzji były najbardziej scentralizowane. Tego typu manipulacje

⁹ V. Stipetić, *Poljoprivreda kao izvor formiranja akumulacije potrebne privrednom razvoju* w: „Naše teme”, 1986, No. 11.

¹⁰ E. Preobrażenski, *Nova ekonomika*, Zagreb 1980, Centar za kulturnu djelatnost SSO.

¹¹ J. Šišinački, J. H. Pige, M. Mikelsons, D. Cvijanović, I. Vilka, *How Many is too Many Local Governments? Territorial reform and Cooperation among Local Governments for Public Services Delivery. Experiences and Lessons from Europ.*, Washington DC: The Urban Institute, March 2002; J. Hrženjak, *Lokalna samouprava i uprava u Republici Hrvatskoj*, Zagreb 1993, Informator, s. 23-28.

w gminach, miastach i dzielnicach mogły tylko wzmocnić centralne zarządzanie rozwojem i zostały zaobserwowane wystarczająco wcześnie. Jednak reformy trwały nadal, nastrożając wielu wątpliwości, że w całym procesie został ukryty plan na rzecz centralizacji, a nie decentralizacji.

Teorie i polityki

Centralne planowanie, i jego podstawy teoretyczne, w połączeniu z terytorialną decentralizacją bez podstaw teorii straciło swój rozmach już w późnych latach pięćdziesiątych. Polityki, które nastąpiły w latach sześćdziesiątych, zostały ogłoszone lecz pozbawione teoretycznych wyjaśnień. Ponieważ wytyczne planowania lat czterdziestych i pięćdziesiątych zostały zastąpione działaniami (które do pewnego stopnia pozwalały na wdrożenie działań rynkowych), interesującym staje się porównanie, jak zachodnie teorie rozwoju regionalnego zostały dopasowane do polityki socjalistycznej po drugiej wojnie światowej. Ponieważ uzasadnienie dotyczące poszczególnych środków praktycznie wogóle nie zostało wyjaśnione, jak również ich skutki rozwoju nie były objęte kontrolą, trudno zorientować się czy autorzy planu i osoby podejmujące decyzje kiedykolwiek wcześniej zapoznały się z teoriami dającymi podstawy do tworzenia polityki. Najbardziej prawdopodobne jest, iż rozwój przestrzenny pojawił się na skutek spontanicznej reakcji ludności i przedsiębiorców na środki gospodarcze, głównie o charakterze strukturalnym.

Čavrak¹² zaznacza, że rozwój przestrzenny odpowiadał teorii biegunów wzrostu, jak proponuje Perroux¹³, a to z powodu, że przemysł skoncentrowany w niewielu miastach mógłby zostać uznany jako nośnik rozwoju w niektórych regionach. Nie ma jakiegokolwiek dowodu na to, aby Federalna Komisja ds. Planowania sięgała do opinii w publikacjach Perrouxa, zaś realne skutki z pewnością nie zostałyby przyjęte z uznaniem samego autora. Niezrównoważona przestrzenna struktura gospodarcza, która rozwinęła się na skutek polityki lat pięćdziesiątych przetrwała do dnia dzisiejszego. Tego rodzaju rozwój miał swoje negatywne konsekwencje powodując spadek wydajności, zatrudnienia oraz dochodu w regionach o większym udziale dużych obiektów przemysłowych.

W pewnych okresach rozwój przestrzenny przypominał zastosowanie koncepcji „wielkiego pchnięcia” wg Paula Narcyz Rosenstein-Rodana¹⁴. Już w latach sześćdziesiątych niektóre części Chorwacji zostały uznane za słabo rozwinięte, a przeniesienie oszczędności (inwestycji) zostało przekazane do budżetu państwa. Kryteria zgoda ekonomiczne i polityczne, w rezultacie doprowadziły do efektu „budowania zamków na pustyni”, co w większości przypadków okazało się nie do utrzymania, a w konsekwencji do stałego obciążenia budżetu państwa. W latach

¹² V. Čavrak, *Regionalni razvoj i regionalna politika* w: *Hrvatski gospodarski razvoj*, (red.) I. Družić, Zagreb 2003, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Politička kultura.

¹³ F. Perroux, *Note on the Concept of „Growth Poles”*, translated by Linda Gates and Anne Marie McDermott, F. Perroux, *Note sur la Notion de pole de croissance*, w: „Economie Appliquee”, No.1/2., 1955.

¹⁴ P. Rosenstein-Rodan, *Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe*, „Economic Journal”, Vol. 53, 1943, s. 2002-11.

siedemdziesiątych podział środków na rzecz regionów zacofanych stał się niekwestionowanym środkiem politycznym. Fundusze na rzecz rozwoju regionalnego zostały ustanowione na szczeblu zarówno federalnym, jak i republik. Obszary zależne zaczęły się rozwijać i stopniowo przyzwyczajają się do wsparcia z zewnątrz. Nawet dziś znaczącą liczbę tychże miejscowości uważa się w Chorwacji za obszary szczególnej troski państwa, przypominając w ten sposób przede wszystkim o teorii zależności.

To, co również możemy zauważyć w kontekście chorwackim, to silna koncentracja tzw. przewagi komparatywnej, napędzająca polityczne debaty, podkreślająca znaczenie rolnictwa i turystyki jako strategicznych instrumentów pochodnych kraju. Ponadto polityki, których celem było wzmocnić fundament eksportu w obszarach miejskich w latach osiemdziesiątych, były wynikiem kryzysu gospodarczego i konieczności spłacenia bardzo wysokiego zadłużenia. Jednak polityczni decydenci pominieli fakt, że środki przeznaczone na określony sektor gospodarczy również powodują skutki regionalne. W kraju tak heterogenicznym, jak Chorwacja, bodźce zachęcające do turystyki będą odczuwalne jedynie na wybrzeżu i wyspach, a środki rolne będą miały wpływ wyłącznie na kontynentalne części kraju i tak dalej. To przemieszanie strukturalnych i przestrzennych efektów polityki ma charakter ilustracyjny, a to z powodu, że politycznym decydemtom nie potrzeba teoretycznego doświadczenia, aby widzieć skutki.

Planowanie przestrzenne

Miejskie plany regulacyjne utworzone w latach trzydziestych dały początek długiej praktyce planowania przestrzennego w Chorwacji. Zapoczątkowały również dwie praktyki planowania. Po pierwsze, w przeciwieństwie do gospodarczego planowania zapoczątkowanego jako silne scentralizowane działanie, stopniowo łagodzone i decentralizowane planowanie przestrzenne powoli przerodziło się w wielopoziomowy hierarchiczny system. Po drugie, plany przestrzenne zawsze były tworzone na szczeblach o charakterze państwowym, regionalnym, gminnym i subkomunalnym.

W odróżnieniu od programów społecznych, plany przestrzenne były obowiązkowe od samego początku i zawsze stanowiły przedmiot prawa. Raz przyjęte zawsze podlegały mocy prawnej, a ich przygotowanie zawsze było zarezerwowane dla licencjonowanych firm planistycznych i instytucji, które zobowiązane były do przestrzegania zalecanej procedury. Przesłuchanie publiczne, jako forma uczestnictwa obywateli *ex-post*, od dziesięcioleci stanowiła część przygotowania gminnych i regionalnych planów. Z drugiej jednak strony, szczegółowe plany, zazwyczaj obejmujące stosunkowo małą część gminy, musiały być zgodne z planem gminnym, który z kolei musiał być spójny z planami wyższego szczebla. Bez zgody na wyższych szczeblach żaden plan nie mógł wejść w życie.

Hierarchiczny i scentralizowany system został ustanowiony już w latach pięćdziesiątych. Jednak z powodu częstych zmian w administracyjnym podziale terytorialnym i słabej kondycji instytucji, hierarchiczny nadzór i mechanizm oceniania nigdy nie został rozwinięty. System z powodzeniem został utrzymany

bez odniesienia do planowania gospodarczego. Pod koniec lat osiemdziesiątych został na dobre ustanowiony przez silną, profesjonalną grupę autorów planu przestrzennego studiujących na jednym z jugosłowiańskich wydziałów architektury. Niezatwierdzone prawnie budowle na obrzeżach wielkich miast, jak również na obszarach turystycznych, były przykładem braku skuteczności władz, egzekucji zaleceń dotyczących planowania, jak również przepisów dotyczących użytkowania gruntów. Ze względu na brak kontroli, zakres niniejszych naruszeń rzadko był rejestrowany. Do tego nie zostały zgromadzone praktycznie żadne dane dotyczące wdrożenia planów zagospodarowania. Co więcej, plany przestrzenne rzadko kiedy odnosiły się do jakichkolwiek planów gospodarczych i na odwrót. Nigdy też nie dowiedziono, czy zarezerwowano wystarczająco dużo przestrzeni na oczekiwany wzrost gminnej i/lub szeroko rozumianej gospodarki regionalnej, czy istniała wystarczająca przestrzeń dla budownictwa mieszkaniowego, zarezerwowanego na potrzeby wzrostu siły roboczej itd. Kompleksowa uzasadniona polityka rozwoju przestrzennego dotycząca planowania przestrzennego i strukturalnego w okresie socjalizmu nigdy nie istniała.

Edukacja

Wymiar edukacyjny dotyczący zagospodarowania przestrzennego w socjalistycznej Chorwacji stanowi najkrótszą część jakiegokolwiek przeglądu zarządzania rozwojem przestrzennym. W latach sześćdziesiątych istniało pięć wydziałów ekonomicznych i prowadzony był jeden kurs z ekonomii regionalnej, proponowany przez Wydział Ekonomii w Zagrzebiu. Jednak został on wykluczony z programu nauczania w latach siedemdziesiątych. Mimo wielu problemów spowodowanych socjalistyczną urbanizacją, żadne kursy związane z ekonomią urbanistyczną nie zostały kiedykolwiek zaproponowane. Co do ekonomii środowiskowej, wydziały ekonomii w Rijeci i Splicie były jedynymi, które w latach osiemdziesiątych w swojej ofercie posiadały ponadprogramowe kursy. Błędne koło rozpoczynające się od słabej edukacji ekonomicznej i kończące się na braku polityki gospodarczej zostało zamknięte w latach pięćdziesiątych, a jego niepożądane skutki trwają do dnia dzisiejszego.

Przemiana

Doniosły eksperyment przejścia za wielką wartość uważał liberalizację wszystkich możliwych grzechów, jakie mogły być popełnione przez socjalistyczne państwo¹⁵. Połączony z oderwaniem od Jugosławii, umożliwił Chorwacji budowanie silnie scentralizowanego państwa w celu ochrony pierwszej szansy wolności. Centralizm na dodatek był uzasadniony wojną, którą państwo musiało stoczyć tuż po osiągnięciu państwowości. W tym momencie neoliberalna retoryka okazała się bardzo przydatna. Rządząca partia, jak również gwałtownie rosnąca nowa administracja, wykorzystywała ów fakt w celu uzasadnienia, w jaki sposób mogą iść w parze centralizacja funkcji związanych z zarządzaniem rozwojem oraz prywatyzacja aktywów,

¹⁵ G. Kolodko, *From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation*, Oxford, U.K.: Oxford University Press 2000.

będących społeczną własnością¹⁶. Podobna retoryka została wykorzystana do wyjaśnienia całkowitego braku polityki regionalnej, charakteryzującej głównie zarządzanie makroekonomiczne we wczesnych latach dziewięćdziesiątych.

Županie, miasta, gminy

Negacja polityki regionalnej, a nawet regionalności jako takiej, była w osobliwy sposób połączona z dalszymi zmianami administracyjnymi podziału terytorialnego. Ramy prawne nowego systemu lokalnego i regionalnego samorządu zostały ustanowione decyzją Konstytucji Republiki Chorwacji pod koniec roku 1990 oraz przez kilka ustaw¹⁷ uchwalonych pod koniec 1992 roku. Nowe ustawodawstwo wdrożyło dwuwarstwowy system lokalnej władzy w republice Chorwacji: gminy i miasta były jednostkami lokalnych samorządów, zaś županie stanowiły jednostki samorządu terytorialnego i administracji. Pod koniec roku 1992 Chorwacja podzielona była na 21 županii, 70 miast, 418 gmin i 2 dzielnice. Jednakże nowe prawo z powodów historycznych, ekonomicznych i geograficznych pozwalało na to, że wspólnoty, tj. części gmin, grupy wsi, a nawet pojedyncze wsie, mogły dochodzić praw statusu gminy, a nawet okręgów miejskich, nawet jeśli nie spełniały kryteriów określonych w przepisach prawa. W konsekwencji podział istniejących gmin na dwie lub trzy części rozpoczął się w sposób natychmiastowy. Do roku 2013 nastąpiło unieważnienie dzielnic, w związku z czym pozostało 21 županii podzielonych na 127 miast i 429 gmin¹⁸.

Tworzenie kapitału

W tym samym czasie zostały wykonane pierwsze kroki w kierunku restrukturyzacji i przebudowy gospodarki na odpowiednim gruncie. Po pierwsze, ustanowiono stabilne ramy makroekonomiczne. W 1993 roku nastąpił znaczący sukces w utworzeniu i częściowym wdrożeniu programu stabilizacji¹⁹. Inflacja została zatrzymana, niemniej nastąpił upadek przemysłu, którego nigdy nie zdołano ożywić. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne omijały Chorwację, zaś makroekonomiczna stabilizacja uparcie się utrzymywała, za wyjątkiem nieuzasadnionego, ale też niemożliwego do uniknięcia ciągłego wzrostu deficytu bilansu płatniczego. Część koncepcji liberalizacji została mniej więcej spełniona w latach dziewięćdziesiątych, kiedy to liberalizacja rynków finansowych i prywatyzacji osiągnęła stopień zaawansowany. Jednakże nie można uznać prywatyzacji za skuteczną. Potentaci kupowali, żeby sprzedawać,

¹⁶ Kategoria społecznej własności w socjalistycznej Chorwacji nigdy nie została prawidłowo zdefiniowana. W 1991 r. cały majątek posiadający taki status pozostawał w ramach własności państwowej i był oferowany nabywcom.

¹⁷ Ustawa o Obszarach Županii, Miast i Gmin w Republice Chorwacji, Ustawa o Samorządzie Terytorialnym i Administracji, Ustawa o Mieście Zagrzeb oraz Ustawa o Wyborze Przedstawicieli Jednostek Lokalnych i Samorządowych.

¹⁸ D.J. Alibegović, S. Slijepčević, Ž. Kordej-De Villa, *Can Local Governments in Croatia Cope with more Responsibilities*, w: "Lex Localis: Journal of Local Self-Government", 11(3), 2013, s. 471-497.

¹⁹ Z. Anušić, Ž. Rohatinski, V. Šonje, *A road to low inflation: Croatia 1993/1994*, The Government of the Republic of Croatia, Zagreb 1995.

a nie ulepszać produkcję, a większość z głównych gałęzi przemysłu zniknęła bez odpowiednich środków zastępczych²⁰.

W latach dziewięćdziesiątych współistniały i wpływały na rozwój Chorwacji dwie główne myśli szkoły ekonomicznej i politycznej. Dodać należy, że neoliberalny strumień był i nadal jest poważnie promowany poprzez międzynarodowe instytucje finansowe, takie jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy, Bank Światowy oraz Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju. W tym samym czasie rosnące znaczenie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej, jak również polityka spójności, ujawniły znaczące dziedzictwo neokeynesizmu, a Unia Europejska ponownie zwróciła swoją uwagę w kierunku polityki rozwoju regionalnego. To również dotknęło decydentów politycznych Chorwacji. Teoretyczne podstawy dla nowoczesnej polityki regionalnej²¹ przeniosły się ze wzrostu w kierunku zrównoważonego rozwoju. Tym razem nie można było uniknąć przestrzennych aspektów rozwoju przestrzennego, ponieważ ekonomiczne, społeczne i środowiskowe wymiary zostały włączone do nowej koncepcji „triangulacji” rozwoju. Tego rodzaju zmiana sposobu postępowania wymagała podejścia interdyscyplinarnego, zachęcając wyspecjalizowanych, indywidualistycznych i zorientowanych w sektorze naukowców, aby rozszerzyć ich zakres wiedzy.

Zarządzanie rozwojem w nowym kontekście

Współczesna teoria rozwoju gospodarczego jest pod wpływem dwóch silnych nurtów myślowych: z jednej strony nurt neoklasycystyczny, sektorowy i bardzo zorientowany analitycznie, zaś z drugiej nowy nurt zintegrowanej myśli rozwoju wzywający do podejścia interdyscyplinarnego i podejścia bardziej jakościowego. Ponieważ Chorwacja jest państwem młodym, a dane dotyczące lokalnych i regionalnych szczebli do niedawna nie były dostępne, drugie podejście jakościowe w kontekście chorwackim wydaje się bardziej interesujące i właściwe. Z drugiej strony, wyniki badań ilościowych w większym stopniu przyciągają politycznych przywódców, a to z powodu, że te rzekomo łatwiej jest przekształcić w argumenty polityczne aniżeli jakościowe.

Zarządzanie rozwojem regionalnym należy rozważyć w nowym kontekście pod warunkiem, że droga zrównoważonego rozwoju istotnie została podjęta. Triangulacja aspektów rozwoju prowadzi w kierunku nowej koncepcji o planowaniu rozwoju regionalnego i zarządzania, co stanowi integracyjny i holistyczny charakter. Poprzez różnego rodzaju dokumenty i wytyczne Komisja Europejska wprowadziła zasadę programowania, która jest stosowana we wszystkich regionach Europy²². Zgodnie

²⁰ Więcej na temat bandyckiego kapitalizmu w krajach postsocjalistycznych, patrz M. Sokol, *Central and Eastern Europe a Decade After the Fall of State-socialism: Regional Dimensions of Transition Processes* w: „Regional Studies”, Vol. 35., No. 7, 2001, s. 645-655.

²¹ European Commission, *A new partnership for cohesion, convergence, competitiveness and cooperation: Third report on economic and social cohesion*, 2004 http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm.

²² European Commission, *The New Programming period 2000-2006: Vademecum for Structural Funds Plans and Programming Documents*, Methodological WP, 2000, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/vm20002006/vademecum_en.pdf.

z zasadami Unii Europejskiej, programowanie było również nadzorowane, głównie w ramach projektów pomocy technicznej.

Chorwaccy autorzy położyli kamień węgielny pod nowoczesne zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym już we wczesnych latach dziewięćdziesiątych. Fröhlich²³ wyjaśniał funkcjonowanie wielkich aglomeracji miejskich, zaś Šverko²⁴ badał sektorowe i terytorialne aspekty, proponując kompleksowe zarządzanie w dziedzinie rozwoju regionalnego. Pod koniec lat dziewięćdziesiątych grupa autorów pracowała nad pierwszą koncepcją regionalnego rozwoju gospodarczego w Chorwacji²⁵. Znaczący wkład we współczesne badania rozwoju regionalnego został przedstawiony również przez takich autorów, jak: Fröhlich na temat rozwoju „z góry na dół”, Maleković na temat polityki regionalnej UE, Filipić na temat zdecentralizowanego zarządzania makroekonomicznego, zaś Črnjar na temat potrzeby zintegrowanego planowania regionalnego²⁶.

Na podstawie ostatnich doświadczeń zastosowania nowego podejścia związanego z zarządzaniem rozwojem w Chorwacji²⁷, autorzy ci zidentyfikowali kilka istotnych wyników badań. Działania takie, jak programowanie, wdrażanie, kontrola i ocena, oraz regularne korekty nie mogą być prowadzone z powodzeniem bez technik dotyczących zarządzania rozwojem, obejmujących dziedziny związane z podejmowaniem decyzji, motywacji, komunikacji, umiaru, kierowania i organizacji. Niniejsze wyniki pośrednio dotyczą tzw. aspektów miękkiego zarządzania.

Zastosowanie współczesnej teorii rozwoju jest już dostrzegalne w Chorwacji w Krajowym Programie Rozwoju Wysp (ang. National Island Development Program)²⁸ i związanym z nim ustawy, tj. Ustawy o Wyspach²⁹. Nieustanne uchylanie się od realizacji tego niezwykle postulowanego ustawodawstwa można uznać jako znaczący wniosek o instytucjonalnych słabościach Chorwacji i braku zdolności administracyjnych. Może to być również traktowane jako nowa dziedzina badań w zakresie teorii rozwoju regionalnego, która odgrywa coraz ważniejszą rolę w chorwackiej społeczności badawczej.

Zamęt polityczny

Ponieważ spójna polityka regionalna w Chorwacji nigdy nie istniała, chorwacka arena rozwoju zawsze zdominowana była przez polityki sektorowe. Rozwój regio-

²³ Z. Fröhlich, J. Padjen, S. Žuljić (red.), *Regionalizam u političko-gospodarskom ustrojstvu Hrvatske II*, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb 1992.

²⁴ M. Šverko, *Upravljanje regionalnim razvojem*, Sveučilište u Rijeci, Ekonomski fakultet, GLOSA. Rijeka 1995.

²⁵ Z. Fröhlich, *Koncepcija regionalnog gospodarskog razvitka Republike Hrvatske*, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb 1999.

²⁶ D. Sundać (red.), *Kakav regionalni razvitak treba Hrvatskoj*, Ekonomski fakultet Rijeka 2001.

²⁷ S. Dräger, M. Sumpor, N. Starc and Ž. Horvat, *Basic Guidelines for the Elaboration of Strategic Development Programs at the Local Level*, Working Paper No. 1/1, Ministry of Public Works, Reconstruction and Construction and Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, Consultancies in Regional Development Planning in Croatia, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb 2003.

²⁸ N. Starc, *Nacionalni program razvitka otoka*, Ministarstvo razvitka i obnove, Zagreb 1997.

²⁹ Official Gazette, dz. cyt., nr 34/1999 i 94/2002.

nów i miejscowości nie jest rozważany we współczesnym kontekście zarządzania regionalnego, ale wyłącznie w zakresie wsparcia finansowego społeczności słabo rozwiniętych³⁰.

W środowisku badawczym, jak również wśród polityków³¹, powstał zamęt w podejściu politycznym. Jeden nurt polityki oparty jest na neoliberalnej perspektywie z silnym podejściem sektorowym. Rozwój ekonomiczny jest przedmiotem zarówno badań, jak i polityki, zaś politykę ochrony środowiska uznaje się za kosztowną, nieistotną politycznie. Politykę społeczną uważa się za śladową w zakresie pomocy biednym, zepchniętym na margines i bezrobotnym – to kosztowny i niemający nic wspólnego z rozwojem ciężar. Drugie podejście do współczesnego zarządzania rozwojem regionalnym łączy rozwój gospodarczy, społeczny, przestrzenny i środowiskowy, jak również instytucjonalny. W związku z powyższym, szeroki udział zainteresowanych grup i obywateli jest kluczem do zidentyfikowania realnych problemów oraz osiągalnych celów związanych z rozwojem³². W tym kontekście polityka rozwoju regionalnego faktycznie nie jest postrzegana jako odrębna polityka wspierająca biedne regiony, ale jako ramy, ogólnie uruchamiające istniejące i niezbędne polityki sektorowe zgodnie z potrzebami i wymogami idącymi oddolnie.

Podmioty ponadnarodowe i polityka regionalna

W obecnych czasach wydaje się nieco aksojamtyczne, że „zarządzanie” to znacznie więcej niż „rząd”. Ważne jest zatem przyjęcie koncepcji „aktorów”, w tym cały wachlarz pozarządowych i niepaństwowych podmiotów, działających niezależnie od podmiotów państwowych lub najczęściej w zawiłych „partnerstwach” lub „postanowieniach” umownych³³. W okresie chorwackiej transformacji ponadnarodowi i międzynarodowi aktorzy nie byli tylko neutralnymi arbitrami „dobrego zarządzania”, lecz kluczowymi graczami wśród złożonego i spornego środowiska wielopoziomowego zarządzania.

Polityka regionalna w Chorwacji, będąca pod wpływem podmiotów międzynarodowych, jest złożona i jej formowanie jest niedokończone w porównaniu z innymi częściami Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. Składają się na to trzy główne powody. Po pierwsze, większość ponadnarodowych organów rozpoczęło swą działalność w Chorwacji podczas wojny. Stąd ich interwencje odbywały się początkowo w ramach „humanitarnego”, a nie „rozwojowego” paradygmatu, i skupiały się w szczególności na obszarach „dotkniętych” wojną.

³⁰ I.Đokić, M. Sumpor, N.Starc, *From Politics to Policy in Four Acts; Towards Programming; Preparing a Strategic Development Programme – a methodological proposal*; Technical documents 2.1-2.3, Capacity Building for Regional Development of the Republic of Croatia: Strategic Planning, Zagreb: Ekonomski institut, Zagreb 2003.

³¹ Obie grupy powodują konflikt interesów, ponieważ ekonomiści, celem zajęcia wyższych stanowisk w rządzie, często odchodzą od środowiska akademickiego. Jednak istnieje kilka przykładów ekonomistów u władzy, którzy zdołali zrealizować to, co proponowali w salach wykładowych.

³² S. Dräger..., dz. cyt.

³³ P. Stubbs, *International Non-State Actors and Social Development Policy*, „Global Social Policy”, Vol. 3, No. 3, 2003, s. 319-48.

Po drugie, wielu międzynarodowych aktorów skłaniało się za włączeniem programów rozwojowych w szerszy dyskurs demokratyzacji pod względem poparcia dla pluralistycznego reżimu rozwoju, w tym roli tak zwanego „społeczeństwa obywatelskiego”. Po trzecie, gwałtownie zmieniająca się relacja Chorwacji względem akcesji do Unii Europejskiej oraz związane z tym programy i polityka wymagały niezwykle szybkiego uczenia się. Chorwacja była (tylko na chwilę) włączona w program PHARE. Później została objęta programem CARDS w zakresie Procesu Stabilizacji i Zjednoczenia dla tzw. Państw Bałkanów Zachodnich. Obecnie, półtora roku po uroczystości przystąpienia Chorwacji do UE, kraj stawia pierwsze kroki w składaniu wniosków do UE o fundusze strukturalne. Z upływem czasu UE stała się dominującym ponadnarodowym podmiotem „sterującym” polityką rozwoju regionalnego w Chorwacji. Bank Światowy i Amerykańska Agencja ds. Rozwoju Międzynarodowego (ang. USAID) pozostały jednakże ważnymi podmiotami, skłaniającymi się ku koncentracji swojej uwagi na rozwoju lokalnym na poziomie miast i gmin. Rola organizacji międzynarodowych w zarządzaniu rozwojem regionalnym w Chorwacji budzi wiele wątpliwości i wywołuje wiele kontrowersji. Ich rola stała się znacznie mniej istotna po akcesji, lecz nadal nie jest jasne to, czy istnieje autentyczna koordynacja i komplementarność wysiłków pomiędzy tymi organami czy, jak w niektórych przypadkach się wydaje, więcej rywalizacji i zamieszania. To odnosi się do złożoności interesów i podstaw wartości rozmaitych organów, z rozróżnieniem pomiędzy „neoliberalnym”, „keynesowskim” oraz hybrydowym i technokratycznym podejściem, powielanym zarówno pomiędzy, jak i w obrębie organów.

Złożoną rolę w projektach rozwojowych odgrywają zewnętrzni „pośrednicy”, często znajdujący się u władzy, ale bez prawomocności. Tego typu aktorzy zapewniają możliwości dla nowych aliansów wertykalnych, w których niektóre dyskursy pozbawione narodowej lub lokalnej wiarygodności, ze względu na ich wzmocnienie na arenie międzynarodowej, mogą stać się uprzywilejowane. To sprzyja przerostowi formy nad treścią, szybkiej proliferacji liczby organów i podejść, jak również przyczynia się do rywalizacji i zamieszania³⁴. Podejście alternatywne, podkreślające procesy, sprzężenie zwrotne, wzajemna edukacja i rozpoznawanie problemów i niepowodzeń, w stopniu stwierdzonym w projekcie GTZ/EIZ³⁵, stoi w sprzeczności z „kulturą sukcesu” zewnętrznych programów pomocowych.

Obecny nacisk kładziony na łączenie pomocy w formie dotacji w oparciu o projekty, w tym obsadzanie zagranicznych doradców na kluczowych stanowiskach w departamentach rządowych, może stać się cenną formą transferu polityki. Jednak zarabianie przez zagranicznych doradców znacznie wyższych kwot pieniędzy (mimo ich braku wiedzy na temat kluczowych wewnętrznych realiów) niż ich krajowi partnerzy, budzi napięcia i obawy. Sytuację pogarsza fakt pomnażania się doradztw, doradców, projektów oraz warsztatów odpowiedzialnych za budowanie

³⁴ T. Voipio, *Finnish Perspectives on the Role of the International Non-State Actors in Policy Formation*, „Global Social Policy”, Vol. 3, Vol. 3, 2003, s. 360.

³⁵ Projekt dotyczy długoterminowego działania pomiędzy Federalną Organizacją Współpracy Międzynarodowej Niemiec (niem. GTZ) i Instytutem Ekonomicznym w Zagrzebiu (ang. EIZ).

potencjału, co jest przyczynkiem do kolejnych nieporozumień. Kolejny paradoks polega na tym, że doradztwo wykazuje słonności do funkcjonowania najlepiej w wymiarze ludzkim, z jednym doradcą pracującym z niewielką grupą wyższych urzędników państwowych w jednym departamencie. Jednak ten sposób wydaje się mniej skuteczny w kategoriach całego rządu. Najwyraźniej musi zostać utworzone środowisko o wiele lepiej ze sobą współpracujące, w którym lokalne i krajowe interwencje są wspierane bardziej przez pomoc z zewnątrz, a nie na odwrót.

Gorączka budowania instytucji

Zamiast racjonalnego, starannie dobranego „kształtowania instytucjonalnych wyborów”³⁶ względem regionalnego i lokalnego rozwoju wygląda na to, że Chorwacja nieprzerwanie nadaje bieg gorączce budowania instytucjonalnego. Z punktu widzenia koncepcji dotyczącej „zarządzania wielopoziomowego”, wiele z tego dotyczy rozpowszechniania władzy poprzez tworzenie autonomicznych i częściowo autonomicznych organów oraz środków pieniężnych działających na zasadach ceny rynkowej, daleko od centralnych ministerstw rządowych.

Pojęcie „agencyfikacji” proponowane przez Mirosława Beblavego³⁷, opisujące szybką naprawę, krótkoterminowe, sektorowe rozwiązanie złożonych problemów, często opartych na bezkrytycznym przeszczepianiu modeli z innych krajów i kultur, z pewnością odnosi się do regionalnej i lokalnej polityki rozwoju w Chorwacji. Dążenie ku proliferacji organów leży, jak się wydaje, w sojuszu aktorów zewnętrznych z międzynarodowymi organami, jak również z podmiotami wewnętrznymi. Dekadę temu niniejszą sytuację określano mianem „instytucjonalnej dżungli”³⁸. W roku 2010 proliferacja utraciła swój rozmach z zaznaczeniem, że do roku 2013 była to mniej lub bardziej kwestia wewnętrzna. W tym samym roku Chorwacja stała się członkiem Unii Europejskiej i przyjęła szereg instytucji unijnych. Pozostaje poczekać i zobaczyć, czy dżungla przerodzi się w park.

Najwyraźniej proliferacji instytucji towarzyszy równie owocne rozprzestrzenienie ustaw, rozporządzeń i dyrektyw. Na przełomie wieków, w różnych regionach Chorwacji istniały cztery ustawy określające środki na rzecz rozwoju regionalnego. Pierwsza z nich to Ustawa o Obszarach Specjalnej Troski Państwowej (ang. Law on Areas of Special State Concern)³⁹, następnie Ustawa o Wyspach (ang. The Law on Islands)⁴⁰, dalej Ustawa o Odbudowie i Rozwoju Miasta Vukovar (ang. the Law on

³⁶ A. Dimitrova, *Enlargement Governance and Institution Building in Central and Eastern Europe*, Paper presented to ECPR Conference, Canterbury, UK, September 2001. <http://www.essex.ac.uk/ECPR/events/jointsessions/paperarchive/turin/ws4/dimitrova.pdf>.

³⁷ M. Beblavý, *Understanding the waves of agencyfication and the governance problems they have raised in Central and Eastern Europe*, Notes for OECD, November 2001. <http://www.oecd.org/dataoecd/7/51/2730547.pdf>.

³⁸ F. Hauser, *Regional Policy in Croatia – opportunities and challenges, Presentation to Roundtable on Regional Policy*, Zagreb 11 June 2001, http://biznis.infoforum.hr/Dokumenti/Regional_policy_in_Croatia.ppt.

³⁹ Official Gazette, dz. cyt., nr 44/96, 86/08, 57/11, 51/13, 148/13.

⁴⁰ Official Gazette, dz. cyt., nr 34/99, 149/99, 32/02 i 33/06.

Reconstruction and Development of the City of Vukovar)⁴¹ oraz Ustawa o Obszarach Górskich (ang. the Law on Mountain Areas)⁴². Ustawa o Wyspach oparta była na Krajowym Programie ds. Rozwoju Wysp (ang. the National Program of Island Development) (1997), podczas gdy inne bez głębszej analizy zostały przygotowane w ministerstwach odpowiedzialnych za odbudowę i rozwój. Minęło trochę czasu, zanim Ustawa o Rozwoju Regionalnym została uchwalona jako ustawa ramowa, mająca objąć całe terytorium Chorwacji, jak również określić odpowiednią krajową politykę regionalną. W Dzienniku Urzędowym ukazała się pod koniec 2009 roku⁴³, a w mocy pozostały cztery wcześniejsze ustawy. Koordynacja ich realizacji nie była zapewniona. Rozprzestrzenienie przepisów regionalnych ujawniło kolejny defekt w procedurach legislacyjnych; żadna z wyżej wymienionych ustaw nie była przedmiotem oceny skutków prawodawczych. W tym wypadku biegli prawdopodobnie byli w stanie dostrzec, że projekt ustawy dotyczący rozwoju regionalnego jest sprzeczny z istniejącymi (sub)regionalnymi ustawami w kilku przepisach, jak również, że finansowanie jego realizacji nie zostało odpowiednio zdefiniowane. Biegli mogli również zauważyć, że ustawa ramowa nie została zaproponowana na podstawie żadnego kluczowego dokumentu oraz, że nie dokonano praktycznie żadnej analizy w celu poparcia proponowanych środków.

Minęło wiele czasu zanim Strategia ds. Rozwoju Regionalnego Republiki Chorwacji ukazała się jako podstawowy dokument polityczny. Dokument został przygotowany na lata 2011–2013 przez Ministra ds. Rozwoju Regionalnego i przyjęty w maju 2010 roku, sześć miesięcy po uchwaleniu Ustawy o Rozwoju Regionalnym. W praktyce, cel Strategii pozostaje niejasny, ponieważ nie zostały dokonane żadne poprawki do istniejących już ustaw. Sposób finansowania rozwoju regionalnego również się nie zmienił, w związku z tym dokument mógł zostać dołączony do długiej już listy dokumentów o rozwoju, które mimo ich formalnego obowiązującego statusu nigdy nie zostały wdrożone⁴⁴. Proliferacja dokumentów dotyczących rozwoju trwała nadal na szczeblu żupanii. Zgodnie z przepisami Ustawy o Rozwoju Regionalnym wszystkie żupanie przygotowały i przyjęły Regionalną Strategię Żupanii na lata 2011–2013.

Obiecana decentralizacja

Kiedy chorwacki rząd wdrożył swój Program Pracy w 2000 roku, ogłoszona została wielka reforma sektora publicznego, skierowana w stronę decentralizacji. Planowano zatrzymać ekspansję publicznej administracji, jak również wprowadzenie decentralizacji horyzontalnej i wertykalnej, dostarczyć analizę dotyczącą efektywności administracji państwowej oraz przeprowadzić reorganizację jednostek regio-

⁴¹ Official Gazette, dz. cyt., nr 44/01, 90/05, 80/08, 38/09, 148/13.

⁴² Official Gazette, dz. cyt., nr 12/02, 32/02, 117/03, 42/05, 90/05, 80/08, 148/13.

⁴³ Official Gazette, dz. cyt., nr 153/09, 63/10 158/2013.

⁴⁴ Ze 160 dokumentów o rozwoju strategicznym wagi krajowej, które zostały tworzone w Chorwacji od 1990 r., zaledwie 10 z nich zostało wdrożonych H. Mirošević, *Analiza razvojnih dokumenata Republike Hrvatske*, EIZ-WP-1205, Ekonomski institut, Zagreb, Decembar 2012.

nalnych i lokalnych. Dzięki projektowi „Decentralizacja Administracji Publicznej” egzekucja operacyjna planowanych działań miała swój początek w 2000 roku⁴⁵. Szybko okazało się, że kiedy początkowe działania w procesie decentralizacji zostały podjęte, w tym samym czasie akty prawne wspierające decentralizację nie stosowały się do zaleceń projektu⁴⁶. Z tego powodu proces decentralizacji rozpoczął się z pominięciem analitycznego i strategicznego wsparcia ze strony administracji. W praktyce zaobserwowano nawet pewien rodzaj sprzeciwu.

Na szczeblu lokalnym proces decentralizacji nie spotkał się z uznaniem z kilku powodów: lokalna administracja nie dysponowała wystarczającym potencjałem ludzkim i instytucjonalnym, jak również, aby sprostać nowym wymaganiom, nie została odpowiednio przeszkolona. Oprócz tego, odpowiednia dekoncentracja fiskalna nie podążała za dekoncentracją zadań dla wszystkich jednostek samorządu terytorialnego. Po dwóch dekadach transformacji podział funkcjonowania pomiędzy różnymi szczeblami w rządzie nadal pozostaje niejasny, głównie ze względu na nieprzejrzyste i niejasne przepisy regulujące zakres kompetencji jednostek lokalnych. Szczeble kompetencji nie są szczegółowo sprecyzowane i w ten sposób postrzegane jako te, które mogą powodować zamieszanie, a to z tego powodu, że wiele z uwzględnionych zadań jest współzależnych z zadaniami innych szczebli władzy. W tym samym czasie szczegóły są bardzo dokładnie definiowane w szerokim wachlarzu ustaw specjalnych, gdzie wydatki w sposób wyraźny przypisane są do danego szczebla władzy, podkreślając jednocześnie centralne zadania rządowe. Zależności finansowe są w tak dużym stopniu złożone, że w większości przypadków finansowanie indywidualnych funkcji dokonuje się na poziomie wszystkich trzech szczebli. Nie jest zaskoczeniem, że proces decentralizacji nie oddziaływał na obecny system państwowej administracji, jak również nie dokonała się redukcja ilości osób w niej zatrudnionych. W przeciwieństwie do zmian zachodzących w większości krajów UE i krajów Europy południowo-wschodniej, poziom fiskalnej decentralizacji pozostał prawie taki sam w okresie pomiędzy 2001–2012⁴⁷. Dwa główne wskaźniki, tj. udział w przychodach samorządu terytorialnego w produkcie krajowym brutto oraz udział w łącznych przychodach budżetowych rządu jasno i wyraźnie potwierdzają to stwierdzenie.

Od początku podjęcia wysiłków na rzecz decentralizacji w 2001 roku przychody lokalnych jednostek zaczęły znacząco wzrastać. To zbiega się z początkiem procesu decentralizacji fiskalnej, jako że realizowany model decentralizacji obejmuje kilka zmian w zakresie źródeł przychodów. Pierwszy z nich to możliwość wprowadzenia różnych poziomów podatku wyrównawczego od dochodu, w zależności od wielkości gminy. Całkowity przychód wszystkich jednostek samorządu terytorialnego w Chorwacji w 2011 roku wyniósł 2,65 miliardów euro. Najważniejszą kategorię w ramach struktury łącznego przychodu gmin, miast i żupanii stanowią wpływy

⁴⁵ I. Perko-Šeparović, *From Tiedness towards Autonomy – Integrated Report on the Project “Decentralization of Public Administration”*, Hrvatski pravni centar, Zagreb 2003.

⁴⁶ T. Antić, *Centralna uprava i lokalna samouprava u Hrvatskoj: decentralizacija i demokratizacija*, Proceedings of the FDI Forum, Institute of Public Finance, Zagreb 2002, s. 69.

⁴⁷ D.J. Alibegović, S. Slijepčević, Ž. Kordej-De Villa, dz. cyt.

podatkowe z 52-procentowym udziałem. Największa część wpływów podatkowych uzyskiwana jest z podatków od dochodu oraz podatku wyrównawczego (46% łącznych przychodów)⁴⁸.

Drugie najważniejsze źródło całkowitych przychodów samorządów terytorialnych stanowią dotacje. W okresie 2009–2011 nastąpił ewidentny wzrost udziału dotacji w łącznych przychodach na szczeblu lokalnym (od 9 do 14% przychodów całkowitych)⁴⁹. Oznacza to, że przychód z dodatkowego udziału podatku dochodowego nie wystarcza na pokrycie kosztów zdecentralizowanych funkcji; około jedna trzecia jednostek samorządowych (JST) w Chorwacji nie jest w stanie pokryć wydatków z bieżących przychodów, zaś podstawowe zadania, które mają być finansowane, są równe dla wszystkich JST.

Z drugiej strony, proces decentralizacji w Chorwacji istotnie przyniósł pewną poprawę. Możemy to zaobserwować w następujących obszarach: podział funkcji i obowiązków, klasyfikacja budżetowa, wskaźniki zdolności fiskalnych, przydział dotacji, konsolidacja budżetów samorządów terytorialnych, system rachunkowości, planowanie budżetu, system Skarbu Państwa, sprawozdania podatkowe, planowanie kapitału długoterminowego, kontrola finansowania nad systemem kredytowania i udziału obywateli, system skarbu narodowego⁵⁰. Pomimo tego, z punktu widzenia zdolności fiskalnej istniejąca organizacja samorządów lokalnych i regionalnych nie jest wystarczająca.

Edukacja

Zawdzięczający wszystko samym sobie chorwaccy ekonomiści przestrzenni skorzystali w znacznym stopniu w pierwszej dekadzie transformacji. Napływ teoretycznej, metodologicznej i praktycznej wiedzy znacząco wzrósł, natomiast pilotażowe projekty prowadzone przez zagranicznych konsultantów przyniosły, choć niespójne, lecz cenne i praktyczne doświadczenie. Pomogło również członkostwo w międzynarodowych organizacjach naukowych: Europejskim Regionalnym Stowarzyszeniu Naukowym (European Regional Science Association), Stowarzyszeniu Studiów Regionalnych (Regional Studies Association) itp. Jednakże ci, którzy próbowali studiować ekonomię przestrzenną na jednym z sześciu chorwackich wydziałów ekonomii, nie mieli absolutnie szansy rozwoju. Edukacja ekonomii przestrzennej nadal ograniczana jest do kilku dodatkowych zajęć programowych. Mimo to można już zauważyć kilka zmian idących w kierunku poprawy sytuacji. Z 26 kursów oferowanych w zakresie ekonomii przestrzennej na sześciu wydziałach w 2011 roku tylko 10 stanowiły zajęcia programowe⁵¹. Kolejna ważna dziedzina – ekonomia instytucjonalna – zaczyna znikać z programów nauczania niemal całkowicie. Ostatnia kwestia

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ J. Alibegović, S. Slijepčević, *Decentralization in Croatia: Problems and Possible Solutions*, EUGOV Working Paper, No. 33: 2012, Barcelona: Institut Universitari d'Estudis Europeus.

⁵¹ N. Starc, K. Črnjar, *Prostorno planiranje i gospodarska politika – izazovi integracije*, w: *Prostorno planiranje u Primorsko-goranskoj županiji*, M. Črnjar, (red.), Zavod za prostorno uređenje PGŽ, Rijeka 2011.

to ewidentne dziedzictwo socjalizmu, w czasie którego nie wspominało się o tych aspektach, nie mówiąc już o ich studiowaniu.

Uwagi końcowe

Transformacja zdumiewa. Fundamentalne zmiany przez nią przyniesione miały doprowadzić do wymazania przeróżnych sprzeczności osadzonych w socjalistycznym systemie i jego ideologii. Wszelkie mankamenty i wąskie ramy rozwoju obarczone są winą za brak demokracji, wolnego rynku, aktywnego społeczeństwa obywatelskiego i wolności osobistych, niewystarczającą wymianę technologii, bez względu na intelektualne osiągnięcia pojawiające się w kapitalistycznym świecie, i na koniec niemniej ważne są zaniedbania środowiskowe.

Dyskusje na temat polityki regionalnej i jej złych wyników w okresie socjalizmu występowały być może najrzadziej, jednakże zyskały na sile tuż przed jego końcem. Brak polityki regionalnej, a raczej zła polityka regionalna, tłumaczony był brakiem demokracji, brakiem kompetencji i interesów rządzącej warstwy społecznej w jugosłowiańskim socjalizmie, w szczególności serbską hegemonią nad transferami fiskalnymi. Dzisiaj, po dwóch dekadach transformacji, większość (jeśli nie wszystkie) trudności, nad którymi ubloewano, zostały wymazane. Demokracja została wprowadzona, drzwi do „zachodnich” teorii i metodologii zostały szeroko otwarte, rynek, jak również własność prywatna, zostały zinstytucjonalizowane, a socjalistyczne warstwy rządzące przeszły już do historii. Nawet UE, jedyny cel, który zjednoczył wszystkie chorwackie rządy od roku 1990 aż do akcesji, sprzyja polityce regionalnej i włącza ją w długą listę wymogów akcesyjnych. Jednak Chorwacja nadal jest w posiadaniu regionalnych środków, bez znaczącej polityki regionalnej, a co więcej – podobieństwa do socjalistycznego zarządzania rozwojem regionalnym są nadal żywe i mocno uderzające.

Dyskusja na temat kłopotliwego zarządzania rozwojem regionalnym została w ten sposób ograniczona, ale nie jest prostsza. Pytanie „jeśli nie najczęściej przewidywane trudności, to co?” musi być postawione poważniej, a odpowiedzi, nieważne jak mocno teoretyczne, powinny mieć wadliwość operacyjną. Powody, dla których większość problemów okazała się złożona, powinny być wykorzystane zarówno w dziedzictwie socjalizmu, jak i zadaniach przejściowych. Nie należy pominąć faktu, że nowe instytucje i odpowiadające im organizacje ustanowione w latach dziewięćdziesiątych, powstały ze stosunkowo nielicznych postsocjalistycznych instytucji i organizacji, które przetrwały trudny okres transformacji, a nawet wzmocniły swą pozycję. Następne często podawane wytłumaczenie dotyczy kompetencji, ponieważ lata transformacji w poszczególnych przypadkach i na temat poszczególnych osób przedstawiły wystarczające dowody o niekompetencji. Jednak braku polityki regionalnej nie da się wytłumaczyć brakiem wiedzy i umiejętności. Gdyby intencje były szczerze, by taką politykę ustanowić dwie dekady temu, to wydaje się, że było dużo czasu, by pozyskać niezbędne umiejętności poprzez szkolenia lub dzięki wiedzy zagranicznej. Wyjaśnienie, które zasługuje na znacznie większą uwagę, dotyczy scentralizowanego zarządzania i jego stosunku do zarządzania rozwojem regionalnym.

Już w latach dziewięćdziesiątych główne powody dotyczące centralizacji (młoda państwowość i wojna domowa) przestały być aktualne, jednak skłonności centralizacji pozostały silne i odczuwalne w większości istniejących strategii politycznych. Można to wytłumaczyć wyłącznie przyczynami wewnętrznymi, takimi jak obawy stale rosnącej administracji, aby zachować swoją pozycję i interes polityków będących u władzy, celem utrzymania kontroli podziału funduszy przeznaczonych na rozwój regionalny. Niejedna wspólnota, która zdobyła prawa miejskie, co więcej stała się miastem w 1992 roku, odkryła, że decentralizacja spowodowała zależność od centralnego budżetu państwa, a jedna forma scentralizowanego zarządzania rozwojem została zastąpiona drugą, być może subtelniej.

Co należy zrobić? Odpowiedź na to pytanie powinno być postawione w kontekście współczesności: określić wizję, wyznaczyć cele i znaleźć sposób na ich realizację. Wizja wydaje się najłatwiejsza do zdefiniowania, gdyż wizja rozwoju UE z założenia stała się wskazówką definicji dla Chorwacji. Ma to naturalny związek z polityką odgórną i oddolną oraz równowagą między nimi, i oczywiście zgodnie z podejściem UE do rozwoju regionalnego oraz istniejącej i długoterminowej polityki regionalnej. Jednak, ponieważ samorząd terytorialny nie jest instytucjonalnie, organizacyjnie i finansowo gotowy do właściwego zarządzania, rząd centralny, by mógł sobie poradzić z problemami i zadaniami, powinien przekazywać je w sposób stopniowy. Głównym problemem w tym procesie jest gotowość (lub jej brak), tych którzy w pierwszej kolejności dokonali centralizacji sił.

Tłumaczenie z języka angielskiego: *Magdalena Anderson*

Główne kierunki chorwackiej polityki językowej po 1991 r.

Abstrakt: *Niniejszy tekst omawia chorwacką politykę językową prowadzoną po 1991 r. Głównymi podmiotami tej polityki były chorwackie władze państwowe, tamtejsze instytucje kulturalno-polityczne oraz czołowi chorwaccy lingwiści. Chorwacka polityka językowa realizowała się w obrębie czterech domen – autonomii, historyczności, witalności i planowania językowego. Działania w obrębie autonomii polegały na polityczno-prawnym forsowaniu idei samodzielnego języka chorwackiego i negowaniu tezy o istnieniu językowej wspólnoty serbsko-chorwackiej; w obrębie historyczności na sytuowaniu początku samodzielnego języka chorwackiego na XVIII w.; w obrębie witalności na społecznej popularyzacji poglądu uzależniającego byt chorwackiej nacji od losów jej języka; w obrębie planowania języka na publikacji dzieł normatywnych kodyfikujących język chorwacki i prawnym zagwarantowaniu językowi chorwackiemu statusu uprzywilejowanego kodu językowego w państwie. Jak wskazuje analiza, chorwacką politykę językową prowadzoną po 1991 r. początkowo cechowały liczne elementy właściwe nacjonalizmowi językowemu. Wskutek chorwackich starań o integrację z Unią Europejską tamtejsza polityka językowa w ostatniej dekadzie uległa zmianie i można ją obecnie ocenić jako demokratyczną i umiarkowaną liberalną.*

Słowa kluczowe: *polityka językowa, planowanie językowe, język chorwacki, język standardowy*

Abstract: MAIN AREAS OF CROATIAN LANGUAGE POLICY AFTER 1991

The article discusses the Croatian language policy carried out after 1991. The main actors of this policy were the Croatian government and authorities, cultural and scientific institutions, and leading Croatian linguists. Croatian language policy was implemented within four domains – autonomy, historicity, vitality and language planning. The activities promoting autonomy have consisted of a political and legal urging towards the idea of an independent Croatian language along with the denial of the existence of a Serbo-Croatian language. This historicity includes the popularization of the notion that Croatian language had originated as early as the eighteenth century. While within the vitality argument, was a popularization of the idea that the fate of the Croatian nation depends on its language; whereas

language planning consisted of the publication of the normative grammars and dictionaries and the promoting of the Croatian language as a privileged language in the country. As indicated by the analysis, Croatian language policy carried out after 1991, initially characterized a linguistic nationalism. As a result of Croatia's efforts to integrate with the European Union in the last decade, the Croatian language policy has changed, and now can be assessed as moderately democratic and liberal.

Keywords: *language policy, language planning, Croatian language, standard language*

Polityka językowa w polskim i południowosłowiańskim językoznawstwie

Polityka językowa stała się przedmiotem zainteresowań naukowców na początku drugiej połowy ubiegłego stulecia, czyli od momentu, kiedy doszło do wykształcenia się socjolingwistyki, rozumianej bądź to jako odrębna gałąź nauki o języku, bądź jako autonomiczna nauka z pogranicza językoznawstwa, socjologii, czy też politologii. W świecie polskiej lingwistyki polityka językowa znalazła się w centrum uwagi u schyłku lat siedemdziesiątych, gdy zaczęto podejmować różnorakie próby definicji tego pojęcia, precyzować rodzaj i charakter zjawisk obejmowanych przez politykę językową, opisywać obszary życia społecznego, w których polityka językowa może być realizowana, wskazywać pożądane i niepożądane sposoby jej manifestacji itd. Swój punkt widzenia na politykę językową przedstawiali wówczas m.in. Krystyna Bajerowa, Halina Kurkowska, Władysław Lubaś¹. Ostatni z wymienionych lingwistów, począwszy od 1977 r. redagował także rocznik „Socjolingwistyka”, w którego dotychczasowych dwudziestu sześciu tomach odnaleźć można sporą liczbę prac związanych z problemami polityki językowej, głównie w świecie słowiańskim. Popularność polityki językowej jako problemu badawczego wyraźnie wzrosła w okresie bezpośrednio związanym z akcesją Polski do zachodnioeuropejskich struktur ekonomiczno-politycznych. W ostatniej dekadzie XX w. i na początku kolejnej dekady polityką językową zajmowali się w swoich pracach tacy badacze jak Maciej Czerwiński, Stanisław Gajda, Henryk Jaroszewicz, Adam Pawłowski, Walery Pisarek². Ukoronowaniem polskiego dorobku badań nad teorią i praktyką polityki językowej było monumentalne, liczące niemal sześćset stron dzieło Władysława Lubasia z 2009 r., zatytułowane „Polityka językowa”³.

¹ Por. I. Bajerowa, *Aktualne problemy polityki językowej*, „Socjolingwistyka”, I, 1977, s. 26-32; H. Kurkowska, *Polityka językowa a społeczne zróżnicowanie polszczyzny*, „Socjolingwistyka”, I, 1977, s. 9-16; W. Lubaś, *Opinia społeczna a polityka językowa*, „Socjolingwistyka”, I, 1977, s. 38-45.

² M. Czerwiński, *Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków 2005; S. Gajda, *Program polskiej polityki językowej (rozważania wstępne)*, w: *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, red. J. Mazur, Lublin 1999, s. 37-46; H. Jaroszewicz, *Polityka językowa a nacjonalizm językowy. Próba systematyzacji pojęć*, „Socjolingwistyka”, XVII, 2003, s. 177-178; A. Pawłowski, *Problemy polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej*, „Socjolingwistyka”, XX, 2006, s. 7-17; W. Pisarek, *Istota i sens polskiej polityki językowej*, w: *Polska polityka językowa na przełomie tysiącleci*, red. J. Mazur, Lublin 2006, s. 13-23.

³ W. Lubaś, *Polityka językowa*, Opole 2009.

Naukowe rozważania nad polityką językową rozpoczęły się na obszarze południowej Słowiańszczyzny nieco wcześniej niż w Polsce – prekursorem był Dalibor Brozović, który już w 1970 r. opublikował bardzo ważną monografię „Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja”⁴. Prawdziwy wysyp publikacji poświęconych tej tematyce przyniosła na Bałkanach kolejna dekada, kiedy światło dnia ujrzała „Sociolingvistika” Milorada Radovanovića⁵, „Jezik u društvu” Ranka Bugarskiego⁶, czy też „Jezična politika” Dubravka Škiljana⁷. Warto podkreślić, że za sprawą wymienionych prac jugosłowiańska szkoła socjolingwistyczna stała się w ostatnich dziesięcioleciach XX w. czasach czołowym, europejskim przedmiotem badań nad teorią polityki językowej.

Choć po rozpadzie Jugosławii zainteresowanie polityką językową w południowosłowiańskim językoznaństwie nie zmalało, jeszcze w chwili obecnej odnaleźć można wiele problemów badawczych, które nie zostały poddane należytej naukowej elaboracji. Jednym z nich jest bez wątpienia chorwacka polityka językowa prowadzona po 1991 r., która wciąż jeszcze nie doczekała się obszernych, kompleksowych opracowań w literaturze naukowej. Ci z badaczy, którzy poświęcali temu problemowi najwięcej uwagi zazwyczaj koncentrowali się na wybranym aspekcie najnowszej, chorwackiej polityki językowej, bądź też skrótowo obejmowali całość chorwackiej polityki językowej, przedstawiając ją na tle analogicznych działań polityczno-językowych prowadzonych na obszarze innych krajów postjugosłowiańskich. W polskiej literaturze naukowej najwięcej uwagi chorwackiej polityce językowej poświęcili do tej pory Maciej Czerwiński w monografii „Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów”⁸, Henryk Jaroszewicz w pracy „Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim”⁹ oraz Barbara Oczkowa w dziele „Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej”¹⁰. Z pozycji zagranicznych warto wymienić monografię „Language and Identity in the Balkans” Roberta D. Greenberga¹¹, pracę zbiorową „Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga / bošnjačkoga jezika” pod red. Branka Tošovića i Arno Wonischa¹², „Jezik i nacionalizam” Snježany Kordić¹³ oraz „Govornacije” Dubravka Škiljana z 2002 r.

⁴ D. Brozović, *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneze, povijest, suvremena zbilja*, Zagreb 1970.

⁵ M. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd 1986.

⁶ R. Bugarski, *Jezik u društvu*, Beograd 1986.

⁷ D. Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb 1986.

⁸ M. Czerwiński, dz. cyt.

⁹ H. Jaroszewicz, *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004.

¹⁰ B. Oczkowa, *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków 2006.

¹¹ R.D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans*, Oxford 2004. W 2005 r. wyszedł w Chorwacji przekład tego dzieła zatytułowany *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Translacji podjęła się chorwacka lingwistka Anita Peti-Stantić.

¹² *Hrvatski pogledi na odnose između hrvatskoga, srpskoga i bosanskoga / bošnjačkoga jezika*, red. Branko Tošović i Arno Wonisch, Graz 2010.

¹³ S. Kordić, *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010.

Polityka językowa – ustalenie terminologiczne

Liczba opracowań dotyczących polityki językowej, różnorodność metodologicznych ujęć w połączeniu z ograniczeniami nałożonymi na wielkość niniejszego tekstu uniemożliwiają dokonanie obszernego przeglądu i wszechstronnej prezentacji dokonań badaczy zajmujących się teorią polityki językowej¹⁴. Konieczna więc będzie arbitralna – choć jednak mająca wymiar syntetyzujący – próba definicji pojęcia „polityka językowa”. Wychodząc od klasycznych ujęć Fishmana, Škiljana, Radovanovicia czy też Lubasia, przyjmuje się na potrzeby tej pracy definicję mówiącą, że *polityka językowa to zespół działań podejmowanych przez takie podmioty jak władza państwowa, instytucje naukowe, organizacje polityczne i kulturalne, który ma na celu ukształtowanie pożądaných społecznych relacji językowych*. Wspomniane podmioty w pierwszym rzędzie starają się swoimi działaniami wpływać na podniesienie efektywności użytkowania języka będącego głównym (zwykle państwowym) narzędziem komunikacji, co zwykle realizowane jest poprzez nadzorowanie formalnego aspektu funkcjonowania tego języka, a więc odpowiednie kształtowanie obowiązującej normy językowej – ortograficznej, gramatycznej, leksykalnej. Podmioty polityki językowej modelują też sposób wartościowania danego kodu językowego przez jego użytkowników, a także kształtują posiadany przezeń potencjał identyfikacyjny, prestiżowy, symboliczny, integracyjny, demarkacyjny itp. W przypadku państw wielojęzycznych (a więc w zdecydowanej większości państwa Europy)¹⁵ istotnym problemem wymagającym regulacji jest hierarchizacja kodów językowych, będących w użyciu na obszarze danego państwa, oraz ustalenie oficjalnego statusu każdego z nich (język państwowy, regionalny, mniejszościowy itp.).

Ogół wymienionych wyżej działań wchodzących w zakres polityki językowej – zgodnie z założeniami teoretycznymi Fishmana – można precyzyjnie rozdzielić na cztery domeny: mowa o autonomii, historyczności, witalności oraz planowaniu językowym¹⁶. W obrębie pierwszej z nich podejmowane są działania mające na celu obiektywne lub subiektywne (w świadomości użytkowników) zwiększenie (rzadziej zmniejszenie) odrębności i niezależności określonego kodu językowego wobec innych, zwykle sąsiednich języków. W ramach drugiej z domen dokonuje się posunięć, które mają na celu zaakcentowanie ciągłości w rozwoju danego kodu i podkreślenie jego potencjału historycznego, co często dokonuje się za pośrednictwem mniej lub bardziej naukowych teorii dotyczących powstania i najodleglejszej przeszłości określonej mowy. W obrębie trzeciej domeny, podmioty polityki językowej podejmują działania bezpośrednio mające na celu powiększenie, względnie utrzymanie (satisfakcjonującej) liczby użytkowników danego języka, co realizuje się zwykle poprzez wykształcanie pozytywnego wartościowania danego kodu w określonej wspólnocie komunikatywnej. Czwarta domena obejmuje konkretne działania o charakterze kodyfikacyjnym oraz formalno-prawnym – mowa o wydawaniu słowników i grama-

¹⁴ Szerszy przegląd stanowisk badawczych zob. W. Lubaś, *Polityka...* dz. cyt., s. 31-105.

¹⁵ Za kraje monolingwalne zazwyczaj uznaje się San Marino, Portugalię i Islandię.

¹⁶ J. Fishman, *Sociolinguistics. A Brief Introduction*, London – New York – Toronto 1970. s. 40-41, 108-109.

tyk normatywnych, bądź też o przyjmowaniu ustaw i rozporządzeń prawnych, które regulują zakres użycia konkretnych języków i ich oficjalny status itp.

Rzecz jasna przedstawiony podział ma charakter względny, jako że wiele aktywności podejmowanych przez podmioty polityki językowej realizować się może równocześnie w obrębie kilku różnych domen. Niemniej w niniejszej pracy chorwacka polityka językowa prowadzona po 1991 r. zostanie opisana właśnie przez z punktu widzenia czterech wspomnianych domen – autonomii, historyczności, witalności i planowania językowego.

Chorwacka polityka językowa – podmioty

Główny kierunek chorwackiej polityki językowej po 1991 r. był kształtowany bezpośrednio przez chorwacki parlament – Sabor – który zdołał przyjąć do chwili obecnej kilkaset rozmaitego rodzaju ustaw bezpośrednio związanych z językiem chorwackim i innymi językami używanymi na terenie Chorwacji¹⁷. Bezpośrednio przy Saborze działa od 2003 r. Komisja nadzoru nad wykonaniem Strategii (Povjerenstvo za praćenje izrade Strategije), której celem jest wypracowanie strategii rozwoju języka chorwackiego. Istotny udział w kształtowaniu chorwackiej polityki językowej ma także Ministerstwo nauki, kształcenia i sportu (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta). Bezpośrednio kwestiami polityki językowej zajmowała się funkcjonująca przy tymże ministerstwie Rada ds. normy chorwackiego języka literackiego (Vijeće za normu hrvatskog književnog jezika), działająca z przerwami w latach 1998–2012. Oprócz instytucji rządowych, chorwacka polityka językowa jest obecnie kształtowana przez trzy najważniejsze dla chorwackiej kultury i nauki instytucje: mowa o powołanym do życia w 1996 r. i działającym przy Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk Instytucie Języka Chorwackiego i Językoznawstwa (Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje), Zakładzie Leksykograficznym (Leksikografski zavod), który od 1950 r. zbiera i opracowuje chorwacki korpus leksykalny oraz o działającej nieprzerwanie od 1842 r. Macierzy Chorwackiej (Matica hrvatska). Warto przypomnieć, że przy tej ostatniej instytucji funkcjonowała w latach 1990–1993 Językowa Komisja Macierzy Chorwackiej (Jezično povjerenstvo Matice hrvatske), która zajmowała się reformą chorwackiej ortografii.¹⁸

W pierwszej dekadzie istnienia niepodległego państwa chorwackiego do wpływowych podmiotów chorwackiej polityki językowej, które kształtowały świadomość językową Chorwatów z pewnością należeli autorzy licznych, publikowanych wówczas w Chorwacji poradników językowych, purystycznych słowników oraz specyficznych dla chorwackiej sytuacji językowej słowników różnic serbsko-chorwackich. Wymienić tu można zwłaszcza takie opracowania jak: „Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika” Vladimira Brodnjaka¹⁹, „Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog nazivlja.

¹⁷ Jak podaje Maciej Czerwiński, tylko do 2003 r. liczba tychże rozporządzeń i ustaw wyniosła 373 (por. Czerwiński 2005, 83).

¹⁸ Szerzej o chorwackich komisjach językowych i chorwackim prawodawstwie językowym po 1991 r. zob. M. Czerwiński, dz. cyt., s. 79-91; H. Jaroszewicz, *Nowe...* dz. cyt., s. 169-178.

¹⁹ V. Brodnjak, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb 1991.

Rječnik hrvatskih i srpskih inačica” Ivana B. Šamiji i Dražena Lukačicia²⁰, „Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskome jeziku” Maty Šimundicia²¹, „Hrvatski jezikovnik i savjetovnik” Ivana B. Šamiji²², czy wreszcie imponujący objętościowo, liczący prawie 1700 stron, „Hrvatski jezični savjetnik” wydany przez Instytut Języka Chorwackiego i Językoznawstwa (Institut za hrvatski jezik i jezkoslovlje)²³. Nie można też zapominać o roli, jaką w kształtowaniu chorwackiej polityki językowej odgrywał dwumiesięcznik „Jezik”, wydawany od 1952 r. przez Chorwackie Towarzystwo Filologiczne (Hrvatsko filološko društvo). Redakcja tegoż tytułu prowadziła wiele akcji społecznych mających na celu propagowanie określonej postawy Chorwatów wobec własnego języka ojczystego (m.in. konkursy na neologizm roku), w samym zaś piśmie drukowało swoje teksty wielu najbardziej wpływowych – i cieszących się sporym autorytetem społecznym – chorwackich językoznawców, takich jak: Stjepan Babić, Dalibor Brozović, Radoslav Katičić, Sanda Hamm, Milan Moguš, Marko Samardžija. Zresztą również i same te postaci – aktywnie działające w życiu publicznym na rzecz popularyzacji określonego modelu języka chorwackiego – można uznać za drugoplanowe podmioty tamtejszej polityki językowej.

Efektywność realizacji założonych celów, jak też sama zbieżność kierunków prowadzonej polityki językowej – którą, jak widać, realizował w Chorwacji dość szeroki wachlarz podmiotów – wynikały w dużej mierze z faktu, że spora część chorwackich lingwistów zasiadała równocześnie w wielu wspomnianych wcześniej ciałach decyzyjnych, niektórzy z nich byli posłami z ramienia rządzącej partii (S. Babić), a część obejmowała nawet w chorwackim rządzie stanowisko wicepremiera (D. Brozović).

Chorwacka polityka językowa a autonomia

Chorwacka polityka językowa przykładała po 1991 r. wielką uwagę do autonomii. Wynikało to głównie z jednej przyczyny: język chorwacki – podniesiony w niezależnym państwie do rangi oficjalnego języka – na płaszczyźnie komunikacyjnej, gramatycznej, czy też genetycznej (historyczno-językowej) w niewielkim stopniu różnił się od języków sąsiednich narodów: Serbów, Bośniaków, Czarnogórców. Taka sytuacja wymagała rzecz jasna reakcji – nowa chorwacka państwowość kształtowała się bowiem po rozpadzie Jugosławii nie tylko poprzez wyznaczenie realnych, materialnych granic na mapie politycznej, ale także poprzez wyznaczenie granic i podziałów na innych płaszczyznach – w tym płaszczyźnie symbolicznej. Język chorwacki, od dawna znajdujący się w panteonie najważniejszych chorwackich symboli narodowej odrębności, musiał więc współuczestniczyć w konstytuowaniu chorwackiej państwowej niezależności. Aby mógł służyć jako kolejna symboliczna linia demarkacyjna – obok hymnu, godła, waluty, sił zbrojnych – autonomia języka chorwackiego musiała zostać podniesiona wprost pro-

²⁰ I.D. Šamija, D. Lukačić, *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog nazivlja. Rječnik hrvatskih i srpskih inačica*, Zagreb 1991.

²¹ M. Šimundić, *Rječnik suvišnih tuđica u hrvatskome jeziku*, 1994.

²² I. D. Šamija, *Hrvatski jezikovnik i savjetovnik*, Zagreb 1997.

²³ *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezkoslovlje, red. E. Barić, Zagreb 1999.

porcjonalnie do stopnia jego bliskości wobec standardów językowych Serbów, Czarnogórców czy Bośniaków.

Najważniejsze posunięcie z zakresu autonomii języka chorwackiego dokonane zostało na płaszczyźnie formalnej już w chorwackiej konstytucji z grudnia 1990 r., gdzie w § 12 znalazł się zapis głoszący wprost: „W Republice Chorwacji w oficjalnym użyciu jest język chorwacki i alfabet łaciński”²⁴. Tym samym zerwano ze stosowaną do tej pory terminologią, zgodnie z którą traktowano Chorwatów jako współużytkowników języka, nazywanego w Chorwacji mianem „chorwacko-serbskiego” („hrvatskosrpski”) względnie „chorwackiego czyli serbskiego” („hrvatski ili srpski”). Autonomia języka chorwackiego forsowana była nie tylko poprzez afirmację terminu „hrvatski jezik”, ale także poprzez uznanie cyrylicy za niestandardowy alfabet nowego języka chorwackiego. Dzięki temu krokowi język chorwacki w wyraźny sposób uległ dyferencjacji wobec języka serbskiego, który sankcjonował jako standardowe oba alfabety – cyrylicę i łacinkę. Trzeba przy okazji zaakcentować w tym miejscu, że wspomniane posunięcie oznaczało odcięcie się przez Chorwatów od istotnej części własnego dorobku kulturowego i utrudnienie kolejnym generacjom Chorwatów dostępu do dziedzictwa stworzonego przez ich przodków. Cyrylica była bowiem jednym z trzech – obok głagolicy i łacinki – historycznych alfabetów używanych przez Chorwatów na przestrzeni dziejów. Przy pomocy cyrylicy zapisano jeden z najstarszych zabytków językowych powstałych na ziemiach chorwackich (*Povaljska listina* z 1250 r.), cyrylicy używali do XIX w. bośniaccy franciszkanie, zaszczipiając wśród tamtejszej społeczności katolickiej poczucie chorwackiej przynależności narodowej, ostatecznie to właśnie pismem cyrylicyckim wielu chorwackich naukowców (nie tylko lingwistów) drukowało w XX w. liczne prace na łamach serbskich, czarnogórskich czy bośniackich czasopism naukowych.

Po 1991 r. działania w obrębie domeny autonomii przejawiały się również w różnorodnego rodzaju posunięciach prawnych, administracyjnych, czy naukowo-oświatowych związanych z językiem. Wprowadzenie do oficjalnego użycia terminu „hrvatski jezik” pociągnęło za sobą nie tylko oczywiste zmiany w nazwach instytucji naukowych (typu Institut za jezik → Institut za hrvatski jezik, Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti → Hrvatska akademija znanosti u umjetnosti), ale skutkowało również innymi, mniej racjonalnymi posunięciami. Na mocy rozporządzeń ministerialnych, wkrótce po ogłoszeniu przez Chorwację niepodległości, z księgarni usunięto więc wszystkie pozycje noszące w swoim tytule termin inaczej nazywający język Chorwatów aniżeli „hrvatski jezik”. Do składów makulatury trafiły min. oficjalnie obowiązujący słownik ortograficzny „*Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika*” Vladimira Anicia i Josipa Silicia²⁵, a nawet popularny słownik anglicyzmów Rudolfa Filipovicia, zatytułowany „*Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*”²⁶. W początkowym okresie istnienia niezależnego państwa

²⁴ „U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo”.

²⁵ I. Silić, V. Anić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb 2002.

²⁶ Zob. R. Filipović, *Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Zagreb 1990; szerzej zob: H. Jaroszewicz, *Główne tendencje w przemianach języka chorwackiego i chorwacka polityka językowa w latach 1990–1996*, „Rocznik Sławistyczny”, LIII, 2003 s. 49–50.

chorwackiego opatrywano wyświetlane w kinach serbskie czy bośniackie filmy napisane w języku chorwackim, z czego jednak dość szybko zrezygnowano. W niepodległej Chorwacji wprowadzono też instytucję tłumacza przysięgłego chorwacko-serbskiego, która zresztą funkcjonuje do chwili obecnej. Biorąc pod uwagę brak przeszkód w komunikacji językowej Chorwatów, Serbów, czy Bośniaków, oba te posunięcia (zwłaszcza praktykę dotyczącą napisów kinowych) należy interpretować jako działania o charakterze symboliczno-demarkacyjnym. Należy też przypomnieć, że chorwackie władze po ogłoszeniu niepodległości odmawiały współfinansowania zagranicznych lektoratów języka serbsko-chorwackiego, domagając się przekształcenia tych kierunków na lektoraty języka chorwackiego (rzecz jasna, o ile dotychczasowy lektor był Chorwatem). Co ciekawe, chorwackie protesty jeszcze całkiem niedawno budziła nawet taka sytuacja, gdy ze względów organizacyjnych na większości zagranicznych uczelni studia kroatystyczne organizowano w obrębie tych samych jednostek dydaktycznych (katedr, zakładów), co studia serbistyczne lub bosanistyczne²⁷.

W okresie, gdy Chorwacja finalizowała negocjacje dotyczące wstąpienia do Unii Europejskiej problem językowej autonomii języka chorwackiego ponownie wrócił do centrum uwagi w tamtejszych mediach. Było to spowodowane faktem, iż część podmiotów polityki językowej wyrażało wątpliwość, czy z chwilą akcesji Chorwacji język chorwacki stanie się automatycznie kolejnym oficjalnym językiem urzędowym Unii. Obawę budziło zwłaszcza to, że w zachodnioeuropejskich środowiskach naukowych i politycznych popularnością cieszył się pogląd o istnieniu jednego, wspólnego dla Chorwatów, Serbów i Bośniaków języka („BCS language, Bosnian/Croat/Serbian language”). Co istotne, funkcjonowanie tego języka w swojej praktyce sankcjonowała nawet tak ważna instytucja jak Trybunał Haski, odrzucający możliwość translacji serbsko-chorwackiej, czy chorwacko-bośniackiej. Najważniejszą reakcją podmiotów polityki językowej było wydanie w 2007 r. przez Chorwacką Akademię Nauk i Sztuk deklaracji Położenie języka chorwackiego w procesie europejskich integracji (Položaj hrvatskoga u europskim integracijama)²⁸. W dokumencie tym oficjalnie domagano się, aby bez względu na relatywnie małą liczbę użytkowników języka chorwackiego, a także bez względu na chorwacko-serbsko-bośniacką bliskość językową, państwo odrzuciło możliwość stworzenia na potrzeby unijnej administracji jakiegokolwiek nowej formy języka „serbsko-chorwacko-bośniackiego”. Akademy domagali się, aby Chorwacja podczas negocjacji pryncypialnie egzekwowała prawo do podniesienia swojego języka państwowego – czyli języka chorwackiego – do rangi kolejnego urzędowego języka Unii Europejskiej. Kilka lat po ogłoszeniu tej deklaracji, w chorwackiej opinii społecznej obawy ponownie rozgrzały za sprawą inicjatywy dwóch europarlamentarzystek, Franziski Kathariny Brantner i Marii Cornelissen, które w styczniu 2010 r. wniosowały, aby w perspektywie integracji Chorwacji (a w późniejszym czasie także Serbii, BiH i Czarnogóry)

²⁷ *Položaj hrvatskoga u europskim integracijama*, 2007, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, <http://www.hkv.hr/kultura/jezik/962-hazu-o-hrvatskom-jeziku-u-europskim-integracijama.html> (data dostępu: 27.10.2014).

²⁸ Tamże.

z Unią Europejską, strona chorwacka już zawczasu wspólnie z instytucjami unijnymi wypracowała taką formę funkcjonowania języka chorwackiego w administracji unijnej, która nie wiązała się z bezcelowym w nieodległej przyszłości tłumaczeniem chorwacko-serbskim, bośniacko-chorwackim itp.²⁹ Sugerowano rzecz jasna rozważenie projektu wprowadzenia wspólnego, urzędowego modelu języka, który zyskałby akceptację Chorwacji, a potem także Serbii, BiH czy Czarnogóry. Postulat europarlamentarzystek nie został jednak spełniony, a obecny stan prawny wskazuje na to, że wszelkie ówczesne obawy były nieuzasadnione. Z chwilą akcesji Chorwacji, czyli z dniem 1 lipca 2013 r., język chorwacki stał się bowiem pełnoprawnym, dwudziestym ósmym (szóstym słowiańskim – po polskim, czeskim, słowackim, bułgarskim i słoweńskim) oficjalnym językiem Unii Europejskiej.

Chorwacka polityka językowa a historyczność

Chorwackie podmioty polityki językowej od czasu ogłoszenia przez Zagrzeb niepodległości, równie aktywnie jak w wypadku autonomii, działały także w zakresie historyczności. Aktywność przejawiana na tym polu koncentrowała się zasadniczo na dwóch powiązanych ze sobą kwestiach – cofaniu w czasie cezury wyznaczającej okres krystalizacji standardowego języka chorwackiego oraz na kontestacji istnienia wspólnoty standardowo-językowej Serbów i Chorwatów.

Warto przypomnieć, że w literaturze slawistycznej do niedawna niemal powszechnie funkcjonował pogląd, iż w drugiej połowie XIX w., doszło do wykształcenia się wspólnego dla Serbów i Chorwatów nowoczesnego językowego standardu, który określano mianem „języka serbsko-chorwackiego” („Serbokroatische Sprache”, „serbo-croate”, „Serbo-Croatian”, „сербохорватский язык” itd.). Jako że język serbsko-chorwacki funkcjonował na stosunkowo rozległym obszarze, zamieszkiwanym przez ludność trzech wyznań, pozostającą pod wpływami kilku różnych modeli kulturowo-cywilizacyjnych, zróżnicowaną narodowościowo i posiadającą różne tradycje literackie, w świecie slawistyki przynajmniej od połowy XX w. przyjmowano także założenie, iż język serbsko-chorwacki od samego początku swojego istnienia stanowił język wariantowy³⁰. Jego forma opierała się w głównej mierze na serbskim modelu standardowo-językowym, który Vuk Karadžić forsował w Księstwie Serbii od drugiej dekady XIX w. Ten model przyjęła w XIX-wiecznej Chorwacji jedna z kilku tamtejszych szkół lingwistycznych (tzw. „vukovci”), mająca jednak – ze względu na powiązanie z chorwackimi elitami władzy – największy wpływ na kształtowanie tamtejszej oficjalnej polityki językowej. Wbrew pojawiającym się nieraz poglądom sugerującym,

²⁹ *Amandman u Europskom parlamentu: Vratite originalni srpsko-hrvatski zbog smanjenja troškova*, 2010, „Slobodna Dalmacija”, 21.01.2010 <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/88663/Default.aspx> (data dostępu: 27.10.2014).

³⁰ Choć języki wariantowe są dość często spotykanym zjawiskiem (por. wariant szwajcarski, austriacki i standardowy wysoko-niemiecki języka niemieckiego, wariant amerykański, australijski i brytyjski języka angielskiego, wariant kontynentalny i brazylijski języka portugalskiego, wariant kanadyjski i kontynentalny języka francuskiego itd.) to język serbsko-chorwacki stanowił jedyny słowiański język wariantowy.

że Vuk Karadžić w zasadzie „podaował” Chorwatom język³¹, strona chorwacka miała niedający się zbagatelizować wkład w powstanie języka serbsko-chorwackiego. Nie można bowiem zapominać, że sztokawszczyznę jako standard językowy kodyfikował już w latach trzydziestych XIX w. chorwacki filolog Ljudevit Gaj³². Prócz tego, właśnie na ziemiach kojarzonych z chorwackim etnosem wykształcało się od XVI w. wiele literatur regionalnych bazujących na sztokawszczyźnie (np. literatura dubrownicka). Sam też Vuk Karadžić, tworząc swój słynny „Srpski rječnik” z 1818 r.³³, posiłkował się słownictwem zawartym w starszych, chorwackich (w sensie geograficznym) dziełach leksykograficznych. Ostatecznie trzeba podkreślić, że scalenie się chorwackiego i serbskiego modelu językowego, które doprowadziło do wykształcenia się standardowego języka serbsko-chorwackiego, zawdzięczać można w pierwszym rzędzie nowoczesnym i stojącym na najwyższym poziomie naukowym gramatykom i słownikom powstałym pod piórem chorwackich lingwistów³⁴.

Pokrótce zreferowany pogląd dotyczący językowej przeszłości chorwackiego standardu, zgodnie z którym Chorwaci i Serbowie byli od końca XIX w. współużytkownikami jednego, wariantowego języka standardowego, chorwackie środowiska naukowe zaczęły dość energicznie kwestionować z chwilą politycznego niezależnienia się Chorwacji. Trzeba podkreślić, że pogląd o odrębności języka chorwackiego dość długo po 1991 r. stanowił w tamtejszym świecie nauki apriorycznie przyjmowane założenie, z którym nie podejmowano dyskusji. Piszącemu te słowa nie są znane żadne naukowe publikacje wydane w Chorwacji w pierwszej dekadzie istnienia tego państwa, w których by polemizowano z tezą, iż język chorwacki nie jest samodzielnym językiem – tak w perspektywie diachronicznej, jak i synchronicznej³⁵. Najczęściej forsowano w tym czasie pogląd mówiący, że chorwacki standard językowy wykształcił się u schyłku XVIII

³¹ P. Moskovljević, *Srbi i njihov jezik*, Beograd 2002, s. 29-41.

³² Sztokawszczyzna to wspólne Serbom, Chorwatom, Bośniakom i Czarnogórcom narzeczce dialektów, ciągnących się od pogranicza chorwacko-słoweńskiego po granicę serbsko-bułgarską. Na bazie tego narzeczca oparte są standardy językowe Serbów, Chorwatów, Bośniaków i Czarnogórców. Sam termin „sztokawszczyzna” wywodzi się od nazwy zaimka pytajnego „kto”, które w narzeczku sztokawskim brzmi „što”.

³³ V. Karadžić, *Srpski rječnik istolkovan njemačkim i latinskim riječima*, Beč 1818, <http://books.google.ru/books?id=58oGAAAAQAAJ&hl=sr&pg=PT12 v=onepage&q&f=false> (data dostępu: 27.10.2014).

³⁴ Mowa o dziełach: „Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika” Tomislava Mareticia z 1899 r. (T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*, Zagreb 1899), „Hrvatski pravopis” Ivana Broza z 1892 r. (I. Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1892) oraz „Rječnik hrvatskoga jezika” Franja Ivekovicia i Ivana Broza z 1901 r. (F. Iveković, I. Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901).

³⁵ Pierwsze teksty naukowe kwestionujące ten naukowy „dogmat” pojawiły się w chorwackiej prasie naukowej dopiero w 2001 r., a jej autorką była Snježana Kordić. Kordić to chorwacka lingwistka, która od 1993 r. mieszka na stałe w Niemczech i pracuje naukowo na tamtejszych uczelniach. W 2001 r. rozpoczęła ona na łamach liberalnego czasopisma „Književna republika”, trwającą do chwili obecnej, debatę z najbardziej wpływowymi chorwackimi przedstawicielami językoznawczego establishmentu (Dalibor Brozović, Stjepan Babić, Ivo Pranjković itd.). Zgodnie z jej poglądami, w chwili obecnej na obszarze środkowych Bałkanów w dalszym ciągu funkcjonuje jeden, policentryczny (wariantowy) język, posiadający cztery państwowo-prawne realizacje – chorwacką, serbską, bośniacką oraz czarnogórską. Tym samym Kordić odrzuca możliwość istnienia samodzielnego języków chorwackiego, czy też serbskiego (S. Kordić, dz. cyt., s. 69-101).

w.³⁶, ale nie były też rzadkie próby przesuwania momentu wykształcenia się nowoczesnego języka Chorwatów na wieki wcześniejsze. Według części chorwackich badaczy nowoczesny chorwacki standard językowy istniał już w XV w., a początków języka literackiego dopatrywano się nawet w wieku XI³⁷. Warto przy okazji wspomnieć, że istniały w ówczesnej literaturze poglądy jeszcze radykalniej reinterpreterujące początek powstania języka chorwackiego i choć funkcjonowały one na marginesie dyskursu naukowego, czasem forsowali je poważni naukowcy, uniwersyteccy profesorowie. I tak w popularnej syntezie „Moja Hrvatska” spotkać można informację, jakoby Chorwaci byli twórcami pisma klinowego, które następnie przekazali Hetytom³⁸. W obszernej monografii „Hrvatski kulturni i politički identitet” chorwackiego socjologa i historyka Eduarda Kale³⁹ wysuwano podobne tezy, dowodząc, że Chorwaci jako naród ukształtowali się jeszcze w III tysiącleciu p.n.e. Zamieszkując podówczas górzyste obszary pogranicza Afganistanu i Iranu, mieli wykształcić wszystkie najważniejsze wyróżniki swojej narodowej odrębności, które w sposób niezmienny udało im się następnie przenieść w czasie i przestrzeni na teren współczesnych bałkańskich siedzib. Do tych narodowych wyróżników należeć miała m.in. specyficzna, chorwacka psycho-społeczna mentalność (prawdomówność, patriotyzm, miłość do matki, uczciwość itp.), a także język, podstawowy czynnik integrujący ich narodową spójność⁴⁰. Ostatecznie warto zwrócić uwagę na formę tytułów niektórych pozycji wydawanych w latach dziewięćdziesiątych w Chorwacji – wspomnieć można znaną monografię Stjepana Babicia nieprzypadkowo zatytułowaną „Tisućgodišnji naš jezik hrvatski” („Nasz tysiącletni język chorwacki”)⁴¹. Trzeba zauważyć, że choć w chwili obecnej stanowisko większości chorwackich elit naukowych dalekie jest od radykalnych opinii wyrażanych wcześniej przez Babicia czy Grčevicia, teza mówiąca o ukonstytuowaniu się języka chorwackiego już w XVIII w. jest obecnie w Chorwacji dominująca.

Chorwackie poszukiwanie korzeni własnej tradycji językowej w odległych epokach służyło oczywiście próbie podniesienia prestiżu własnego języka – na ówczesną chwilę najmłodszego języka słowiańskiego – tak w świadomości samych jego użytkowników, jak i w środowisku zagranicznych slawistów⁴². Rzecz

³⁶ Moguš M., 1995, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, s. 139; *Izjava o položaju hrvatskog jezika*, 2005, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti [dostęp: http://govori.tripod.com/izjava_2005.htm].

³⁷ M.Grčević, *Zablude o istočnohercegovačkim govorima*, „Jezik”, XLVI, 3, 1999, S.156; S., Babić, *Tisućljetnji jezik naš hrvatski*, Zagreb 1991, s. 94, 98.

³⁸ Zob. *Moja Hrvatska*, red. Z. Gavran, Zagreb 1993.

³⁹ E.Kale, *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Osijek-Zagreb-Split 1999.

⁴⁰ Tamże, s. 9-17; Por. także: W. Lubaś, *Polityka...dz. cyt.*,s. 328-332; D.Škiljan, 2002, *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb,s. 224-232.

⁴¹ S. Babić, *Tisućljetni...dz. cyt.*

⁴² Podobne efekty miała z pewnością przynieść prowadzona w Chorwacji przez część wydawnictw, zwłaszcza wydawnictwo *Instituta Języka Chorwackiego i Językoznawstwa*, praktyka wydawnicza. Po 1991 r. na chorwackim rynku wydawniczym pojawiło się bowiem bardzo dużo rozmaitego rodzaju wznowień i reprintów starych słowników i gramatyk, które ukazały się na obszarze obecnej Chorwacji między XVI a XIX w. Mowa między innymi o słynnym słowniku Fausta Vrančića z 1595 r. (reprint 1992), gramatyce Bartola Kašicia z 1604 r. (reprint 2002 r.), czy słowniku ortograficznym Josipa Partaša z 1850 (2002 r.)

jasna propagowanie tez o prapoczątkach mowy Chorwatów sięgających przynajmniej okresu średniowiecza wspomagało prowadzony w ówczesnej Chorwacji proces konstruowania nowej narodowo-państwowej tożsamości, która w końcu wyswobodziła się z jugosłowiańskich ram. Z budowaniem teorii o XV-wiecznym języku chorwackim wiązały się jednak dwie inne, bardziej istotne implikacje, które chorwaccy badacze często akcentowali. Przede wszystkim fakt istnienia samodzielnego języka chorwackiego jeszcze przed XIX w. dowodzić miał, że dzisiejszy język Chorwatów wykształcił się niezależnie od serbskich działań standaryzacyjnych Vuka i od samego początku funkcjonował samodzielnie na przestrzeni wieków. Tym samym język określany mianem „serbsko-chorwackiego”, funkcjonujący w literaturze naukowej przynajmniej od wieku, interpretowano jako abstrakcyjny twór terminologiczny, wymysł filologów i polityków, hybrydę, która nigdy w rzeczywistości nie była wykorzystywana w praktyce komunikacyjnej⁴³. Drugą implikacją przyjęcia założenia o istnieniu tak odległej w czasie samodzielności językowej była teza, że dzisiejsza zbieżność językowych standardów Serbów i Chorwatów wynika z faktu, że w XIX w. to strona serbska za sprawą Vuka Karadžicia przyjęła język chorwacki i nazwała go serbskim⁴⁴. W nieco mniej radykalny sposób tę dość rewolucyjną tezę, mówiącą o wtórności serbskiej kodyfikacji wobec kodyfikacji chorwackiej, formułowała nawet Macierz Chorwacka. Jedną z najważniejszych tamtejszych instytucji kulturalno-naukowych w oficjalnym dokumencie Memorandum o języku chorwackim⁴⁵ wskazywała, iż „Vuk Karadžić, pod wpływem Słoweńca Jerneja Kopitara, za podstawę języka serbskiego wybrał narzeczce nowosztokawskie wzorując się na istniejącym już języku chorwackim, na jego słownikach i gramatykach”⁴⁶.

Chorwacka polityka językowa a vitalność

Chorwackie podmioty polityki językowej całą swoją aktywność w obrębie domeny vitalności koncentrowały wokół dwóch kluczowych działań: popularyzacji w społeczeństwie poglądu mówiącego, że język chorwacki to główny budulec chorwackiej tożsamości narodowej (a nawet jedyny gwarant istnienia tej tożsamości) oraz wokół wspierania terytorialnej ekspansji nowo powołanego do życia chorwackiego standardu.

Jak powszechnie wiadomo, w Chorwacji począwszy od XIX w. język uznawany był za jeden z ważniejszych – o ile nie najważniejszy – składnik narodowej tożsamości i nieodzowny składnik panteonu narodowych, chorwackich

⁴³ I. Pranjković, *Chorwacki język standardowy i serbski język standardowy*, w: *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*, red. E. Jędrzejko, Katowice 1998, s. 252-253.

⁴⁴ M. Grčević, *Zablude o istočnohercegovačkim govorima*, „Jezik”, XLVI, 3, 1999, s. 83.

⁴⁵ *Promemorija o hrvatskome jeziku*, Matica hrvatska, „Jezik”, XLIII, 1996, 5.

⁴⁶ Tamże, s. 165. „Vuk Karadžić na poticaj Slovenca Jerneja Kopitara, za osnovicu novoga srpskoga jezika uzeo novoštokavsko narječje – i po uzoru na dotadašnji hrvatski književni jezik, njegove rječnike i gramatike”.

symboli⁴⁷. Również po uzyskaniu przez Chorwację niepodległości w 1991 r., w tamtejszej prasie naukowej, tekstach publicystycznych, czy prasowych wywiadach spotykało się na porządku dziennym głosy, w których pojawiało się takie właśnie wartościowanie języka. Warto w tym miejscu przywołać dwie wypowiedzi, jakie padły z ust Dalibora Brozovicia oraz Eduarda Kalego: „Często się mówi, że właśnie dzięki językowi człowiek staje się człowiekiem. Przy pomocy języka formułujemy nasze myśli i odczucia, język nam przekazuje wiedzę i osiągnięcia naszych przodków, to właśnie poprzez język nasi potomkowie staną się naszymi dziedzicami. Język to najcenniejsza spuścizna ludzkości. I tak jak ludzkość w rzeczywistości jest mozaiką narodów z własną kulturą i historią, tak język ludzki funkcjonuje jako mozaika narodowych języków. Dlatego dla każdego narodu jego język jest świątynią. Dla każdej jednostki ludzkiej język ojczysty też jest świątynią, bo język to pępownina, która łączy go z własnym narodem. Można powiedzieć, że język ojczysty to dla ludzkiej duszy ojczyzna, niezależnie od tego, gdzie się mieszka – w swoim kraju czy na obczyźnie⁴⁸ oraz „Odrębny język jest istotną cechą odrębności określonej kultury, a tym samym odrębności określonego narodu. Język jest nie tylko integrującym środkiem służącym komunikacji, ale także środkiem i medium bytowania, funkcjonowania, trwania tej [narodowej] odrębności. On stanowi emanację i kwintesencję bytowania i tworzenia. W nim krystalizuje się obraz duchowej i kulturowej wyjątkowości – fundament odrębności i trwania w odrębności⁴⁹”.

Nie ulega wątpliwości, że forsowanie w świadomości społecznej przez czołowych chorwackich naukowców (przypomnijmy – postaci powszechnie znanych, pełniących nieraz istotne funkcje w życiu politycznym kraju, cieszących się autorytetem społecznym) takiego sposobu postrzegania własnego języka musiało wpływać na pozytywne wartościowanie tego kodu wśród jego użytkowników, a tym samym podnosiło poziom witalności języka chorwackiego.

⁴⁷ Co ważne, wielką rolę odgrywała także sama jego nazwa, stosowany alfabet, szczegółowe rozstrzygnięcia ortograficzne itp. (szerzej o politycznym i społecznym tle sporów dotyczących statusu i nazwy języka Chorwatów w XX w. zob. H. Jaroszewicz, *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego*, Wrocław 2006).

⁴⁸ Za: S. Babić, *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb 1990, s. 271. „Često se kaže da je upravo po jeziku čovjek čovjekom. Jezikom izričemo sve svoje misli i osjećaje, jezik nam je prenio znanja i dostignuća naših predaka, u jeziku će nas naslijediti naši potomci. Jezik je najdragocijenija tekovina čovječanstva, ali kako je čovječanstvo u stvarnosti mozaik naroda s vlastitim povijestima i kulturama, tako je i ljudski jezik predstavljen u stvarnosti mozaikom narodnih jezika. Zato je svakome narodu njegov jezik svetinja. I pojedincu je materinski jezik svetinja, on mu je kao pupčana vrpca koja ga povezuje s vlastitim narodom. Možemo reći da je materinski jezik čovjekovu duhu domovina, gdje god čovjek živio, na domaćem tlu ili u tuđini”.

⁴⁹ E. Kale, dz. cyt. za: D. Škiljan, *Govor...dz. cyt.*, s. 233. „Poseban jezik bitno je obilježje posebnosti neke kulture pa onda i nekog naroda. Jezik je ne samo ujediniavajuće priopćajno sredstvo nego je i sredstvo i medij življenja, opstanka, trajanja u posebnosti. U njemu je odraz i on je sabiralište sveg življenja i stvaranja. U njemu se kristalizira slika duhovne, kulturne osobitosti – temelja posebnosti i trajanja u posebnosti”.

Warto w tym miejscu zauważyć, że za takim sposobem umiejscawiania języka w galerii chorwackich atrybutów państwowo-narodowych szedł także pogląd akcentujący tezę, iż istnieje bezpośrednie przełożenie pomiędzy trwaniem określonego języka i trwaniem narodu, którym się nim posługuje. Teza taka nie była rzecz jasna ani nowa, ani też stworzona w Chorwacji – pogląd o ścisłym związku języka i narodu sięgał bowiem swoimi korzeniami do okresu romantyzmu i XVIII-wiecznych teorii Johanna Gottfrieda Herdera, mówiących o istnieniu tzw. *Volksgeist*⁵⁰. Ważne jest jednak to, że choć współczesna nauka i językowa rzeczywistość obaliła pogląd mówiący, że naród – aby mógł funkcjonować – koniecznie musi posiadać własny, odrębny narodowy język (por. *casus* czterojęzycznych Szwajcarów, czy istnienie multinacjonalnych języków: angielskiego, hiszpańskiego, czy niemieckiego), ta archaiczna koncepcja uzależniająca losy narodu od losów języka przyjmowana była niemal powszechnie w chorwackich kręgach naukowych po 1991 r. Wyrażona jeszcze w połowie XIX w. przez czołowego chorwackiego językoznawcę Frana Kurelca opinia „zniszcz narodowi język, a zniszczyłeś i sam naród”⁵¹ niczym bumerang wracała do debaty naukowej na przełomie wieku XX i XXI. Jedną z czołowych chorwackich lingwistek Nataša Bašić w czasopiśmie „*Jezik*” tak parafrazowała wypowiedź Kurelca, pisząc: „Kwestia języka chorwackiego była i jest problemem z kategorii „być albo nie być” dla narodu chorwackiego. Ci, którzy walczyli z językiem [chorwackim], wiedzieli dobrze co robią – zniszczysz język, zniszczysz też i naród”⁵².

Na kluczową rolę języka w istnieniu narodu zwracał też uwagę Wydział Nauk Filologicznych (Razred za filološke znanosti) Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk w jednej ze swojej oficjalnych deklaracji. Dokument ten, zatytułowany *Język chorwacki – odrębny język słowiański (Hrvatski jezik – poseban jezik)*, jasno formułował zarzut, że język stał się serbskim narzędziem służącym eksterminacji chorwackiego narodu: „Serbowie widzieli w języku jeszcze jeden środek, za pomocą którego chcieli zniszczyć wszystkie chorwackie wyróżniki, a także samych Chorwatów jako naród”⁵³.

⁵⁰ Zgodnie z teorią „*Volksgeist*” („Ducha narodu”) każda nacja może się w pełni wyrażać tylko poprzez swój własny, odrębny język. Naród bez swojego języka nie może istnieć. Herder uważał też, że wszyscy ludzie mówiący jednym językiem są członkami jednego narodu, a tam, gdzie sięgają granice języka, tam winny też być wyznaczone granice państwa. Niemiecki filozof zgodnie z duchem romantyzmu podkreślał również, że witalność narodu i jego siła są uzależnione od samego języka – im język czystszy, a więc bliższy żywej, naturalnej, spontanicznej mowie ludu, tym naród jest bardziej zwarty, silny, żywotny (por. P. Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Sremski Karlovci-Novı Sad 2001, s. 330-332).

⁵¹ Za: S. Babić, *Tisučljetni...* dz. cyt., s. 215. „Zatareš li narodu jezik, zatro si i narod”.

⁵² Za: B. Oczkova, *Zagadnienia sporne w językoznawstwie chorwackim i serbskim po rozpadzie języka serbsko-chorwackiego*, w: *Przemiany w świadomości i kulturze duchowej narodów Jugosławii po 1991 roku*, red. J. Kornhauser, Kraków 1999, s. 235. „Pitanje hrvatskog jezika bilo je i jest biti ili ne biti hrvatskog naroda. Oni koji su udarali po jeziku, znali su vrlo dobro što čine: išćupaš li jezik, išćupao si i narod”.

⁵³ *Hrvatski jezik – poseban slavenski jezik*, „*Jezik*”, XLIII, 5, 1996, s. 163. „Srbi (...) videli u jeziku još jedno sredstvo kojim su nastojali uništiti sve hrvatske posebnosti pa i Hrvate kao narod”.

Nietrudno dostrzec, że forsowanie tezy o istnieniu bezpośredniej zależności pomiędzy językiem Chorwatów a losami chorwackiego narodu było dość specyficznym sposobem kształtowania polityki językowej w obrębie domeny witalności. Zwraca uwagę fakt, że podmioty chorwackiej polityki językowej stosowały w tym przypadku strategię „negatywną” witalizacji chorwackiego standardu, polegającą na społecznym popularyzowaniu przekonania, że brak troski o ich mowę skutkować będzie dla samych Chorwatów negatywną, wręcz tragiczną konsekwencją – wynarodowieniem. Implicytnie w strategii tej zawierał się jednak także „pozytywny” wniosek, mówiący że posługiwanie się językiem chorwackim – rzecz jasna w formie zalecanej przez podmioty polityki językowej – stanowić będzie dla przeciętnego Chorwata najlepszą gwarancję zachowania jego własnej, chorwackiej narodowej tożsamości. A bez niej – jak się nietrudno domyślić – trudno byłoby mu być pełnoprawnym i pełnowartościowym obywatelem nowo utworzonego, narodowego (*par excellence*) państwa chorwackiego.

Jak wspomniano wcześniej, chorwackie działania prowadzone w obrębie domeny witalności znajdowały swoją konkretyzację także w posunięciach mających na celu terytorialną ekspansję języka chorwackiego. Mowa tu w głównej mierze o odrzuceniu przez tamtejsze środowiska naukowe i polityczne koncepcji języka bośniackiego, który w zamyśle swoich kodyfikatorów miał pierwotnie stanowić państwowy język wszystkich obywateli Bośni i Hercegowiny – a więc Bośniaków („Boszniaków”, bośniackich Muzułmanów), Serbów oraz Chorwatów. Choć codzienna mowa mieszkańców tego kraju w praktyce stanowiła jednolity, nie dający się narodowościowo rozszcześcić językowy amalgamat – co szło w sukurs idei jednego języka standardowego wszystkich obywateli BiH – strona chorwacka sprzeciwiła się traktowaniu zamieszkujących BiH Chorwatów jako użytkowników języka bośniackiego. Warto w tym miejscu przywołać wypowiedź Dalibora Brozovicia, w której jasno wyrażone zostało chorwackie stanowisko wobec mowy rodaków mieszkających poza macierzystym krajem: „Jeśli Bośniacy pragną tworzyć swój standardowy język, jest to ich prawem, ale nikt nie ma prawa narzucać tego języka bośniacko-hercegowińskim Chorwatom. Język chorwacki już istnieje, jest to standardowy język dla wszystkich Chorwatów i bośniacko-hercegowińska część chorwackiego narodu *za żadną* cenę nie porzuci go dla jakiegoś innego języka”⁵⁴. Co ważne, chorwackiej stronie udało się nawet podnieść rangę języka chorwackiego w BiH do pozycji jednego z trzech, równoprawnych urzędowych języków państwowych (obok serbskiego i bośniackiego).

W ostatnim czasie podobne ekspansywne kroki podjęły chorwackie podmioty polityki językowej wobec Chorwatów zamieszkujących niepodległą Czarnogórę oraz Serbię (Wojwodinę). W oficjalnym dokumencie przyjętym 25 lutego 2005 r.,

⁵⁴ D. Brozović, *Odnos hrvatskoga i bosanskoga odnosno bošnjačkog jezika*, „Jezik”, XLVII, 1, 1999, s. 15. „Ako Bošnjaci žele izgrađivati svoj vlastiti standardni jezik, to je njihovo pravo, ali nitko nema prava nametati taj jezik bosanskohercegovačkim Hrvatima. Hrvatski jezik već postoji, on je standardni jezik za sve Hrvate i bosanskohercegovački dio hrvatskoga naroda ne će ga *ni po koju cenu* napustiti kako bi prihvatio koji drugi jezik”.

przez prezydium Chorwackiej Akademii Nauk i Sztuk dokumencie, zatytułowanym „Oświadczenie o położeniu języka chorwackiego” („Izjava o položaju hrvatskog jezika”) stwierdza się jasno, że „Choć Chorwaci mówią różnymi narzeczami i gwarami, podobnie jak i inne narody, chorwacki język literacki i / lub standardowy jest jednym i jednolitym językiem. Chorwaci w Chorwacji i Chorwaci w Bośni i Hercegowinie – to rzecz jasna dotyczy także Chorwatów z Wojwodiny i Czarnogóry – nie mają innego języka [niż chorwacki]”⁵⁵.

Odrzucenie przez stronę chorwacką idei języka bośniackiego – ponadnarodowego, państwowego standardu mogącego służyć wszystkim mieszkańcom BiH, jak też wliczenie Chorwatów mieszkających w Czarnogórze i Serbii do użytkowników języka chorwackiego bez wątpienia zwiększyło witalność mowy Chorwatów. Wspomniane posunięcia tamtejszych podmiotów polityki językowej sprawiły bowiem, że zasięg języka chorwackiego objął terytorium sąsiednich państw (BiH, Serbię oraz Czarnogórę), a liczba użytkowników chorwackiej mowy nie została pomniejszona o 640 tys. Chorwatów zamieszkujących Bośnię i Hercegowinę, 70 tys. mieszkających w Serbii oraz 6 tys. będących obywatelami Czarnogóry.

Na marginesie można zauważyć, że tragiczne wydarzenia z okresu jugosłowiańskiej wojny domowej z lat 1991–1995, a zwłaszcza przemieszczanie się ludności z – oraz do – nowo powstałych narodowych państw, mimowolnie wpłynęły na językową homogenizację obszaru Chorwacji. Zwiększenie odsetka Chorwatów zamieszkujących obszar Chorwacji z 78,1% w 1991 r. do 90,4% w 2011 r.⁵⁶ – wynikające przede wszystkim z faktu migracji serbskiej mniejszości narodowej zamieszkującej Chorwację do macierzystej Serbii – bez wątpienia wpłynęło na umocnienie pozycji języka chorwackiego w kraju i zwiększyło jego witalność. Rzecz jasna trudno jednak uznawać taką zmianę jako efekt zamierzonego działania podmiotów polityki językowej.

Chorwacka polityka językowa a planowanie językowe

Planowanie statusu

Status języka chorwackiego oraz innych języków używanych na obszarze Chorwacji regulowały zasadniczo cztery akty prawne: Konstytucja Republiki Chorwacji z 22 grudnia 1990 r. (zmodyfikowana w latach 1998 i 2001 r.)⁵⁷, Konstytucyjne rozporządzenie o prawach i swobodach ludzkich oraz o prawach etnicznych i narodowych mniejszości lub wspólnot w Republice Chorwacji⁵⁸ z 1992, Ustawa o używa-

⁵⁵ *Izjava...* dz. cyt. „Iako Hrvati govore različitim narječjima i govorima, kao i drugi narodi, hrvatski je književni i/ili standardni jezik jedan i jedinstven. Hrvati u Hrvatskoj i Hrvati u Bosni i Hercegovini (to naravno vrijedi i za Hrvate u Vojvodini i Crnoj Gori) nemaju drugoga jezika”.

⁵⁶ Dane dotyczące sytuacji demograficznej w Chorwacji za: W. Lubaś, *Polityka...* dz. cyt., s. 328; *Demografija Hrvatske*, 2014, „Wikipedia”, http://sh.wikipedia.org/wiki/Demografija_Hrvatske_Popis_stanovni.C5.A1tva_Hrvatske_1991 (data dostępu: 27.10.2014).

⁵⁷ „Ustav Republike Hrvatske”.

⁵⁸ „Ustavni Zakon o ljudskim pravima i slobodama i o pravima etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina u Republici Hrvatskoj”.

niu języka i alfabetu mniejszości narodowych w Republice Chorwacji⁵⁹ z 11 maja 2000 r., oraz Konstytucyjne rozporządzenie o prawach mniejszości narodowych⁶⁰ z 19 grudnia 2002 r.⁶¹

Chorwacka konstytucja w §12 głosiła: „W Republice Chorwacji w użyciu oficjalnym jest język chorwacki i alfabet łaciński. W poszczególnym lokalnych jednostkach obok języka chorwackiego i alfabetu łacińskiego do użycia oficjalnego można wprowadzić także inne język oraz alfabet cyrylicki lub inny alfabet zgodnie z warunkami określonymi przez ustawę”⁶². Jak widać, cytowany konstytucyjny zapis zapewnił językowi chorwackiemu status uprzywilejowanego, państwowego języka. W kolejnych paragrafach, konstytucja dawała wszystkim obywatelom – niezależnie od ich języka – te same i równe prawa (§14); gwarantowała członkom mniejszości narodowych swobodę używania własnego języka i autonomię kulturalną (§15); zapewniała, że ewentualne ograniczenie swobód obywatelskich – będące konsekwencją wprowadzenia stanu wojennego – nie będą uprzywilejowywać żadnego obywatela ze względu na jego narodowość lub używany przez niego język (§17); dawała gwarancję, że w sytuacji, gdy oskarżony nie będzie znać języka chorwackiego, sąd przedstawi oskarżonemu zarzuty oraz dowody świadczące o winie w rozumianym przez oskarżonego języku, a w dalszym toku procesu zapewni też oskarżonemu tłumacza (§29).

Szczegółowy opis warunków użycia na obszarze Chorwacji w roli języka urzędowego innego języka aniżeli chorwacki oraz prawa językowe mniejszości narodowych i etnicznych regulowano w trzech kolejnych, wymienionych wcześniej rozporządzeniach i ustawach. W Konstytucyjnym rozporządzeniu... z 1992 r. jest mowa o tym, że Republika Chorwacji wspiera rozwój kultur i języków etnicznych i narodowych mniejszości lub wspólnot zamieszkujących Chorwację (§4); zapewnia każdemu członkowi wspomnianych mniejszości nieograniczoną swobodę w publicznym i prywatnym użyciu własnego języka oraz alfabetu (§6); w gminach, gdzie przedstawiciele mniejszości narodowej stanowią relatywną większość, obok języka chorwackiego funkcję urzędowego może pełnić język mniejszości (§7); możliwe jest nadanie przez jednostki samorządowe funkcji języka urzędowego językowi mniejszości także wtedy, gdy uzasadnia to liczba osób należących do danej mniejszości

⁵⁹ „Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj”.

⁶⁰ „Ustavni Zakon o pravima nacionalnih manjina”.

⁶¹ Dokumenty są dostępne pod następującymi adresami internetowymi: *Ustav...* z 1990 – <http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/232289.html> (data dostępu: 27.10.2014), *Ustavni zakon...* z 1992 r. – [http://www.izbori.hr/izbori/ipFiles.nsf/0/73AB880B22E071C5C1257447003B5475/\\$FILE/Ustavni%20zakon%20o%20ljudskim%20pravima%20i%20slobodama%20i%20o%20pravima%20etn.pdf](http://www.izbori.hr/izbori/ipFiles.nsf/0/73AB880B22E071C5C1257447003B5475/$FILE/Ustavni%20zakon%20o%20ljudskim%20pravima%20i%20slobodama%20i%20o%20pravima%20etn.pdf) (data dostępu: 27.10.2014), *Zakon o uporabi...* z 2000 r. – <http://www.propisi.hr/print.php?id=5271> (data dostępu: 27.10.2014), *Ustavni zakon...* z 2002 r. – <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (data dostępu: 27.10.2014).

⁶² „U Republici Hrvatskoj u službenoj je uporabi hrvatski jezik i latinično pismo. U pojedinim lokalnim jedinicama uz hrvatski jezik i latinično pismo u službenju se uporabu može uvesti i drugi jezik te ćirilico ili koje drugo pismo pod uvjetima propisanima zakonom”.

narodowej lub interes mieszkańców danej gminy (§8); nie ogranicza się swobody działalności wydawniczej w języku mniejszości narodowej (§10); przedstawicielom mniejszości narodowych i etnicznych zapewnia się możliwość kształcenia na poziomie edukacji przedszkolnej i szkolnej w języku mniejszości; jeśli pozwala na to liczba uczniów można stworzyć odrębne szkoły z językiem mniejszości jako wykładowym, jeśli zaś liczba uczniów jest zbyt mała, można prowadzić w powszechnych szkołach odrębne lekcje literatury, języka, historii itp. w języku mniejszości i dedykowane dla danej mniejszości (§13). Kolejny akt prawny, Ustawa o używaniu języka i alfabetu... z 2000 r. precyzował implementację nadanych wcześniej mniejszościom praw językowych na obszarze Chorwacji (min. formę pieczęci urzędowych, tablic z nazwami miast i ulic, znaków drogowych).

Wykładnia ostatniego z trzech wymienionych wcześniej dokumentów, czyli obowiązującego w chwili obecnej Konstytucyjnego rozporządzenia... z 2002 r., różni się w znaczący sposób od wykładni poprzednich aktów prawnych. Już we wstępnych paragrafach tego rozporządzenia napotkać można znaczące sformułowanie – „Etniczna i wielonarodowa różnorodność i duch zrozumienia, szacunku i tolerancji pozytywnie wpływa na intensyfikację rozwoju Republiki Chorwacji”⁶³ (§2). Wnikliwa analiza Konstytucyjnego rozporządzenia... jednoznacznie wskazuje na daleko idące rozszerzenie praw językowych posiadanych przez mniejszości narodowe zamieszkujące Chorwację. Nie ulega wątpliwości, że liberalizacja chorwackiego stanowiska była przede wszystkim efektem dostosowywania krajowego prawodawstwa do prawodawstwa Unii Europejskiej, a także innych ratyfikowanych po 1995 r. przez Chorwację międzynarodowych dokumentów prawnych (m.in. do Konwencji Ramowej o Ochronie Mniejszości Narodowych z 1995 r., Europejskiej Karty Języków Regionalnych lub Mniejszościowych z 1998 r.; Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego z 1985 r.)⁶⁴. Warto przywołać najważniejsze zmiany i uzupełnienia dotychczasowego prawodawstwa zawarte w Konstytucyjnym rozporządzeniu... z 2002 r. Na mocy tego dokumentu m.in.: uznaje się, że urzędowa równoprawność języka chorwackiego i języka mniejszości obowiązywać może w obrębie tych gmin, gdzie mniejszość stanowi już nie połowę, ale tylko 30% całości mieszkańców (§12); gwarantuje się mniejszościom narodowym dostęp do środków masowego przekazu i korzystanie w nich ze swojego języka i alfabetu, a swoboda posługiwania się przez mniejszości swoim językiem dotyczyć ma już nie tylko komunikacji prywatnej i publicznej, ale także urzędowej (§7); przedstawicielom mniejszości narodowych daje się prawo, aby ich dane personalne były zapisywane w aktach urzędowych w ich mniejszościowym języku i alfabecie, mogą też oni domagać się wydania dowodu tożsamości w swoim mniejszościowym języku (§9); instytucje szkolne z językiem mniejszości można organizować dla mniejszej ilości uczniów niż jest to wymagane w wypadku szkół z językiem chorwackim; uczelnie wyższe muszą zapewnić orga-

⁶³ „Etnička i multikulturalna raznolikost i duh razumijevanja, uvažavanja i tolerancije doprinose promicanju razvoja Republike Hrvatske.”

⁶⁴ Szczegółowy spis aktów prawnych, które wzięto pod uwagę zestawiając treść *Konstytucyjnego rozporządzenia...* z 2002 r. znajduje się w preambule dokumentu.

nizację programów studiów dla nauczycieli języka mniejszości w języku i alfabecie tychże mniejszości (§11)⁶⁵.

Warto nadmienić, że radykalne zmiany, jakie wprowadzało Konstytucyjne rozporządzenie... z 2002 r. spotkało się w Chorwacji z bardzo nieprzychylnym przyjęciem przez część opinii społecznej. Wprowadzenie w życie Konstytucyjnego rozporządzenia... największy opór wywołało w leżącym na wschodzie Chorwacji Vukovarze, czyli mieście które w czasie wojny domowej zostało niemal doszczętnie zniszczone przez wojska serbskie. Podczas protestów ulicznych z września ubiegłego roku chorwaccy demonstranci rozbijali serbskojęzyczne, cyryliczne tablice wywieszane na budynkach publicznych, zrywali też tablice z nazwami miejscowości zapisanymi po serbsku. Co ważne, na początku listopada 2013 r. rada miejska Vukovaru przyjęła uchwałę o nadanie miastu statusu „miejsca szczególnej czci ofiar wojny ojczyznianej” („mjesto posebnog pijeteta za žrtve domovinskog rata”). Z tym zaś wiązało się „zawieszenie” obowiązywania Konstytucyjnego rozporządzenia... z 2002 r. i uznanie na terenie gminy Vukovar języka chorwackiego jako jedyne- go języka urzędowego, a alfabetu łacińskiego jako jedyne- go urzędowego alfabetu. Gwałtowne protesty społeczne, jak też – sprzeczne z Konstytucyjnym rozporządze- niem... z 2002 r. – postanowienie rady miasta Vukovar spotkało się z krytyką władz w Zagrzebiu i większości chorwackich sił politycznych. W chwili obecnej toczy się postępowanie wyjaśniające w sprawie zgodności z prawem wspomnianej uchwały vukovarskich radnych⁶⁶.

Planowanie korpusu

Po ogłoszeniu przez Chorwację niepodległości w 1991 r. kodyfikacja normy języka przebiegła dość szybko i nie przysporzyła tamtejszym podmiotom polityki językowej większych problemów. Norma nowo powołanego do życia języka standardowego opierała się bowiem przede wszystkim na fundamencie licznych i metodologicznie dobrze opracowanych prac normatywnych, które wydawane przed 1991 r. w Chorwacji opisywały tzw. zachodni (chorwacki) wariant języka serbsko-chorwackiego. W niektórych przypadkach prace normatywne, które ukazały się w niepodległej Chorwacji różniły się od swoich wcześniejszych wydań z okresu jugosłowiańskiego w praktyce jedynie tytułem (termin „hrvatski ili srpski jezik” zamieniano na „hrvatski jezik”⁶⁷).

⁶⁵ Szczegółowy spis chorwackich ustaw regulujących zakres użycia języka chorwackiego i innych języków na terenie Chorwacji wraz z krótkim komentarzem przedstawiają Czerwiński i Lubaś (Czerwiński 2005, 79-91; Lubaś 2009, 335-342).

⁶⁶ Szerzej: Vukovar – Izbacili ćirilicu jer vređa žrtve domovinskog rata, 2013, „Kurir”, 4.11.2013 <http://www.kurir-info.rs/pobedili-ekstremisti-vukovar-bez-cirilice-clanak-1070183> (data dostępu: 27.10.2014); *Protesti protiv ćirilice u Hrvatskoj 2013, 2014*, „Wikipedia” http://sh.wikipedia.org/wiki/Protesti_protiv_%C4%87irilice_u_Hrvatskoj_2013. cite_note-T-portal-5 (data dostępu: 27.10.2014).

⁶⁷ Por. S. Težak, S. Babić, *Gramatika hrvatskog jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb 1992.

Spośród najważniejszych prac gramatycznych, które kodyfikowały po 1991 r. standardowy język chorwacki należy wymienić w pierwszym rzędzie akademicką, jednotomową gramatykę „Hrvatska gramatika” pod redakcją Eugeniji Barić z 1995 r.⁶⁸, liczącą wiele wydań szkolną gramatykę „Gramatika hrvatskog jezika” z 1992 r.⁶⁹, nowatorską gramatykę „Praktična hrvatska gramatika” Dragutina Raguža z 1997 r.⁷⁰ oraz kolejną, obszerną akademicką gramatykę „Gramatika hrvatskog jezika” Josipa Silicia i Iva Pranjkovicia z 2005 r.⁷¹.

Najważniejsze jednojęzyczne chorwackie słowniki, które po 1991 r. kodyfikowały chorwacką normę leksykalną to bez wątpienia „Rječnik hrvatskoga jezika” Vladimira Anicia z 1991 r. (kolejne, poszerzone wydania w 1994, 1998 i 2003 r.) oraz nieco mniejszy „Rječnik hrvatskog jezika” pod red. Jure Šonje z 1996 r. (kolejne, poszerzone wydanie 2002 r.) Wszystkie te dzieła są słownikami jednotomowymi, a najobszerniejsze z nich to czwarte wydanie „Rječnika hrvatskog jezika” Vladimira Anicia z 2003 r., obejmujące nieco ponad 70 tys. haseł.

Po 1991 r. norma ortograficzna języka chorwackiego przez długi czas wyznaczana była dwoma tytułami: słownikiem „Hrvatski pravopis” Stjepana Babicia, Milana Moguša i Božidara Finki z 1994 r.⁷² (kolejne, zmienione wydania w 1995, 1996, 2000, 2002, 2003 i 2004 r.) oraz słownikiem „Pravopis hrvatskoga jezika” Josipa Silicia i Vladimira Anicia z 2001 r.⁷³ Swoistego rodzaju normatywny monopol tych dzieł dopiero w 2007 r. przełamał „Hrvatski pravopis” Ivana Markovicia, Krešimira Mićanovicia i Lady Baduriny, wydany przez Macierz Chorwacką. Niedawno, jesienią 2013 r. Instytut Języka Chorwackiego i Językoznawstwa opublikował ostatni chorwacki słownik ortograficzny – „Hrvatski pravopis” – przygotowany przez grupę autorów pod kierownictwem Željko Jozicia. Celem tej pracy było zintegrowanie dwóch głównych nurtów kodyfikacyjnych wyznaczanych z jednej strony pracami Babicia, Moguša i Finki oraz – z drugiej strony Anicia i Silicia. Warto zauważyć, że wersja elektroniczna tego słownika jest dostępna bezpłatnie na stronach internetowych Instytutu⁷⁴.

Liczne aspekty chorwackich działań prowadzonych po 1991 r. w obrębie planowania korpusu współgrały z działaniami podejmowanymi w zakresie innych domen polityki językowej – głównie autonomii oraz historyczności. Do takich posunięć zaliczyć można część rozstrzygnięć podejmowanych w obrębie normy językowej. Podmioty chorwackiej polityki językowej w pierwszej dekadzie istnienia niepodległej Chorwacji starały się praktycznie w każdej warstwie języka – począwszy od ortografii, poprzez fonetykę, morfologię, składnię, aż po leksykę, podkreślić odrębność od ościennych języków, a także od wspólnej z Serbami formy językowej, którą Chorwaci posługiwali się od przełomu XIX i XX w. Najszybciej i stosunko-

⁶⁸ *Hrvatska gramatika*, red. E. Barić, Zagreb 1995.

⁶⁹ S. Težak, S. Babić, dz. cyt.

⁷⁰ D. Raguž, *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb, 1997.

⁷¹ J. Silić, I. Pranjkovi, *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb 2005.

⁷² S. Babić, M. Moguš, B. Finka, *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1994.

⁷³ J. Silić J., V. Anić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb 2002.

⁷⁴ Adres strony: www.pravopis.hr.

wo prosto można było przeprowadzić reformę ortografii. W nowo kodyfikowanym języku Chorwatów dość długo usilnie dążono do częściowego reaktywowania tych rozwiązań ortograficznych, które były charakterystyczne dla starszej, chorwackiej normy. Mowa o oczywiście o powrocie do pisowni morfologicznej, którą stosowali Chorwaci do końca XIX w., czyli do czasu, kiedy Maretić, Iveković i Broz zastosowali w chorwackim standardzie pisownię fonetyczną, właściwą dla rozwiązań ortograficznych Vuka⁷⁵. Przejawem morfologizacji chorwackiej pisowni były zaprowadzane m.in. w kolejnych wydaniach „Hrvatskoga pravopisa” Babicia, Težaka i Moguša zmiany typu: *otćušnuti* → *odćušnuti* („odegnąć, przegnać zwierzę okrzykiem”), *mlaci* → *mladci* („młodzieńcy”), *natcestar* → *nadcestar* („przełożony osoby odpowiedzialnej za utrzymanie drogi”), *natčovječan* → *nadčovječan* („nadmudrzyk”); *strelica* → *strjelica* („strzałka”), *bici* → *bitci* („bitwie”, Dat. sing.); *domoroca* → *domorodca* („tubyłca”, Gen. sing.); *neću* → *ne ću* („nie chcę”, Praes. 1. sing.), *nećemo* → *ne ćemo* („nie chcemy”, Praes. 1. plur.) itd. Warto zauważyć, że wspomniane reformy ortografii charakterystyczne były dla pierwszego okresu standaryzacji języka chorwackiego – najnowsze chorwackie słowniki ortograficzne, m.in. wspomniany słownik Instytutu Języka Chorwackiego i Językoznawstwa z 2013 r., rezygnują z części wprowadzonych w latach dziewięćdziesiątych reform i przywracają (lub zalecają) dawną pisownię (*neću* → *neću*, *strjelica* → *strelica*). Choć w pierwszych latach istnienia niepodległej Chorwacji pojawiały się propozycje zmiany dotychczasowej podstawy dialektalnej języka chorwackiego – i tym samym radykalnej reformy tamtejszej gramatyki⁷⁶ – ostatecznie doszło w jego obrębie jedynie do niewielkich zmian gramatycznych. Najważniejszą było poszerzenie systemu fonemów języka chorwackiego poprzez wprowadzenie doń nowej samogłoski, dyftongu [ie], który miał zastąpić dawną sekwencję trzech fonemów i+j+e w wyrazach typu *mlijeko* („mleko”), *snijeg* („śnieg”), *rijeka* („rzeka”)⁷⁷. Dyftong ten, którego istnienie odnotowała akademicka „Hrvatska gramatika” z 1995 r.⁷⁸ nie był do tej pory wymieniany w żadnej z gramatyk języka serbsko-chorwackiego, nieznanym był też nowo tworzonej normie języka serbskiego, bośniackiego czy czarnogórskiego. Reformy gramatyczne przeprowadzane w obrębie języka chorwackiego polegały również na ograniczeniu dubletów fonologicznych, słowotwórczych, fleksyjnych oraz składniowych. Z synonimicznych par usuwano formę uznawaną – często zupełnie arbitral-

⁷⁵ Pisownia fonetyczna oddaje fonetyczną strukturę wyrazu i – upraszczając – można ją utożsamić z zapisem, który wiernie odzwierciedla wymowę. Pisownia morfologiczna oddaje zaś strukturę morfemów tworzącym dany wyraz. Polskie wyrazy typu *szybka*, *podpisać* są przykładami pisowni morfologicznej, gdyż wbrew wymowie („szypka”, „potpisać”) oddają strukturę morfemów [szyb-] + [-ka], oraz [pod-] + [-pis(ać)]. Analogiczne (formalnie bądź/i znaczeniowo) serbskie leksemy *šipka* oraz *potpisati* stanowią natomiast egzemplifikację pisowni fonetycznej, oddają bowiem swoją formą rzeczywistą wymowę (strukturę fonetyczną wyrazów), nie zaś ich budowę morfologiczną: [šib-] + [-ka], [pod-] + [-pis(ati)].

⁷⁶ O próbach „ikawizacji” i „fonologizacji” języka Chorwatów szerzej zob. H. Jaroszewicz, *Nowe...*, s. 161-168.

⁷⁷ Mowa o wyrazach, które zawierają kontynuant dawnej prasłowiańskiej samogłoski ĩ (jat).

⁷⁸ *Hrvatska...* dz. cyt.

nie – za mniej właściwą językowi chorwackiemu. Rzecz jasna, usunięta ze standardu jednostka była zazwyczaj wspólna ze standardem serbskim, podczas gdy forma uznana za jedynie poprawną – obca serbszczyźnie. Jako przykład tej specyficznej desynonimizacji gramatycznej można podać ciągi fonologiczne: *gluhać* i *gluvać* → *gluhać* („głuchy”); słowowórcze: *spasilac* i *spasitelj* → *spasilac* („ratownik”, „wybawca”), *telegrafisati* i *telegrafirati* → *telegrafirati* („telegrafować”); składniowe: *volim da čitam* i *volim čitati* → *volim čitati* („lubię czytać”) itd.

Chorwackie planowanie językowe – zwłaszcza to z pierwszych lat niepodległości Chorwacji – obok reformy ortografii dużo uwagi poświęcało też próbie zmiany warstwy leksykalnej języka chorwackiego. Działania realizowane w obrębie leksykonu miały charakter purystyczny – poprzez różnorodnego rodzaju poradniki językowe, słowniki ogólne, czasopisma popularnonaukowe, wspominane już wczesnej słowniki różnic serbsko-chorwackich, reprintsy dzieł leksykograficznych wydawanych w NDH⁷⁹, ale także poprzez administracyjne rozporządzenia i dekrety⁸⁰ starano się oczyścić język chorwacki z elementów „niechorwackich”. Do elementów tych zaliczano przede wszystkim formy uznawane za „serbizmy”, a więc leksemy traktowane jako pozostałość po niechcianym wpływie języka serbskiego na mowę Chorwatów. Rzecz jasna ich miejsce zająć miały wyrazy czysto chorwackie⁸¹. Pomimo dość intensywnie prowadzonej akcji propagandowej (także za pośrednictwem używania przez państwowe media „oczyszczonego” języka chorwackiego) w praktyce nie udało się przeforsować większych zmian chorwackiego leksykonu. Przeciętni użytkownicy języka z dużą rezerwą odnosili się do próby radykalnej zmiany słownictwa, którym się posługiwali od dekad⁸². W Chorwacji udało się dokonać odczuwalnej zmiany tylko tych warstw leksyki, które łączyły się ze sferami życia społecznego, w obrębie których można było bezpośrednio wyegzekwować pożądane zachowania językowe. Reformom uległa więc głównie terminologia wojskowa, administracyjna i prawna. Można też było dostrzec częściową zmianę języka publicystyki – a więc stylu językowego spotykanego w prasie, telewizji, czy radiu. W praktyce puryfikacja języka polegała na desynonimizacji par dubletów funkcjonujących w chorwackim

⁷⁹ NDH to skrót od *Nezavisna Država Hrvatska* (*Niezależne Państwo Chorwackie*). Mowa o mario-netkowym, faszystowskim państwie chorwackim, które funkcjonowało na obszarze części obecnej Chorwacji, Bośni i Hercegowiny oraz Serbii w latach 1941–1945.

⁸⁰ Zob. M. Czerwiński, dz. cyt., s. 86–87.

⁸¹ W rzeczywistości mianem „serbizmów” określano głównie internacjonalizmy, rzadziej orientalizmy i rusycyzmy, a wyjątkowo formy o czysto serbskiej proveniencji. Za leksemy „czyste” chorwackie uznawano natomiast archaiczną, XIX-wieczną leksykę chorwacką (bardzo często kompletnie nieznaną współczesnym Chorwatom), względnie tworzone ad hoc neologizmy.

⁸² O stosunku większości społeczeństwa chorwackiego do intensywnych prób lansowania neologizmów dobrze świadczą losy słowa „zrakomlat” („powietrzomłócarz”, „powietrzobijacz”). Forma tą w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych próbowano zastąpić wyraz „helikopter”, uznawany za jednostkę niepożądaną w języku. Ostatecznie neologizm „zrakomlat” wszedł do leksykonu Chorwatów, ale nie dość, że nie zastąpił formy „helikopter” to jeszcze zyskał specyficzną, ludyczną formę znaczeniową. Hasło „zrakomlat” odnaleźć można bowiem w „Rječniku hrvatskog jezika” Vladimira Anicia, gdzie definiowane jest jako „ten, kto zajmuje się wymyślaniem różnych, byle jakich słów i neologizmów” („onaj koji se bavi time da izmišlja kojekakve riječi i neologizme”)!

uzusie (rzecz jasna, usuwano formę traktowaną jako „serbizm”), bądź też na bezpośredniej wymianie niepożądanego wyrazu na jego zalecany, „czysto” chorwacki odpowiednik. Jako przykład można podać szeregi typu: *oficir / časnik* → *časnik* („oficer”), *dobrovoljac* → *dragovoljac* („ochotnik”), *zakletva* → *prisega* („przysięga”), *komisija / povjerenstvo* → *povjerenstvo* („komisja”), *pasoš* → *putovnica* („paszport”), *državni organ* → *državno tijelo* („organ państwowy”), *budžet* → *proračun* („budżet”), *saopćiti* → *priopćiti* („poinformować”) itd.

*

Chorwacka polityka językowa na przełomie dziejów przyjmowała różną postać. Od pierwszej połowy XIX w., czyli od okresu, gdy rozpoczęły się działania świadomie mające na celu wykształcenie jednego standardu językowego dla Chorwatów, chorwacka polityka językowa cechowała się jednak wyraźnymi tendencjami integracyjnymi. Zauważalne były one nie tylko w wewnątrzchorwackiej rzeczywistości komunikacyjnej, konkretyzując się poprzez liczne próby przewyciężenia literacko-językowego rozdrobnienia poszczególnych ziem chorwackich. Element integracyjny w tamtejszej polityce językowej zdecydowanie bardziej dostrzegalny był w aktywnej współpracy, jaką prowadzili Chorwaci wspólnie z Serbami nad ideą jednego języka standardowego, któremu tradycja lingwistyczna nadała nazwę „języka serbsko-chorwackiego”. Dobitym przejawem wspomnianej, dwustronnej woli porozumienia były dwie znane serbsko-chorwackie umowy językowe – wiedeńska z 1850 r. i nowosadzka z 1954 r. Pomijając krótkotrwały okres II wojny światowej, idee integracyjno-językowe cieszyły się w Chorwacji szerokim poparciem, w głównej mierze dlatego, że chorwackie elity polityczne widziały w tej wspólnotocie korzyści płynące dla chorwackiej kultury, jak też dla samego chorwackiego etnosu. Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie lat 60. ubiegłego wieku, gdy nad ideami integracyjnymi i ponadnarodowymi zaczęły górę brać w poszczególnych jugosłowiańskich republikach – zwłaszcza Słowenii i Chorwacji – idee narodowego partykularyzmu i separatyzmu. Strona chorwacka w sposób świadomy zmieniła dotychczasowy wektor swojej polityki językowej między 1967 i 1974 r., kiedy to: najważniejsze chorwackie instytucje naukowe i kulturalne opublikowały programową dla swojej dalszej polityki językowej *Deklarację o nazwie i położeniu chorwackiego języka literackiego* (*Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*); oficjalnie zerwano dotychczas obowiązującą umowę językową z Serbami i Czarnogórcami (nowosadzka); przerwano prace nad wspólnymi serbsko-chorwackimi projektami naukowymi (m.in. sześciotomowym słownikiem języka serbsko-chorwackiego Macierzy Chorwackiej i Macierzy Serbskiej) i ostatecznie przeforsowano wpisanie do konstytucji jugosłowiańskiej Socjalistycznej Republiki Chorwacji z 1974 r. zapisu mówiącego, że na obszarze Chorwacji językiem urzędowym jest „chorwacki język literacki” („hrvatski književni jezik”), nie zaś jak do tej pory: „język chorwacki czyli serbski” („hrvatski ili srpski jezik”). Posunięcia te stanowiły punkt zwrotny w dotychczasowej chorwackiej polityce językowej, która odrzuciła idee wspólnotowe (serbsko-chorwackie) na rzecz koncepcji budowania odrębnego, narodowego języka. Strona chorwacka od

początku lat siedemdziesiątych przyjęła w Jugosławii postawę językowo-kulturowego izolacjonizmu, koncentrując się na dalszej standaryzacji – elaboracji i kultywacji – już tylko własnego, narodowego komponentu języka serbsko-chorwackiego.

Do czasu proklamowania niepodległości Chorwacji w 1991 r. jugosłowiańskie realia polityczne uniemożliwiały w pełni swobodne realizowanie Zagrzebiowi tak obranego modelu polityki językowej – sytuacja zmieniła się, rzecz jasna, w nowej sytuacji geopolitycznej, która zaistniała po rozpoczęciu procesu rozpadu jugosłowiańskiej państwowości. Od tego czasu strona chorwacka mogła bez przeszkód forsować tezę o diachronicznej i synchronicznej odrębności własnego języka, traktować go jako niezbywalny składnik chorwackiego skarbcza narodowych symboli, przedstawiać jako odwieczną własność chorwackiej nacji – własność z nikim nigdy niedzieloną i z nikim niewspółtworzoną. Warto zauważyć, że w pierwszych latach istnienia niepodległego państwa chorwackiego, prowadzona tam polityka językowa nosiła wiele cech właściwych językowemu nacjonalizmowi – język i relacje językowe wykorzystywano przede wszystkim jako oręż w realizacji określonych, partykularnych celów politycznych – najczęściej jako serbsko-chorwacką linię demarkacyjną, dowód kulturowej wyższości nad Serbami, element integrujący społeczeństwo w burzliwym czasie wojny domowej i konstytuowania się nowej, chorwackiej państwowości. Aby zrealizować te cele, nie zawahano się zakłócić komunikacyjnej funkcji języka, a więc podstawowej funkcji każdego kodu językowego (*vide*, chorwackie reformy ortografii, oczyszczanie języka z „serbizmów” itd.). Z drugiej strony, nietrudno jednak dostrzec, że począwszy od drugiej dekady istnienia niepodległej Chorwacji, gdy zagrzebskie władze poważnie podjęły starania o akcesję Chorwacji do Unii Europejskiej, chorwacka polityka językowa stopniowo zaczęła zmieniać swoje oblicze. Choć więc w dalszym ciągu konsekwentnie forsowano pogląd o odrębności języka chorwackiego i odrzucano możliwość postrzegania go jako elementu składowego większej całości standardowo-językowej (serbsko-chorwacko-bośniacko-czarnogórskiej), tamtejsze podmioty polityki językowej postrzegały już język głównie w kategoriach narzędzia narodowej komunikacji, nie zaś środka służącego podkreśleniu chorwackiej samodzielności państwowej i odrębności narodowej.

Wdrożone w życie po 2000 r. liczne przepisy prawno-językowe bez wątpienia pozwalają uznać chorwacką politykę językową za liberalną i nieodbiegającą od standardów respektowanych w większości krajów należących już do Unii Europejskiej. Trzeba jedynie liczyć, aby praktyczna realizacja narzuconych sobie zobowiązań przez stronę chorwacką – także tych wynikających z członkostwa w UE – przebiegała bez większych problemów. Demokratyczna i stabilna politycznie Chorwacja, prowadząca otwartą i liberalną politykę językową może stać się w XXI w. jednym z najważniejszych czynników stabilizacyjnym na obszarze dawnej Jugosławii.

KATARZYNA TACZYŃSKA
PRACOWNIA BADAŃ NAD PAMIĘCIĄ ZBIOROWĄ
W POSTKOMUNISTYCZNEJ EUROPIE
UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

Goli otok – obraz obozu w chorwackich dokumentach filmowych

Abstrakt: *Podstawowym celem pracy jest pokazanie, że przestrzeń dokumentów filmowych jest znaczącym obszarem refleksji dotyczącej Golego otoku oraz zaprezentowanie, jak przeszłość Golego otoku jest w filmach pamiętana i przekazywana. Swoją analizę skoncentruję na próbie odkrycia sposobów funkcjonowania pamięci w trzech dokumentach – produkcji chorwackiej (Goli otok – jedno svjedočenje Bogdana Žižića z 1994 r., Goli otok Darka Bavoljaka z 2012 r.) i austriackiej (Strahota Reinharda Grabhera i Franza Schwaighofera z 2009 r.).*

Słowa kluczowe: *obóz Goli otok, dokument filmowy, pamięć*

Abstract: GOLI OTOK – THE IMAGE OF A PRISON CAMP IN DOCUMENTARY FILMS

The primary objective of my paper is to show that documentaries about Goli Otok constitute a significant contemporary reflection and to present how the history of Goli Otok is remembered and shown in film. I would like to pay special attention to attempts to discover how this memory is narrated in three documentary films – produced in Croatia (Bogdan Žižić's Goli otok – jedno svjedočenje from 1994, Darko Bavoljak's Goli Otok from 2012) and in Austria (Reinhard Grabher and Franz Schwaighofer's Strahota from 2009).

Keywords: *Goli otok Prison Camp, documentary film, memory*

Wprowadzenie

Choć Danilo Kiš dostrzegał fakt długoletniej tabuizacji kwestii obozów dla kominformowców w dyskursie humanistycznym¹, a systemy totalitarne, obozy i łagry zajmowały ważne miejsce w refleksji jego pism, to jednak dopiero wizyta w Izraelu w 1985 r. sprawiła, że autor postanowił dołączyć swój głos do dyskusji dotyczącej obozu Goli

¹ D. Kiš, *Świat według Kusturicy*, w: tegoż, *Homo poeticus, mimo wszystko. Eseje*, tłum. D. Cirlić-Strazyńska, Warszawa 1998, s. 88–89. Esej po raz pierwszy został opublikowany w „Le Monde” 15 października 1985 r.

otok². Powodów do zmiany stanowiska dostarczyło Kišowi spotkanie, które miało miejsce w Izraelu. Tam bowiem pisarz poznał Ženi Lebl, urodzoną w Serbii Żydówkę, która w 1954 r. wyemigrowała do Izraela i tam rozpoczęła swoje badania nad historią Żydów zamieszkujących teren byłej Jugosławii. W czasie rozmowy Kiš przypadkowo dowiedział się, że kobieta była więźniarką obozu Goli otok. Ta informacja wywarła na nim ogromne wrażenie, gdyż dotychczas w dyskusji o jugosłowiańskich obozach całkowita uwaga była skupiona na więźniach. Okazało się, że w Izraelu mieszka więcej kobiet – ofiar jugosłowiańskich obozów reedukacyjnych. Kobietom bardzo zależało na tym, aby to właśnie Kiš wysłuchał ich opowieści i przekazał światu³. Miały one świadomość, że wsparcie czołowego jugosłowiańskiego intelektualisty ma niebagatelne znaczenie dla zainteresowania głosem kobiet opinii publicznej. Kiš postanowił dołączyć do dyskusji na temat problematyki obozowej.

Cztery lata później, już śmiertelnie chory, wrócił do Izraela i nakręcił serię dokumentalną *Goli život*, której bohaterkami są dwie były więźniarki obozów reedukacyjnych: Ženi Lebl i Eva Panić-Nahir. Dokument jest ostatnim dziełem artystycznym pisarza, którego jednak nie zdołał on dokończyć. Los pokrzyżował pierwotne plany i Kiš z powodu nasilającej się choroby zmarł. Ostateczny kształt dokumentowi nadał współautor filmu – Aleksandar Mandić, który wzbogacił serię o materiał faktograficzny w postaci zdjęć z obozów. *Goli život*, seria wyprodukowana przez serbskie studio filmowe Avala, składa się z czterech około pięćdziesięciminutowych części, z których każda powstała w Izraelu między 6 a 13 marca 1989 r.⁴ Film w podobnym czasie, wiosną 1990 r., został wyemitowany we wszystkich republikach byłej Jugosławii⁵.

Goli život to dokument ważny dla publicznej debaty o obozach z dwóch powodów. To w nim po raz pierwszy skupiono uwagę na fakcie, iż wśród więźniów obozu Goli otok były również kobiety. Przed wyświetleniem dokumentu taka informacja była już odnotowywana na marginesie opracowań historycznych⁶, ale w refleksji humanistycznej w zasadzie wcale nie poświęcano jej uwagi. Kobiety publicznie nie dzieliły się swoimi doświadczeniami, dyskusja społeczna była zdominowana przez relacje mężczyzn. Film stanowił więc przede wszystkim potwierdzenie, że również kobiety były więźniarkami obozów dla kominformowców, oraz domagał się uwzględnienia ich głosu w rozważaniach dotyczących obozu Goli otok. Współpraca

² W całym tekście zachowuję oryginalny zapis nazwy obozu, choć należy pamiętać, że w polskiej literaturze przedmiotu funkcjonuje również jej polskie tłumaczenie – Naga Wyspa, zob. np. B. Jezernik, *Naga Wyspa. Gułag Tity*, tłum. J. Pomorska, J. Sławińska, Wołowiec 2013. Zob. też K. Taczyńska, *Problemy z jugosłowiańską pamięcią* [Božidar Jezernik, *Naga Wyspa. Gułag Tity*], „Znak” 2013, nr 698–699.

³ D. Beganović, *Jugoslovenska varijanta staljinizma: Goli otok*, posłowie do książki tegoż, *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*, Zagreb–Sarajevo 2007, s. 8. Korzystałam z maszynopisu dzięki uprzejmości Aleksandra Mandicia. Wszystkie tłumaczenia w artykule, o ile nie podają inaczej, są mojego autorstwa – K.T.

⁴ D. Kiš, A. Mandić, *Goli život (III epizoda TV serije, 1989)*, w: *Danilo Kiš (1935–2005). Između poetike i politike*, red. M. Miočinović, Beograd 2011, s. 141; D. Beganović, dz. cyt., s. 285–286.

⁵ *Politika: drugi dan okruglog stola pisaca*, w: *Danilo Kiš (1935–2005)*..., s. 139.

⁶ Zob. O. Gruenwald, *Yugoslav Camp Literature: Rediscovering the Ghost of Nation's Past-Present-Future*, „Slavic Review” 1987, nr 3/4, t. 46, s. 519.

z Kišem zmobilizowała także Lebl do wydania książkowego swoich wspomnień – *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine* w 1990 r.⁷ W związku z tym Lebl stała się pierwszą kobietą, która jawnie przemówiła w imieniu żeńskich ofiar reżimu.

Koniec lat osiemdziesiątych i początek lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przyniosły wiele momentów przełomowych w całościowym dyskursie na temat doświadczeń obozowych. Jednak kolejna dekada spowolniła rozwój społecznej dyskusji, czego bezpośrednią przyczyną był wybuch wojny domowej w Jugosławii. Nieaktualny z tamtejszej perspektywy temat obozów przestał odgrywać istotne znaczenie w przestrzeni humanistycznych rozważań. Problem braku zintensyfikowanych rozważań na temat obozu Goli otok na gruncie literatury pogłębił ponadto stawiany przez krytyków zarzut o dezaktualizację problematyki obozowej⁸. Jednak konflikt wojenny i krytyczne słowa nie zatrzymały procesu publikacji opracowań historycznych oraz przede wszystkim kolejnych tekstów na temat życia byłych więźniów i więźniarek. Goli otok z jednej strony uznawany jest za symbol komunistycznej władzy w Jugosławii, z drugiej zaś, szczególnie na poziomie kultury, to wspólne doświadczenie historii funkcjonuje za pomocą różnych wyobrażeń. Podstawowym celem niniejszego artykułu jest pokazanie, że w Chorwacji w ostatnim dwudziestolecu dokumenty filmowe stanowią znaczącą przestrzeń refleksji dotyczącej obozu Goli otok oraz zaprezentowanie, jak to doświadczenie historii jest na tym obszarze pamiętane i przekazywane.

Goli otok w narracji jugosłowiańskiej. Początki dyskursu

Spór pomiędzy Jugosławią a Związkiem Radzieckim w historii powojennej Jugosławii jest uznawany za jedno z najważniejszych i najbardziej zdumiewających międzynarodowych wydarzeń tamtego okresu⁹. Jest to najczęściej poruszany temat z zakresu powojennej historii Jugosławii – zarówno w obrębie literatury specjalistycznej, jak i publicystyki oraz tekstów wspomnieniowych¹⁰. To wówczas, w wyniku rezolucji z 28 czerwca¹¹ 1948 r., Jugosławia została usunięta z Kominformu, a w dalszej kolejności państwa komunistyczne zerwały z nią układy wojskowe i gospodarcze. Ocalenie dla Jugosławii w tej skomplikowanej sytuacji polityczno-ekonomicznej nadeszło ze strony państw zachodnich, które wsparły ją finansowo za pomocą wielomilionowych pożyczek. Jed-

⁷ Ž. Lebl, *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.

⁸ Zob. A. Jerkov, *Literatura nie znosi wyrachowania*, tłum. A. Kijewska, „Tygiel Kultury” 2003, nr 7–9, s. 24.

⁹ M.P. Deszczyński, *Wykluczenie Komunistycznej Partii Jugosławii z Biura Informacyjnego Partii Komunistycznej i Robotniczej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1993, t. 28, s. 109; A. Kadić, *The Stalin–Tito Conflict as Reflected in Literature*, „Slavic Review” 1978, Vol. 37, No. 1, s. 91.

¹⁰ Zob. np.: Č. Štrbac, *Svedočanstva o 1948. Fragmenti za istoriju*, Beograd 1989; N. Miličević, *Hladni rat u naučnoj istoriografskoj periodici*, w: *Velike sile i male države u hladnom ratu 1945–1955. Slučaj Jugoslavije*, red. Lj. Dimić, Beograd 2005, s. 373–380; *At The Brink Of War and Peace: The Tito–Stalin Split in a Historic Perspective*, red. W.S. Vucinich, New York 1982; R. Radonjić, *Sukob KPJ s Kominformom i društveni razvoj Jugoslavije (1948–1950)*, Zagreb 1979; J. Pirjevec, *Tito, Stalin in Zahod*, Ljubljana 1987; I. Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990; *Yugoslavia and The Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey*, red. S. Clissold, London–New York–Toronto 1975.

¹¹ O nieprzypadkowości wyboru na ogłoszenie rezolucji tej daty dziennej, ważnej dla serbskiej tradycji kulturowej i historycznej, nawiązującej do Vidovdana (Dnia Świętego Wita) zob. I. Banac, dz. cyt., s. 126.

ną z najtrudniejszych do przewyciężenia konsekwencji konfliktu pomiędzy władzami Jugosławii i ZSRR w 1948 r. był wewnętrzny spór między kominformowcami (informbirovci), popierającymi stanowisko Kremla a Komunistyczną Partią Jugosławii z Titą na czele. Postawa opozycji antytitowskiej opierała się na przekonaniu, że odstępstwo od kierunku wyznaczonego przez ZSRR jest błędem, ponieważ tylko wierność Moskwie i współpraca z nią umożliwi realizację ideologicznych założeń komunizmu. Rodzący się ruch opozycyjny został uznany przez Titę za kontrrewolucję, a frondujący adwersarze określani jako „główni nieprzyjaciele, daleko niebezpieczniejsi niż antykomuniści”¹². Reakcja organów rządzących była szybka i stanowcza, usiłowano zatrzymać w załączku możliwość ukonstytuowania się zintegrowanej, jednorodnej, potężnej grupy o wspólnych aspiracjach politycznych. Ogrom aresztowań, przepelnione więzienia oraz przymus rozprawienia się z opozycją wymusiły na sprawujących władzę znalezienie nowego, specjalnego miejsca, gdzie można by umieścić zatrzymanych. W ten sposób zrodziła się idea stworzenia ośrodka poprawczego, w którym aresztowani zostaliby poddani re-educacji, pozwalającej im zrewidować swoje poglądy. Jeden z nich został utworzony na położonej na terenie Chorwacji wyspie – Goli otok¹³. Wkrótce jednak instytucje poprawcze stały się *de facto* obozami pracy, w których byli zamykani nie tylko autentyczni reprezentanci opozycji wobec działalności państwa, ale też jej zaledwie domniemani czy potencjalni przeciwnicy. Co więcej, realia panujące w tych ośrodkach we wspomnieniach byłych więźniów, publikowanych wiele lat po opuszczeniu przez nich obozów, były porównywane do rzeczywistości panującej w radzieckim gułagu i nazistowskich obozach koncentracyjnych¹⁴. Sytuacja polityczna wpłynęła więc bezpośrednio na to, że kwestie obozowe w dyskursie publicznym długo funkcjonowały jako temat tabu i nie były podejmowane w żadnej z byłych republik jugosłowiańskich.

Tematyka obozowa była owiana zasłoną milczenia właściwie do lat 80. minionego wieku. Nie oznacza to jednak, że do tego czasu nie podejmowano prób zmiany istniejącego stanu rzeczy. Pierwsze zauważalne kroki dążące do ujawnienia zagłuszanych kwestii, pojawiły się w okresie pomiędzy 1960 a 1970 r., czyli w czasie ważnych społeczno-politycznych przemian w Jugosławii. Twórcom kultury i sztuki udało się wówczas włączyć w obszar podejmowanych wątków również zagadnienia związane z tkwiącą na marginesie problematyką obozów. Wspomnieć w tym miejscu należy przede wszystkim o powieści *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihailovicia z 1968 r.¹⁵ (oraz jej adaptacji teatralnej z 1969 r. wydanej w czasopiśmie „Letopis Matice srpske”), która w historii literatury najczęściej jest określana jako pierwsze i znaczące dla roz-

¹² „Glavni neprijatelji, daleko opasniji od antikomunista”, *tamže*, s. 230.

¹³ Należy pamiętać, że w całej Jugosławii istniało wiele obozów i więzień, w których osadzano za działalność prokominformowską. Goli otok jako największy i najbardziej znany obóz uznaje się za symbol wszystkich ośrodków, w których zamykano więźniów. O historii obozu zob. np. I. Kosić, *Goli otok. Najveći Titov konclogor*, Zagreb 2009; D. Marković, *Josip Broz i Goli otok*, Beograd 1990.

¹⁴ Zob. np.: *Ženski logor na Golom otoku. Ispovesti kažnjenica i islednice*, red. D. Simić, B. Trifunović, Beograd 1990, s. 35; B. Jezernik, *Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale*, Ljubljana 1994, s. 154; С. Денић, Књижевност и логори. *Larus argentatus – вечни лет Вере Ценић*, w: *tejže*, Опште и лично. Огледи о књижевности, Beograd 2005, s. 62.

¹⁵ D. Mihailović, *Kad su cvetale tikve*, Novi Sad 1968.

woju dyskursu obozowego dzieło, oraz o zapomnianej i niedocenionej powieści Čedo Vukovicia *Razvođe* również z 1968 r.¹⁶ W obu wymienionych tekstach obóz Goli otok nie stanowi dominanty tematycznej, co więcej, sama nazwa wyspy nie pada w nich ani razu. Jednak aluzje do kamiennego obozu okazały się jasne i czytelne zarówno dla odbiorców, jak dla rządzących. Wobec autora powieści *Razvođe*, która nigdy nie funkcjonowała w szerszym obiegu literackim i pozostała w zasadzie niezauważona, nie wyciągnięto żadnych specjalnych konsekwencji. Natomiast Mihailović, którego powieść stanowi symptomatyczną reprezentację dla nurtu tzw. prozy rzeczywistościowej i już wtedy stała się popularna wśród czytelników, musiał zmierzyć się licznymi atakami ze strony krytyków i władz państwa.

Moment zwrotny w publicznej dyskusji na temat obozu Goli otok nastąpił jednak dopiero po roku 1980, czyli po śmierci Josipa Broza Tity. Ówczesna Jugosławia z jednej strony stała się terenem politycznej i społecznej destabilizacji, z drugiej zaś kryzys umożliwił podjęcie na poziomie powszechnej debaty refleksji między innymi nad problemem walki z tzw. wrogiem wewnętrznym po rezolucji w 1948 r. Badacze zajmujący się problematyką obozu Goli otok to właśnie opisywany okres, czyli lata osiemdziesiąte, nazywają wprost czasem prawdziwej powodzi (Jasna Dragović-Soso)¹⁷ czy też eksplozji (Oskar Gruenwald)¹⁸ zarówno obozowych tekstów krytycznych, jak i literackich oraz realizacji teatralnych i filmowych¹⁹. Za pierwszy tekst literacki, który *explicite* wprowadza wątki związane z obozem Goli otok, uważa się powieść Branko Hofmana *Noć do jutra* wydaną w 1981 r.²⁰ Warto dodać, że liczne książki, które zostały opublikowane w latach osiemdziesiątych, w rzeczywistości powstały na długo przed tym czasem. Ze względu na nasilone restrykcje wobec różnorodnych działań kulturalnych, jakie miały miejsce od lat siedemdziesiątych, teksty te, zważywszy na treść, często bez oficjalnego zakazu były po prostu wycofywane z drukarni. Powieść Hofmana po raz pierwszy została złożona do druku już w 1975 r., ponownie w 1979 r., ale i wtedy publikacja nie doszła do skutku²¹. Podobny los spotkał również m.in. powieść Antonije Isakovicia *Tren 2*, powieść *Pismo/Glava* Slobodana Selenicia, powieść Vitomila Zupana *Levitana*. Z kolei pierwszy dziennik przedstawiający obozowe doświadczenia *Goli Otok – The Island of Death: A Diary in Letters* autorstwa Venko Markovskiego, byłego więźnia obozu Goli otok, został opublikowany dopiero w 1984 r. w języku angielskim w Stanach Zjednoczonych.

¹⁶ Ч. Вуковић, Развође, Београд 1968.

¹⁷ J. Dragović-Soso, *Spasioci nacije*. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004, s. 128.

¹⁸ O. Gruenwald, dz. cyt., s. 519.

¹⁹ Najśłynniejszy z fabularnych obrazów filmowych na temat obozu *Otac na službenom putu* (Ojciec w podróży służbowej) Emira Kusturicy otrzymał w 1985 r. Złotą Palmę w Cannes. W listopadzie 1983 r. na deskach teatru w Belgradzie (Studentski kulturni centar) została wystawiona sztuka przygotowana na motywach powieści *Tren 2* Isakovicia. Rok później wystawiono również zakazaną w 1969 r. sztukę Mihailovica *Kiedy kwitną tykwy*.

²⁰ O. Gruenwald, dz. cyt., s. 519; R. Gorup, *Representations of Trauma in Narratives of Goli Otok*, „Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies” 2007, No. 21 (2), s. 153.

²¹ A. Gabrič, *Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcijo 1980–1987*, „Zgodovinski Časopis” 2002, nr 1–2, s. 208.

W czasie społecznej debaty na temat obozów, która narodziła się w Jugosławii w latach osiemdziesiątych, wykształciły się dwa główne stanowiska. Z jednej strony istniała grupa byłych więźniów, którzy domagali się, aby ich głos i relacje stały się pełnoprawnymi świadectwami epoki. Z ich słów wybrzmiewa zrozumienie dla trudnych decyzji, które musiał podejmować Tito, ale jednocześnie niezgoda na sposób realizacji tej polityki. Z drugiej zaś strony wśród przedstawicieli władzy rozwinął się silny nurt, w którym nacisk położono na konieczność usunięcia tzw. piątej kolumny, co było obowiązkiem władzy. W opinii rządzących poświęcenie określonych osób dla dobra państwa było w tamtym momencie nie do uniknięcia. Często jako reprezentacja takiego podejścia cytowane są w opracowaniach słowa Ante Raštegoraca, byłego śledczego i strażnika obozowego²². Jego oświadczenie z 15 października 1982 r. zostało po raz pierwszy zamieszczone w opracowaniu Vladimira Dedijera *Novi prilozii za biograiju Josipa Broza Tita* z 1981 r. Raštegorac wypowiedział w nim swoje słynne, wielokrotnie później przytaczane przez prasę i badaczy zdanie o tym, że gdyby nie podjęto odpowiednich kroków, sama Jugosławia stałaby się miejscem wyklętym i odizolowanym: „[...] gdyby nie było Golego otoku, cała Jugosławia stałaby się Golim otokiem”²³.

Kolejnym etapem w procesie kształtowania się dyskusji o obozie Goli otok, już po zakończeniu wojny w latach dziewięćdziesiątych, na początku nowego wieku, były przede wszystkim: próba nowego odczytania treści dotyczących pamięci o obozach oraz kwestia ustalenia granic i zdefiniowania relacji łączących państwa powstałe po rozpadzie Jugosławii ze wspólnym dziedzictwem. Poczucie niedokończenia i otwartości problematyki obozowej w jej bezpośrednich uczestnikach, ale także wśród ich rodzin, jak również w badaczach tego tematu, tkwi ciągle głęboko i jest wyraźnie eksponowane w najnowszych publikacjach. Radosav Zeković, autor zbioru opowiadań *Đavolje vrijeme*, wydanego w 2000 r., przedstawiającego życie więźniów w obozie Goli otok, jak również trudności wyniszczające ich po opuszczeniu obozu, poprzedził swój tom następującymi słowami: „Książka pojawia się w czasie, gdy z nadmiaru nowego zła, zainteresowanie treścią takiej literatury, a tym samym i cierpieniem doznawanym w obozach Broza, zmniejszyło się. Nie zdążyliśmy, lub lepiej powiedzieć – nie chcieliśmy skończyć procesu oczyszczenia i wyrażenia żalu. Wszystko unosi się w powietrzu, nie doszło nawet do ziemi”²⁴.

²² Radosav Zeković, były więzień obozu Goli otok, w swoich wspomnieniach *Ђаволје врејеме* jeden rozdział poświęca właśnie Raštegoracowi. Nazywa go jednym z najsurowszych śledczych, opisuje jego zarozumiałość i wywyższanie się oraz bestialskie zachowanie wobec więźniów. Zob. *tegož, Ђаволје врејеме. Живот са Голим отоком*, Beograd 2000, s. 116–119.

²³ „[...] da nije bilo Golog otoka, cela Jugoslavija bi bila Goli otok”, cyt. za: D. Marković, *Istina o Golom otoku*, Beograd 1987, s. 214. Zob. też M.J. Zacharias, *Komunizam. Federacija. Nacionalizmy. Sistem vlady w Jugoslawii 1943–1991. Powstanie. Przekształcenia. Rozkład*, Warszawa 2004, s. 119, przypis 60.

²⁴ „Књига се појављује у врејеме, кад се због изобила новог зла, интересовање за садржај овакве литературе, а тиме и за страдање у Брозовим логорима, смањило. Нијесмо стигли, или боље рећи, нијесмо хтели да извршимо прочишћење и покајање. Све је остало у ваздуху да лебди, до приземља није дошло”, Р. Зековић, dz. cyt., s. 7.

To twierdzenie dziesięć lat później podtrzymała również chorwacka badaczka Renata Jambrešić-Kirin, która w 2010 r. z rozgoryczeniem pisała, iż: „Ten krótki epizod represyjnej destalinizacji [...] nigdy nie doczekał się karno-prawnego epilogu, a jego ofiary – politycznej rehabilitacji”²⁵. Ciągłe bowiem proces reinterpretacji przeszłości nie został zakończony, a doświadczenia historyczne nie uległy stosownej stygmatyzacji. Dlatego współcześnie wspomnienia byłych więźniów i więźniarek zaczęły stanowić podstawę szczegółowych badań, których celem jest rozszerzenie i wzbogacenie spektrum problematyki obozowej²⁶.

Obecnie obok tekstów kultury, w tym przede wszystkim ich *stricte* literackich reprezentacji, przejawy najważniejszych działań dotyczących dyskusji i pamięci o obozie Goli otok dostrzec można głównie w obszarze działań politycznych poszczególnych państw. Tego rodzaju aktywność jest ściśle związana z rehabilitacją więźniów obozu, wypłaceniem im odszkodowań²⁷ oraz potrzebą zagospodarowania obozowej przestrzeni wyspy. Organizacje działające na rzecz byłych więźniów czynią starania, aby publicznie uznać więźniów aresztowanych jako kominformowcy za ofiary systemu komunistycznego. W tym celu inicjują szereg działań dążących do upamiętnienia określonej interpretacji historycznej. Przykładem takiej aktywności, będącej niewątpliwie punktem w planie przemyślanej strategii polityki pamięci²⁸, jest powstały w 2004 r. projekt zagrzebskiego Stowarzyszenia Goli otok imienia Ante Zemljara postawienia na wyspie Goli otok pomnika upamiętniającego krzywdy ofiar obozu, który do dziś nie doczekał się ostatecznej realizacji²⁹.

²⁵ „Ova kratka epizoda represivne destalinizacije [...] nikad nije dobila svoj kaznenopravni epilog, a njezine žrtve političku rehabilitaciju”, R. Jambrešić-Kirin, *Izdajice su uvijek ženskog roda: političke zatvorenice u arhipelagu Goli*, „UP&UNDERGROUND” proljeće 2010, s. 232.

²⁶ Zob. np.: R. Gorup, dz. cyt.; R. Jambrešić-Kirin, „Šalje Tito svoje na ljetovanje!”: ženska trauma i arhipelag Goli, wersja elektroniczna (artykuł ukazał się w: „Treća: časopis Centra za ženske studije” 2007, br. 1, vol. 9); *tejže*, *Izdajice...; tejže*, *Komunističko totalitarno nasilje: žene na Golom otoku i sv. Grguru*, <http://sjecanjazena.eu/renata-jambresic-kirin-komunisticko-totalitarno-nasilje-zene-na-golom-otoku-i-sv-grguru/> (data dostępu: 30.06.2013).

²⁷ O walce z trudnościami w procesie rehabilitacyjnym zob. np.: *Zločin je i Goli otok*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovn/aktuelno.69.html:301330-Zlocin-je-i-Goli-otok> (data dostępu: 30.06.2013); *Žrtvama vratiti prava*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovn/aktuelno.293.html:245384-Zrtvama-vratiti-prava> (data dostępu: 30.06.2013); D. Petrović, K. Živanović, *Goli otok ide u Strazbur*, http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/terazije/goli_otok_ide_u_strazbur.14.html?news_id=187930 (data dostępu: 30.06.2013); V. Jovanović, *Skupština da osudi zločine na Golom otoku*, <http://www.naslovi.net/2011-04-04/danas/skupstina-da-osudi-zlocine-na-golom-otoku/2447587> (data dostępu: 30.06.2013).

²⁸ Działania, które można zaobserwować w państwach byłej Jugosławii, na gruncie teorii opisuje Aleida Assmann. Badaczka porównuje sferę indywidualnych procesów pamiętania ze zbiorowymi. Zob. A. Assmann, *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, w: *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Kraków 2009.

²⁹ *Udruga Goli otok 'Ante Zemljar, Inicijativa za Spomen područje Goli otok*, <http://www.goli-otok.hr/index.php?task=about&act=memorial> (data dostępu: 30.06.2013). Najnowsze przykłady podejmowania problematyki pamięci i realizacji polityki pamięci o obozach komunistycznych w Chorwacji analizowałam w artykule: K. Taczyńska, *Goli otok – pusta karta postjugosłowiańskiej historii?*, w: *Slovanský svět: známý či neznámý?*, red. K. Kedron, M. Příhoda, Praha 2013

Obraz obozu w chorwackich dokumentach filmowych

W ostatnim dwudziestoleciu to również dokumenty filmowe wyraźnie wzbogaciły społeczną dyskusję na temat jugosłowiańskiego obozu i tym samym znacząco rozbudowały jego – przede wszystkim historyczny – obraz. Stały się dla twórców charakterystycznym polem mierzenia się z tematem obozu Goli otok, w tym głównie jako walka z niepamięcią o wyspie. Autorzy filmów nie byli uczestnikami traumatycznych doświadczeń obozu, jednak wydarzenia, które miały tam miejsce, wywołują w nich potrzebę realizacji filmu. Kierując się różną motywacją, wybierają film jako nośnik ich pomysłu, z pewnością świadomi, iż – jak pisał Artur Żmijewski – „obrazy są potężnym narzędziem przekonywania”³⁰. Dokumenty, o których mowa, czyli przywołany we wstępie *Goli život* z 1989 r., ponadto chorwacki *Goli otok – jedno svjedočenje* Bogdana Žižicia z 1994 r., austriacki *Strahota* Reinharda Grabbera i Franza Schwaighofera z 2009 r., chorwacki *Goli otok* Darka Bavoljaka z 2012 r., słoweński *Gradimo novi svet* Marka Kobe z 2012 r. oraz serbski 65 година верности z 2009 r. – należą do najważniejszych produkcji poruszających problem pamięci o obozie Goli otok. We wszystkich dokumentach autorzy operują techniką wywiadu, który pełni w nich rolę dominanty kompozycyjnej, a wypowiedziane przez indywidualnych bohaterów historie stają się odzwierciedleniem ich przeszłości. Twórcy dokumentów wychodzą z prostego, ale zarazem kluczowego założenia, że prywatne świadectwo zdarzeń wywołuje wrażenie bardziej uczciwego, a rozmowa i zadawanie pytań umożliwiają stosunkowo łatwe wyjaśnienie niuansów i nieścisłości. Ustne świadectwo staje się więc bezcennym źródłem informacji, czego chyba najbardziej wyrazistym przykładem w historii dokumentalistyki jest głośny dokument *Shoah* Claude’a Lanzmanna z 1985 r. W swoim artykule poddam analizie trzy z wymienionych filmów: dwa dokumenty chorwackie oraz austriacki *Strahota* – ze względu na to, iż powstał z okazji obchodów sześćdziesiątej rocznicy utworzenia obozu Goli otok i swoją premierę miał podczas wystawy *Ljudsko mjerilo Golog otoka* w 2009 r. w Zagrzebiu³¹.

Goli otok – jedno svjedočenje to dwudziestopięciominutowy film wyreżyserowany na podstawie własnego scenariusza przez chorwackiego dokumentalistę Bogdana Žižicia. Žižić jest znanym twórcą filmowym, któremu sławę przyniosły krótkometrażowe filmy dokumentalne skupiające się przede wszystkim na współczesnej tematyce społeczno-politycznej (np. problem gastarbeiterów, tematyka Vukovaru).

³⁰ *Polskie kino dokumentalne 1989–2009. Historia polityczna*, red. A. Wiśniewska, Warszawa 2011, s. 9.

³¹ Zob. np. *Izložba: Ljudsko mjerilo Golog otoka*, http://www.zagrebinfo.net/zagreb/dogadanja/izlozbe/izlozba_ljudsko_mjerilo_golog_otoka (data dostępu: 30.06.2013). Do ważnych przedsięwzięć chorwackiego Stowarzyszenia Goli otok ‘Ante Zemljar’, poza prowadzoną na bieżąco stroną internetową www.goli-otok.hr oraz organizacją spotkań skupionych wokół tematyki obozowej, należy współpraca ze Stowarzyszeniem Chorwackich Architektów oraz Instytutem Berlage z Rotterdamu przy projekcie *Novi svjetionici hrvatskog Jadrana*, którego podstawowym zamierzeniem jest społeczna aktualizacja pamięci o obozie Goli otok. Najbardziej spektakularnym efektem wspólnej działalności była wystawa *Ljudsko mjerilo Golog otoka*. Podczas ekspozycji można było obejrzeć m.in. filmy dokumentalne *Goli otok – Jedno svjedočenje* Bogdana Žižicia oraz *Strahota* Reinharda Grabbera i Franza Schwaighofera. Zasadniczą część wystawy stanowiły jednak obrazy namalowane przez Alfreda Pala.

Film *Goli otok – jedno svjedočenje* poświęcony jest osobie Alfreda Pała, zagrzebskiego dziennikarza i malarza żydowskiego pochodzenia urodzonego w Wiedniu. Pał doznał obozowych okrucieństw najpierw podczas drugiej wojny światowej, w czasie której przebywał we włoskim obozie koncentracyjnym na wyspie Rab i stracił prawie całą rodzinę. Z kolei w czasach Jugosławii Tity został dwukrotnie osadzony w obozie Goli otok³².

Dokument rozpoczyna się sceną w domu bohatera, podczas której ogląda on film o obozie Goli otok i informuje widza, że sam spędził tam trzy i pół roku. Zaraz po prezentacji tytułu następuje jego uzupełnienie w postaci zwięzłego tekstu, informującego, że: „Relacja z tego filmowego zapisu odnosi się wyłącznie do pierwszych trzech i pół roku istnienia obozu Goli otok, w latach od 1949 do 1953 r.”³³, czyli okresu, kiedy warunki w obozie należały do najtrudniejszych. Z notatki wiadomo zatem, w jakim dokładnie czasie Pał przebywał w obozie i że zamierza mówić jedynie o swoich przeżyciach. Wkrótce dowiedzieć się można również, że Pał przybył na wyspę wraz z pierwszą grupą więźniów oraz że do obozów był zsyłany dwukrotnie.

Narratorem całej historii jest od początku Pał. Twórca filmu ogranicza swoją obecność wyłącznie do zapisu wspomnień byłego więźnia, jego osoba w ogóle nie pojawia się w czasie nagrania, kamera przez cały czas wywiadu rejestruje tylko wypowiedzi bohatera. Historia Pała opowiedziana jest ze szczegółami od pierwszych chwil aresztowania aż do momentu powrotu do domu. Krok po kroku razem z Pałem widz wędruje więc po meandrach skomplikowanej przeszłości artysty. Pał przywołuje fakty z poszczególnych etapów swego uwięzienia. Opisuje przewóz ciężarówką, potem pociągiem i statkiem, następnie wraca do pierwszych wrażeń, jakie wywarł na nim obóz Goli otok. Porównuje swoje pobyty w obozie. Skrupulatnie odnotowuje zawiłe reguły rządzące obozową rzeczywistością – opowiada o warunkach życia, pracy, rozkładzie dnia, chorobach, fizycznych torturach oraz niezwykle intensywnej presji psychicznej wywieranej na więźniach³⁴. Kolejna część poświęcona jest trudnościom, na które każdy były więzień napotykał po wyjściu z obozu. Opowieść Pała opatrzona jest dodatkowym filmowym komentarzem. Żiżić, by zobrazować wypowiedź Pała, wykorzystuje w dokumencie zdjęcia np. więziennych krat, pociągu, które w zależności od treści, jakie w danym momencie porusza bohater, pojawiają się w filmie, tworząc wyrazistą korespondencję ze słowami byłego więźnia. Ważnym elementem wspomagającym przekaz jest w filmie przestrzeń – pewne fragmenty wypowiedzi nagrywane

³² Dokładny opis dziejów życia Alfreda Pała można odnaleźć w zapisie rozmowy z 1985 r., którą przeprowadził z nim Dragoslav Mihailović, zob. Д. Михаиловић, Голи оток, књ. 4, Београд 2011, s. 185–361.

³³ „Iskaz iz ovog filmskog zapisa odnosi se isključivo na prve tri i pol godine postojanja golootočkog logora, između 1949. i 1953. godine”.

³⁴ Pał wspomina między innymi, że w baraku nr 11, w którym przebywał w obozie Goli otok, nad oknami znajdował się napis: „Čovek, kako to gordo zvuči!” – „Człowiek to brzmi dumnie”. Pod tymi słynnymi słowami Maksyma Gorkiego regularnie byli bici nowo przybyli więźniowie lub wymierzano kary pozostałym. Bohater przywołuje też upiorne obrazy znęcania się nad osadzonymi za pomocą kubłów wypełnionych fekaliami – więźniowie w nocy godzinami byli zmuszani do stania w pozycji pochylonej bezpośrednio nad nieczystościami, pod ścisłą kontrolą strażnika.

są w byłym obozie Goli otok. Pal oprowadza widza po wyspie, prezentuje jej topografię i opowiada, co działo się w poszczególnych miejscach. Wyrazistym uzupełnieniem relacji Pala są pokazywane w dokumencie obrazy jego autorstwa, które w czasie wypowiedzi bohatera pojawiają się w tle jego mieszkania albo wmontowane są jako paralelne do fragmentów opowiadanej historii ilustracje, stanowiąc metaforyczne odzwierciedlenie obozowych doświadczeń artysty. Pal, jak wspomina w jednej z rozmów reżyser Darko Bivoljak, sam niejednokrotnie zaznaczał, że za pomocą malarstwa starał się odreagować dramatyczne zdarzenia, których był bezpośrednią ofiarą: „Mnie nigdy nie śni się Goli otok, ja go maluję, ale najgorsi są ci, którzy nie mogą spać, którzy cały czas pamiętają to, co robili innym ludziom”³⁵.

W istocie zatem film *Žižica* skupia się na postaci pojedynczego bohatera, który wprowadza słuchacza w opowiadanie i staje się jego przewodnikiem. Dokument jest portretem Alfreda Pala, przedstawianego przez pryzmat obozowych zdarzeń. Wybór Pala na bohatera filmu nie był przypadkowy, dla Chorwatów jest on ważnym przedstawicielem sztuki, ale też humanistyki w ogóle. Bohater nie szczędzi widzom drastycznych szczegółów ze swojego ówczesnego życia, natomiast *Žižic*, przypatrując się z boku Palowi, z cierpliwością rysuje postać niezwykle człowieka, artysty, który niejednokrotnie musiał w swoim życiu przejść przez piekło. *Goli otok – jedno svjedočenje* to film bardzo prosty w formie. W tym wypadku słuszne i cenne okazało się uproszczenie formuły na rzecz wyostrzenia przekazywanych treści, dzięki czemu widz może skierować całą swoją uwagę na przesłanie płynące z dokumentu.

Następny z filmów w kolejności chronologicznej to zrealizowany przez Reinharda Grabhera i Franza Schwaighofera niemal osiemdziesięciminutowy dokument *Strahota*. Tytuł obrazu, jak informują jego twórcy, pochodzi z listu Ivo Indijana napisanego na Półwyspie Plješac i oznacza „zgrozę, strach, okropność, groźbę”. Jest to dotychczas najbardziej znany i zrealizowany z największym rozmachem dokument o tej tematyce.

W filmie austriackich twórców można wydzielić dwa plany opowieści. Pierwszy z nich to odbywająca się przez cały czas trwania filmu wycieczka pod przewodnictwem Vladimira Bobinaca, historyka, byłego więźnia jugosłowiańskiego obozu. Celem wyjazdu przedstawionej w dokumencie grupy jest wyspa Goli otok. Dostrzec można wyraźnie, że poobozowe budynki są w strasznej kondycji. Kamera towarzyszy Bobinacowi od początku do końca wyjazdu, rejestruje jego słowa – opowieści na temat poszczególnych miejsc na wyspie i warunków życia w tamtejszych realiach. Przewodnik swoją narrację często wspiera odwołaniami do własnych traumatycznych wspomnień. Opowiada, kim byli więźniowie oraz z jakich powodów trafiali do więzienia. Bobinac stara się w swojej opowieści zestawiać fakty z metaforycznym, emocjonalnym komentarzem, tworząc samowystarczalną historię. Tłumaczy na przykład, że wśród więźniów w obozie Goli otok nie było bohaterów, gdyż ci

³⁵ „Ja nikad ne sanjam Goli otok, ja ga slikam, ali najgorsi su oni koji ne mogu spavati, koji se cijelo vrijeme sjećaju onoga što su drugima radili”, cyt. za: „Svi mi u genima nosimo strah od Golog otoka”. *Intervju: Darko Bivoljak*, <http://www.tportal.hr/showtime/film/220415/Svi-mi-u-genima-nosimo-strah-od-Golog-otoka.html>. UOsDiKyKKsg (data dostępu: 30.06.2013).

poświęcają życie i tracą je w jednej sekundzie, natomiast: „[...] w obozie Goli otok umiera się latami, nie w ciągu dni, a latami nie można być bohaterem”³⁶.

Drugi z planów to seria krótkich zaaranżowanych wywiadów – indywidualnych spotkań, podczas których pojawiają się osoby w różny sposób związane z obozem Goli otok. Pierwszym z rozmówców jest Alojz Ivanišević, profesor historii z Wiednia, opowiadający o historycznym i politycznym kontekście powstania obozów w komunistycznej Jugosławii. Historyk stara się przedstawić zarówno radzieckie, jak i zachodnie stanowisko wobec działań jugosłowiańskich elit rządzących. Widać więc, że *Strahota* jest dokumentem, w którym pojawia się szerszy komentarz historyczny, wprowadzający widza w ówczesną sytuację społeczno-polityczną państwa Tity i dający mu odpowiedni punkt odniesienia, niezbędny do interpretacji przedstawianych wydarzeń. Taki krok w przypadku dokumentu produkcji austriackiej wydaje się konieczny przede wszystkim ze względu na potencjalnego odbiorcę spoza krajów byłej Jugosławii.

W kolejnej scenie autorzy przenoszą się z Wiednia do Splitu, gdzie odbywa się rozmowa z Olgą Miklaušić. Kobieta przytacza w opowieści koleje życia swojego brata – Miloša Kalajzicia, który przebywał w obozie Goli otok. Zasadniczym celem jej wypowiedzi jest pokazanie, jak na późniejsze życie – po wyjściu na wolność – byłych więźniów wpłynęły zdarzenia, które miały miejsce na wyspie. Brat bohaterki nie poradził sobie z koszmarnymi wspomnieniami. Rodzina próbowała mu pomóc, zdecydowała się nawet na zamknięcie go w klinice psychiatrycznej i leczenie elektrowstrząsami. Działania te okazały się jednak bezowocne – Kalajzić popełnił samobójstwo.

W dalszej części filmu twórcy wracają do Wiednia, tym razem do Muzeum Historii Wojska (*Heeresgeschichtliches Museum*), gdzie dyrektor, Mario Christian Ortner, wypowiada się na temat niemieckich obozów czasów wojny oraz dokumentacji świadczącej o posunięciach władz w tym zakresie.

Kolejne trzy osoby zabierające głos w filmie to byli więźniowie obozów: Josip Zoretić, Vladimir Bogojević i Marko Erceg. Bogojević zwraca uwagę, że przyczyną zesłania do obozu mogło być choćby słuchanie nieodpowiedniego radia, a kara wymierzana więźniom nie była wynikiem procesu sądowego, dlatego jej ostateczny wymiar nigdy nie mógł być do końca znany. Erceg wspomina swoje spotkanie z Titą w czasie wojny. Marszałek stwierdził wtedy, że bohater filmu będzie wielkim komunistą³⁷. Opowiada również o czasie, gdy był zamknięty w celi, do której milicjanci podłożyli mu węża. Oddzielnego wyjaśnienia wymaga dołączenie do filmu opowieści Zoreticia, który jest też autorem wspomnień z czasów obozu Goli otok, wydanych w 2004 r. w wersji anglojęzycznej – *Goli otok – Hell in the Adriatic*³⁸. Zoretić mieszka obecnie w Hamilton w Kanadzie. W celu przeprowadzenia wywiadu autorzy dokumentu wybrali się za ocean. Zoretić trafił do obozu Goli otok dopiero

³⁶ „[...] na Golom otoku umire se u godinama, a ne u danima, u godinama heroj ne može biti”.

³⁷ To zdanie wypowiedziane z perspektywy czasu brzmi paradoksalnie, gdy wiadomo, że Erceg jako przeciwnik Tity był więźniem obozu Goli otok.

³⁸ J. Zoretić, *Goli otok – Hell in the Adriatic*, Virtualbookworm.com Publishing Inc. 2004.

w 1962 r., czyli już po likwidacji Kominformu, i przebywał tam 7 lat. Interesujące wydaje się przybliżenie powodów aresztowania bohatera. Chorwat, ze względu na brak współpracy z partią komunistyczną, nie mógł funkcjonować w ówczesnej Jugosławii, dlatego postanowił nielegalnie wyjechać z kraju. Ta ucieczka nie udała mu się, został zatrzymany i zesłany na wyspę. Zarówno w filmie, jak i w książce, wspomnienia Zoreticia to ciąg niekończących się koszmarów, których ślady, jak zaznacza, obecne są w jego życiu do dziś. Próba walki z tragiczną przeszłością jest zapis doświadczeń, stanowiący również wyraz solidarności ze wszystkimi ofiarami obozów: „Piszę tę książkę nie dla siebie, ona nic dla mnie nie może już zmienić, ale dla tych, którzy nie mogą opowiedzieć swojej historii”³⁹.

Ostatnią grupą osób, którym został oddany głos w filmie, są członkowie Stowarzyszenia Goli otok imienia Ante Zemljara: Pavao Ravlić – prezes, Zlatko Hill – zastępca prezesa, Alfred Pal – aktywny działacz stowarzyszenia. Wypowiedzi tych bohaterów poza przedstawieniem ich własnych przeżyć ukazują także warunki, w jakich doszło do utworzenia organizacji, oraz omawiają różne formy jej działalności. Wystąpienia przedstawicieli zagrzebskiego stowarzyszenia poprzedza w filmie wiersz Ante Zemljara *Ad kalendas graecas*⁴⁰ – założyciela chorwackiego Stowarzyszenia Goli otok (po jego śmierci Stowarzyszenie zaczęło nosić jego imię – Udruga Goli otok „Ante Zemljara”), chorwackiego powieściopisarza, poety, scenarzysty i krytyka, który w latach 1949–1953 był więźniem obozu Goli otok.

Dokument Grabhera i Schwaighofera przedstawia szerokie spectrum sposobów podejścia do problematyki obozu Goli otok, uwzględnia bowiem różnorodne świadectwa chorwackich ofiar. Ponadto dołącza do filmowego obrazu wyjaśnienia historyczne w postaci wypowiedzi wiedeńskich specjalistów przedmiotu. Taka wielogłosowość wskazuje, że głównym zamiarem autorów filmu było stworzenie w widzu poczucia obiektywizmu w dążeniu do ukazania zdarzeń z przeszłości. Dopiero bowiem znajomość historyczno-politycznego kontekstu zdarzeń, które rozegrały się na scenie ówczesnej Jugosławii, a także szerzej – Europy, pozwala na identyfikację i zrozumienie faktów przedstawionych przez byłych więźniów. W austriackim dokumencie polifoniczność wypiera dominujący we wcześniejszych filmach motyw bliskiego, nawet intymnego kontaktu twórców z pojedynczą ofiarą, której opowieść była podstawowym tworzywem dzieła. W filmie *Strahota* taka strategia ustępuje miejsca kilku narracjom postaci w zróżnicowany sposób związanych z dziejami obozów w dwudziestowiecznej Europie⁴¹.

Goli otok Darka Bavoljaka jest jednym z najnowszych, obok *Gradimo novi svet* Marka Kobe, dokumentów podejmujących refleksję nad obozową przeszłością. Film Bavoljaka został opatrzony dedykacją: „Pamięci politycznych więźniów i więź-

³⁹ „I write this book not for myself, as it can't change anything for me, but for those who can't tell their story”, *tamże*, s. 2.

⁴⁰ Autorzy filmu cytują formę pisaną wiersza dość niedbale, gdyż zdarzają się w nim literówki.

⁴¹ Odbiorcę filmu może tylko zastanawiać, dlaczego autorzy, którzy dysponowali prawdopodobnie dość sporym zapleczem finansowym, nie zamieścili żadnych relacji świadków z pozostałych republik byłej Jugosławii. Być może ich nieobecność jest znamieną, jednak nie udało mi się ustalić właściwych przyczyn takiej sytuacji.

niarek obozu Goli otok⁴². Jak twierdzi reżyser, jest to dzieło bardzo osobiste, powstałe jako wynik jego bliskiej przyjaźni z Alfredem Palem oraz dążenia do wyjaśnienia faktów z historii rodzinnej (ojciec jego żony był więźniem obozu Goli otok i nigdy nie rozmawiał z córką na ten temat)⁴³. Takie nastawienie – jak się okazało – ma swoje mocne i słabe strony. Otóż dzięki wyjątkowemu zaangażowaniu twórcy powstał szczególny i artystycznie najciekawszy dokument mówiący o obozach. Minusem przyjętego stanowiska jest jednak ciągle dążenie reżysera do perfekcji i udoskonalanie filmu. Nad tym filmem Bavoljak pracował kilka lat: „W 2007 r. po raz pierwszy pojechaliśmy [Bavoljak i Pal] na Goli otok i zaczęliśmy kręcić film. Następnie w 2008 r. jeszcze raz pojechaliśmy tam i nakręciliśmy to, czego mi brakowało⁴⁴. Istotnym czynnikiem, który również miał bezpośredni wpływ na długość czasu pracy nad dokumentem, były trudności ze znalezieniem środków na realizację filmu i finalizację projektu⁴⁵. Oficjalna premiera filmu miała miejsce podczas festiwalu w Zagrzebiu (Zagreb Film Festival) w październiku 2012 r.⁴⁶

Podstawą kompozycyjną pięćdziesięciodwuminutowego filmu Bavoljaka jest zderzenie ze sobą dwu płaszczyzn. Jedną z nich stanowi narracja powracającej tu ponownie postaci Alfreda Pala, który spaceruje po byłym obozie Goli otok i opowiada o swojej przeszłości. Drugą buduje wywiad Jožego Možiny, dziennikarza słoweńskiej telewizji, przeprowadzony z Jovo Kapičićem, uczestnikiem walk narodowowyzwoleńczych, generałem Armii Jugosłowiańskiej, komunistycznym działaczem politycznym i co najważniejsze – jedną z głównych osób odpowiedzialnych za organizację obozów na wyspie. Bavoljak podjął się bardzo trudnego zadania – postanowił skonfrontować ze sobą ofiarę i kata, co nadało filmowi szczególnego wymiaru. Założenie okazało się jednak wyjątkowo trudne do zrealizowania, gdyż Kapičić, dowiedziawszy się, że reżyser reprezentuje organizację artystyczną, nie zgodził się na wykorzystanie materiału ze swoim udziałem i powiedział: „[...] że on nie jest uprawniony do udzielania wywiadów osobom prywatnym, jeśli więc chcę [Bavoljak] przeprowadzić z nim wywiad, muszę znaleźć narodową telewizję lub gazetę na poziomie państwowym, pod tym warunkiem mogę wykorzystywać

⁴² „U spomen na političke zatočenike i zatočenice Golog otoka”.

⁴³ Cytaty wypowiedzi Bavoljaka, o ile nie podaję inaczej, pochodzą z rozmowy, którą przeprowadziłam z reżyserem 24 sierpnia 2012 r.

⁴⁴ „2007. godine smo otišli [Bavoljak i Pal] prvi put na Goli otok i počeli snimati film. Nakon toga smo 2008. godine još jedan put otišli tamo i snimili ono što mi je nedostajalo”.

⁴⁵ O odrzuceniu projektu dofinansowania filmu Bavoljaka przez władze miasta Rijeki zob. K. Cuculić, *Redatelj Darko Bavoljak odustao od premijere filma „Goli otok” u Rijeci*, <http://www.novolist.hr/Scena/Film/Redatelj-Darko-Bavoljak-odustao-od-premijere-filma-Goli-otok-u-Rijeci> (data dostępu: 30.06.2013).

⁴⁶ W sierpniu 2012 r. reżyser udostępnił mi ostatnią wersję swego filmu. W styczniu 2013 r. film Bavoljaka został zaprezentowany w Belgradzie w kinie *Jugoslavija*, działającym pod patronatem Muzeum Historii Jugosławii, zob. <http://www.mij.rs/poseta/programi/82/bioskop-jugoslavija.html> (data dostępu: 21.01.2013). Projekcji towarzyszyło spotkanie z reżyserem, które cieszyło się dużym zainteresowaniem, ale *de facto* zamiast rozmowy o filmie stało się okazją do dyskusji o historycznych i moralnych aspektach problematyki obozu Goli otok.

wszystko, co powie”⁴⁷. Niestety, Bavoļjakowi nie udało się otrzymać akredytacji od żadnej oficjalnej instytucji, dlatego zdecydował się poprosić o pomoc Możynę, jako historyka i – przede wszystkim – ówczesnego dyrektora słoweńskiej telewizji. To jemu filmowiec oddał prowadzenie wywiadu z Kapičićem, swoją rolę ograniczając do przekazania pytań dziennikarzowi i stania za kamerą.

Gwałtowne i agresywne wypowiedzi generała kontrastują znacząco ze spokojną opowieścią snutą przez Pala. Kapičić przyjmuje energiczną i impulsywną postawę od samego początku. Film rozpoczyna się sceną, w której generał przywołuje moment ze swojego życia, kiedy w oczekiwaniu na trolejbus przysłuchiwał się rozmowie młodego człowieka ze swoją dziewczyną. Opowiadanie dotyczyło obozu Goli otok. Mężczyzna twierdził, że to, co miało miejsce w niemieckich obozach, w porównaniu z wydarzeniami z obozu Goli otok, to drobiazg. Taki komentarz wyprowadził z równowagi Kapičića, który rzucił się na młodzieńca i zaczął go dusić. Stanowisko „zbrodniarza z obozu Goli otok” („złoczyńca s Golog otoka”), jak nazywa się powszechnie Kapičića, wyraziście oddają słowa pochodzące z wywiadu przeprowadzonego przez Tamarę Nikčević, który stał się podstawą książki *Goli otoci Jova Kapičića*⁴⁸. Tak w czasie realizacji filmu, jak i podczas rozmowy z dziennikarką Kapičić utrzymuje niezachwiane przeświadczenie o słuszności swoich ówczesnych działań, których celem była obrona ojczyzny. Generał jest głęboko przekonany, że gdyby nie stworzono obozu Goli otok: „[...] cała Jugosławia stałaby się Golim otokiem! Byliśmy zagrożeni i nie mogliśmy pozwolić, aby rosła piąta kolumna”⁴⁹. Przeciwników politycznych nazywa po prostu bakteriami, które zarażały zdrowy organizm. Wprost odżegnuje się od zbrodni, mających miejsce w obozie Goli otok, broni też służb państwowych, a tym samym uwalnia je od odpowiedzialności, mówiąc: „Z naszej strony nikt tam nie został ani zabity, ani rozstrzelany, ani męczony, ani znieważany... To jest kłamstwo!”⁵⁰, „Więźniowie między sobą się kłócili, bili, intrygowali, spiskowali... Poniżali jedni drugich i dlatego nie chcą o tym mówić...”⁵¹ lub „Nikt z Udby nie zabijał i nie męczył więźniów”⁵². Liczne zeznania świadków,

⁴⁷ „[...] da on nije ovlašten da daje intervju privatnicima, već ako želim [Bavoļjak] intervju od njega moram naći nacionalnu televiziju ili novine na državnoj razini, a ja mogu pod tim uvjetima koristiti sve što on kaže”.

⁴⁸ T. Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010. Książka dziennikarki odbiła się dość głośnym echem w Serbii, szczególnie w środowisku ofiar obozu, które krytycznie odniosły się do ocen stawianych przez Kapičića. Problematyka zawarta w wywiadzie Nikčević stała się m.in. motywem przewodnim wywiadów z udziałem Kapičića, zob. np. *Intervju sa Jugoslavom Čosićem* z 2010 r. <http://www.youtube.com/watch?v=OUjszblhZg> (data dostępu: 10.01.2012). Kapičić w rozmowie z Čosićem utrzymuje swoje stanowisko w sprawie winy i odpowiedzialności za wydarzenia mające miejsce w obozach. Zeznania świadków opisujące pobyt w obozie Goli otok w kategorii terroru nazywa oszczerstwem, a o byłych więźniach mówi, iż stracili charakter, dlatego szerzą kłamstwa.

⁴⁹ „[...] cijela bi Jugoslavija postala Goli otok! Bili smo ugroženi i nijesmo mogli da dozvolimo da raste peta kolona”, *tamže*, s. 144.

⁵⁰ „S naše strane, tamo niko nije ubijen, niko strijeljan, mučen, zlostavljan... To je laž!”, *tamže*, s. 141.

⁵¹ „Zatvorenicu su se međusobno sukobljavali, tukli, podmetali, špijali... Ponižavali su jedni druge i zato ne žele o tome da govore...”, *tamže*, s. 142.

⁵² „Niko od UDB-e nije ubijao ili mučio zatvorenike”, *tamže*.

ofiar obozu Goli otok nie są w stanie nadszarpnąć pewności Kapičića co do zasadności swoich działań: „Jeśli chodzi o Goli otok, proszę mi wierzyć, śpię spokojnie jak dziecko”⁵³, „Nie mam żadnego związku z zarządzaniem obozem Goli otok”⁵⁴. Zdania wypowiedziane przez generała zdają się przywoływać kategorię „banalności zła” Hannah Arendt. Kapičić – jak niegdyś Adolf Eichmann – nie wykazuje cienia zrozumienia dla oskarżeń wysuwanych wobec niego, mimo przytaczanych i już powszechnie dostępnych dokumentów świadczących o jego decyzjach, które miały bezpośredni wpływ na los więźniów. Nie dostrzega w swoim postępowaniu niczego wyjątkowego, przeciwnie – był zwykłą osobą, która w trudnym dla kraju momencie wykonywała swoje obowiązki i stanęła na wysokości powierzonego jej zadania.

W dokumencie kontrapunktem dla słów Kapičića są wypowiedzi Pała. Postać chorwackiego artysty w przeciwieństwie do osoby generała, który tworzy wokół siebie aurę oficjalności w kwestiach organizacji spotkania i przeprowadzanego wywiadu, została przedstawiona przez pryzmat zerwania ze światem codziennym i jego formalnością. Taka optyka wpływa na kształt i sugestywność całego filmu. Znany polski dokumentalista, Jacek Bławut, zauważa, że: „My, dokumentaliści, mamy taki peryskop, który ciągle obserwuje teren i nawet jak się z kimś rozmawia, wtedy to, co dzieje się z boku, też analizuje się, ciągle ma się wyostrzoną uwagę i widzi rzeczy, których inni nie zauważają”⁵⁵. Bavołjak spędził wiele godzin z Palem, wspólnie wyjeżdżali do obozu Goli otok. Tym spotkaniom nie zawsze towarzyszyła kamera. Wydaje się, że w oddaleniu od świata reżyser czekał na moment, aż wytworzy się między nim a Palem pewna intymność, która pozwoli jakby na nowo przemówić artyście⁵⁶. Widz poznaje Pała jako spokojnego, uśmiechniętego, afirmującego świat człowieka, który pod słomianym kapeluszem kryje się przed słońcem. Twórca filmu podkreśla niezwykłą precyzję, z jaką Pał opowiadał o poszczególnych miejscach i zdarzeniach. Chorwacki artysta odczuwał silną potrzebę odnalezienia autentycznych miejsc, o których opowiada⁵⁷. Zestawieni ze sobą bohaterowie filmu – Kapičić i Pał – świadczą sami za siebie. Reżyser nie decyduje się na wprowadzenie wyjaśnień do ich wypowiedzi, odbiorca musi sam dojść do konkluzji. Siła dokumentu Bavołjaka tkwi właśnie w tej wyzwalającej konfrontacji, która w klarowny sposób ukazuje odmienność dwu rzeczywistych oponentów oraz dzielące ich różnice światopoglądowe. Jak podkreślił w jednym z wywiadów reżyser: „Swoje stanowisko próbowałem w jakiś sposób przełożyć na język filmu tak, żeby nie dawać żadnego komentarza w filmie, lecz tylko podążając za rozmówcami, stworzyć historię i komentarz”⁵⁸.

Na atrakcyjność przekazu filmu Bavołjaka z pewnością ma wpływ jeszcze kilka elementów. Jednym z nich jest wykształcenie reżysera. Bavołjak jest absolwentem Akademii Sztuki Dramatycznej, a od wielu lat zajmuje się fotografią i reżyserią ar-

⁵³ „Što se Golog otoka tiče, vjerujte mi da spavam spokojan kao beba!”, *tamže*, s. 143.

⁵⁴ „Nemam nikakve veze s upravljanjem Golim otokom”, *tamže*, s. 149.

⁵⁵ J. Bławut, *Bohater w filmie dokumentalnym*, Łódź 2010, s. 56.

⁵⁶ Prace końcowe nad filmem trwały już niestety bez udziału Pała – artysta zmarł w 2010 r.

⁵⁷ „Svi mi u genima...”

⁵⁸ „Taj svoj stav pokušao sam nekako uklopiti u filmski jezik da ne dajem nikakav komentar u filmu, nego da samim slijedom sugovornika stvorim priču i komentar”, *tamže*.

tystyczną. Nie dziwi zatem, że w swoim filmie zastosował pewne strategie twórcze służące funkcji estetycznej obrazu. Przykładem może być kompozycja starannie dobranego materiału historycznego. Film Bavołjaka jest historią wypełniony. Najpierw w filmie pojawia się wprowadzenie historyczne, przedstawiające przebieg wydarzeń w Jugosławii, dające widzowi niezbędne informacje do rekonstrukcji przeszłości i śledzenia przedstawianych zdarzeń. Następnie jeszcze we wstępie dołączone zostają fragmenty zdjęć i filmów propagandowych z okresu komunizmu, które bardzo dobrze oddają atmosferę tamtej rzeczywistości, natomiast liczne skoki czasoprzestrzenne harmonijnie ze sobą współgrają i nie burzą głównego toku opowiadania. Bavołjak nie jest historykiem, lecz artystą. Odbiorca jednak dostrzeże wyraźnie, że twórca postarał się, aby opowiadanie cechowała uczciwość i rzeczowość w przedstawianiu faktów, o czym świadczy szereg nazwisk i instytucji, na autorytet których powołuje się reżyser, w tym przede wszystkim Hrvatski Državni Arhiv, dzięki któremu reżyser przytacza autentyczne informacje na temat liczby więźniów i śmiertelnych ofiar obozów. Bavołjak dąży do perfekcji i za wszelką cenę stara się wystrzec jakichkolwiek błędów. Wyjątkowo wymowne okazuje się także dołączenie na koniec dokumentu listy wszystkich więźniów obozu Goli otok, która w całości prezentowana jest w filmie i której jako podkład muzyczny towarzyszy przejmująca piosenka *KP Dom* w wykonaniu Šabana Bajramovicia, piosenkarza romskiego pochodzenia, urodzonego w Nišu, który również był więźniem obozu Goli otok.

Ścieżka dźwiękowa autorstwa Stanka Juzbašicia w filmie Bavołjaka zasługuje na specjalną uwagę. W przypadku tego dokumentu można mówić nawet o interesującym dialogu obrazu z dźwiękiem, który często ma charakter isticie symboliczny. Charakterystyczna jest melodia zdań wypowiedzianych przez bohaterów – w przypadku Kapićicia są to słowa pełne gniewu i zawziętości, spokojne i zrównoważone w ustach Pala. Gdy prezentowane jest *dossier* jednego z więźniów, lekturze tekstu towarzyszą odgłosy maszyny do pisania⁵⁹. Świat przenikających się głosów budują ponadto dźwięki kroków po wyłożonych na drodze kamieniach i szum wiatru, w czasie kiedy Pal prowadzi widza po wyspie. Bavołjak współpracę z Juzbašiciem wspomina następująco: „Pojechaliśmy do obozu Goli otok, gdzie rozbijaliśmy kamienie, tłukliśmy, stukaliśmy młotkiem, nagraliśmy autentyczne dźwięki, które Stanko wykorzystał do ścieżki dźwiękowej”⁶⁰. Wykorzystanie rozbudowanych elementów dźwiękowych powoduje, że zwiększeniu ulega dramatyzm opisywanej historii, ale poza tym opowiadanie zostaje uatrakcyjnione i może bardziej zainteresować potencjalnego odbiorcę.

Przytoczony wcześniej Bławut nadmienia, iż powszechnie panuje przekonanie: „[...] że dokumentaliści manipulują rzeczywistością, żeby jej się bliżej przyjrzeć”⁶¹. Jednak po chwili dodaje, że sam nie manipuluje, on podąża za rzeczywistością. Te

⁵⁹ Chodzi o *dossier* Milovana Zeca, dziennikarza i przyjaciela Pala, które zawiera ponad 200 stron maszynopisu. *Dossier* Pala nie zostało odnalezione.

⁶⁰ „Otišli smo na Goli otok gdje smo lomili kamenje, stupali, lupali čekićem, snimivši autentične zvukove koje je Stanko iskoristio za glazbu”, „*Svi mi u genima...*”

⁶¹ J. Bławut, dz. cyt., s. 58.

słowa mogą stać się opisem pracy twórczej Bavoļjaka, który podjął się z potrzeby serca ryzykownej pracy nad zapomnianym i niedocenianym przez twórców tematem. Jak sam podaje, celem przygotowanego dokumentu było: „[...] umieścić Goli otok (1949–1956) w kontekście z dzisiejszą ekonomiczną i moralną sytuacją w Chorwacji i pozostałych krajach byłej Jugosławii, oraz znaleźć związki przyczynowo-skutkowe w dzisiejszym społeczeństwie z kolektywnym strachem, który stworzyła instytucja obozu Goli otok”⁶². Rezultaty przedsięwzięcia zaskakują, bo prezentują współczesną i wyważoną interpretację przeszłości obozu Goli otok, przy jednoczesnym zachowaniu wnikliwości relacji.

Podsumowanie

Omówione filmy dokumentalne dowodzą, że w Chorwacji kontynuowana jest problematyka skomplikowanej, ciągle nie dość odkrytej historii obozu Goli otok. Autorzy poszczególnych dokumentów starają się zwrócić uwagę społeczeństwa na nieobecność tego tematu w powszechnej dyskusji. Treść filmów staje się obszarem refleksji dla kwestii obozowych. Wątpliwości co do poważniejszego ich wpływu na kształtowanie się pamięci o obozach budzi przede wszystkim niszowość dokumentów, ich brak w regularnej sprzedaży. Zastanawia również ograniczanie recepcji filmów właściwie wyłącznie do chorwackiego odbiorcy. Należy jednak pamiętać, o czym przypomniała w artykule z 2011 r. słoweńska dziennikarka Ženja Leiler: „Tak więc ani zabójstwa, ani Goli otok nie mogą być «tylko» kwestią dzisiejszych granic narodowych. Nie mogą być tylko «problemem» chorwackiej historii – jeżeli chodzi o Goli otok, ani słoweńskiej – jeżeli chodzi o morderstwa. Jest to wspólne dziedzictwo całego byłego państwa”⁶³. Być może przełomowa okaże się jedna z najnowszych produkcji – film Bavoļjaka, którego autor ma duże aspiracje i próbuje poszerzyć perspektywę odbioru swojego dokumentu, między innymi zgłaszając go do udziału w międzynarodowych festiwalach. Wracanie do problematyki jugosłowiańskiego gułagu w działaniach społecznych i przy wykorzystaniu obrazów audiowizualnych poświadcza, że podejmowane są wysiłki oswojenia zapomnianej przyszłości i że proces ten nie został jeszcze zakończony.

⁶² „[...] dovesti Goli otok (1949–1956) u kontekstualizaciju sa današnjim ekonomskim i moralnim stanjem u Hrvatskoj, a i u ostalim zemljama bivše Jugoslavije, te naći uzročno-posljedične veze u današnjem društvu prema kolektivnom strahu koju je stvorila institucija Golog otoka”.

⁶³ „In prav tako ne pomori ne Goli otok ne morejo biti «le» stvar današnjih nacionalnih geografij. Ne morejo biti le «problem» hrvaške zgodovine, ko gre za Goli otok, ali slovenske, ko gre za pomore. Gre za skupno dediščino celotne razpadle države”, Ž. Leiler, *Čigav spomin je Goli otok?*, <http://www.pogledi.si/druzba/cigav-spomin-je-goli-otok>, (data dostępu: 30.06.2013).

Chorwacja – tożsamość pogranicza

Abstrakt: *Terytorium Chorwacji od wieków było areną ścierania się wpływów włoskich, słowiańskich, niemieckich, orientalnych, czemu sprzyjało położenie geograficzne kraju pomiędzy Europą Środkową, Morzem Adriatyckim a Półwyspem Bałkańskim. Niniejszy tekst ma być próbą naświetlenia kwestii pogranicznej tożsamości Chorwatów, gdzie poczucie przynależności do Europy nakłada się na jugosłowiańską przeszłość, którą kiedyś próbowano wymazać, dziś zaś próbuje się do niej powracać, dostrzegając chorwackie interesy na Bałkanach. Chorwacja – najmłodszy członek UE – próbuje odgrywać rolę lokomotywy ciągnącej pozostałe państwa regionu w stronę Brukseli.*

Słowa kluczowe: *Chorwacja, Bałkany, tożsamość, pogranicze*

Abstract: *Croatia – the identity of the border*

The territory of Croatia, due to its geographic position between Central Europe, the Adriatic Sea and the Balkan Peninsula, has been for many centuries the scene of Italian, Slavic, German and Oriental influences. This text tries to explore the issue of borderland identity in Croatia where the feeling of belonging to Europe goes hand in hand with the memory of a Yugoslav past. This Croatian past was once threatened with isolation, but now appears to be on the comeback in the Balkans, where Zagreb has its interests. Croatia – as the youngest EU member – is trying to play the role of locomotive, leading the region towards Brussels.

Keywords: *Croatia, Balkans, identity, borderland*

Tradycyjne rozumienie pogranicza definiuje je jako obszar marginalny w stosunku do centrum. Dorota Simonides spostrzega, że taki teren rzadko kiedy bywa kulturowo jednorodny, bowiem z natury rzeczy skazany jest na nieustanną wymianę i przenikanie obcych wpływów¹. Powszechnie panuje przekonanie, że szczególnie wiele stref kresowych znajduje się w Europie Środkowo-Wschodniej, co próbowała wyjaśnić Maria Bobrownicka, która zauważa, że skoro „przez te ziemie przeciągały armie i osadnicy, krzyżowały się szlaki handlowe, zderzały idee i formy obyczajów, spotykały języki i religie”, musiała zachodzić „osmoza elementów genetycznie różnorodnych”². Badacze coraz częściej podkreślają, że cała Europa Środkowo-Wschodnia to jedno wielkie pogranicze, obszar przejściowy, przestrzeń położona

¹ D. Simonides, *Bogactwo kultur na pograniczach w: Folklor i pogranicza*, red. A. Staniszewski, B. Tarnowska, Olsztyn 1998, s. 19.

² M. Bobrownicka, *Pogranicza w centrum Europy – Slavica*, Kraków 2003, s. 5.

między Wschodem a Zachodem, w której od stuleci na skutek różnych czynników mieszały się kultury³. Już przed czterema wiekami rumuński historyk Ion Moga, dowodząc przenikania się wielu kultur w Siedmiogrodzie, stwierdził, że na tym obszarze nie można wyznaczyć etnicznych granic⁴.

Wzajemne interakcje należały do codzienności, choć atmosfera wieloetniczności nie zawsze była sielankowa, czego potwierdzenia znajdujemy w przekazach o konfliktach, napięciach, uprzedzeniach, stereotypach, czy nawet pogromach. Faktem jednak jest, iż w środkowym pasie Europy funkcjonowały obok siebie różne narody i grupy etniczne, co skłaniało ich członków do wzajemnych kontaktów, jak chociażby wymiana handlowa. Czynnikiem ułatwiającym te procesy były między innymi brak granic politycznych w ramach wielkich imperiów – Rosji, Austro-Węgier i Turcji. Martin Pollack w książce *Umierający Europejczycy* opisuje historię niemieckich osadników w Kočevju, którzy przemierzali monarchię habsburską jako wędrowni handlarze, oferując w najodleglejszych zakątkach kraju między innymi produkty orientalne, owoce południowe czy przysmaki z Bałkanów⁵.

Podobnie wyglądała sytuacja na ziemiach chorwackich, gdzie ścierały się wpływy włoskie, słowiańskie, niemieckie i zamieszkiwały różne nacje, co bardzo dobrze oddaje książka Mirka Sabolovicia *Miedze, które dzielą*, opisująca codzienność wieloetnicznej wsi. Tak rozumiane pogranicze nabiera dziś nowego znaczenia. Zglobalizowana rzeczywistość, oznaczająca między innymi postępującą liczbę imigrantów oraz dyfuzję kultur, zamienia świat w jedną wielką sferę przejściową, gdzie nieustannie mieszają się różne pierwiastki. Adam Kola podkreśla, że specyfika pogranicza polega na przenikaniu się przynajmniej dwóch sprzecznych porządków⁶. A przecież w społeczeństwach z dużym odsetkiem przybyszów⁷, powszechnością Internetu i mediów elektronicznych, językowego kształcenia⁸ nakłada się na siebie bardzo wiele albo nawet nieskończenie wiele odmiennych systemów. Antonina Kłoskowska proponowała, by pogranicze rozpatrywać nie tylko w aspekcie terytorialnym, ale również i w psychologicznym: „(...) pogranicze stanowi wszelkie sąsiedztwo kultur narodowych mogące wynikać z narodowo i etnicznie mieszanej genealogii i małżeństwa, z członkostwa w mniejszości narodowej lub etnicznej na terytorium zdominowanym przez inną narodową kulturę, z sytuacji emigracyjnej

³ R. Schattkowsky, *Region między Wschodem a Zachodem. Regionalizacja i władza w Europie Środkowo-Wschodniej w: Regiony pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI-XX wieku. Społeczeństwo-gospodarka-polityka*, red. M. Wojciechowski, R. Schattkowsky, Toruń 1996, s. 8-9.

⁴ V, Mihailesku, *Svakodnevnica nije više ono što je bila. Beleške jednog balkanskog antropologa u doba tranzicije*, Beograd 2002, s. 120.

⁵ K. M. Gauß, *Umierający Europejczycy*, Wołowiec 2006, s. 68-69.

⁶ A. F. Kola, *Obraz Rosji w pismach lewicy jugosłowiańskiej okresu międzywojennego. Miroslav Krleža i August Cesarec w: Semantyka Rosji na Bałkanach*, red. J. Sujecka, Warszawa 2011, s. 150.

⁷ B. Jałowiecki, E. A. Sekuła, *Cena różnorodności w: Metropolie mniejszości, mniejszości w metropoliach*, red. B. Jałowiecki, E. A. Sekuła, Warszawa 2011, s. 8.

⁸ Polityka Unii Europejskiej zakłada między innymi językowe kształcenie obywateli. Programy wspierające naukę i doskonalenie języków obcych opierają się na idei, by każdy obywatel znał – oprócz ojczystego – przynajmniej dwa inne języki UE, w praktyce mają to być angielski oraz dowolnie wybrany język. Zob. R. Bugarski, *Evropa u jeziku*, Beograd 2009, s. 24.

oraz z indywidualnej konwersji narodowej, czyli przejścia od jednego do innego narodowego samookreślenia, które nie może oznaczać całkowitego zerwania poprzednich więzi kulturowych⁹.

Maciej Falski zauważa, iż „o Chorwacji nie można powiedzieć z pełną stanowczością, że to kraj bałkański. Słuszniej byłoby stwierdzić, iż znajduje się ona na pograniczu dużych obszarów kulturowych, a czasem – że na ich marginesie”¹⁰. Dodajmy, że pograniczną tożsamość Chorwatów można rozpatrywać w wielu aspektach. Mówienie wyłącznie o położeniu geograficznym na styku Bałkanów, Europy Środkowej i Basenu Morza Śródziemnego byłoby zbyt prostym uproszczeniem. Trzeba także wziąć pod uwagę wspomniane przez Kłoskowską psychologiczne aspekty pogranicza, gdzie kierunek proeuropejski, potwierdzony członkostwem w UE nakłada się na dziedzictwo przeszłości i dzisiejsze zaangażowanie w regionie. Nadto przystąpienie do Unii Europejskiej stawia przed krajem nowe wyzwania, swobodny przepływ osób musi skutkować wzmoczoną liczbą przybyszów z UE.

Mówiąc o chorwackiej tożsamości pogranicza zacząć trzeba od położenia geograficznego pomiędzy Europą Zachodnią, Środkową a Półwyspem Bałkańskim. Jak wiadomo, wobec braku jasno zdefiniowanych granic pomiędzy Europą a Bałkanami, istnieje wiele propozycji definiowania tego pojęcia. Ową nieprecyzyjność próbowało wykorzystywać wiele nacji, w tym również i Chorwaci, by wyrzec się jakichkolwiek afiliacji z negatywnie kojarzonymi się Bałkanami. Jak bowiem zauważa Bożidar Jezernik, choć terminy geograficzne są neutralne, Bałkany stanowią od tej reguły wyjątek, będąc nacechowane ideologicznie, „posiadają negatywne konotacje brudu, pasywności, niewiarygodności, nieposzanowania praw kobiet, spisków, braku skrupułów, oportunisty, gnuśności, przesądów, ospałości, pozbawionej zasad, nadgorliwej biurokracji”¹¹. Na kwestię tą wskazywała również Maria Todorova w słynnej pracy *Bałkany wyobrażone*, zastanawiając się nad negatywnym obrazem tego obszaru na świecie, powszechnym utożsamianiem go z okrucieństwem, wojnami, bezprawiem, barbarzyństwem itd.¹² Oczywiście taka interpretacja terminu posiada długą tradycję, ale przed wybuchem konfliktów w latach dziewięćdziesiątych XX w. wielu nie bardzo orientowało się, gdzie leżą Bałkany. Robert Kaplan w znanej książce *Bałkańskie upiory*, pisanej jeszcze w okresie funkcjonowania Jugosławii odnotowuje: „kiedy dzwoniłem (...) informowałem, że jestem na Bałkanach, moi rozmówcy poważnie sądzili, że chodzi o kraje bałtyckie”¹³. Dopiero krwawe wojny sprawiły, że o Bałkanach zrobiło się na świecie głośno, i to w negatywnym kontekście.

W takim wypadku ucieczka z Bałkanów jako synonimu zła stawała się naturalna, tym bardziej, że Chorwatom zależało na zdystansowaniu się od jugosłowiańskiej przeszłości, pokazaniu, że eksperyment wspólnego państwa Słowian południowych

⁹ A. Kłoskowska, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2012, s. 125.

¹⁰ M. Falski, *Wspólnota krwi, różnica wyznania. Rosja jako znak w chorwackich narracjach historycznych do roku 1914* w: J. Sujecka, red., dz. cyt., s. 91.

¹¹ B. Jezernik, *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, Kraków 2004, s. 15.

¹² M. Todorova, *Bałkany wyobrażone*, Wołowiec 2008, s. 19

¹³ R. D. Kaplan, *Bałkańskie upiory. Podróż przez historię*, Wołowiec 2010, s. 41.

był błędem. Jak dowodzi Maciej Czerwiński, negacja idei jugosłowiańskiej stała się chorwackim imperatywem¹⁴. W okresie rządów Franjo Tuđmana elity polityczne, społeczne kulturowe włożyły bardzo wiele wysiłku, by uzasadnić odwieczne związki z Zachodem, jednocześnie odrzucając przynależność do Bałkanów. Prezydent w 1991 r. w wywiadzie dla tygodnika „New Yorker” stwierdził: „Chorwaci przynależą do innej kultury – innej cywilizacji – niż Serbowie. Chorwaci są częścią zachodniej Europy, częścią tradycji śródziemnomorskiej. Serbowie przynależą do Wschodu. Ich Kościół należy do Wschodu. Używają cyrylicy, która jest wschodnia. Są narodem wschodnim, tak jak Turcy i Albańczycy. Przynależą do kultury bizantyjskiej... Pomimo podobieństw językowych nie możemy żyć razem.”¹⁵ Tego typu wypowiedzi pojawiało się bardzo wiele, często było one konfirmowane naukowymi albo paranaukowymi hipotezami, czego najbardziej wyrazisty przykład stanowią teorie o pochodzeniu¹⁶. Nie dziwią więc wyniki badań przeprowadzonych na zagrebskich licealistach na przełomie XX i XXI w., pokazujące, iż pośród młodych ludzi dominuje negatywne postrzeganie Bałkanów, z których oczywiście wyłączona zostaje Chorwacja, najbardziej negatywne skojarzenia budzą Serbowie, utożsamiani między innymi z głupotą, nietolerancją i fanatyzmem, ale również z Rosją oraz Wschodem¹⁷. W takiej imaginatywnej geografii (by użyć pojęcia autorki) granicę pomiędzy kulturą a wandalizmem wyznacza początek Bałkanów, a posługiwanie się takimi kliszami myślowymi zakładało, że kultura jest wyłącznie przymiotem Zachodu, że tradycji prawosławnej brak jakichkolwiek form cywilizacji. Orientalizacja Serbów szła w parze z przypisywaniem im skrajnie negatywnych cech.

Według badań przeprowadzonych przez Instytut Gallupa w 2008 r., 60% Chorwatów zadeklarowało, iż nie czuje się Bałkańczykami i – jak przekonuje dziennik *Jutarnji List* – właśnie wstydlivość takiej identyfikacji doprowadziła do wykreowania nowego, eufemistycznego pojęcia – południowy wschód Europy (jugoistok Europe), które „poza Chorwacją mało gdzie bywa używane”¹⁸. Autor chyba nie wiedział, że pojęcie Europy Południowo-Wschodniej cieszy się coraz większą popularnością nie tylko na Bałkanach, ale i na świecie, a w 2005 r., a więc trzy lata przed powstaniem

¹⁴ M. Czerwiński, *Semiotyka dyskursu historycznego. Chorwackie i serbskie syntezy dziejów narodu*, Kraków 2012, s. 62.

¹⁵ Cyt. za: K. Luketić, *Prošlost je naša budućnost w: Zid je mrtav, živeli zidovi. Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, red. I. Čolović, Beograd 2009, s. 89.

¹⁶ Por. np. J. Molas, *Teoria o irańskim pochodzeniu Chorwatów – rozwój, funkcje i geneza w: Problemy tożsamości kulturowej w krajach słowiańskich*, t.1, J. Goszczyńska (red.) Warszawa 2003, s. 12-21; M. Bobrownicka, *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*, Kraków 2006, s. 201; M. Dyras, *Chorwackie „muzeum” pod krawatem*, „Slavia Meridionalis”, nr 5/2005, s. 206; M. Dyras, *Re-inkarnacje narodu. Chorwackie narracje tożsamościowe w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2009, s. 86-87; M. Rekić, *Narracje o etnogenezie Chorwatów w: Poznać Bałkany. Historia – polityka – kultura*, red. K. Taczynska, S. Sochacki, M. Zečević, Toruń 2011, s. 137- 152.

¹⁷ L. Šakaja, *Stereotipi mladih Zagrepčana o Balkanu. Prilog proučavanju imaginativne geografije*, <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/155/03-Sakaja.geografija.pdf>, (data dostępu: 2.01.2014).

¹⁸ V. Vurušić, *Zašto Hrvati preziru Balkan*, „Jutarnji List”, 19.11.2008, <http://www.jutarnji.hr/zasto-hrvati-preziru-balkan/194742/>, (data dostępu: 2.01.2014).

tej nazwy, Serbowie nakręcili film pod tytułem *Jug jugoistok*. Bogusław Zieliński zauważa, iż termin „Bałkany” coraz częściej zastępowany bywa w politycznym kontekście przez określenie „Europa Południowo-Wschodnia”, sugerujące zapowiedź stabilizacji i lepszej przyszłości¹⁹.

W chorwackim dyskursie wewnętrznym wyobrażenie o byciu immanentną częścią Europy miesza się z pierwiastkiem mediterrzańskim, czego wyrazem jest książka *Brewiarz śródziemnomorski* Predraga Matvejevicia, gdzie autor dokonuje przeglądu historyczno-mityczno-kulturowej sfery państw Śródziemnomorza, zastanawiając się również nad wpływem tamtejszej tradycji na narody bałkańskie. O wyższości Chorwatów świadczyć ma między innymi bliskość Morza Śródziemnego i wpływy cywilizacji rzymskiej, tymczasem dla Serbów „ważniejszy był jednak ląd niż morze”²⁰. Książka napisana w 1987 r. delikatnie sugeruje odrębność i lepszość Chorwatów, sytuując ich pośród bałkańskich nacji. Tylko, że wtedy jeszcze Bałkany nie budziły na Zachodzie jednoznacznie złych skojarzeń, można więc się było do nich przyznawać, tym bardziej, że na adriatyckim wybrzeżu corocznie wypoczywały rzesze zagranicznych turystów. Chorwację promowano wówczas jako mozaikę narodów i kultur, mówiono o wpływach słowiańskich, europejskich i osmańskich²¹, co zresztą było zgodne z ideologią *braterstva i jedności*.

Chorwaci, wypierając się jugosłowiańskiej przeszłości, nie chcieli pamiętać, że to właśnie w okresie funkcjonowania federacji, ich wybrzeże zostało wypromowane jako turystyczna atrakcja, a tamtejsze kurorty cieszyły się najwyższym uznaniem zarówno po wschodniej, jak i zachodniej stronie żelaznej kurtyny. Przykładowo, na początku lat sześćdziesiątych Opatija stała się ulubioną destynacją fanów twista²². Wykorzystywano przy tym marketing terytorialny, nowatorską wówczas dziedzinę wiedzy, która dotarła do Polski dopiero po upadku komunizmu²³. Ponadto, w czasie rządów Tity doszło do gwałtownej industrializacji kraju, co wszystko razem przemieniło biedny, rolniczy kraj w jugosłowiańskiego potentata²⁴. Jeśli w 1948 r. 62,4% ludności zatrudniona była w rolnictwie, to w 1981 r. odsetek ten wynosił 15,2%²⁵. Chorwacja, obok Słowenii, stała się tak zwanym Zachodem Jugosławii, obszarem nie tylko lepiej rozwiniętym gospodarczo niż reszta federacji, ale również otwartym na wpływy europejskie. Dzięki geograficznej bliskości Włoch i Austrii bez problemu docierały zachodnia telewizja i prasa, kwitła turystyka zakupowa. To właśnie

¹⁹ B. Zieliński, *Obraz Słowiańszczyzny południowej w polskim dyskursie publicznym III Rzeczypospolitej (po 1989 roku)* w: *Tradycje pogranicza i przestrzenie tradycji. Od komunizmu do postmodernizmu i postkolonializmu*, red. B. Zieliński, Poznań 2008, s. 47.

²⁰ P. Matvejević, *Brewiarz śródziemnomorski*, Sejny 2003, s. 228, 230.

²¹ L. A. Rivera, *Impression Management of Stigmatized Nations: The Case of Croatia* w: *The Cultural Wealth of Nations*, red. N. Bandelj, F. Wherry, Stanford 2011, s. 122.

²² R. Vučetić, *Koka-kola socjalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012, s. 196.

²³ A. Gąsior-Niemiec, *Promocja marki regionu czyli o dyskursywnych strategiach odwracana się od wschodu* w: *Polska wschodnia i orientalizm*, red. T. Zarycki, Warszawa 2013, s. 112.

²⁴ M. P. Boduszynski, *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths toward a New Europe*, Hohn Hopkins University Press 2010, s. 74-75.

²⁵ I. Goldstein, *Croatia: A History*, London 1999, s. 192.

w Zagrzebiu siedzibę miał słynny Jugoton – największa wytwórnia płyt i zarazem sieć sklepów muzycznych w SFRJ, która poprzez porozumienia zawierane z zachodnimi gigantami nabywała prawa do wydawania światowych hitów. I tak chociażby umowa zawarta w 1967 r. z londyńskim EMI dawała Jugotonowi wyłączne prawo emisji płyt z repertuaru Anglików na obszar Jugosławii i całej komunistycznej Europy ze Związkiem Radzieckim włącznie²⁶. Tym samym zagrzebski ośrodek stał się pośrednikiem, umożliwiającym transfer idei za żelazną kurtynę.

W programach nauczania narodowej literatury poczesne miejsce zajmuje piszący po łacinie Janus Pannonius (chorw. Jan Panonije), będąc jakby niezbywalnym dowodem odwiecznego zakotwiczenia w przestrzeni okcydentalnej. Tyle tylko, iż urodzonego w mieszanej rodzinie Pannoniusa określają mianem pierwszego narodowego poety sąsiedni Węgrzy²⁷. Ów twórca wydaje się atrakcyjny dla Chorwatów również z powodu spędzenia części swojego życia we Włoszech²⁸. Fizyczna i literacka obecność w Europie czy twórczość w ówczesnym europejskim *lingua franca* to przymioty chętnie wykorzystywane przez poszukiwaczy związków z Zachodem. Warto przypomnieć, że przed epoką narodowego odrodzenia Chorwaci – narażeni na działania ekspansyjne ze strony Węgrów i Austriaków – traktowali łacinę jako wyznacznik etnicznej odrębności²⁹. Analogicznie, w rozważaniach na temat najdawniejszej historii wielką wagę przykłada się do starożytnej Dalmacji i zamieszkujących ją plemion³⁰, co pokazuje, jak bardzo Chorwacja czuje się związana z tradycją łacińską.

Trzeba pamiętać, że Europa nie jest tylko pojęciem geograficznym, ale – jak podkreśla bośniacki filozof Muhamed Filipović – nosi w sobie znamiona kultury i cywilizacji, powszechnie kojarzy się z wolnością i postęmem³¹. Z kolei niemiecki etnolog Klaus Roth podkreśla, że Europa Południowo-Wschodnia przynajmniej od dwustu lat nieustannie marzy o doścignięciu zachodniej, utożsamia ją z wysokim standardem życia i postęmem, kulturą i sztuką³². Jednym ze sposobów wynajdywania lekarstwa na kompleksy niższości jest poszukiwanie argumentów w swobodnie interpretowanej przeszłości. Dlatego często można spotkać argumenty o antycznej historii Bałkanów, o tym, iż w swoim czasie tamtejsze państwa wyprzedzały resztę Europy swoimi osiągnięciami. Popularnym jest pogląd, iż południowo-wschodnia część starego kontynentu to kolebka jego kultury i cywilizacji³³. Takie racje, po-

²⁶ R. Vučetić, dz. cyt., s. 201.

²⁷ C. G. Kiss, *Lekcja Europy Środkowej. Eseje i szkice*, Kraków 2009, s. 213.

²⁸ A. Makkai, *In Quest of the „Miracle Stag”: The Poetry of Hungary: an Anthology of Hungarian Poetry in English Translation from the 13th Century to the Present in Commemoration of the 1100th Anniversary of the Foundation of Hungary and the 40th Anniversary of the Hungarian Uprising of 1956*, t. 1, Chicago – London 1996, s. 41.

²⁹ L. Moroz-Grzelak, *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011, s. 93-94.

³⁰ Zob. np. I. Mužić, *Doseljenje, smještaj i pokrštavanje Hrvata prema izvorima w: Hrvatska povijest*, red. V. Nuić, Split 2002, s. 7-24.

³¹ M. Filipović, *Deset predavanja o ideji Europe*, Sarajevo 2000, s. 47,50.

³² K. Rot, *Od socjalizma do Evropske Unije. Ogleđi o svakodnevnom, životu u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2012, s. 318.

³³ A. Velić, *Bošnjaci i Evropa, Bošnjacko razumijevanje Evrope i zapadnoevropske kulture u periodu austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom 1878-1918*, Sarajevo 2013, s. 25-26.

siadające swoje umocowanie w przeszłości, wspierane są argumentami geograficznymi, za wszelką cenę próbującymi udowodnić europejskość Chorwatów, czego przejawem były między innymi wspomniane próby ucieczki z Bałkanów. Chorwaci zdawali się brać na poważnie wypowiedź Adama Przeworskiego, amerykańskiego politologa polskiego pochodzenia, który tuż po upadku komunizmu zauważył, iż „geografia jest doprawdy jedynym powodem, aby mieć nadzieję, iż kraje Europy Wschodniej będą podążać ku demokracji i dobrobytowi”³⁴.

W chorwackim dyskursie wewnętrznym mocno ugruntowało się przekonanie o byciu immanentną częścią Europy, ale już same związki nie są tak jednoznacznie wyrażane. Można powiedzieć, iż kraj dryfuje pomiędzy dziedzictwem śródziemnomorskim a habsburskim, pomiędzy spuścizną Wenecji i Włoch a tradycją niemiecką i środkowo-europejską. Austriacki znawca regionu – Norbert Mappes-Niediek – rozpatrując tę kwestię twierdzi, iż można nawet wyznaczyć wyraźną granicę pomiędzy dwoma Chorwacjami, jadąc z Zagrzebia do Splitu za miejscowością Ogulin krajobraz diametralnie się zmienia, pola stają się kamienne, drzewa niskie, a miejscowości pojawiają się coraz rzadziej³⁵. Na powyższą dychotomię nakłada się jeszcze trzeci pierwiastek – bałkański, związany z doświadczeniami osmańskimi i przeszłością jugosłowiańską. Tym samym mówić można o przenikaniu się przynajmniej trzech kręgów społeczno-kulturowych, przy czym, o ile dwa pierwsze zdominowane są przez katolicyzm, to ostatni z nich fundowany jest na prawosławiu i islamie³⁶. Po części więc dlatego Chorwaci, próbując odseparować się od Bałkanów, tak silnie eksponowali katolicyzm.

Mediteranizm najsilniej przeniknął Dalmację³⁷ w odróżnieniu od Chorwacji „węgierskiej”, ciężącej w epoce odrodzenia narodowego ku Słowiańszczyźnie, co znalazło swoje odzwierciedlenie w idei iliryzmu³⁸. Pogląd ów, pochodzący z romantycznych wizji pansłowiańskich, oznaczał odejście od tradycji śródziemnomorskiej na rzecz *Societas Slavica*³⁹. Strukturalna kontestacja okresu funkcjonowania w ramach Jugosławii, przekładając się na odchodzenie od eksponowania tradycji słowiańskiej, prowadziła do kanalizacji samoświadomości wokół innych osi, a jedną z nich miała na powrót stać się cywilizacja antyczna-śródziemnomorska. Było to o tyle wygodne, iż odsuwało związki z postkomunistyczną Europą Środkową, ciągle borykającą się z piętnem gorszej, zacofanej, mniej wartościowej. Ponadto, podążanie w kierunku Śródziemnomorza korespondowało z rozwojem turystyki, nastawionej przede wszystkim na gości z Zachodu, co zmienił dopiero kryzys gospodarczy, bowiem Zagrzeb, obawiając się spadku liczby odwiedzających, zaczął poszukiwać potencjalnych gości również na obszarze byłej Jugosławii, o czym będzie dalej mowa.

³⁴ Cyt. za: B. Buden, *Zona prelaska. O kraju postkomunizmu*, Beograd 2012, s. 44.

³⁵ N. Mappes-Niediek, *Kroatien: Das Land hinter der Adria-Kulisse*, Berlin 2009, s. 33-34.

³⁶ J. Muś, *Chorwacja. Źródła jedności i perspektywy współpracy w Europie Środkowej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, nr 11/2003, z.1, s. 82.

³⁷ Por. np. A. Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Dalmacji. Od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków 2001, s. 24, 38.

³⁸ Por. np. L. Moroz-Grzelak, dz. cyt., s. 98-99.

³⁹ M. Bobrownicka, *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*, Kraków 1995, s. 82-83, 108-109.

Od 2002 r. Chorwacka Wspólnota Turystyczna próbowała promować kraj przy pomocy sloganu *Chorwacja – śródziemnomorska jak dawniej (Croatia – The Mediterranean as it once was)*, który przede wszystkim podkreślać miał czystą europejskość Chorwatów i ich związki z tradycją zachodnią. Wspomniany slogan stanowi tylko symboliczne potwierdzenie zakrojonej na szeroką skalę kampanii mającej jednoznacznie przekonać świat co do „faktycznej” przynależności kraju. Wnikliwą analizę tego fenomenu przedstawiła Lauren Rivera, dochodząc do wniosku, że z folderów i ulotek informacyjnych przemawia groteskowa myśl, jakoby największym walorem Chorwacji, stanowiącym o jego wyjątkowości jako turystycznej destynacji, jest europejskość⁴⁰. Można zastanawiać się, w jakim stopniu na decyzję jednostki o wyborze miejsca spędzania wakacji decyduje stopień jego europejskości, tym bardziej, iż postmodernistyczny człowiek poszukuje nieszablonowych treści. Takie slogany zapewne bardziej służyły chorwackiemu społeczeństwu w leczeniu kompleksów zaściankowości, ale wydaje się, że traumy zostały zaleczone i Zagrzeb swojej wielkości nie musi już wyolbrzymiać, o czym świadczy jedno z nowszych haseł: *Chorwacja – mały kraj na wielkie wakacje (Croatia – A Small Country for a Great Holiday)*, które także pojawiło się i w Polsce.

Jak wcześniej zauważyliśmy, Chorwaci zrozumieli, że nie mogą nastawiać się wyłącznie na zachodnich gości, że ich plaże są także ciągle atrakcyjne dla mieszkańców byłej Jugosławii, a zasadniczym czynnikiem sprzyjającym takiej reorientacji postaw stał się kryzys gospodarczy, którego efektem był spadek wpływów z turystyki. W 2010 r. władze chorwackie zdecydowały zwrócić się ku sąsiadom, czego efektem była szeroka kampania reklamowa w Serbii, której główne hasło brzmiało: *Hrvatska tako lepa, tako blizu (Chorwacja tak piękna, tak blisko)*, albo nawet – wedle innego wariantu – *Hrvatska tako naša, tako blizu (Chorwacja tak nasza, tak blisko)*, co sugerować miało bliskość, bezpieczeństwo, łatwość komunikacji, choć przecież tyle wysiłku włożono na rzecz odseparowania się od Bałkanów, także w aspekcie językowym. Co więcej, Chorwaci nie myślą tylko o pozbawionych dostępu do morza Serbach czy Macedończykach, bo jak zauważa pewien badacz, 1/3 Słoweńców spędza wakacje na chorwackim wybrzeżu⁴¹.

Takie zmiany musiały pociągnąć za sobą głęboką reorientację świadomości. Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. wielu serbskich turystów skarżyło się, iż odpoczywając nad adriatyckim wybrzeżem, wielokrotnie spotykali się z nieprzyjemnymi reakcjami Chorwatów, udających, iż nie rozumieją serbskiego. Te historie powielano przez lata, dopowiadając do nich kolejne epizody o uprzedzeniach, nieprzyjemnościach czy nawet aktach przemocy wobec serbskich turystów,⁴² a przecież przekazy oralne odznaczają się wielką żywotnością w pamięci zbiorowej. Zresztą,

⁴⁰ L. A. Rivera, dz. cyt., s. 122-124.

⁴¹ G. P. Crnković, *Vibrant Commonalities and the Yugoslav Legacy: a Few Remarks w: After Yugoslavia: The Cultural Spaces of a Vanished Land*, red. R. Gorup, Stanford 2013, s. 122.

⁴² M. Medenica, *Napadnuti srpski turisti u Hrvatskoj: Bež'te kući, četnici*, „Press online”, 11.07.2010, <http://www.pressonline.rs/info/hronika/125082/napadnuti-srpski-turisti-u-hrvatskoj-bezte-kucicetni.html>, (data dostępu: 4.01.2014).

jak wcześniej pokazaliśmy, pośród młodych Chorwatów dominuje negatywny obraz sąsiadów. Trywializmem jest twierdzenie, iż podstawą negatywnych stereotypów jest niewiedza, kierowanie się emocjami, a nie intelektem⁴³, tak więc zwiększające się sukcesywnie kontakty pomagają prostować mentalne skrzywienia. Nadto pamięć zbiorowa nie jest dana raz na zawsze, ale podlega nieustannym przekształceniom⁴⁴, tak więc jej kształty mogą się zmieniać, aczkolwiek bardzo powoli. Zresztą pewne symptomy już są widoczne, co wiąże się z powrotem Chorwacji na Bałkany w aspekcie politycznym, gospodarczym, kulturowym, o czym będzie dalej mowa.

Poczucie europejskości idzie w parze z mitem przedmurza, szczególnie silnie rytualizowanym w latach dziewięćdziesiątych. Takie treści daje się zauważyć w większości krajów Europy, również i w Polsce, gdzie np. Antoni Chołojński pisał w romantycznej syntezie dziejów Polski, iż gdyby „o polską groblę nie rozbijały się fale niszczącej powodzi Mongołów i Turków, Europa nigdy by nie doszła do późniejszego rozkwitu”⁴⁵, ale – jak przekonuje Tanja Petrović – na Bałkanach posiadają one wyraz szczególny, bowiem stanowią symboliczne potwierdzenie przynależności do Europy, ukoronowane aktywną obroną starego kontynentu przed Turkami⁴⁶. Trzeba jednak pamiętać, iż jednym z warunków trwałości mitu jest jego dostosowywanie do aktualnych realiów. Jak pisze Dubravka Ugrešić: „mity się rozbudowuje, dopełnia, mutuje, przekształca, adaptuje i readaptuje”⁴⁷. Nic więc dziwnego, iż po 1991 r. przedstawiano Chorwację jako przedmurze demokracji i wartości liberalnych⁴⁸. Kwestię mitu *antemurale christianitatis* w chorwackim dyskursie wnikliwie analizował Ivo Žanić, spostrzegając, iż wraz ze stabilizacją sytuacji politycznej ów mit ewoluuje, a metaforę przedmurza zastępuje most⁴⁹. Nie mówi się już o konieczności obrony przed zagrożeniem zewnętrznym, ale o możliwościach pośredniczenia pomiędzy dwoma światami. Ów badacz zaproponował nawet symboliczną datę oznaczającą dla Zagrzebia nadejście nowych czasów, a więc 2000 rok, kiedy HDZ przegrała wybory, a władzę przejęła ekipa Ivicy Račana. Nowy szef rządu wypowiedział następujące słowa: „Myślę, że geopolityczna i geostrategiczna pozycja Chorwacji jest naszą wielką wartością i zaletą. Jesteśmy krajem średniowiecznym, a przy tym śródziemnomorskim i po trochu bałkańskim. To mówi o złożoności naszej tożsamości, ale także o znaczeniu naszej pozycji w tej części Europy”⁵⁰. W analogicznym kontekście widzi dzisiaj wielu perspektywę członkostwa w Unii Europejskiej,

⁴³ R. Wyżkiewicz-Maksimow, *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*, Gdańsk 2012, s. 72-74.

⁴⁴ P. Ciołkiewicz, *Pamięć zbiorowa w dyskursie publicznym. Analiza polskiej debaty na temat wypędzeń Niemców po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2012, s. 31.

⁴⁵ Cyt. za: J. Tazbir, *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004, s. 174.

⁴⁶ T. Petrović, *Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd 2012, s. 53.

⁴⁷ D. Ugrešić, *Życie jest bajką*, Kraków 2011, s. 221.

⁴⁸ D. Winland, *We Are Now a Nation: Croats Between „Home and Homeland”*, University of Toronto Press, 2013, s. 23.

⁴⁹ I. Žanić, *Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje-predziđe-most w: Historijski mitovi na Balkanu*, red. H. Kamberović, Sarajevo 2003, s. 174.

⁵⁰ Tamże, s. 194-195.

już nie tylko jako naturalny akt potwierdzenia łacińskiej tradycji, ale również jako szansę na odgrywanie roli łącznika pomiędzy Brukselą a Bałkanami.

Symbolicznym potwierdzeniem nowego kierunku polityki Zagrzebia był fakt przekazania przez ówczesną premier Jadrankę Kosor angielskiej wersji świeżo podpisanego traktatu akcesyjnego serbskiemu premierowi Borisowi Tadićowi z jasnym przesłaniem, iż to Belgrad ma być następny w kolejce do UE. Warto zwrócić uwagę, że wręczona została wersja dokumentu w neutralnym języku angielskim, by nie prowokować kolejnych dyskusji odnośnie do różnic pomiędzy wariantami dawnego serbochorwackiego. Wspomniana wcześniej Tanja Petrović, serbska badaczka mieszkająca w Lublanie, przytacza wypowiedzi chorwackich polityków, z których przebija coraz większe zaangażowanie na rzecz integracji Bałkanów Zachodnich z UE⁵¹. W podobnym tonie wyrażał się w maju 2013 r. podczas konferencji w Łodzi⁵² ówczesny ambasador Chorwacji w Polsce Ivan del Vecho, mówiąc, iż ma nadzieję, że niebawem wszystkie państwa postjugosłowiańskie staną się członkami Unii Europejskiej i NATO. Tymczasem, jak zauważa Maria Dąbrowska-Partyka, funkcją pogranicza jest „idea politycznej i kulturowej ekspansji, związana z poczuciem cywilizacyjnej albo duchowej misji”⁵³.

Chorwaci zdają się rozumieć, że jedyną szansą dla realnego zaistnienia małych państw w Unii jest tak zwana specjalizacja, a więc ograniczenie swojej aktywności do dziedziny w której sprawdzają się najlepiej i dzięki temu mogą zostać docenione przez Brukselę. Dla Chorwatów jedyną taką sferą jest położenie geograficzne i doświadczenie wspólnej, jugosłowiańskiej przeszłości, od której kiedyś tak bardzo chciano się odizolować. Teraz okazuje się, iż to, co przedtem stanowiło powód do wstydu i dlatego podlegało próbom desperackiego wyparcia, może stać się siłą państwa i jego wielkim potencjałem. W ostatnim czasie obserwujemy wzmożoną aktywność Zagrzebia w regionie. W grudniu 2013 r. premier Zoran Milanović podczas wizyty w Brukseli oświadczył, iż w interesie jego ojczyzny leży przyjęcie Serbii oraz pozostałych państw bałkańskich do UE oraz że Chorwacja chce być dla nich partnerem, a nie mentorem⁵⁴. Rok wcześniej ten sam polityk podczas wizyty na uniwersytecie w Mostarze podkreślał, iż strategicznym interesem jego kraju jest akcesja Bośni i Hercegowiny do Unii⁵⁵.

W dniu przystąpienia do UE 1 lipca 2013 r., prezydent Ivo Josipović zorganizował śniadanie dla prezydentów: Serbii, Bośni i Hercegowiny, Czarnogóry, Macedonii, Albanii i Kosowa, na którym poruszano między innymi kwestie dalszego

⁵¹ T. Petrović, dz. cyt., s. 87-88.

⁵² Konferencja „Bałkany Zachodnie w systemie bezpieczeństwa euroatlantyckiego”, zorganizowana w dniach 7-8 maja 2013 r. przez Centrum Naukowo-Badawcze Uniwersytetu Łódzkiego „Bałkany na przełomie XX/XXI w.”

⁵³ M. Dąbrowska-Partyka, *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*, Kraków 2004, s. 10.

⁵⁴ *Predsjednik hrvatske vlade Milanović podžava ulazak Srbije u EU*, <http://www.vijesti.ba/vijesti/regija/185762-Milanovic-podzava-ulazak-Srbije.html>, (data dostępu: 5.01.2014).

⁵⁵ *Milanović mostarskim studentima: Hrvatska nije na rubu provalije, nego nove prigode*, <http://www.seebiz.eu/milanovic-mostarskim-studentima-hrvatska-nije-na-rubu-provalije-nego-nove-prigode/ar-27841/>, (data dostępu: 5.01.2013).

rozszerzenia UE oraz poparcie Chorwacji i Słowenii w tym zakresie. Przywódcy zgodzili się, iż takie spotkania powinny być kontynuowane jako platforma debaty na temat wspólnych problemów i interesów.⁵⁶ Z kolei tuż przed północą premier Zoran Milanović mówił: „Chorwacja chce być pomostem do lepszej przyszłości dla regionu, w którym europejskie dążenia są najskuteczniejszym środkiem przezwyciężenia traumy przeszłości”⁵⁷.

W tym miejscu trzeba zauważyć, iż podobne zaangażowanie w regionie podejmuje już od lat Słowenia, a jej działania są doceniane zarówno przez Brukselę, jak i państwa bałkańskie, widzące w Lublanie kluczowego orędownika rozszerzenia UE na południowy wschód, co potwierdzają wyniki badań przeprowadzonych przez Instytut Gallupa⁵⁸. Wyraźnie podkreślił to w jednej ze swoich wypowiedzi ambasador UE w Lublanie: „Czas, by powstał historyczny most pomiędzy Unią Europejską a krajami Europy Południowo-Wschodniej, które – jak mamy nadzieję – zostaną w przyszłości członkami UE”⁵⁹. Teraz do roli istotnego aktora w regionie pretenduje i Zagrzeb. Można więc zaryzykować tezę, iż coraz bardziej uwidacznia się swego rodzaju wyścig obu krajów o większą obecność na Bałkanach. Przykładowo kiedy we wrześniu 2013 r. z wizytą do Prisztiny udał się chorwacki prezydent Ivo Josipović, cztery dni później w analogiczną podróż wybrała się słoweńska głowa państwa – Borut Pahor⁶⁰. Obaj politycy zapewniali o poparciu swoich krajów dla europejskich aspiracji najmłodszego państwa Europy, jak i obiecali zwiększenie współpracy gospodarczej. Zresztą już dziś oba kraje należą – obok Turcji – do największych partnerów gospodarczych Kosowa. Od niedawna trwa wzmożona współpraca „zachodniobałkańskiej szóstki” (zwanej także G6): Albanii, Bośni i Hercegowiny, Kosowa, Macedonii, Serbii oraz Czarnogóry, do której to inicjatywy przyłączyły się Chorwacja i Słowenia.

Aktywność Zagrzebia można łatwo wytłumaczyć chęcią powetowania sobie na bałkańskich rynkach zbytu strat związanych z koniecznością wystąpienia z CEFTY w związku z akcesją do UE⁶¹. Tym bardziej, że chorwackie marki, jak np. Kraš są najlepiej rozpoznawane na rynkach postjugosłowiańskich, co szczególnie uwidacznia się jeśli chodzi o artykuły rolne i produkty spożywcze, bowiem w tych gałęziach aż

⁵⁶ *Hrvatska u Evropskoj uniji*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1351778/Hrvatska-u-Evropskoj-uniji.html>, (data dostępu: 16.02.2014).

⁵⁷ „Witamy z całego serca”. *Chorwacja świętuje wstąpienie do UE*, „Gazeta Wyborcza”, 01.07.2013, http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,14198479,_Witamy_z_calego_serca___Chorwacja_swietuje_wstapienie.html, (data dostępu: 16.02.2013).

⁵⁸ http://www.mzz.gov.si/en/foreign_policy/foreign_policy/western_balkans/, (data dostępu: 27.01.2014).

⁵⁹ Cyt. za: M. Velikonja, *Evroza. Kritika novog evrocentrizma*, Beograd 2007, s. 77.

⁶⁰ *Pahor pohvalio dogovor Beograda i Prištine*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1393110/Pahor+pohvalio+dogovor+Beograda+i+Pri%C5%A1tine.html>, (data dostępu: 27.01.2014); *Josipović u Prištini: Podrška normalizaciji odnosa Kosova i Srbije*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/josipovic-u-pristini-napredak-na-kosovu-impresivan/25097561.html>, (data dostępu: 27.01.2014).

⁶¹ *Only Europeans in the Balkans*, <http://voiceofserbia.org/content/only-europeans-balkans>, (data dostępu: 27.01.2013).

45% eksportu trafiało do krajów CEFTY, przede wszystkim do Bośni i Hercegowiny⁶², Chorwaci zdają sobie sprawę, że obszar Bałkanów to zbyt ważny i chłonny rynek zbytu, by z niego zrezygnować. I choć Zagrzeb nieustannie podkreśla pragnienie bycia lokomotywą ciągnącą Serbię i inne państwa Bałkanów Zachodnich ku Brukseli, to takie działania budzą czasami niepokój w Belgradzie. Pewien serbski analityk stwierdził, iż o ile Słoweniami kierowały wyłącznie racjonalne interesy (zapewne chodzi o kwestie gospodarcze, poszukiwanie rynków zbytu – przyp. M.R.), Chorwaci mają ambicje natury geopolitycznej, a więc umniejszanie znaczenia Serbii⁶³.

Popularną jest teza o odradzaniu się wspólnoty jugosłowiańskiej na wielu płaszczyznach, w tym także ekonomicznej⁶⁴. Takie działania raczej nie dziwią, bowiem rozpad federacji oznaczał poważne problemy dla lokalnych gospodarek narodowych, ponieważ przerwane zostały powiązania gospodarcze, które teraz próbuje się restaurować⁶⁵. Pojawił się nawet pomysł powołania – wzorem skandynawskiego SAS-u – wspólnych serbsko-chorwacko-słoweńskich linii lotniczych. W ostatnich latach sukcesywnie wzrasta poziom Bezpośrednich Inwestycji Zagranicznych dokonywanych przez państwa byłej Jugosławii na obszarze dawnej federacji, przede wszystkim w sektorach energetycznym i bankowym oraz w handlu detalicznym, w którym to procesie wiodącą rolę odgrywają Lublana oraz Zagrzeb⁶⁶. W czerwcu 2013 r. większość udziałów w słoweńskim koncernie Merkator, którego sieć hipermarketów spowiła całą Europę Południowo-Wschodnią, zdobył chorwacki Agrokor, właściciel sieci marketów Konzum i Idea. Choć umowa zakłada, iż nazwa Merkator będzie ciągle obowiązywała w Serbii i Słowenii⁶⁷, faktem pozostaje znacząca aktywność Chorwatów w bałkańskiej konsumpcji, tym bardziej, iż Agrokor jest właścicielem wielu znanych i ogólnie dostępnych w regionie chorwackich marek⁶⁸. Warto nadmienić silną pozycję Konzuma w wyobrazeniach zbiorowych mieszkańców byłej Jugosławii, bowiem pierwszy sklep samoobsługowy o tej nazwie otwarto już w 1957 r., by w latach kolejnych rozwijać sieć podobnych placówek. Było to zgodne z ówczesną modą na tego typu obiekty będące symbolem rozwoju powojennego dobrobytu. Także i w Polsce w latach sześćdziesiątych tworzono tak zwaną nowoczesną infrastrukturę handlową, choć w następnej dekadzie znaczna część

⁶² A. Kotevska, *Croatia's EU Accession: Economic Implications for the Balkan Countries*, <http://www.pecob.eu/croatia-eu-economic-implications-balkan>, (data dostępu: 27.01.2013).

⁶³ B. Čpajak, *Da li Hrvatska preuzima palicu „izaslanika” EU na Balkanu*, „Politika”, 11.09.2013, <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Da-li-Hrvatska-preuzima-palicu-izaslanika-EU-na-Balkanu.lt.html>, (data dostępu: 9.02.2014).

⁶⁴ Zob. np. T. Judah, *Good News for the Western Balkans, Yugoslavia is Dead – Long Live the Yugoslphere*, LSEE Research on South Eastern Europe, London 2008, s. 18.

⁶⁵ K. E. Solem, *Croatia, regional Cooperation, and the EU w: Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education, and Media*, red. S. P. Ramet, D. Matic, Texas A&M University Press 2007, s. 303-304.

⁶⁶ S. Kathuria, *Western Balkan Integration and the EU: An Agenda for Trade and Growth*, Washington 2008, s. 77.

⁶⁷ *U Deželi ostaje Mercator, u Hrvatskoj postaje Konzum*, <http://www.vecernji.hr/hrvatska/u-dezeli-ostaje-mercator-u-hrvatskoj-postaje-konzum-569975>, (data dostępu: 27.01.2014).

⁶⁸ <http://www.agrokor.hr/hr-HR/Brandovi.html>, (data dostępu: 27.01.2014).

tego typu sklepów została zlikwidowana⁶⁹, tylko że jugosłowiańskie półki znacznie łatwiej było zapelnąć.

Biedne, słabiej rozwinięte kraje Bałkanów Zachodnich stanowią dla Chorwatów zaplecze taniej siły roboczej⁷⁰. Od lat pięćdziesiątych Zagrzeb prowadzi politykę nadawania chorwackiego obywatelstwa rodakom z Bośni i Hercegowiny, Kosowa czy innych państw postjugosłowiańskich. Do 2010 r. takie dokumenty otrzymało ponad 800 tysięcy mieszkańców BiH, z których zresztą nie wszyscy byli etnicznymi Chorwatami⁷¹, co potwierdza, iż perspektywa posiadania paszportu unijnego jest często ważniejsza niż idea ojczyzny. Oprócz rzesz repatriantów, często odmiennych kulturowo, jak np. przybysze z Kosowa (często traktowani przez miejscowych z rezerwą, stygmatyzowani jako ludzie orientalni, prymitywni, brudni⁷²), do kraju napływają pracownicy sezonowi. Co więcej, na ubogim i zacofanym wschodzie wskutek odpływu młodych i wykształconych kadr do stolicy, na wybrzeże, bądź za granicę, wolne miejsca pracy zajmują gasterbeiterzy z sąsiedniej Serbii. Jednym z bezpośrednich skutków transferu siły roboczej jest przenikanie się odmiennych porządków i doświadczenie pogranicza. Zauważmy na przykład, że nawet w momencie historycznych wręcz prób ucieczek z Bałkanów i zdecydowanego dystansowania się od „barbarzyńskiego południa”, czego symbolem było rugowanie kojarzących się z niewłaściwą przeszłością wyrażań, jak np. *srpska salata*, w chorwackich piekarniach ciągle sprzedawano burek, a właścicielami najlepszych cukierni byli Albańczycy i Goranie.

Jugosławia odradza się także na płaszczyźnie kulturowej. Chorwacki dziennikarz i krytyk muzyczny Ante Perković zauważa, że w ramach SFRJ istniała „siódma republika”, ponadnarodowa i transterytorialna, która jako jedyna przetrwała rozpad państwa⁷³. Kwestia kulturowej restauracji Jugosławii jest na tyle szeroka, iż nie jest możliwą jej przeanalizowane na łamach tegoż tekstu. Zauważmy tylko, że takie procesy wydają się naturalne w sytuacji małych, biednych państw z niewielką publicznością i ograniczonymi możliwościami finansowymi. Trwałym dziedzictwem wieloletniej przeszłości pozostaje wspólna przestrzeń symboliczna, umożliwiająca zrozumienie przekazu. Nadto, w czasach komercjalizacji kultury i nastawienia wyłącznie na zysk, specjaliści od marketingu naturalnie starają się maksymalnie poszerzać kręgi odbiorców. W tej rozkwitającej „siódmej republice” nieprzypadkowo kluczową rolę odrywa Zagrzeb. Powszechnie wiadomym jest, iż rozwój kultury i sztuki wymaga nakładów finansowych, a na tym polu Chorwaci (podobnie jak Słoweńcy) mają o wiele większe możliwości niż inni sukcesorzy Jugosławii.

Warto w tym miejscu wspomnieć o zrealizowanym przez HRT filmie *Miljenko Jergović i Marko Vidojković na putu kroz bivšu Jugoslaviju*, w którym obaj pisarze sa-

⁶⁹ M. Mazurek, *Spółeczeństwo kolejki. O doświadczeniach niedoboru 1945–1989*, Warszawa 2010, s. 73.

⁷⁰ Zob. np. J. Muš, *Implikacje rozpadu Bośni i Hercegowiny dla Serbii i Chorwacji w: Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-perspektywy*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2011, s. 377.

⁷¹ V. Koska, *Razumevanje režima državljanstva u okviru složenih trostrukih veza: Istraživanje slučaja Hrvatske w: Državljan i državljanstvo posle Jugoslavije*, red. D. Šo, I. Štiks, Beograd 2012, s. 204.

⁷² G. Dejzings, *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2005, s. 90–92.

⁷³ A. Perković, *Sedma republika. Pop kultura u Yu raspadu*, Zagreb–Beograd 2011, s. 21.

mochodem Yugo, będącym symbolem SFRJ, przemierzają była federację, zastanawiając się nad historycznymi kontrowersjami i skutkami rozdrapywania dawnych ran, a także pytają się o terażniejszość na gruzach federacji. Przekraczając granicę słoweńsko-chorwacką, stwierdzają, że to granica pomiędzy „Europą a nami” albo „Europą a naszym drogim gettem”. Na uwagę zasługuje fakt, iż producentem tegoż filmu jest chorwacki publiczny nadawca, a więc jego inicjatywy współgrały z działaniami rządzących. Zresztą na temat ramówki HRT pisze w jednym ze swoich tekstów sam Jergović, podkreślając, iż zdarza jej się pokazywać belgradzkie zespoły rokowe, cygańskie orkiestry z południowej Serbii, serbskie grupy teatralne, pisarzy, artystów itd.⁷⁴

Do nowej linii politycznej Zagrzebia dostosowały się targi książki w Puli. Impreza, odbywająca się corocznie począwszy od 1995 r., skupiała początkowo autorów chorwackich, z rzadka pojawiali się goście z Zachodu, by powoli otwierać się na osobistości z byłej Jugosławii. Serbski pisarz Vladimir Arsenijević podkreśla niesamowitą atmosferę literackich spotkań gości z „Chorwacji, regionu i zagranicy”, którą dodatkowo podkreśla multietniczny charakter Istrii⁷⁵. W tym miejscu warto zaznaczyć, iż region ten poprzez swoją wielokulturowość cieszy się opinią najbardziej otwartego i najmniej nacjonalistycznego⁷⁶, a miejscowa ludność mówi specyficzną mieszkanką chorwackiego i włoskiego zwaną *veneto*⁷⁷. W gorącym okresie lat dziewięćdziesiątych XX w. HDZ oskarżała Istrię i jej mieszkańców o brak prawdziwego patriotyzmu i ciągoty ku Rzymowi⁷⁸. Częściej jednak uważano tamtejszą ludność za prawdziwych patriotów, którzy będąc uciskiwaniymi przez Włochów, walczyli o poprawę swojego położenia i wyzwolenie się spod obcej dominacji, a więc również o chorwackość⁷⁹. Teraz Istria poprzez swój pograniczny charakter nabiera nowego znaczenia jako łącznik pomiędzy Zachodem i UE a Bałkanami.

Chorwaci, czując się immanentną częścią Europy, czego próby potwierdzenia sygnalizowaliśmy na początku, wierzyli, że naturalnym potwierdzeniem ich geograficzno-kulturowej pozycji będzie integracja z UE. Można więc mówić o ogromnej przemianie społeczeństwa w stosunku do lat dziewięćdziesiątych, kiedy próbowano dowodzić swojej wyjątkowości przy pomocy historycznych falsyfikacji. Badacze zauważają, iż takie procesy charakterystyczne są dla państw postkolonialnych, desperacko poszukujących swojej tożsamości⁸⁰. Wydaje się, że ten etap Chorwaci, przynajmniej w pokażnej większości, mają już za sobą, że zrozumieli, iż nie po-

⁷⁴ M. Jergović, *Zagrebačke kronike*, Beograd 2010, s. 287.

⁷⁵ V. Arsenijević, *Jugolaboratorija*, Beograd 2009, s. 176-177.

⁷⁶ P. Ballinger, *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton 2002, s. 249.

⁷⁷ B. Ćosić, *Podróż na Alaskę*, Wołowiec 2008, s. 17.

⁷⁸ I. Đurić, V. Zorić, *Isključivanje „drugih”, priprema rata: uporedna analiza hrvatskog i srpskog štampanog diskursa tokom sukoba u Hrvatskoj w: Intima Javnosti. Okviri predstavljanja, narativni obrasci, strategije i stereotipi konstruisanja Drugosti u upečatljivim događajima tokom razgradnje bivše Jugoslavije: štampa, TV, film*, red. G. Đerić, Beograd 2008, s. 133.

⁷⁹ E. Čić, *Povijest hrvatskih neprijatelja*, Zagreb 2011, s. 297.

⁸⁰ E. Breslavskaja, P. Załęski, *Tradycja w polityce historycznej i symbolach politycznych niepodległego Kirgistanu w: Tożsamości narodowe na obszarze postradzieckim. Między dziedzictwem a tradycją wy-nalezioną*, red. P. Załęski, E. Breslavskaja, M. Włodarkiewicz, Warszawa 2012, s. 76-77.

trzeba już udowodniać swojej europejskości, a pograniczne położenie geograficzne i sąsiedztwo Bałkanów może być ich wielkim atutem.

Trzeba także wspomnieć, iż kwestia członkostwa w Unii miała także swoich przeciwników, głównie po stronie nacjonalistów i konserwatystów, niechętnych do zastępowania Belgradu Brukselą – jak interpretowano akcesję do kolejnej wspólnoty. Ostra kampania pronunijna, prowadzona przez rząd chorwacki, odniosła wyraźny sukces, bowiem za akcesją opowiedziało się 66,27%, a przeciwko – 33,13% biorących udział w referendum⁸¹. Do opowiedzenia się na „tak” zachęcał Ante Gotovina, twierdząc w skierowanym z Hagi oświadczeniu: „(...) zagłosuję za wejściem do Unii Europejskiej, do której Chorwacja cywilizacyjnie i historycznie przynależy”⁸². Również chorwacki episkopat apelował do głosowania za akcesją do UE, choć zauważyć możemy, iż – podobnie jak to było w przypadku Polski – stanowisko środowisk kościelnych nie było jednolite. Niektóre kręgi protestowały przeciwko przystępowaniu do wspólnoty, w której dopuszcza się aborcję, eutanazję, związki homoseksualne. Przykładem takiej retoryki są plakaty autorstwa pewnego członka grupy modlitewnej imienia Krwi Chrystusowej, apelujące do Matki Boskiej, by ochroniła Chorwację przed włączeniem do Unii: *Kraljice Hrvata, sačuvaj nas od ulaska u EU! (Królowo Chorwatów, uchroni nas przed wstąpieniem do UE)*⁸³. Jakby na przekór tego typu opiniom, katolickość społeczeństwa została potwierdzona w sposób symboliczny, bowiem w brukselskim parku *Mini Europa* Chorwację, której przypadło miejsce pomiędzy Węgrami a Słowenią, reprezentuje makieta kościoła św. Marka⁸⁴.

Euroceptycy wskazywali także, że pogrążona w recesji Unia nie będzie już w stanie tak łatwo rozdawać pieniędzy, tym samym przyszłe zyski nie będą rekompensowały wydatków na rzecz dostosowania się do wymogów Brukseli. Dominowały jednak poglądy o wielkiej szansie i dziejowej konieczności. Argumentowano, że w dobie kryzysu gospodarczego to właśnie członkostwo we wspólnocie daje szansę na pomoc w łagodzeniu jego skutków. Analitycy podkreślają z kolei, iż wkroczenie w szeregi UE pomoże ostatecznie wykorzenić ciągoty ustaszowskie i faszystowskie⁸⁵. Trzeba w tym miejscu zauważyć, iż mitem założycielskim Unii Europejskiej jest tragedia Holocaustu⁸⁶. Jak powszechnie wiadomo, pamięć o dramacie drugiej wojny światowej stała się katalizatorem procesu integracji europejskiej. Przyjęcie Chorwacji i innych państw Bałkanów Zachodnich do UE powinno przyczynić się do łagodzenia napięć w regionie, czego symptomy już są widoczne, biorąc pod uwagę współpracę regionalną.

⁸¹ <http://www.izbori.hr/2012Referendum/rezultati/rezultati.html>, (data dostępu: 30.01.2014).

⁸² Cyt za: M. Łakota-Micker, *Republika Chorwacji – 28. państwo członkowskie Unii Europejskiej w: Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2013, s. 585.

⁸³ I. Markešić, *Hrvatska i Bosna i Hercegovina na Križu života*, Zagreb-Sarajevo 2012, s. 107.

⁸⁴ *Crkva Svetog Marka simbolizira Hrvatsku u EU*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/crkva-svetog-marka-simbolizira-hrvatsku-u-eu>, (data dostępu: 10.02.2014).

⁸⁵ I. Cvitković, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Zagreb-Sarajevo 2006, s. 199.

⁸⁶ T. Kuljić, *Šecanje na titoizam. Između diktata i otpora*, Beograd 2011, s. 20.

Z przystąpieniem do Unii wiąże się także kwestia przestrzegania praw mniejszości, przede wszystkim serbskiej, co – zgodnie z traktatem akcesyjnym – monitorować ma Komisja Europejska⁸⁷. I choć implementacja tych założeń ma przeciwników, czego wyrazem były chociażby protesty przeciwko wprowadzeniu dwujęzycznych tablic w Vukovarze, to jednak podkreślić trzeba, iż właśnie perspektywa członkostwa w UE wymuszała przyznanie autonomii ludności serbskiej. W odpowiedniej konwencji musiały się również wyrażać proeuropejskie elity polityczne. Przykładowo, były prezydent Stjepan Mesić we wspomnianym już filmie *Miljenko Jergović i Marko Vidojković na putu kroz bivšu Jugoslaviju* mówi, iż bardzo by chciał, aby Serbowie, którzy podczas operacji „Oluja” uciekli z kraju, na nowo do niego powrócili, gdyż byłby to dowód ich ufności w chorwackie państwo i jego instytucje. Z punktu widzenia tematyki niniejszego tekstu trzeba zauważyć, iż przyznanie szerokich uprawnień chorwackim Serbom, umożliwiających im rozwój własnej kultury, wzmacniać będzie pograniczny charakter kraju. Pokojowa koegzystencja powinna także sprzyjać obalaniu negatywnych stereotypów na temat Serbów, o których była mowa w początkowej części niniejszego artykułu.

Wspomnieć również trzeba, iż przystąpienie Chorwacji do UE, gdzie obowiązuje swobodny przepływ osób, oznacza konieczność przygotowania się na napływ pracowników czy studentów z innych państw wspólnoty. Nadto, akcesja podniosła atrakcyjność kraju w oczach imigrantów już nie tylko z byłej Jugosławii, ale także z Azji, Afryki, Bliskiego Wschodu. Pomimo iż Chorwacja już od lat należała do tak zwanych krajów tranzytowych i co jakiś czas w mediach donoszono o zatrzymaniu nielegalnych przybyszów, ostatnimi czasy coraz częściej wspomina się o możliwym napływie odmiennej kulturowo ludności. Analizy zagadnienia migracji i jej potencjalnych skutków podjęła się grupa chorwackich socjologów, którzy przyglądali się między innymi poglądom społeczeństwa na napływ „obcych”. Rezultaty ich badań pokazują, że większość badanych obawia się imigrantów, co raczej nie dziwi, biorąc pod uwagę relatywnie niedawno propagowane hasło narodowej homogenizacji⁸⁸.

Refleksję nad tożsamością Chorwatów zamknąć można pytaniem o ich stosunek względem UE. Jutta Lauth Bacas, analizując przykład Grecji, wykazała, że tamtejsze społeczeństwo, nie odczuwając związków z Unią, traktowało ją jedynie jako źródło transferu środków finansowych, tak więc nie istniała potrzeba ani chęć transformacji mentalności i stylu życia⁸⁹. Czas pokaże, jak postępować będą Chorwaci, czy zechcą dostosowywać się do europejskich standardów oraz wymogów czy też raczej okażą się skłonni powielać model grecki. Biorąc pod uwagę sygnalizowaną w tekście identyfikację europejską oraz ogromne przemiany, jakie przeszło

⁸⁷ *Kontrowersje wokół statusu języka serbskiego w Chorwacji*, Analizy OSW, 10.04.2013, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2013-04-10/kontrowersje-wokol-statusu-jezyka-serbskiego-w-chorwacji>, (data dostępu: 17.02.2014).

⁸⁸ J. Čačić-Kumpes, S. Gregurović, J. Kumpes, *Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj*, „Revija za sociologiju”, nr 42/2012, s. 320-324.

⁸⁹ J. Lauth Bacas, *Greek Attitudes Towards EU Inclusion: Controversial Discourses of Belonging*, „Ethnologia Balcanica”, vol. 8 (2004), s. 13-16.

chorwackie społeczeństwo w ciągu ostatnich kilkunastu lat, wydaje się, że prognozy powinny być bardzo optymistyczne.

Co więcej, jeśli niedawne rozszerzenie nie będzie ostatnim i kolejne kraje Europy Południowo-Wschodniej zasilą szeregi UE, prawdopodobne, że negatywny stereotyp Bałkanów będzie zmieniał swój ładunek emocjonalny. Ivan Čolović zauważa, iż w Serbii wiele zespołów zamiast przymiotnika określającego narodowość preferuje określenie „bałkański”, gdyż obszar ten funkcjonuje w wyobrażeniach zbiorowych jako mniej cywilizowany, ale przez to autentyczny z dobrze zachowaną kulturą tradycyjną⁹⁰. Możliwe, że śladem muzyków, którzy nie wstydzą się Bałkanów, a wręcz przeciwnie, próbują dzięki nim zyskać popularność, zaczną podążać i inni.

⁹⁰ I. Čolović, *Etno. Opowieści o muzyce świata w Internecie*, Sejny 2012, s. 287.

Polityka międzynarodowa

Geopolityka Chorwacji

Abstrakt: *Autorka podejmuje próbę analizy ewolucji geopolitycznego położenia Chorwacji po roku 1991 w perspektywie koncepcji geopolityki krytycznej. Badając zmiany w obszarach geopolityki formalnej, strukturalnej, praktycznej i popularnej, wskazuje na zmienne determinujące dzisiejsze miejsce Chorwacji w Europie. Analiza prowadzona jest chronologicznie na podstawie czterech grup zmiennych: zmienne geograficzne, zmienne strukturalne, wewnętrzne otoczenie polityczne i zewnętrzne otoczenie polityczne. Autorka wykazuje, że kluczowe wydarzenia kształtujące geopolitykę tej byłej jugosłowiańskiej republiki miały miejsce w latach dziewięćdziesiątych, a od tej pory zarówno elity chorwackie, jak i europejskie reprodukcją wykształconą wówczas narrację. Analiza potwierdza również intuicyjne założenie o geopolityce popularnej jako dominującym elemencie geopolitycznego położenia kraju reprezentującym charakter konstruktywny w odniesieniu do pozostałych polityk o charakterze geograficznym.*

Słowa kluczowe: Chorwacja, geopolityka, geopolityka krytyczna, rozpad Jugosławii

Abstract: THE GEOPOLITICS OF CROATIA

The author makes an attempt to analyse the evolution of the geopolitical situation of Croatia after 1991, from the perspective of critical geopolitics. While conducting the research on the ongoing changes in the areas of formal, structural, practical and popular geopolitics she indicates the variables that determine the present position of Croatia in Europe. The analysis is designed chronologically and based on four groups of variables: geographic variables, structural variables, internal political environment and external political environment. The author points out that the current geopolitical position of this former Yugoslav republic has been shaped mainly by the narrative reproduction of the developments of the 1990s. The analysis confirms that popular geopolitics constitute the dominant element of the geopolitical situation of Croatia and maintain a significant influence over other geographic policies.

Keywords: Croatia, geopolitics, critical geopolitics, breakup of Yugoslavia

Tradycyjne podejście do geopolityki Chorwacji – zarówno w samej Chorwacji, jak i w europejskim dyskursie geopolitycznym – oparte jest na podkreślaniu wyjątkowości położenia tego kraju. Wyjątkowość ta odnosi się, podobnie zresztą jak istotna część dyskursu historycznego na Bałkanach w ogóle, z jednej strony do mesjanistycznego

znaczenia Chorwacji, jako kraju umiejscowionego na styku cywilizacji, który pełnić w świecie ma rolę pomostu pomiędzy dwoma (a nawet trzema) kulturami, z drugiej natomiast do poczucia krzywdy i potępienia przez wszystkich wokół. O ile koniec zimnej wojny istotnie wpłynął na geopolityczną mapę Europy i podział stref wpływów, o tyle pogląd na Bałkany zmienił się w stopniu niewielkim. Zachodni decydenci polityczni w dużej mierze przyjęli tradycyjną zimnowojenną perspektywę, w świetle której obszar pomiędzy Morzem Czarnym a Adriatykiem to „swoiście nieokreślona masa”¹ łącząca Azję z Europą. Sami Chorwaci uwielbiają postrzegać swój kraj jako państwo umiejscowione na styku, na granicy, „pomiędzy”. Jeśli jednak spojrzeć na mapę Europy i przeanalizować kwestie granic i wpływów zewnętrznych w zasadzie o większości europejskich krajów można powiedzieć, że znajdują się „pomiędzy”, „na granicy”. Nie sięgając daleko – trudno zakwestionować geopolityczną istotność położenia Polski pomiędzy Niemcami i Rosją, Zachodem a Wschodem; podobnie położenie Niemiec w Mitteleuropie – pomiędzy Zachodem a Wschodem, Francji pomiędzy odizolowaną Wielką Brytanią, chaotyczną Europą Południową i uporządkowaną Mitteleuropą, czy wreszcie Rosji na styku przynajmniej trzech wielkich cywilizacji, bycie „pomiędzy” determinuje geopolitykę powyższych państw. Przykłady takie można mnożyć w nieskończoność, z punktu widzenia poniższego tekstu i oceny geopolitycznego położenia Chorwacji kluczowym jest natomiast podkreślenie już na początku, że nie znajduje się ona bardziej „pomiędzy” niż większość europejskich krajów, a wyjątkowość jej geopolityki jest kwestią narracji, a nie uwarunkowań strukturalnych.

Waga i znaczenie postrzegania geopolitycznego położenia Chorwacji zarówno przez wewnętrzne, jak i przez zewnętrzne elity polityczne i media, skłoniły mnie do przyjęcia nieortodoksyjnej perspektywy postrzegania problemu geopolityki Chorwacji i wykorzystania koncepcji geopolityki krytycznej do analizy ewolucji geopolitycznego położenia kraju po roku 1991. Celem przedstawianej analizy jest wykazanie zmian, jakie zaszły w geopolitycznej sytuacji Chorwacji w badanym okresie oraz określenie jej dzisiejszego położenia w Europie.

Nieortodoksyjnie o geopolityce

Podstawowe założenie geopolityki krytycznej zostało wyrażone przez Gerarda Toala, słowami „geografia nie jest produktem natury (...), lecz historii walk pomiędzy władzami rywalizującymi o prawo do organizowania, okupowania i administrowania przestrzeni”². Toal buduje swoją koncepcję na bazie przykładu „geograficznego wynalezienia Irlandii”³ w okresie elżbietzańskim w XVI wieku i choć inaczej niż w przypadku Irlandii, współczesna geograficzna tożsamość Chorwacji została zbudowana w kontekście samostanowienia i odłączania się od państwa federalnego, to istotnym podobieństwem pomiędzy sytuacją Chorwacji a sytuacją Irlandii

¹ I. Loucas, *The New Geopolitics of Europe and the Black Sea Region*, w: *Security Dynamics of the Black Sea Region: Greek Geo-Political Perspectives*, red. I. Loucas, I.D. Salavrakos, O. Koulieri, Wiltshire 2000, s. 6.

² G. Toal, *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*, London 1996, s. 1..

³ Tamże, s. 3.

dii jest to, co odróżniało oba przypadki od podboju Nowego Świata przez Hiszpanów, Australii przez Brytyjczyków – kulturowa, społeczna, językowa i ekonomiczna bliskość państwa nowopowstającego i państwa, od którego następuje odłączenie.

Nie ma wątpliwości, że geopolityczny dyskurs traci na znaczeniu i mniej więcej od połowy lat dziewięćdziesiątych obserwujemy dewaluację generalnej koncepcji geopolityki opartej na Spykemanowskim przekonaniu o bezdyskusyjności geografii, która „po prostu jest”. Nie ma jednak również wątpliwości co do tego, że geopolityczne położenie regionu Bałkanów i samej Chorwacji w przeciągu ostatnich trzech dekad przeszło rewolucyjne zmiany, które w większości wymykają się klasycznym kategoriom tradycyjnej geopolityki. Głównym zarzutem, który należy postawić tradycyjnym geopolitykom, jest bowiem pominięcie analizy samego procesu postrzegania w badaniach nad geopolityką. Taki kartezyjański perspektywizm i skrajnie racjonalistyczny podział na wewnętrzny umysł i zewnętrzny świat przedmiotów nie pozwala we właściwym stopniu uchwycić wykorzystywania myśli geopolitycznej do celów politycznych, społecznych oraz państwowo- i pokojotwórczych.

Krytyczna geopolityka nie powinna być rozumiana jako ogólna teoria geopolityki czy jako intelektualna negacja dorobku geopolityki. Jest ona raczej sposobem podejścia badawczego zorientowanym na dowiedzenie nieredukowalności tekstualności pojęć „geografia” i „geopolityka”⁴, które nie tyle „są”, a raczej „mają miejsce” czy „odbywają się”. Podczas gdy geopolityka klasyczna ma charakter głównie deklaratywny i imperatywny⁵, a ponadto jest teorią skoncentrowaną na rozwiązywaniu problemów, geopolityka krytyczna jest „problematyzującym teoretycznym przedsięwzięciem, które kwestionuje istniejące struktury władzy i wiedzy”⁶. Z przyczyn heurystycznych krytyczni geopolitycy dzielą geopolitykę na formalną, praktyczną, popularną i strukturalną. Kategoria geopolityki formalnej odnosi się do klasycznej, Mackinderowskiej geopolityki i obejmuje swoim zakresem myśl geopolityczną, geopolityczną tradycję, instytucje i ich polityczny oraz kulturowy kontekst. Geopolityka praktyczna to zastosowanie geopolityki, dyskurs i działania w obszarze polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Kategoria ta odnosi się głównie do sposobu, w jaki codzienne geograficzne rozumienie i postrzeganie rzeczywistości kształtuje konceptualizację polityki zagranicznej i podejmowanie decyzji w jej obszarze. Geopolityka popularna odnosi się głównie do dyskursu medialnego i społecznego, w tym do społecznych konstruktów i utrwaleń specyficznych, kolektywnych, narodowych i tradycyjnych rozumień miejsc i ludzi, zazwyczaj ulokowanych poza granicami własnego kraju. I wreszcie geopolityka strukturalna zajmuje się uniwersalnymi procesami i trendami, które warunkują, w jaki sposób wszystkie państwa praktykują politykę zagraniczną w kontekście takich procesów, jak m.in. globalizacja, informatyzacja czy proliferacja zagrożeń.

⁴ Tamże, s. 53.

⁵ G. Toal, *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society*, w: *Geopolitics, Geography and Strategy*, red. C.S. Gray, G. Sloan, London 1999, s. 107.

⁶ Tamże.

Przedstawiona analiza została oparta na hipotezie mówiącej o tym, że pomimo iż w odniesieniu do krajów o niedalekiej przeszłości wojennej i postrzeganych jako wciąż walczące z militarnymi zagrożeniami, zarówno analitycy, jak i politycy mają tendencję do stosowania klasycznych kategorii analizy stosunków międzynarodowych i postrzegania tych krajów jako osadzonych w czysto westfalskich, zimnowojennych realiach, to w przypadku Chorwacji to geopolityka popularna jest dominującym elementem geopolitycznego położenia kraju i reprezentującym charakter konstruktywny w odniesieniu do polityki o charakterze geograficznym.

Geopolityka, nie geografia

W analizach geopolitycznych daje się zazwyczaj wyróżnić cztery grupy czynników modyfikujących geopolityczne położenie danego kraju czy regionu. Ich wzajemne oddziaływanie i stosunek sił oddziaływania zależy z jednej strony od obiektywnej sytuacji geopolitycznej (postrzeganej w kategoriach geopolityki formalnej), z drugiej jednak od przyjętej perspektywy badawczej. Pierwsza grupa czynników to czynniki geograficzne wpływające – lub w zależności od przyjętej perspektywy geopolitycznej determinujące – geopolityczną sytuację kraju. W przypadku Chorwacji mają one dość nietypowy charakter, przynajmniej jak na warunki europejskie, a tym samym niewątpliwie – tym razem niezależnie od przyjmowanej perspektywy – istotnie modyfikują miejsce Chorwacji na geopolitycznej mapie świata.

W kategoriach formalnej geopolityki i kluczowego dla niej rozróżnienia potęgi morskiej i lądowej (z którą co prawda nie do końca zgadzał się Spykeman, krytykując Mackinderowską koncepcję Heartlandu i budując konkurencyjną koncepcję Rimlandu, w skład którego wchodzi również terytoria dzisiejszej Chorwacji), Chorwacja z całą pewnością mogłaby pretendować do statusu potęgi morskiej. Przy stosunkowo niewielkiej powierzchni kraju wynoszącej niecałe 57 tys. km², lądowa linia brzegowa stanowi aż 1 777 km (pozostałe granice lądowe: ze Słowenią – 668 km, z Węgrami – 355 km, z Serbią – 318 km, z Bośnią i Hercegowiną – 1011 km oraz z Czarnogórą – 23 km). Jednocześnie Chorwacja posiada aż 1244 wyspy, z których jedynie 66 jest zamieszkałych (długość granicy państwa na wyspach to dodatkowe ponad 4 tys. km). Ponadto chorwackie wody wewnętrzne i zewnętrzne obejmują 31 479 km², a więc 22,7%⁷ powierzchni Adriatyku, co ma kluczowe znaczenie z geopolitycznego punktu widzenia. Wzdłuż wybrzeża byłej Jugosławii, którego aż 90% stanowiło wybrzeże Chorwacji, znajduje się ok. 300 portów mających olbrzymie znaczenie nie tylko gospodarcze (transport, turystyka, dostęp do źródeł energii na Adriatyku), ale również militarne. Centra wojskowe na wschodnim wybrzeżu Adriatyku: słoweński Koper, chorwackie Pula, Šibenik, Split, Ploče, Kumbor czy wreszcie albańskie Durrës i Vlorë, choć często niedoinwestowane, stanowią niejako przeciwagę lub uzupełnienie dla ważnych baz wojskowych na zachodnim wybrzeżu (Bari, Taranto, Aviano). Nie bez znaczenia pod względem geografii społecznej

⁷ Statističke informacije 2011, Hrvatski zavod za statistiku, Zagreb 2011. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/StatInfo/pdf/StatInfo2011.pdf (data dostępu 12.12.2013).

pozostaje również fakt zamieszkiwania ok. 500 tys. Chorwatów w Bośni i Hercegowinie oraz ok. 60 tys. w Serbii, z czego spora część posiada podwójne obywatelstwo, a części zostały udzielone przywileje porównywalne z przywilejami związanymi z wprowadzeniem Karty Polaka w 2007 roku. Ich znaczenie w sposób oczywisty wzrosło wraz z dniem przystąpienia Chorwacji do Unii Europejskiej. Kluczową cechą czynników geograficznych jest ich względna stałość i obiektywizm, a tym samym ich oddziaływanie należy wpisać w kategorię geopolityki formalnej.

Struktura systemu międzynarodowego, czyli gdzie leży Chorwacja

Druga grupa czynników związana jest ze strukturą systemu międzynarodowego rozumianą jako ułożenie elementów tworzących system międzynarodowy oraz zasady je porządkujących⁸. Mając na uwadze krótki okres poddawany analizie w tym tekście, trudno mówić o diametralnych zmianach w strukturze systemu międzynarodowego. Kluczowa zmiana warunkująca geopolityczne położenie Chorwacji nastąpiła w latach 1989–1991 i od tego czasu wszelkie zmiany zachodzące w bliskim i dalekim otoczeniu zewnętrznym mają charakter raczej polityczny niż strukturalny. Ponadto, o ile analiza czynników o charakterze strukturalnym nie musi pokrywać się z badaniami podejmowanymi w ramach geopolityki strukturalnej, rozumianej w sensie nadanym jej przez Troela, znów zbyt krótki okres poddawany analizie nie pozwala na wyciągnięcie spójnych wniosków w tym obszarze. W kontekście Chorwacji geopolitycznym wyzwaniem o charakterze strukturalnym, któremu natomiast należy poświęcić należytą uwagę – również ze względu na historyczny wymiar kształtowania się zmiennych geopolitycznych – jest niewątpliwie przynależność kraju do regionu. Kwestię tę można rozpatrywać w zasadzie z punktu widzenia wszystkich czterech kategorii stosowanych przez krytycznych geopolityków. Z punktu widzenia geopolityki formalnej należy zadać pytanie o to, czy istnieją stałe zmienne, które warunkują przynależność Chorwacji do konkretnego regionu. Z perspektywy geopolityki praktycznej należy zastanowić się, czy chorwaccy decydenci prowadzą politykę ukierunkowaną na wejście Chorwacji do danego regionu, a wyjście z innego. W odniesieniu do geopolityki popularnej trzeba przyjrzeć się politycznemu budowaniu tożsamości i poczucia przynależności w Chorwacji. I wreszcie w odniesieniu do geopolityki strukturalnej należy postawić pytanie o to, jakie strukturalne procesy pchają Chorwację w kierunku danego regionu.

W literaturze reprezentowane są zasadniczo dwa kluczowe stanowiska dotyczące geopolitycznej przynależności Chorwacji. W jednym z nich Chorwacja – a w wymiarze historycznym naród chorwacki – stanowi konstytutywny element Bałkanów, w drugim natomiast przedstawiana jest jako peryferyjny obszar niemieckiej strefy wpływów w Europie. Co oczywiste, denotacja pojęcia „Bałkany” jest, zarówno w dyskursie politycznym, jak i publicystycznym, relatywnie szeroka i odnosi się zarówno do zagadnień terytorialnych, jak i silnie emocjonalnie nacechowanych desygnatów symbolizujących podziały i konflikty. Samo słowo „balkan” podchodzi

⁸ K. Waltz, *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 85.

z języka tureckiego i oznacza „zalesione góry”⁹, a spojrzenie na mapę Półwyspu Bałkańskiego nie pozwala na inny wniosek, niż taki, iż to rzeczywiście góry odgrywają kluczową rolę w geofizycznym ukształtowaniu opisywanych terenów, w tym także w odgrózeniu terenów Chorwacji od Europy kontynentalnej. Obok pasm górskich, ważny dla rozwoju gospodarczo-politycznego regionu jest inny element jego geofizycznej charakterystyki – system rzek tworzony głównie przez Dunaj i jego dopływy: Drawę i Sawę¹⁰. Dunaj, pełniąc do dziś istotną rolę ekonomiczną, był na przestrzeni wieków jednym z najważniejszych w Europie traktów komunikacyjnych zarówno dla zbrojnych najazdów, jak i handlu i podróży¹¹. Pojęcie „Bałkany”, podobnie jak pojęcie „Orient”, nabrało przez wieki pejoratywnego znaczenia i stało się przedmiotem szeregu nadużyć. Nadużycia te i krytyka samego pojęcia rozwinięte pod koniec lat dwudziestych doprowadziły do popularyzacji pojęcia „Europy Południowo-Wschodniej”. Analiza Marii Todorovej wykazała, że pojęcia te mają w literaturze albo taki sam zakres, albo pojęcie „Bałkany” charakteryzuje się zakresem nieco węższym¹². Autorka wskazuje po pierwsze na konieczność rozróżnienia geograficznych definicji *sensu stricto*, opartych na cechach fizycznych, oraz definicji „stworzonych w celach bardziej praktycznych”¹³. Według cech geograficznych do regionu zazwyczaj zaliczane są więc Albania, Bułgaria, Grecja, kraje byłej Jugosławii oraz – w zależności od ortodoksji geograficznej analityków – dobrudzka część Rumunii, bądź całe jej terytorium (czasem nawet i Mołdawia), a także europejska część Turcji¹⁴. W analizach politycznych, geopolitycznych czy historycznych części brana jest pod uwagę druga perspektywa, uwzględniająca zmienne historyczne i kulturowe. Wiążą one najczęściej Grecję, Bułgarię, Albanie, kraje byłej Jugosławii i Rumunię, z czego najczęściej badane są Słowenia i Chorwacja (a więc tereny będące przez wieki pod władaniem Habsburgów). W definicjach najszerszych do wymienionego katalogu państw dolicza się ponad nie jeszcze Turcję i Cypr¹⁵.

Instytucje Unii Europejskiej konsekwentnie posługują się kategorią „Bałkanów Zachodnich”, definiując je jako region złożony z Albanii, Bośni i Hercegowiny, byłej Jugosłowiańskiej Republiki Macedonii, Chorwacji, Czarnogóry, Kosowa i Serbii, a więc terenów byłej Jugosławii bez Słowenii, za to z Albanią. W kontekście tej definicji można by nieco ironicznie stwierdzić, że z perspektywy Brukseli ucieczka z Bałkanów udała się jedynie Słowenii, a Chorwacja pozostała w tyle wraz ze swoimi bałkańskimi towarzyszami.

Barry Buzan natomiast i przedstawiciele tzw. Szkoły Kopenhaskiej umieszczają Chorwację w ramach bałkańskiego kompleksu bezpieczeństwa. Jego geograficzna granica również nie jest łatwo wyznaczalna, sam kompleks ma jednak dwa rdzenie, przy czym konstytutywnym elementem jednego z nich pozostaje Chorwacja.

⁹ S.K. Pawłowitch, *Historia Bałkanów (1804–1945)*, Warszawa 2010, s. 9.

¹⁰ B. Jelavich, *Historia Bałkanów. Wiek XVIII i XIX*, Kraków 2005, s. 15.

¹¹ Tamże, s. 15.

¹² M. Todorova, *Bałkany wyobrażone*, Wołowiec 2008, s. 73.

¹³ Tamże., s. 75.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 75 – 76.

Rdzenie te obejmują po pierwsze układ konfliktów pomiędzy Serbami, Chorwatami i Bośniakami (do wyliczenia Buzana należałoby dodać jeszcze Albańczyków), po drugie natomiast układ konfliktów między Albanią, Serbią/Jugosławią, Bułgarią i Grecją¹⁶.

W kontekście przynależności Chorwacji do danej konfiguracji geopolitycznej i w odniesieniu do skrytykowanej na początku tekstu „wyjątkowości jej położenia”, należy wspomnieć o historycznym czynniku strukturalnym, który modyfikował formalne i strukturalne geopolityki Chorwacji. Rywalizacja pomiędzy Imperium Osmańskim a Cesarstwem Autro-Węgierskim zastąpiona została w połowie XX wieku rywalizacją między Niemcami a Rosją, by wreszcie stać się wyścigiem o wpływy między USA, Niemcami (i Brukselą) oraz Rosją od lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Podczas gdy Macedonia, Bośnia i Hercegowina oraz Kosowo stały się po zimnej wojnie swoistymi protektoratami amerykańskimi, a Rosja wciąż utrzymuje bliskie więzy – zwłaszcza gospodarcze i wojskowe – z Serbią, Chorwacja wraz ze Słowenią pozostają w strefie wpływów Europy z wyraźnie dominującą rolą Niemiec w tej relacji.

Chociaż wpływy zewnętrzne w całym regionie Bałkanów ewoluują w ciągu ostatnich dwóch dekad i w Chorwacji, obok Berlina, coraz większe wpływy uzyskuje Bruksela oraz Waszyngton, a Niemcy starają się oddziaływać dziś swoją *soft power* na wszystkie kraje regionu, słowa chorwackiej piosenki „Danke Deutschland” (niem. *Dziękujemy Wam, Niemcy*) śpiewanej niegdyś przez Sanję Trumbić w podzięce za pomoc Niemiec w walce o niepodległość Chorwacji wciąż wydają się aktualne. Sam slogan „Danke Deutschland” wszedł zresztą na stałe do bałkańskiego dyskursu jako wyraz cynicznej oceny pomocy międzynarodowej niesionej regionowi. W Chorwacji do dziś stoją pomniki Hansa Dietricha Genschera, a ulice noszą nazwy Helmuta Kohla oraz jego austriackiego odpowiednika Aloisa Mocka.

Znaczenie Niemiec dla położenia Chorwacji – już nie tylko we wczesnych latach dziewięćdziesiątych – podkreśla w ciekawy sposób Ioannis Loucas, plasując Chorwację w ramach niemieckiego geosystemu w Europie wraz z Niemcami, Austrią, państwami Grupy Wyszehradzkiej i Słowenią, podczas gdy Jugosławię, Bośnię i Hercegowinę, Rumunię, Macedonię (FYROM), Albanię i Grecję należą w jego opinii do geosystemu bałkańskiego¹⁷. Klasyfikację tę Loucas opatrzył jeszcze ciekawszą uwagą, mówiąc wprost, że niemiecki geosystem (obok skandynawskiego i włoskiego) reprezentuje – w przeciwieństwie do geosystemu bałkańskiego (który jest polem konfliktu pomiędzy trzema wielkimi siłami: USA, Niemcami i Rosją) – niepodważalną wewnętrzną spójność.

¹⁶ B. Buzan, O. Waever, *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge 2003, s. 382.

¹⁷ I. Loucas, dz. cyt., s. 10.

Balkanizacja Bałkanów

Rola Niemiec w uzyskaniu niepodległości przez Chorwację oraz jej powrót do Mitteleuropę stały się stałym elementem wewnętrznych rozgrywek politycznych w Zagrzebiu. Już w wyborach w 1992 roku na przykład, Chorwacka Partia Socjal-liberalna (HSL) wykorzystywała wizerunek Genschera dla własnych celów propagandowych. Należy podkreślić, że o politycznym środowisku wewnętrznym, w tym m.in. kulturze czy religii – będącymi podobnie, jak czynniki geograficzne zmiennymi stosunkowo stałymi – oraz układzie sił politycznych na wewnętrznej scenie będącym przedmiotem ciągłych zmian, w kontekście geopolitycznym możemy mówić dopiero od czerwca 1991 roku, gdy rząd w Zagrzebiu, po przeprowadzeniu miesiąc wcześniej referendum, ogłosił niepodległość. Granice nowego państwa stały w zasadzie do 1995 roku pod znakiem zapytania. Strategicznym celem geopolitycznym Serbii było utrzymanie dostępu do morza oraz odcięcie wschodniej części Chorwacji z Osijekiem. Taktyczne działania Belgradu dowiodły znaczenia chorwackich portów głównie w pierwszej fazie wojny, gdy przeprowadzono nieudane ataki na porty w Zadarze, Šibeniku, Splicie i Dubrowniku. Jednocześnie pomiędzy narodami trwała walka o kontrolę nad poszczególnymi terytoriami, która doprowadziła do powstania w regionie Bałkanów nowych *quasi*-państw (choć poziom ich suwerenności niejednokrotnie przewyższał poziom suwerenności dzisiejszego Kosowa), w tym Republiki Serbskiej Krajiny istniejącej w latach 1991–1995 na wschodnich terenach dzisiejszej Chorwacji ze stolicą w Kninie, Chorwackiej Republiki Hercegowiny ze stolicą w Mostarze istniejąca w latach 1993–1994, a także boszniackiej Zachodniej Bośni (istniejącej w latach 1993–1995 ze stolicą w Velikoj Kladuży) i Republiki Serbskiej (istniejącej od 1992 roku, a od 1995 będącej jedną z dwóch części składowych federacyjnej Bośni i Hercegowiny ze stolicą w Banja Luce) na terenach dzisiejszej Bośni i Hercegowiny. Nie bez znaczenia dla rozwoju geopolitycznej sytuacji Chorwacji po zakończeniu wojny jest również fakt objęcia strategicznie ważnego półwyspu Prevlaka nieopodal Dubrownika kontrolą ONZ aż do 2002 roku.

Nie wchodząc w szczegóły przebiegu konfliktu, należy podkreślić, że dwa momenty w czasie chorwackiej wojny o niepodległość przesądziły w znacznym stopniu o geopolitycznej sytuacji Chorwacji w latach dziewięćdziesiątych, a także następujących po nich dekadach. Chronologicznie pierwszym z nich było uznanie Chorwacji na arenie międzynarodowej. Po zerwaniu przez chorwacki parlament wszelkich więzi z Jugosławią w październiku 1991 roku, już w pierwszych miesiącach roku 1992, po konsultacjach z Komisją Arbitrażową Badintera, niepodległość Chorwacji została uznana na forum międzynarodowym przez Wspólnotę Europejską oraz Organizację Narodów Zjednoczonych (której członkiem została wraz ze Słowenią i Bośnia w maju tego samego roku). Pierwsze kraje – Ukraina i Łotwa, a nieco później pierwsze kraje zachodnioeuropejskie – Islandia i Niemcy – uznały *de facto* niepodległość Chorwacji już w grudniu 1991 roku. Patrząc na wydarzenia te z dzisiejszej perspektywy, w tym w szczególności mając na uwadze niejasną sytuację prawnomiędzynarodową Kosowa, należy podkreślić, że tak szybkie międzynarodowe uznanie Chorwacji na arenie międzynarodowej miało absolutnie konstytutywne znaczenie dla dalszego rozwoju

kraju i jego geopolitycznego znaczenia. Drugim wydarzeniem z tego okresu o równie krytycznym znaczeniu dla Chorwacji była operacja „Burza”. I znów, nie analizując prawnego i moralnego aspektu działań chorwackich wojsk, nie ma wątpliwości, że ze strategicznego punktu widzenia operacja ta była potrzebna dla zwycięstwa i okazała się sukcesem (rozumianym jako osiągnięcie strategicznego celu, jakim było – trzymając się dyskursu chorwackiego – „wyzwolenie okupowanych ziem”).

O ile dwa wymienione powyżej czynniki wpłynęły z całą pewnością pozytywnie na umiejscowienie Chorwacji w geopolitycznej strukturze europejskiego systemu (abstrahując od ewentualnej dyskusji, czy nie lepiej byłoby dla Chorwacji i pozostałych państw regionu, gdyby Jugosławia nigdy się nie rozpadła), o tyle dwa kolejne oddziaływały w sposób jednoznacznie negatywny. Pierwszy z nich to embargo gospodarcze narzucone na kraje byłej Jugosławii w latach 1991–1995 przez ONZ, które nie tylko nie pozwoliło na szybsze zakończenie konfliktu zbrojnego i wcześniejsze rozpoczęcie odbudowy kraju, ale również ograniczyło wszelkie kontakty gospodarcze Chorwacji na arenie międzynarodowej. Drugim czynnikiem, który niewątpliwie negatywnie wpłynął na międzynarodowe położenie Chorwacji była prezydentura Franja Tuđmana od roku 1990 do jego śmierci w grudniu 1999 roku. I o ile z geopolitycznego punktu widzenia wątpliwość demokratyczności jego działań politycznych nie ma większego znaczenia, a nawet mogłaby mieć niewątpliwie skutki pozytywne, o tyle już wizerunek, jaki Chorwacja zyskała za czasów Tuđmana, bardzo wpłynął na jej uplasowanie w europejskiej hierarchii demokracji w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych.

Tuđman, wprowadzając swoje autorytarne (lub jak wolą niektórzy – semiautorytarne) rządy, nie tylko wspierał chorwacki separatyzm w Bośni i Hercegowinie, wyrażał otwarcie poparcie dla narodowych bohaterów oskarżanych o zbrodnie wojenne i odrzucał współpracę z Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii (MTKJ), ale także utrzymywał stałą kontrolę nad mediami, w tym również nad przekazem dotyczącym geopolitycznego położenia Chorwacji. Jego polityka w ewidentny sposób opóźniała członkostwo, a nawet rozmowy o integracji Chorwacji z Radą Europy i Unią Europejską, choć sam Tuđman stale podkreślał przynależność swojego kraju do Europy w opozycji do przynależności do regionu Bałkanów. Ta bałkanistyczna retoryka – w znaczeniu, jakiego nadaje bałkanizmowi Todorova – zyskała ogromne znaczenie z czasów Tuđmana, który wykorzystywał ją jako narzędzie legitymizacji konieczności wyzwolenia się Chorwacji z bałkańskiego piętna i powrotu na swoje właściwe miejsce w Europie. Co więcej Chorwacja, zamiast stawać się – na co liczył Tuđman – przykładem nowej demokracji w Europie ograniczanej przez autorytarne działania miłošewiciowskiej Serbii, została kolejnym przykładem potwierdzającym zachodnioeuropejską tezę o tym, że „do wojny w Bośni doszło dlatego, że było to na Bałkanach”¹⁸.

Chorwacja Tuđmana przyjęła orientalistyczną czy bałkanistyczną wizję regionu, w której ona jest najbardziej cywilizowaną siłą na Półwyspie w przeciwieństwie do mocno wyizolowanych pozostałych narodów, które pozostają „bardziej bałkań-

¹⁸ G. Toal, *Understanding...*, s. 114.

skie od Chorwacji”. Tuđman starał się usankcjonować rozróżnienie między Europą a Bałkanami na linii Sawy, co w oczywisty sposób pokrywa się z historycznym podziałem stref wpływów między Imperium Otomańskim a Cesarstwem Austro-Węgierskim. Milica Bakić-Hayden nazywa to zjawisko zagnieżdżaniem (reprodukowaniem) orientalizmu (ang. *nesting orientalisms*) i trudno nie zgodzić się w przypadku Chorwacji – także w chwili obecnej – z tezą o przyjęciu przez władze w Zagrzebiu perspektywy, w której wszystko, co na Wschód od własnego kraju postrzegane jest jako bardziej prymitywne, bardziej konserwatywne i mniej cywilizowane¹⁹.

Oficjalny stosunek elit politycznych Chorwacji do regionu w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych, reprodukowany zresztą do dziś, doskonale oddaje slogan wykorzystany w 1997 roku przed redakcją magazynu *Hrvatski Obzor*, która na okładce swojego pisma umieściła pytanie „Hoćemo li ponovo voziti Yugo?” (hr. *Czy będziemy/chcemy znowu jeździć Yugo?*)²⁰. Swoista ucieczka Tuđmana z Bałkanów i budowa tożsamości narodowej w kontrze do tożsamości jugosłowiańskiej i serbskiej, okazywała się niewystarczająca dla części chorwackich elit, w tym dla Vlado Gotovca, kandydata na prezydenta w wyborach w roku 1997, który budował swój wizerunek europejskiego lidera w opozycji do Tuđmana przedstawianego, jako lidera bałkańskiego. Wedle Gotovca wykluczenie ze spotkania prezydentów państw środkowoeuropejskich w 1997 roku potwierdza jedynie wykluczenie Chorwacji ze środkowoeuropejskiej przestrzeni geopolitycznej.

Śmierć Tuđmana pod koniec 1999 roku i wygrana wyborów prezydenckich w 2000 roku przez zwolennika zbliżenia z Europą Stjepana Mesicia oraz wyborów parlamentarnych przez Socjaldemokratyczną Partię Chorwacji (SDP) niewiele zmieniły w obszarach popularnej i praktycznej geopolityki. Trzy lata okazały się zbyt krótkim okresem, aby Mesić wraz z rządem Ivicy Račana poradził sobie z olbrzymimi problemami społecznymi i gospodarczymi. I choć Račanowi udało się podjąć konkretne kroki w kierunku demokratyzacji kraju, walki z korupcją, rozliczenia z wojenną przeszłością oraz przede wszystkim integracją z Unią Europejską, partyjne rozgrywki – skoncentrowane głównie wokół wydawania wojennych generałów haskiemu Trybunałowi – nie pozwoliły na zreformowanie kraju. Ponowna wygrana wyborów przez tuđmanowską Chorwacką Wspólnotę Demokratyczną (HDZ) już w 2003 roku zbiegła się z zabójstwem premiera Serbii Zorana Đinđicia i przesądziła o zahamowaniu procesów demokratyzacji i postępującej bałkanizacji Bałkanów.

W literaturze traktującej o geopolityce Chorwacji występuje ewidentna luka pomiędzy okresem Tuđmana a wstąpieniem do Unii Europejskiej, jakby w tym czasie Chorwacja została zawieszona w geopolitycznej próżni pomiędzy. Chorwacka ucieczka z Bałkanów przez Mitteleuropę w kierunku Europy wiązała się z polityczną i społeczną walką między tendencjami nacjonalistycznymi a budową europejskiej,

¹⁹ M. Bakić-Hayden, *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia*, “Slavic Review” 1995, Vol. 54, No. 4, s. 917-931.

²⁰ Yugo – popularna na terenach byłej Jugosławii marka samochodów produkowanych w serbskich zakładach Zastavy w Kragujevcu w latach 1980–2008.

a tym samym do pewnego stopnia kosmopolitycznej, tożsamości. Umowę Stowarzyszeniową (SAA) Chorwacja podpisała dopiero w 2001 roku, a głównymi warunkami postępującej integracji był powrót uchodźców, pełna współpraca w MTKJ i zaangażowanie w rozwój współpracy regionalnej. Aplikacja o członkostwo złożona przez Zagrzeb w 2003 roku została zaakceptowana przez Brukselę rok później, a w 2005 roku rozpoczęto negocjacje. Z geopolitycznego punktu widzenia wydarzenia te nie przyniosły znaczących zmian, z małym wyjątkiem sporu terytorialnego o Zatokę Pirańską prowadzonego przez Zagrzeb i Lubljanę. Spór ten nie wydaje się mieć strategicznego charakteru, czego dowodzić może również zgoda Chorwacji na jego rozwiązanie przez Trybunał Arbitrażowy ONZ. Dużo istotniejszą kwestią wewnętrzną związaną z integracją Chorwacji z Unią Europejską wydaje się problem zaprzestania subsydiowania stoczni i portów przez rząd w Zagrzebiu i ich prywatyzacji. O ile sam proces budził w Chorwacji zastrzeżenia głównie dotyczące transparentności prywatyzacji oraz jej skutków społeczno-gospodarczych, w tym głównie zwolnień, o tyle z geopolitycznego punktu widzenia, a przede wszystkim geostrategicznego, należy podkreślić, że wiąże się to przede wszystkim z utratą kontroli nad kluczowymi obiektami strategicznymi wzdłuż chorwackiego wybrzeża. I choć można zakładać, że przynajmniej większość z nich znalazła się na liście chorwackich lub europejskich obiektów wchodzących w skład infrastruktury krytycznej (dane na ten temat pozostają niejawne), nie ma wątpliwości co do tego, że państwo utraciło tym samym olbrzymi potencjał wojskowy.

Wejście Chorwacji do Sojuszu Północnoatlantyckiego jest istotne przede wszystkim na poziomie geopolityki formalnej i strukturalnej ze względu na zmiany w politycznym środowisku zewnętrznym i zmianę zimnowojennej struktury regionu Bałkanów opartej na strukturze 2+2+2²¹. W odniesieniu do wewnętrznego wymiaru geopolityki należy jednak podkreślić niski poziom akceptacji społeczeństwa chorwackiego przystąpienia do Sojuszu. Przeprowadzone w 2008 roku badania wykazały, że jedynie 52% społeczeństwa popiera ten krok²², a slogan wykorzystywany przez Transparency International dla promowania idei NATO nad Adriatykiem brzmiący „Bolje pakt nego rat” (hr. *Lepszy pakt niż wojna*²³) pokazuje ponadto, że przystąpienie do NATO było raczej koniecznością niż przywilejem.

²¹ Wskazuje się, że w okresie zimnej wojny geopolityczna struktura region Bałkanów opierała się na formule 2+2+2, która ma odzwierciedlać układ wpływów sił w szeroko pojętym regionie: dwa państwa – Grecja i Turcja były członkami NATO, dwa kolejne – Rumunia i Bułgaria – Układu Warszawskiego, a dwie ostatnie – Jugosławia i Albania – pozostawały państwami neutralnymi. Por: S. Nišić, *Globalna sila i bezbednost Balkana*, Beograd 2002, s. 27.

²² *Ulazak Hrvatske u NATO podržava 52% ispitanika*, Dnevnik.hr 11.02.2008, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ulazak-hrvatske-u-nato-podrzava-52-ispitanika.html> (data dostępu: 10.12.2013).

²³ Slogan ten był jednocześnie tytułem projektu prowadzonego przez Transparency International we współpracy z Instytutem dla Demokracji iDemo. Slogan nawiązuje do słów *Bolje grob nego rob, Bolje rat nego pakt* (sr. *Lepszy grób od niewolnika, lepsza wojna od paktu*) wykorzystywanego przez Serbów protestujących w 1941 roku przeciwko przystąpieniu Jugosławii do Paktu Trzech.

Chorwacja w Europie

Z punktu widzenia współczesnej geopolityki, w której nie zachodzą w krótkich okresach strategiczne przetasowania na geopolitycznej mapie świata, polityczna sytuacja w otoczeniu zewnętrznym ma kluczowe znaczenie dla położenia danego kraju czy regionu. Niewątpliwie tak jest również w Chorwacji. Tym samym mamy wówczas do czynienia z czynnikami należącymi do ostatniej grupy omawianych czynników, a więc politycznego środowiska zewnętrznego. Kategoria ta obejmuje sytuację polityczną w regionie (w wąskim i szerokim rozumieniu), na kontynencie oraz na świecie.

Chcąc analizować dzisiejsze położenie geopolityczne Chorwacji, nie sposób oprzeć się wrażeniu, że do najważniejszych wydarzeń czy decyzji, które przesądziły o miejscu, w którym Chorwacja znajduje się dzisiaj, doszło w latach dziewięćdziesiątych i na początku XXI wieku. Wszystko bowiem, co wydarzyło się w ostatniej dekadzie jest bezpośrednią konsekwencją politycznych, gospodarczych i społecznych procesów z okresów minionych.

Absolutnie konstytutywny charakter dla przyszłości Chorwacji miał sam rozpad Jugosławii. Należy podkreślić w tym miejscu, że rozpad federalnej Jugosławii jest procesem długotrwałym i nie należy utożsamiać go jedynie z okresem wojen w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych i wojną w Kosowie. Ogłoszenie niepodległości przez Czarnogórę i Kosowo oraz tendencje separatystyczne wśród macedońskich Albańczyków, a także w serbskich Wojwodinie i Rašce (Sandzaku) pokazują, że obecnej struktury regionu nie można uznać za zamkniętą. Z geopolitycznego punktu widzenia wojenny okres rozpadu ma poważne konsekwencje w dwóch wymiarach. Po pierwsze, fakt rozegrania długotrwałego konfliktu zbrojnego nowego typu²⁴ na obrzeżach Europy umocnił bałkanistyczną wizję regionu jako obszaru zacofanego i nieprzygotowanego do pełnoprawnego uczestnictwa w demokratycznym życiu Europy. Po drugie natomiast, szereg interwencji międzynarodowych, w tym przede wszystkim podpisanie układu w Dayton oraz interwencja NATO w 1999 roku, przesądziły o podziale wpływów w regionie. Chorwacja miała niewątpliwie szansę stania się faktycznym pryczółkiem demokracji czy pryczółkiem USA w Euroazji²⁵ w latach dziewięćdziesiątych, jednak wewnętrzne procesy polityczne zaprzepaściły ją. I o ile szansa ta nie została wykorzystana na płaszczyźnie geopolityk formalnych, o tyle jeszcze wyraźniej została utracona w obszarze geopolityk popularnych i praktycznych. Reprezentacja Chorwacji w mediach światowych, która dla młodych państw ma znaczenie absolutnie konstytutywne, była druzgocąca. Pod koniec dekady lat dziewięćdziesiątych na Zachodzie Chorwacja była postrzegana jako jeden z bałkańskich reżimów o autorytarnych i ekspansjonistycznych zapędach²⁶. Na konferencji *Post-Dayton Croatia* w roku 1997, w której uczestniczyło wielu przedstawicieli elit chorwackich, amerykański *chargé d'affaires* w Bośni w swoim przemówieniu wypowiedział słowa „In the Balkans... and when

²⁴ Zob. M. Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford 1999.

²⁵ Z. Brzeziński, *Wielka Szachownica*, Kraków 1999, s. 57-87.

²⁶ M. Razsa, N. Lindstrom, *Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudman's Croatia*, "East European Politics and Societies", 2004, Vol. 18, No. 4., s. 633-639.

I say «Balkans» I mean «here in Croatia»²⁷ (ang. *Na Bałkanach... i kiedy mówię „na Bałkanach” mam na myśli „w Chorwacji”*), dając jasny wyraz ówczesnemu zachodniemu stanowisku w stosunku do miejsca Chorwacji na mapie Europy. Jest to wyraźny przykład tego, jak czynniki wewnętrzne warunkują geopolityczne położenie kraju i jego włączenie lub wyłączenie z danego regionu.

Podział wpływów w regionie zmienił się diametralnie po wojnie w Kosowie w roku 1999, gdy Europa w dużej mierze przejęła dotychczasową rolę USA w regionie, co było spowodowane wycofywaniem się Stanów Zjednoczonych z regionu szczególnie po atakach z 11 września 2001 roku i rozpoczęciu wojen w Afganistanie i Iraku. Fizyczne wycofanie się Waszyngtonu z Bałkanów, choć niecałkowite (mając na uwadze chociażby bazę militarną Bondsteel w Kosowie), nie oznaczało rezygnacji z wpływów. Chorwacja już w maju roku 2000 przystąpiła do programu Partnerstwa dla Pokoju i podpisała Plan Działań na Rzecz Członkostwa (MAP) w 2002 roku. Otrzymanie przez Chorwację i Albanię zaproszenia do wzięcia udziału w Szczycie w Bukareszcie usankcjonowało wystąpienie Chorwacji z Ruchu Państw Niezaangażowanych. Rzut okiem na mapę Europy Południowo-Wschodniej nie pozostawia wątpliwości co do geostrategicznego wymiaru poszerzenia NATO pomimo niepełnego przygotowania kandydatów – w szczególności Albanii – do członkostwa, które dało Sojusznikom fizyczną kontrolę nad strategicznymi obszarami regionu (szczególnie w obliczu deklarowanej neutralności Serbii). Przyłączenie się wojsk chorwackich do sił KFOR w Kosowie oraz ISAF w Afganistanie pokazuje dwa kierunki rozwoju polityki zagranicznej Chorwacji, skoncentrowanej z jednej strony na oddziaływaniu na region, z drugiej natomiast na wzmacnianiu swojej pozycji wobec sojuszników wojskowych i politycznych.

Pomimo zakładanej ucieczki Chorwacji z Bałkanów, Zagrzebiowi nigdy nie udało się całkowicie odciąć od regionu i zarówno postrzeganie Chorwacji, jak i polityki wobec niej prowadzone przez aktorów zewnętrznych, zawsze były i wciąż są uzależnione od wydarzeń w regionie, a w szczególności w jego kluczowych obszarach, w tym głównie w Serbii. I o ile odsunięcie Miloševića od władzy w trakcie Rewolucji Buldożerów 5 października 2000 roku było pozytywnym znakiem dla całej Europy i dało regionowi swego rodzaju zielone światło na drodze ku Europie, o tyle zabójstwo serbskiego premiera Đinđića w 2003 roku pokazało, że do prawdziwych strukturalnych zmian na Bałkanach jeszcze daleko. I choć niedługo potem na Szczycie w Salonikach przywódcy państw bałkańskich usłyszeli jeden spójny głos z Brukseli w sprawie Bałkanów²⁸, to należy go traktować jako głos wyrażający gotowość do rozpoczęcia procesu dialogu i zmian, a nie jako krok milowy w procesie integracji. Siła i spójność tego głosu zmalała znacząco w obliczu kryzysu w 2008 roku, gdy zainteresowanie Unii dalszym rozszerzeniem osłabło, a dramatyczna sytuacja gospodarcza Grecji przypomniła Europie, że Bałkany Zachodnie, będące politycznym wytworem Zachodu, nie mogą być postrzegane w oderwaniu od szerszego kontekstu regionalnego.

²⁷ Tamże, s. 634.

²⁸ Deklaracja Szczytu UE – Zachodnie Bałkany w Salonikach z dnia 21 czerwca 2003.

Unia Europejska od początku prezentowała kreatywne podejście do regionu Bałkanów i jej polityki były – mniej lub bardziej skutecznie – ukierunkowane na rozwój regionalnej współpracy i wzmacnianie więzów wewnątrz regionu. Zupełnie odmienne, wręcz dekonstrukcyjne podejście do regionu rozwinęła Turcja po 2003 roku. Zmiana polityki zagranicznej Ankary po zwycięstwie Partii Sprawiedliwości i Rozwoju i przejściu teki Ministra Spraw Zagranicznych przez Ahmeta Davutoğlu miała charakter strategiczny i rewolucyjny na wielu polach, ale polityka w stosunku do Bałkanów okazała się pozostać jednym z priorytetów Ankary. Bałkany stanowią dla Turcji „geograficzny łącznik pomiędzy Turcją a resztą Europy”²⁹, a jej uwaga jest skupiona na bilateralnych kontaktach z krajami bałkańskimi w imię zasady „zero problemów z sąsiadami”. To bilateralizm relacji jednak stanowi kluczowe wyzwanie o charakterze geopolitycznym dla Chorwacji. Nagle bowiem Kosowo, Bośnia i Hercegowina, a także Serbia stały się obszarem intensywnej tureckiej penetracji gospodarczej, społecznej i w ograniczonym stopniu również politycznej, i choć Zagrzeb był włączony w mechanizm trójstronnych konsultacji w latach 2010–2013 opartych na relacjach Turcja – Bośnia i Hercegowina – Serbia oraz Turcja – Bośnia i Hercegowina – Chorwacja, to obecność Turcji w Chorwacji jest stosunkowo ograniczona w porównaniu do pozostałych państw regionu.

W obliczu wstąpienia Chorwacji do NATO i Unii Europejskiej, przy jednoczesnym zahamowaniu dalszych procesów rozszerzeniowych obu organizacji, państwa zachodnie zaczęły budować wizerunek Chorwacji, przy oczywistym poklasku rządu w Zagrzebiu i społeczeństwa nad Adriatykiem, jako „państwa – bramy” (ang. *gateway state*)³⁰. „Państwa – bramy” to państwa lepiej rozwinięte od krajów sąsiadujących, posiadające podstawy do rozwoju turystyki i handlu, a przez to ważne dla całego regionu. Państwa takie mają swoimi pionierskimi zwycięstwami dawać przykład krajom sąsiadującym. Co jeszcze istotniejsze z geopolitycznej perspektywy, państwa te nie stanowią zagrożenia militarnego, wręcz przeciwnie – są swoistym przekątnikiem działającym w dwie strony i dostarczającym komunikaty do regionu oraz z regionu do otoczenia zewnętrznego.

Skąd przychodzimy, dokąd zmierzamy

Przyjęta w trakcie analizy perspektywa zakłada niejednoznaczność i brak linearnej ciągłości procesów geopolitycznych. Geopolityka zmienia się i jest procesem, wykazuje jednak więcej cech stałych niż sama polityka. Geopolityczne uwarunkowanie położenia Chorwacji w Europie zostało w dużej mierze uwarunkowane wydarzeniami w latach dwudziestych XX wieku, a pierwsza dekada XXI wieku, w tym przede wszystkim rządy HDZ oraz kryzys gospodarczy i polityczny w Unii Europejskiej usankcjonowały zastany stan rzeczy.

²⁹ Ministry of Foreign Affairs, Republic of Turkey, *Relations with the Balkan Region*, <http://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa> (data dostępu: 15.12.2013).

³⁰ V. Cvrtić, *Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi*, „Politička misao”, 2000, vol. XXXVII, nr. 1, 2000, s. 164.

W odniesieniu do geopolityk formalnych należy podkreślić, że nie istnieją geograficzne, naturalne granice, które w sposób jednoznaczny warunkowałyby przynależność Chorwacji do danego regionu. Jednocześnie silne więzy kulturowe, gospodarcze i historyczne wydają się determinować jej przynależność do Bałkanów. Brak obiektywnych zmiennych, pozwalających bezdyskusyjnie skategoryzować Chorwację jako kraj bałkański bądź środkowoeuropejski, pozostawia jednak olbrzymie pole do manipulacji na poziomie geopolityk praktycznych i popularnych. Współczesny dyskurs zarówno polityczny, jak i medialny i społeczny, stanowi kontynuację bałkanistycznego dyskursu rozwiniętego w latach dziewięćdziesiątych, a tożsamość narodowa i państwowa budowana na przekonaniu o umiejscowieniu na styku kultury bałkańskiej, śródziemnomorskiej i środkowoeuropejskiej kreuje ryzyko destabilizacji całego regionu Bałkanów Zachodnich. Praktyczne zwrócenie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji w kierunku Zachodu nie dziwi i w świetle wydarzeń z pierwszej połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku wydaje się procesem stosunkowo naturalnym. Jednocześnie jednak niepokojącym jest niezmiennie duże znaczenie geopolityki popularnej w społeczno-politycznej rzeczywistości Chorwacji. Geopolityka, niezależnie od tego, czy pojmowana w klasycznej czy w krytycznej perspektywie, zorientowana jest na realizację interesu państwowego, a tym samym z natury jest niedemokratyczna. Mając na uwadze silne nacjonalistyczne tendencje na Bałkanach oraz niedawne doświadczenia autorytarne, zarówno Unia Europejska, jak i NATO powinny podejmować działania ukierunkowane na utrzymanie Chorwacji na Bałkanach i wypełnianie nowej geopolitycznej roli w strefie kontaktowej pomiędzy Europą Zachodnią i Środkową a Europą Południowo-Wschodnią.

Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Republiki Chorwacji

Abstrakt: *Celem niniejszego artykułu jest nakreślenie aspektów dotyczących relacji międzynarodowych Chorwacji w wymiarze globalnym, regionalnym i bilateralnym. Po pierwsze, Chorwacja, stając się 28. członkiem Unii Europejskiej, przypieczętowała swój euro-atlantyczny kurs i potwierdziła udział w kooperatywnej koncepcji bezpieczeństwa. W artykule opisane zostały priorytetowe cele współpracy z Unią Europejską, NATO, Międzynarodowym Trybunałem Karnym, organizacjami międzynarodowymi oraz aspekt uczestnictwa w misjach międzynarodowych. Po drugie, formy współpracy regionalnej takie jak: Inicjatywa Środkowoeuropejska, Proces Współpracy w Europie Południowo-Wschodniej, Grupa Wyszehradzka, Inicjatywa Adriatycko-Jońska ukazane zostały na tle zagrożeń bezpieczeństwa obszaru Bałkańskiego. Po trzecie, niezmiernie istotne stosunki bilateralne z krajami sąsiadującymi z Chorwacją, takimi jak: Słowenia, BiH, Serbia, Czarnogóra i Węgry, wskazują na zacieśnianie dobrosąsiedzkich relacji. Istotne zagadnienie w polityce zagranicznej zajmuje także ochrona diaspory chorwackiej poza granicami państwa. W polityce zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji wyróżnić należy trzy okresy: lata 1991–1995, 1995–2000 oraz 2000–2013. W niniejszym artykule dokonano analizy polityki odnoszącej się do okresu trzeciego, ale ze wskazaniem najważniejszych wydarzeń lat wcześniejszych.*

Słowa kluczowe: *polityka zagraniczna i bezpieczeństwa, Chorwacja, współpraca euroatlantycka, relacje regionalne*

Abstract: FOREIGN AND SECURITY POLICY OF THE REPUBLIC OF CROATIA

The aim of the article is to show the international relations of Croatia in a global, regional and bilateral dimension. First of all, Croatia's becoming the 28th member of the European Union, confirmed euro-atlantic contribution to the cooperative concept of security policy. The author takes into consideration priority goals in cooperation with the European Union, NATO, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, the United Nations and the aspect of participation in international missions. Secondly, regional cooperation with the Central European Initiative, the South-East Europe Cooperation Process, the Visegrad Group and the Adriatic-Ion-

ian Initiative is shown against the backdrop of security threats in the Balkan region. Thirdly, bilateral relations between the states of Croatia and Slovenia, Bosnia and Herzegovina as well as Serbia and Montenegro have shown improved mutual cooperation. A special place in the foreign policy of Croatia is devoted to Croatian citizens and Croatian national minorities living abroad. The foreign and security policy of Croatia is divided into three periods such as: the years 1991–1995, 1995–2000 and 2000–2013. In the article the author has concentrated on the third period, with an indication of the most significant events of the previous years.

Keywords: *Foreign and Security Policy, Croatia, Euro-Atlantic Cooperation, Regional Relations in South-East Europe*

Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Chorwacji kształtuje się na przestrzeni prawie ćwierćwiecza i podzielić ją można na trzy okresy: lata 1991–1995, lata 1995–1999/2000 oraz od roku 2000 do 2013. Podobnego podziału dokonał Franjo Turek, według niego pierwsza faza trwała do 1996 r., czyli do zakończenia wojny domowej, druga do początku 2000 r. i trzecia od wyborów 3 stycznia 2000 r.¹ Polski badacz, Jędrzej Paszkiewicz, także dokonał podobnego podziału funkcjonowania polityki bezpieczeństwa Chorwacji. Ewolucje polityki bezpieczeństwa ujął w trzech etapach: 1990–1995, 1995–2000 oraz trzeci etap, którego cezurę stanowi rok 2000, od którego widoczne są wzmożone działania ku implementacji standardów obowiązujących w Unii Europejskiej (UE) i NATO².

Pierwszy etap (1991–1995) związany był z rozpadem Jugosławii, nałożeniem embarga w 1991 r. przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, a następnie przygotowaniem do uznania Chorwacji za niepodległe państwo (za czym poszło poparcie międzynarodowe). Wydarzenia te przenikały się z tworzeniem państwa narodowego, co spowodowało ostry konflikt między Chorwatami a mniejszościami narodowymi, pozostającymi na terytorium Chorwacji (głównie Serbami), które postrzegane były jako „przeszkoda” dla tworzenia nowych struktur państwowych. W Chorwacji mówiono między innymi o „zagrożeniu wielkoserbską agresją”³. Przyniło się to do rozpoczęcia konfliktu z Serbami w Sławonii i Krajinie oraz przeprowadzenia w 1995 r. dwóch akcji: „Oluja” („Burza”) i „Bljesak” („Błysk”), mających na celu wygnanie Serbów ze wspomnianych regionów. W okresie tym rozgrywał się także krwawy konflikt między Serbami, Chorwatami i Muzułmanami w Bośni i Hercegowinie. Głównymi celami Chorwacji do 1995 r. było uzyskanie niezależności, walka o suwerenność oraz zachowanie narodowych interesów chorwackich. Polityka bezpieczeństwa i zagraniczna ukierunkowana była na ochronę własnego terytorium i odzyskanie kontroli nad regionem Krajiny i Sławonii (co udało się Chorwacji osiągnąć).

¹ F. Turek, *Prioriteti vanjske politike Republike Hrvatske*, „Politička misao”, Vol XXXVIII, (2001), br. 2, s. 185.

² J. Paszkiewicz, *Główne determinanty polityki bezpieczeństwa narodowego Republiki Chorwacji w latach 1995- 2013 w: „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”, XX, Poznań 2013, s. 217-218.*

³ F. Turek, dz. cyt., s. 185.

W latach (1995–1999/2000) kształtowaniu podlegała chorwacka państwowość. Wówczas u steru władzy znajdował się Franjo Tuđman wraz z Chorwacką Wspólnotą Demokratyczną (Hrvatska dekmokratska zajednica, HDZ). Okres ten nosił znamiona autorytaryzmu, a znienawidzony komunizm zastąpiony został nacjonalizmem. W okresie tym Chorwacja ignorowała proces globalizacji i sugestie wspólnoty międzynarodowej, przez co zaprzepaściła szansę na szybszą transformację społeczną, polityczną i gospodarczą. Na taki stan rzeczy wpływała prowadzona polityka wewnętrzna przez „ojca narodu chorwackiego” (Tuđmana), która charakteryzowała się skorumpowanym procesem politycznym (m.in.: partie polityczne 75% funduszy otrzymywały od rządu i zarządzane były zgodnie z wolą partii rządzącej). Ponadto Tuđman kontrolował ministerstwa odpowiedzialne za obronność, sprawy zagraniczne, finanse oraz policję i służby bezpieczeństwa⁴. Ustanowił także formalnie legalną instytucję Rady Prezydenckiej do spraw Bezpieczeństwa Narodowego, która pozwalała mu na omijanie decyzji Saboru. Takie zabiegi pozwalały na cichą eliminację instytucji i ciał konstytucyjnych posiadających legitymizację. Ponadto prezydent zgodnie z artykułem 101 konstytucji z 1990 r. mógł uchylać dekrety z mocą prawa i podejmować środki ostrożności na wypadek wojny. Okres ten obfitował w problemy z korupcją, nepotyzmem, a w czasie procesu prywatyzacji znaczne sumy pieniędzy trafiły do kieszeni członków rodziny Tuđmana⁵. Okres ten symbolicznie kończy się w 1999 r. wraz ze śmiercią prezydenta lub w 2000 r., w roku wyborów prezydenckich i parlamentarnych. Polityka zagraniczna to nie tylko strategie, ale także politycy, którzy ją tworzą. Tym bardziej należy wspomnieć, że w ankietach F. Tuđman postrzegany był jako pozytywna postać. W 1996 r. magazyn *Globus* zapytał tysiąc Chorwatów, kogo wybraliby na prezydenta – 40,6% zadeklarowało właśnie jego⁶. Z kolei w ankiecie *Jutarnjegog listu* z 1998 r. na „najznamienitszego Chorwata tysiąclecia” F. Tuđman znalazł się na drugim miejscu za Josipem Brozem Titą, a w 2000 r. – za J.B. Titą i Stjepanem Radiciem⁷. W 2002 r. ponownie *Globus* przeprowadził ankietę, w której 41% uznało go za postać pozytywną albo bardzo pozytywną, a tylko 21,9% za negatywną⁸.

Trzeci okres od roku 2000 związany był z demokratyzacją, budowaniem gospodarki wolnorynkowej, zmianą władzy oraz współpracą z NATO i UE. Okres ten w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa określić można jako europeizację, otwieranie się na wspólnotę międzynarodową i przystąpienie do kooperatywnej koncepcji polityki bezpieczeństwa. Pokusić się można także o wyodrębnienie czwartego okresu – od 2013 r. czyli od wstąpienia Chorwacji do Unii Europejskiej, kontynuowania zmian w kierunku demokratyzacji i korzystania z doświadczeń państw europejskich.

⁴ J. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 218-219, S.P. Ramet, *Politics in Croatia since 1990 w: Central and Southeast European politics since 1989*, red. S.P. Ramet, Cambridge University Press 2010, s. 259-260.

⁵ S. P. Ramet, dz. cyt., s. 260.

⁶ Tamże, s. 260.

⁷ M. Velikonja, *Titostalgija*, Beograd 2010, s. 110–112.

⁸ S.P. Ramet, dz. cyt., s. 261.

W niniejszym tekście uwaga zostanie skupiona na okresie trzecim, czyli po wyborach prezydenckich i parlamentarnych w 2000 r. Nastąpiła wówczas zmiana podejścia rządzących do spraw politycznych, społecznych oraz polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Główne kierunki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji skupiły się na współpracy z Niemcami, USA, Rosją, Francją i Wielką Brytanią. Współpraca z wymienionymi państwami była i jest istotna ze strategicznego punktu widzenia polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji, i ukierunkowana jest dwojako: z pozycji narodowych interesów dla regionu Europy Południowo-Wschodniej oraz związana z chorwackim interesem włączenia tych państw jako podpory do realizacji interesów swojej polityki zagranicznej⁹. W tym kontekście USA są postrzegane jako jedyna siła, która kreuje procesy globalne, jest zaangażowana niemalże we wszystkich organizacjach i instytucjach międzynarodowych oraz zainteresowana pod względem militarnym i strategicznym Europą Południowo-Wschodnią. Niemcy tradycyjnie posiadają swoje interesy polityczne, kulturalne, ekonomiczne w tej części świata. Obecnie Niemcy są największym partnerem handlowym Chorwacji, a obywatele niemieccy najliczniejszą grupą wśród turystów. W 2013 r. na prawie 11 mln turystów przybywających do Chorwacji było ich 1 933 000¹⁰. Obopólne relacje są intensywne także ze względu na znaczną liczbę Chorwatów zamieszkujących RFN. Niemieckie statystyki podają liczbę 231 198 osób, ambasada Chorwacji w Berlinie – ponad 350 tys.¹¹ W latach dziewięćdziesiątych Niemcy były też państwem, które jako jedno z pierwszych uznało (w grudniu 1991 r.) niepodległość Chorwacji. Ponadto Niemcy, ale także Francja, są motorem rozwoju i procesów zachodzących w UE. Wielka Brytania nie jest geostrategicznym graczem w tej części Europy, ale w połączeniu z USA odgrywa ważną rolę w polityce europejskiej, podobnie jak Rosja, która nie jest widziana przez Chorwację jako gracz geostrategiczny w tej części Europy, ale posiada ogromny rynek, istotny dla Chorwacji¹².

Członkostwo w NATO i UE

Dla Chorwacji członkostwo w NATO i UE leżało w strategicznym interesie narodowym. O początkach stosunków NATO-Chorwacja można mówić już w 1994 r., gdy chorwaccy dyplomaci publicznie zadeklarowali chęć przystąpienia do Partnerstwa dla Pokoju (Partnership for Peace, PfP). Chorwacja przystąpiła do PfP i Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego w 2000 r. oraz tego samego roku otworzyła swoją misję

⁹ F. Turk, dz. cyt., s. 190.

¹⁰ *Turizam u brojkama 2013*, http://www.mint.hr/UserDocsImages/140624_HTZ-TURIZAM-2013_HR.pdf (data dostępu: 14.10.2014), s. 29.

¹¹ *Croatian Diaspora in Federal Republic of Germany*, <http://www.hrvtiizvanrh.hr/en/hmiiu/croatian-diaspora-in-federal-republic-of-germany/32> (data dostępu: 3.10.2014).

¹² F. Turk, dz. cyt., s. 190. W obliczu przedłużającego się kryzysu Rosyjsko-Ukraińskiego w kwietniu 2014 r. Chorwacja ogłosiła przetarg na poszukiwanie złóż ropy i gazu u wybrzeży Adriatyku. Victoria Nuland, zastępca Sekretarza Stanu w amerykańskim Departamencie Stanu, przebywająca z wizytą w Dubrowniku w lipcu 2014 r. zaznaczyła, że Chorwacja może odegrać istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego w regionie oraz przyczyni się do dywersyfikacji źródeł energii dla Europy.

przy organizacji¹³. Rok później przyłączyła się do Paktu Stabilności dla Europy Południowo-Wschodniej.

Pakt Stabilności dla Europy Południowo-Wschodniej¹⁴ podpisany został w czerwcu 1999 r. przez ponad 40 państw oraz m.in. przez Komisję Europejską, NATO, OBWE i grupę G8, a nadzorowany jest przez UE. Trzy główne cele Paktu to: bezpieczeństwo regionalne, polityczna demokratyzacja oraz rekonstrukcja gospodarcza. Ponadto ważne było ustalenie stosunków dobrosąsiedzkich, rozpoczęcie procesu transformacji systemowej w regionie, kształtowanie społeczeństwa obywatelskiego oraz współpracy gospodarczej na zasadzie gospodarki wolnorynkowej. Do podpisania paktu i prac nad nim przyczyniły się wydarzenia w Kosowie w 1999 r., stopniowa redukcja zaangażowania NATO i USA na Bałkanach oraz mała skuteczność pomocy humanitarnej w regionie¹⁵. Dla Chorwacji przyłączenie się do Paktu związane było z naturalnym zainteresowaniem rozwiązaniami problemów bezpieczeństwa. Był on postrzegany jako wartościowe narzędzie do rozwiązania aspektów nurtujących Chorwację, takich jak: kwestie graniczne ze Słowenią, normalizacja stosunków z ówczesną Federalną Republiką Jugosławii (FRJ) i BiH. Pojawiały się także opinie, że Pakt ogranicza suwerenność Chorwacji i popycha ją w kierunku Bałkanów, a nie Europy Centralnej. Mimo to Pakt Stabilności był postrzegany jako wsparcie w dziedzinie polityki, bezpieczeństwa i ekonomii na drodze do UE i NATO¹⁶.

W 2002 r. Chorwacja przystąpiła do Planu działań na rzecz Członkostwa (Membership Action Plan, MAP) oraz przygotowała Roczny Program Narodowy (Annual National Programme, ANP). Kluczowe założenia dotyczyły reform w sektorze politycznym, militarnym i bezpieczeństwa. Działania dały też asumpt do prac nad Strategią bezpieczeństwa naodowego Republiki Chorwacji (Strategija narodne sigurnosti RH) i Strategią obrony (Strategija obrane Republike Hrvatske). Jak pisze J. Paszkiewicz, pierwszym krokiem było umocnienie roli Saboru, osłabienie pozycji prezydenta, a podlegające mu agendy podporządkowano rządowi lub parlamentowi¹⁷. W 2002 r. na mocy Konstytucji Sabor Chorwacji przyjął obie Strategie. Pierwsza z nich w sześciu rozdziałach precyzowała koncepcje, założenia, cele i zagrożenia bezpieczeństwa Chorwacji¹⁸. Pomimo krytyki (zbyt tradycyjne podejście do bezpieczeństwa, niewystarczające określenie roli państwa, za mała wzmianka o roli kooperatywnego bezpieczeństwa, niedopuszczenie do prac nad Strategią przedstawicieli organizacji pozarządowych, mało przystępny dokument pod względem językowym, zła polityka informacyjna na temat Strategii) strategia została uznana

¹³ S. Tatalović, *Hrvatska i Partnerstvo za mir* w: „Politička misao”, Vol XXXVII, (2000), br. 3, s. 165-166.

¹⁴ Jest kontynuacją Paktu Bezpieczeństwa i Stabilizacji w Europie z 1995 r.

¹⁵ S. Tatalović, R. Barić, *The Stability Pact for South-East Europe. Security Aspects*, w: „Politička misao”, vol. XXXVII, (2000), No. 5, s. 145; B. Górka-Winter, *Polityka zewnętrzna UE wobec Bałkanów Zachodnich – wniosek Chorwacji o przystąpienie do UE*, Biuletyn PISM, nr 36 (140), 16 czerwca 2003, s. 850. http://www.pism.pl/files/?id_plik=134 (data dostępu:

¹⁶ S. Tatalović, R. Barić, dz. cyt., s. 147-148.

¹⁷ J. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 220.

¹⁸ Zob. *Strategija narodne sigurnosti RH*, „Narodne novine”, 32/2002; *Zakon o obrani RH*, „Narodne novine”, 33/2002.

za zapowiedź zmian w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa. Pomimo kilku prób przygotowania nowej wersji Strategii (w latach 2003–2007, 2012) w dalszym ciągu obowiązujący pozostaje wariant z 2002 r. Tworzenie nowej Strategii napotyka problemy, m.in.: w jakim zakresie państwo powinno uczestniczyć w stabilizacji politycznej oraz militarnej regionu¹⁹.

Ponadto, w czasie negocjacji z NATO, priorytetem stały się także dążenia do standardów demokratycznych, zmniejszenie korupcji, zwalczanie przestępczości zorganizowanej, reformy systemu sądownictwa, ulepszanie administracji publicznej i promowanie dobrosąsiedzkich relacji oraz zapewnienie wystarczającego poparcia publicznego wstąpienia do NATO. Protokół akcesyjny podpisany został w lipcu 2008 r. Chorwacja wstąpiła do Paktu Północnoatlantyckiego 1 kwietnia 2009 r.²⁰

Chorwacja zaczęła współpracować z NATO w kluczowych obszarach bezpieczeństwa, zobowiązała się do przeprowadzenia reform instytucjonalnych i prawnych w sektorze obrony i bezpieczeństwa oraz przyłączyła się do operacji w Afganistanie i Kosowie. W Afganistanie od 2003 r. stacjonowało 300 chorwackich żołnierzy, dyplomatów i żandarmów wojskowych w ramach misji International Security Assistance Force (ISAF) w różnych regionach państwa. Prowadzone jest także od 2009 r. logistyczne wsparcie misji NATO w Kosowie – KFOR (*Kosovo Force*). Podstawowe zadania chorwackiego kontyngentu to: przewóz sił KFOR, ładunków i osób. Ponadto rząd chorwacki zadeklarował, że gotowy jest pozostać w Kosowie przez cały okres trwania misji. Chorwacja planuje ponadto wesprzeć irackie Siły Zbrojne poprzez dostarczenie broni i sprzętu wojskowego poprzez Szkoleniowe Misje NATO w Iraku. Zaoferowała także treningi dla irackich sił bezpieczeństwa²¹.

Wstąpienie do NATO było też krokiem zbliżającym do zrzeszenia państwa z UE. Z punktu widzenia geopolitycznego Chorwacja, leżąca na styku Europy Zachodniej i Południowo-Wschodniej oraz Europy Środkowej i Morza Śródziemnego łączy rozległe terytoria i stanowi dobre strategiczne miejsce potencjalnych działań NATO. Ponadto Chorwacja jako członek sojuszu może przyczynić się do stabilizowania regionu bałkańskiego, a zwłaszcza jej wschodniego sąsiada – Bośni i Hercegowiny.

Początek współpracy Chorwacji z Unią Europejską rozpoczął się wraz z jej wstąpieniem z Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i uzyskaniem niepodległości w 1991 r. Dążenie do „Europy” miało też swój wymiar symboliczny i oznaczało zrywanie z „barbarzyńskimi” Bałkanami, i stawanie się częścią europejskiego klubu niepodległych państw europejskich. Ponadto, jak pisze Marko Babić, „Wspólnoty Europejskie [...] postrzegane były przez Chorwatów jako udany model dobrobytu gospodarczego, stabilności politycznej i kulturowej. [...] dotychczasowy

¹⁹ J. Paszkiewicz, dz. cyt., s. 221–225.

²⁰ *NATO's relations with Croatia*, 5.10.2012, http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_31803.htm (data dostępu: 10.10.2014), N. Lubik-Reczek, *Państwa postjugosłowiańskie wobec członkostwa w Unii Europejskiej i NATO (analiza porównawcza)*, Toruń 2011, s. 273.

²¹ *NATO's relations with Croatia*, dz. cyt.; *Hrvatska u mirovnim misijama i operacijama NATO-a*, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/mir-i-sigurnost/mirovne-misije/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama-nato-a/> (data dostępu: 20.10.2014).

model – model jugosłowiański, którego Chorwacja była częścią przez prawie pół stulecia – przedstawiany był jako wręcz przeciwieństwo modelu europejskiego²². Jednak proces przemian politycznych, gospodarczych i kulturowych w latach dwudziestych XX w. zdominowany był przez tworzenie struktur nowego państwa, narastające nastroje nacjonalistyczne, mające pieczętować niezależność. Rozpoczął się proces zapominania przeszłości i tworzenia jej na nowo. UE uznała Chorwację w styczniu 1992 r., jednak napięta sytuacja w państwie oraz konflikt serbsko-chorwacki spowodowały, że w 1992 r. Parlament Europejski odrzucił wniosek włączenia Chorwacji do programu PHARE, gdyż uznał, iż prawa człowieka są niewystarczająco chronione. Następnie w 1995 r. współpraca i negocjacje z Chorwacją do tego smego programu zostały zawieszono ze względu na chorwacką akcję w Sławonii i Krajlinie²³. Dlatego dopiero po zakończeniu rządów Tuđmana zaczął się powolny proces współpracy z UE i ponowna demokratyzacja państwa, a w 1999 r. Komisja Europejska zaproponowała rozpoczęcie procesu stowarzyszeniowego.

Kooperacja z Unią Europejską rozpoczęła się od podpisania w 2000 r. Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia (Stabilization and Association Process, SAP) przez kraje Europy Południowo-Wschodniej (Macedonia, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Chorwacja, Albania i Czarnogóra), który miał za zadanie przygotować państwa do przyszłego członkostwa. Rok później podpisany został Układ o Stabilizacji i Stowarzyszeniu (Stabilisation and Association Agreement, SAA). W 2003 r. Chorwacja złożyła wniosek o członkostwo. Następnie w czerwcu 2004 r. Komisja Europejska uznała Chorwację za kraj kandydujący i w grudniu tego samego roku Komisja wskazała datę 17 marca 2005 r. jako początek rozpoczęcia negocjacji wraz z pełną kooperacją z Międzynarodowym Trybunałem Karnym ds. byłej Jugosławii (ICTY). Po 5 latach i 8 miesiącach negocjacji, 9 grudnia 2011 r. Chorwacja (przedstawicielami byli prezydent Ivo Josipović i premier Jadranka Kosor) i UE podpisały traktat akcesyjny²⁴. 22 stycznia 2012 r. przeprowadzone zostało referendum, w którym 66% Chorwatów opowiedziało się za wstąpieniem do UE. Ostatecznie Chorwacja stała się pełnoprawnym członkiem 1 lipca 2013 r.²⁵

Należy także wspomnieć o trudnych aspektach politycznych w czasie negocjacji z UE. Do palącej kwestii należała niewystarczająca współpraca z ICTY, która opóźniała ratyfikację SAA. Kooperacja z Trybunałem postrzegana była jako rozciągnięcie międzynarodowego i prawnego protektoratu nad, nie tylko Chorwacją, ale także nad pozostałymi państwami utworzonymi po rozpadzie Jugosławii. W chorwackiej opinii publicznej prowadzono podwójną politykę wobec Trybunału – „otwartych drzwi”, gdy na wokandzie nie było spraw drażliwych, oraz „zamkniętych drzwi”, gdy pojawiały się trudne aspekty współpracy. Wydarzenia na linii ICTY a rząd Chor-

²² M. Babić, *Przystąpienie Chorwacji do Unii Europejskiej. Problemy konstytucyjne*, w: *Integracja Bałkanów Zachodnich z Unią Europejską*, red. A. Nowak-Far, Warszawa 2012, s. 90.

²³ Tamże, s. 93.

²⁴ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10.2014), s. 9.

²⁵ European Commission, http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/croatia/index_en.htm (data dostępu: 12.10.2014). Zob. M. Łakota – Micker, *Proces akcesji Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej*, Wrocław 2011.

wacji, np. takie jak: „grupy z Ahmići” (maskara w Ahmići), Deklaracja o współpracy z ICTY, przypadek Gospić (maskara w Gospiciu) czy afera Stipetić były poza kontrolą rządu i powodowały destabilizację w państwie²⁶. Ważne było także wydanie w 2005 r. Trybunałowi, uznanego za zbrodniarza wojennego, Ante Gotoviny. Został on schwytany w Hiszpanii przez hiszpańskich i chorwackich policjantów. Generał armii chorwackiej stał się postacią kontrowersyjną na arenie międzynarodowej, a w Chorwacji uznawany jest za bohatera walki narodowowyzwoleńczej. W 2011 r. został skazany na 24 lata więzienia za zbrodnie wojenne na Serbach w czasie operacji „Burza”. Jednak 2012 r. wraz z innym generałem, Mladenem Markačem,²⁷ zostali uwolnieni przez ICTY.

Istotną kwestią było także porozumienie się Chorwacji z BiH, Serbią i Czarnogórą w sprawie: powrotu uchodźców (uregulowanie kwestii własności i najmu powracających uchodźców), ochrony mniejszości narodowych (zwłaszcza Serbów i Romów), delimitacji granicy chorwacko-bośniacko-hercegowińskiej oraz granicy ze Słowenią, Serbią i Czarnogórą. Na szybkim wstąpieniu Chorwacji w struktury europejskie zależało Włochom (towarzyszyły temu obawy o masowe wykupowanie ziemi przez Włochów oraz Austriaków), dla których istotna była zgoda Zagrzebia na wypłacenie odszkodowań tym, którzy po drugiej wojnie światowej zmuszeni zostali do opuszczenia Dalmacji i Istrii²⁸.

Wśród innych utrudnień związanych ze wstąpieniem do Unii należałoby wspomnieć o problemach konstytucyjnych, takich jak: rozbieżności stanowisk między EU i Chorwacją w kwestiach niezależności Chorwackiego Banku Narodowego, sprawa nabywania nieruchomości przez cudzoziemców, prawa obywateli UE do głosowania i kandydowania w wyborach w Chorwacji czy problem definicji suwerenności²⁹. W 2011 r. Chorwacja, wychodząc od zasady „zero tolerancji”, rozpoczęła walkę z korupcją, kontynuowała reformę systemu sądownictwa, i współpracowała z krajami regionu w kwestii walki z przestępczością zorganizowaną³⁰. W aspektach gospodarczych języczkiem u wagi okazały się kwestie tradycyjnych gałęzi gospodarek Chorwacji jak rybołówstwo, związane m.in. z niedopuszczaniem państw UE do swoich wód. Chorwacji zarzucono także za dużą ingerencję państwa w gospodarkę, hamowanie rozwoju sektora prywatnego i za dużą pomoc rządu chorwackiego przedsiębiorstwom państwowym.

Chorwacja zaangażowała się w misje międzynarodowe w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony UE. Obecnie bierze udział w trzech przedsięwzięciach. W misji EUPOL Afganistan, EULEX Kosowo oraz EU-NAVFOR Atalanta. Dane Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Europejskich Republiki Chorwacji (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, MVEP) z 2011 r. wskazują, że dziewięciu chorwackich policjantów brało dotychczas udział w misji EUPOL Afganistan oraz

²⁶ F. Turk, dz. cyt. s. 191.

²⁷ W 2011 r. skazany na 18 lat więzienia.

²⁸ N. Lubik-Reczek, dz. cyt., s. 184.

²⁹ M. Babić, dz. cyt., s. 97-108.

³⁰ *Godišnjak* MVEP 2011, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10. 2014), s. 11.

czterech w EULEX Kosowo. Chorwacja sprzedała także sześć transporterów opancerzonych na potrzeby misji w Kosowie. Ponadto oficerowie marynarki wojennej Chorwacji od 2009 r. włączyli się w walkę z piractwem morskim. W operacji EU-NAVFOR Atalanta u wybrzeży Somalii uczestniczy pięć osób z sił zbrojnych Chorwacji³¹. Warto wspomnieć, że po wstąpieniu Chorwacji do UE kierunki polityki zagranicznej Chorwacji obejmują: pozycjonowanie Chorwacji wewnątrz instytucji unijnych, współpracę z partnerami NATO, współpracę multilateralną, podnoszenie rangi Chorwacji w regionie oraz współpracę bilateralną i gospodarczą³².

Chorwacja w organizacjach międzynarodowych

Obecnie Chorwacja należy do 33 organizacji międzynarodowych o charakterze uniwersalnym³³. Od 1992 r. jest członkiem Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OSCE), a od 1996 r. – Rady Europy. Chorwacja jest również członkiem Organizacji Narodów Zjednoczonych, w tym agend ONZ (UNCTAD, UNESCO, UNIDO, WHO, WTO, FAO, ILO, IMF, IDA, IFAD, IFC, MIGA, IAEA,) oraz wielu organizacji międzynarodowych, takich jak: CEFTA, EBRD i IBRD, ISO, Intelsat, Interpol i inne.

Chorwacja stała się członkiem ONZ w 1992 r. jako 178. jej członek. Wstąpienie do organizacji pokazało, że Chorwacja utożsamia się z wizją ONZ o dobrobycie i pokoju na świecie, które zostały zawarte w Milenijnej deklaracji. Na terenie Chorwacji działają agencje ONZ takie jak: UNICEF, UNDAF, UNHCR, WHO, IOM i BŚ. Ponadto Chorwacja aktywnie brała lub bierze udział w operacjach pokojowych ONZ od 1992 r. w krajach takich jak: Sierra Leone (UNAMSIL), Etiopia/Erytrea (UNMEE), Indie/Pakistan (UNMOGIP), Sachara Zachodnia (MINURSO) i Liberia (UNMIL), Irak (UNMOVIC), Timor Wschodni (UNMISSET), Liberia (UNMIL), Haiti (MINUSTAH), Wybrzeże Kości Słoniowej (UNOCI), Gruzja (UNOMIG), Cypr (UNFICYP), Burundi (BINUB), Sudan (UNMIS), Nepal (UNMIN), Wzgórz Golan (UNDOF), Czad (MINURCAT), Syria (UNSMIS). W sumie Chorwacja od 1999 r. brała udział w 19 misjach pokojowych z użyciem 1300 żołnierzy. Jedną z większych misji była ta na Wzgórzach Golan, która liczyła 98 osób. Ponadto uczestnictwo Chorwatów w licznych misjach zadecydowało o wyborze Chorwacji na niestałego członka Rady Bezpieczeństwa w latach 2008–2009³⁴.

³¹ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10.2014), s. 14; *Hrvatska u mirovnim misi jama i operacijama ZSOP-a*, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/mir-i-sigurnost/mirovne-misije/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama-zsop-a/> (data dostępu: 13.10.2014).

³² Zob. *Ministarstvo vanjskih i europskih poslova*, www.mvep.hr.

³³ Por. *Pregled clanstva Republike Hrvatske u medunarodnim organizacijama*, http://www.mvep.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/clanstvo_univ_karakter.pdf (data dostępu: 11.10.2014).

³⁴ *Hrvatska u mirovnim misijama i operacijama UN-a*, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/mir-i-sigurnost/mirovne-misije/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama/hrvatska-u-mirovnim-misijama-i-operacijama-un-a/> (data dostępu: 20.10.2014).

Współpraca regionalna

Współpraca regionalna w Europie Południowo-Wschodniej jest potrzebna i ważna, gdyż stanowi najlepszy wskaźnik postępu oraz pokazuje zmiany i nowe tendencje w relacjach regionalnych. Współpraca regionalna odbywa się w kilku obszarach. Po pierwsze, przywodzi kwestię nowych relacji sąsiedzkich, które zorientowane były na włączenie w integrację euroatlantycką. Po drugie, wszystkie państwa regionu przeobrażały się ze społeczeństw socjalistycznych w demokratyczne, nie posiadając wcześniej tradycji demokratycznej. Ponadto istniały tu specyficzne problemy bałkańskie związane z kwestiami etnicznymi i ochroną mniejszości narodowych. Część Europy Południowo-Wschodniej „tradycyjnie” obfituje w nierozwiązane relacje, które często doprowadzały do różnych konfliktów³⁵. Po trzecie, w regionie występowały (i występują) podobne zagrożenia bezpieczeństwa związane z rozpadem Jugosławii. Wspomniane kwestie mogą mieć znaczny wpływ na pozostałe państwa regionu. Do poważnych wyzwań bezpieczeństwa zaliczyć należy: korupcję, przestępczość zorganizowaną, działalność mafii, handel bronią i narkotykami, prostytucję, fale migracji. Tym samym wymienione problemy mogą być skuteczniej rozwiązywane poprzez współpracę regionalną i międzynarodową. Ważnym obszarem współpracy jest także budowanie i zabezpieczenie infrastruktury drogowej i tras przesyłu energii (zwłaszcza dróg w kierunku północ-południe i wschód-zachód, co jest istotne z punktu widzenia gospodarczego³⁶. Lata konfliktów pozostawiły wiele zadr, które utrudniały rozwój relacji bilateralnych, ale poprzez współpracę regionalną i międzynarodową pozwoliły osiągnąć dzisiejszy stopień bezpieczeństwa.

Chorwacja jest członkiem kilku inicjatyw regionalnych. Jedną z najstarszych jest Inicjatywa Środkowo-Europejska. Od 2000 r. liczy 17 członków, którymi są: Albania, Austria, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Republika Czeska, Macedonia, Mołdawia, Polska, Rumunia, Serbia i Czarnogóra, Słowacja, Słowenia, Ukraina, Włochy i Węgry. Głównymi celami organizacji są: umacnianie kooperacji między krajami członkowskimi, wzmacnianie ich udziału w integracji europejskiej, wspieranie i przyspieszenie procesu transformacji gospodarczej w państwach członkowskich. Działania organizacji ukierunkowane są na: współpracę gospodarczą i techniczną, rozwijanie infrastruktury transportowej, energetycznej i rolniczej oraz umacnianie instytucji demokratycznych, przestrzeganie praw człowieka i mniejszości narodowych, kwestie humanitarne, zwalczanie zorganizowanej przestępczości³⁷.

Przykładem innej współpracy regionalnej jest Proces Współpracy w Europie Południowo-Wschodniej (South-East Europe Cooperation Proces, SEECP). Był to proces zapoczątkowany w 1996 r. w Sofii przez Bułgarię i Grecję, którego celem było wzmocnienie współpracy, dobrosąsiedzkich relacji i stabilizacji w regionie poprzez dążenia do przekształcenia regionu w obszar stabilności. SEECP przyczynia

³⁵ R. Vukadinović, *Regionalna suradnja na jugoistoku Europe* w: „Politička misao”, Vol XXXVII, (2000), br 2, s. 75.

³⁶ Tamże, s. 75.

³⁷ Zob. <http://www.cei.int/>

się do zbliżenia wszystkich uczestników Procesu z UE i NATO, a państwa uczestniczące w Procesie SEECP to: Albania, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Grecja, Macedonia, Rumunia, Serbia, Turcja, Chorwacja, Mołdawia, Czarnogóra, Słowenia. Od 2002 r. trwa proces instytucjonalizacji SEECP mający na celu przekształcenie inicjatywy w organizację międzynarodową³⁸. Chorwacja stała się pełnoprawnym uczestnikiem Procesu 22 października 2004 r.³⁹ W 2006 r. przyjęta została deklaracja *Razem w Europie*, w której państwa członkowskie potwierdziły współpracę na rzecz ustanowienia pokoju i bezpieczeństwa w regionie oraz wyrzekają się użycia broni lub groźby jej użycia⁴⁰.

Ze względu na bliskość geograficzną i podobny poziom rozwoju gospodarczego Chorwacja zainteresowana jest współpracą z Grupą Wyszehradzką (V4). Powstała ona w 1991 r. i jest regionalną formą współpracy głównie czterech państw Europy Środkowej – Polski, Czech, Słowacji i Węgier. Celem nadrzędnym V4 była intensyfikacja współpracy w zakresie budowy demokratycznych struktur państwowych oraz wolnorynkowej gospodarki, a w dalszej perspektywie uczestnictwo w procesie integracji europejskiej. Od 2004 r. wszystkie kraje V4 są członkami Unii Europejskiej i tym samym Grupa stanowi arenę doświadczeń oraz wypracowuje wspólne stanowiska w sprawach ważnych dla regionu i UE. Koncentruje się na umacnianiu stabilności, promocji wspólnoty kulturowej i współpracy w zakresie kultury, edukacji, nauki i wymiany młodzieży. Na tych niwach szeroko współpracuje z państwami obszaru postjugosłowiańskiego⁴¹. Dla Chorwacji V4 może być interesująca ze względu na współpracę regionalną i przedstawianie regionalnego punktu widzenia na forum UE. Przed wstąpieniem do UE, V4 (wraz ze Słowenia i Austrią) współpracowała z Chorwacją poprzez Partnerstwo Regionalne opierające się na przekazywaniu doświadczeń z procesu integracji. Od 2012 r. Chorwacja współpracuje w ramach Forum Salzburskiego z V4 oraz Austrią, Słowenią, Rumunią i Bułgarią. Zacieśnianie współpracy rozpoczęło się po konflikcie Rosja – Ukraina i związanym z tym kryzysem gazowym z 2009 r. Wówczas Chorwacja zaczęła brać udział w konsultacjach związanych z bezpieczeństwem energetycznym. Obecnie do najważniejszych obszarów współpracy V4 – Chorwacja należą kwestie: bezpieczeństwa energetycznego (w 2011 r. Chorwacja dołączyła do inicjatywy V4 dotyczącej tworzenia korytarza gazowego północ – południe między Morzem Bałtyckim i Adriatyckim), korytarzy transportowych (m.in.: Chorwacja atrakcyjna jest dla V4 ze względu na dostęp do Morza Śródziemnego), rozszerzenia Unii Europejskiej i polityki sąsiedztwa (zwłaszcza rozszerzenie UE o Serbię, BiH i Czarnogórę)⁴².

³⁸ M. Mihajić, *Balkański kompleks niestabilności i bezpieczeństwa w: Bezpieczeństwo międzynarodowe po zimnej wojnie*, (red.) R. Zięba, Warszawa 2008, s. 325.

³⁹ *Przynależność do międzynarodowych organizacji politycznych, gospodarczych i wojskowych*, 23.06.2014, https://zagrzeb.trade.gov.pl/pl/croatia/article/detail,343,Przynalencosc_do_miedzynarodowych_organizacji_politycznych_gospodarczych_i_wojskowych.html (data dostępu: 14.10.2014).

⁴⁰ M. Mihajić, dz. cyt. s. 326.

⁴¹ Zob. <http://www.visegradgroup.eu/>

⁴² A. Sadecki, *Perspektywy współpracy Chorwacji z Grupą Wyszehradzką w: Komentarze OSW*, nr 116, 2. 10. 2013, www.osw.waw.pl, (data dostępu: 10.10.2014), s. 1-8.

Pomysł Inicjatywy Adriatycko-Jońskiej (Adriatic-Ionian Initiative, AII) powstał w maju 2000 r. w Ankonie w celu zagwarantowania bezpieczeństwa i współpracy na obszarze adriatycko-jońskim. Obecnie w jej skład wchodzi: Albania, Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Grecja, Włochy, Czarnogóra, Słowenia i Serbia. Chorwacka prezydencja przypadała na lata 2000–2001 i 2007–2008. W czasie pierwszej prezydencji i szczytu w Zagrzebiu podjęto decyzję o włączeniu Federalnej Republiki Jugosławii do AII⁴³. Działalność inicjatywy prowadzona jest w pięciu panelach (*Round Tables*) i obecnie obejmuje następujące aspekty: małe i średnie przedsiębiorstwa, turystykę, rozwój rolnictwa, kulturę i współpracę uniwersytecką, ochronę środowiska i przeciwpożarową⁴⁴.

Region Bałkanów Zachodnich, choć prowadzi szeroki wachlarz działań regionalnych i międzynarodowych, to pojawiają się przeszkody we wzajemnych relacjach. Najczęściej są to problemy w stosunkach bilateralnych państw powstałych na gruzach Jugosławii i obciążonych wojenną przeszłością. Ponadto do głównych problemów politycznych regionu Europy Południowo-Wschodniej należą niestabilne systemy polityczne (Bośnia i Hercegowina, Kosowo), nierozwiązane kwestie etniczno-religijne (BiH, Macedonia, Serbia), istnienie tendencji integracyjnych i dezintegracyjnych, wzrost znaczenia zagrożeń pozamilitarnych (terroryzm, przemyt narkotyków, broni itp.), problemy mniejszości narodowych (Pomacy w Bułgarii, Węrzy w Serbii, Boszniacy w Serbii, mniejszość grecka w Epirze Północnym w Albanii), kwestie terytorialne (BiH, Kosowo, Wojwodina i Sandżak w Serbii, północno-zachodnia Macedonia, Tracja Zachodnia w Grecji)⁴⁵. Wszystkie wymienione przeszkody rzutują na rozwój relacji zarówno w regionie, jak i na kierunki polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji.

Stosunki bilateralne

Relacje bilateralne Chorwacji z państwami powstałymi po rozpadzie Jugosławii (zwłaszcza Słowenia, BiH, Serbia, Czarnogóra) są coraz lepsze, jednakże w dalszym ciągu na ich stan wpływają nierozwiązane kwestie z okresu konfliktów z początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku. Wzmacnianiu stosunków wzajemnych na Bałkanach ma sprzyjać rozszerzenie Unii Europejskiej. Słowenia, która wstąpiła do UE w 2004 r., jako pierwszy kraj postjugosłowiański, wspierała Chorwację w dążeniach do członkostwa, a obecnie Chorwacja może spełniać tę samą rolę wobec pozostałych krajów Bałkanów Zachodnich aspirujących do UE.

Relacje słoweńsko-chorwackie należą do bardzo dobrych zwłaszcza na niwie politycznej i gospodarczej. Słowenia 26 czerwca 1991 r. uznała Chorwację za niepodległe państwo, a 6 lutego 1992 r. ustanowiła stosunki dyplomatyczne. W rela-

⁴³ *The Adriatic-Ionian Initiative*, <http://www.mvep.hr/en/foreign-politics/multilateral-relationshipsold/adriatic-and-ionian-initiative-%28aii%29/> (data dostępu: 14.10.2014).

⁴⁴ *The Adriatic-Ionian initiative*, *Italian Ministry of Foreign Affairs*, http://www.esteri.it/MAE/EN/Politica_Estera/Aree_Geografiche/Europa/OOII/IAI.htm (data dostępu: 8.10.2014).

⁴⁵ Por. M. Mihajić, dz. cyt., s. 297-330; A. Jagiełło-Szostak, *Kwestie narodowościowe na Bałkanach jako przykład konfliktu cywilizacyjnego – wybrane zagadnienia*, w: „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych”, nr 1(167), Wrocław 2013, s. 24-35.

cjach obopólnych kwestiami spornymi, które pojawiły się po rozpadzie Jugosławii, były m.in.: koszary w Gorjanci zajmowane przez wojsko słoweńskie, ale znajdujące się na obszarze Chorwacji, spory o elektrownię w Krško w Słowenii, problem wydzielania granicy morskiej w Zatoce Pirańskiej oraz uregulowanie kwestii chorwackich depozytów pieniężnych w Banku Ljubljana, pozostających tam od rozpadu SFRJ⁴⁶. W 2008 r. rząd słoweński zablokował przystąpienie Chorwacji do UE, którego przyczyną były nierozwiązane kwestie wokół granicy słoweńsko-chorwackiej, polityki regionalnej i bezpieczeństwa. Jednak w maju 2009 r. parlament chorwacki zgodził się na projekt umowy zaproponowany przez Komisję Europejską jako podstawę do dalszej dyskusji o rozdzieleniu granic. Ustalenia zostały zerwane najpierw przez Słowenię, gdyż w tym samym roku premier Ivo Sanader przedstawił dwie dodatkowe propozycje, a następnie Bruksela zerwała rozmowy akcesyjne z Zagrzebiem. Następczyni premiera, Jadranka Kosor, w priorytetach zaznaczyła szybką integrację z UE⁴⁷ i zakończyła spór o granicę porozumieniem podpisanym w 2009 r. W lutym 2013 r., podczas posiedzenia słoweńskiego parlamentu, przyjęto memorandum dotyczące granicy z Chorwacją, bez wprowadzania zmian. W dokumencie została poruszona głównie kwestia granicy morskiej. Odrzucone zostały poprawki dotyczące granicy na lądzie⁴⁸. Z kolei w marcu 2013 r. chorwacka minister spraw zagranicznych i europejskich, Vesna Pušić, i słoweński sekretarz stanu, Tone Kajzer, podpisali propozycję decyzji o przyjęciu Memorandum o Zgodzie pomiędzy Rządem Republiki Chorwacji i Rządem Republiki Słowenii, które następnie podpisane zostało przez premiera Chorwacji, Zorana Milanovicia, i jego słoweńskiego odpowiednika, Janeza Janšę. Ponadto w Memorandum znajduje się rozwiązanie kwestii Banku Lublańskiego⁴⁹. W kwestiach gospodarczych warto dodać, że Słowenia w 2011 r. była trzecim partnerem handlowym Chorwacji, a wymiana towarowa wynosiła 1,81 miliarda Euro⁵⁰.

Relacje Chorwacji i Bośni i Hercegowiny należą do priorytetowych. BiH uznała Chorwację za niepodległe państwo 24 stycznia 1992 r. W interesie Zagrzebia jest, by BiH, jako państwo bezpośrednio graniczące, posiadało stabilną sytuację polityczną i gospodarczą. Dlatego Chorwacja odgrywa rolę „advokata” BiH w procesie akcesji do NATO i Unii Europejskiej⁵¹. Wśród ważkich aspektów we wzajemnych stosunkach znajdują się nierozwiązane kwestie kształtu wspólnej granicy na niektórych

⁴⁶ Zob. K. Krysienieli, dz. cyt., s. 192-194; W. Walkiewicz, dz. cyt., 388-390; M. Mihaljević, *Chorwacja jako czynnik stabilności i bezpieczeństwa w regionie Południowo-Wschodniej Europy*, w: W. Walkiewicz (red.), *Bezpieczna Europa z perspektywy Wschodu*, Warszawa 2010, s. 102-112.

⁴⁷ S.P. Ramet, dz. cyt., s. 275-276.

⁴⁸ *Chorwacja – Słowenia: Słoweński parlament przyjął memorandum w sprawie granicy*, 5.02.2013, balkanistyka.org (data dostępu: 10.10.2014).

⁴⁹ *Chorwacja – Słowenia: Jest porozumienie w sprawie Banku Lublańskiego*, 8.03.2013, balkanistyka.org (data dostępu: 11.10.2014).

⁵⁰ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10.2014), s. 20.

⁵¹ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10.2014), s. 31;

jej odcinkach oraz własności po rozpadzie Jugosławii. BiH jako niestabilne ekonomicznie państwo, podzielone terytorialnie może być zarzewiem nowych konfliktów. Dlatego też w kwietniu 2014 r. Chorwacja zaproponowała Unii odejście od tradycyjnych form negocjacji przedakcesyjnych i procesu przygotowawczego. Jednak zdania co do specjalnego statusu dla BiH w Chorwacji są podzielone⁵². Istotna jest także sytuacja Chorwatów w BiH⁵³ (więcej na ten temat w rozdziale pt. Etnopolityka albo podporządkowanie: Chorwaci w Bośni i Hercegowinie). BiH jest czwartym partnerem handlowym Chorwacji, podczas gdy Chorwacja dla BiH jest pierwszym⁵⁴.

Po 2000 r. Federalna Republika Jugosławii (FRJ) była traktowana przez Chorwację jako potencjalny partner. Obecnie w stosunkach chorwacko-serbskich w dalszym ciągu istnieje wiele kwestii trudnych i nierozwiązanych jak np.: problem uchodźców i osób zaginionych, kwestie własności prywatnej, zwrotu dóbr kulturalnych, wzajemne oskarżenia o czystki etniczne przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym, spór graniczny o dwie wyspy na Dunaju czy kwestie uregulowań prawnych i przestrzegania praw mniejszości chorwackiej w Serbii i mniejszości serbskiej w Chorwacji. Serbia uznała niepodległość Chorwacji 23 sierpnia 1996 r. Od 2010 r. relacje wzajemne uległy ociepleniu i można określić je jako poprawne. Obecnie stosunki w regionie będą zależały od kierunku, w jakim pójdą oba państwa, zwłaszcza że Chorwacja jako kraj członkowski UE może wskazać podobną drogę europeizacji Serbii. Tym bardziej, że państwo to posiada od 2012 r. status kraju kandydującego a 21 stycznia 2014 r. Serbia rozpoczęła negocjacje z UE (więcej na temat relacji serbsko-chorwackich w rozdziale pt. „Wybrane aspekty postkonfliktowych relacji chorwacko-serbskich”).

Czarnogóra w 2006 r. wystąpiła z federacji Serbii i Czarnogóry i stała się niezależnym państwem. W czerwcu tego samego roku formalnie uznała Chorwację za podmiot stosunków międzynarodowych. W 2010 r. otrzymała status kandydata do UE, a od 2012 r. otworzyła negocjacje akcesyjne. Na uwagę zasługuje fakt, że zgodnie z deklaracją prezydenta Ivo Josipovicia, Chorwacja nie będzie wykorzystywała pozycji państwa członkowskiego UE do rozstrzygania dwustronnych sporów sąsiedzkich⁵⁵. Ponadto Zagrzeb postrzegany jest przez Czarnogórę jako źródło doświadczenia w procesie przystępowania do UE. Bilateralne relacje obu państw nie są obciążone żadnymi otwartymi kwestiami, a w 2011 r. Czarnogóra reatyfikowała porozumienie o Ochronie Praw Mniejszości Chorwackiej w Czarnogórze⁵⁶.

⁵² A. Zanki, *Bośnia i Hercegowina: na specjalnych warunkach?*, <http://www.euractiv.pl/polityka-zagraniczna/artukul/bonia-i-hercegowina-na-specjalnych-warunkach-005730> (data dostępu: 1.10.2014).

⁵³ T. Żornaczuk, *Budujmy mosty z sąsiadami – prezydent Josipović w Warszawie o polityce zagranicznej Chorwacji*, 26-11-2013, <http://www.rp.pl/artukul/9157,1067847-Budujmy-mosty-z-sasiadami--prezydent-Josipovic-w-Warszawie-o-polityce-zagranicznej-Chorwacji.html> (data dostępu: 12.10.2014).

⁵⁴ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10. 2014), s. 31.

⁵⁵ T. Żornaczuk, dz. cyt.

⁵⁶ *Godišnjak MVEP 2011*, http://www.mvep.hr/_old/custompages/static/hrv/files/godisnjak2011/pdf/Godisnjak_MVEP_2011.pdf, (data dostępu: 14.10. 2014), s. 32.

Warto poświęcić parę słów stosunkom dwustronnym Chorwacji z Węgrami, z którymi relacje są najlepsze wśród państw Grupy Wyszehradzkiej i Europy Środkowej i określane są jako wzorowe. Wzajemne relacje cieszą się długą historią. Najpierw Chorwaci i Węgrzy powiązani byli unią personalną (1102–1527), a później znaleźli się pod wpływami Habsburgów. Od lat dziewięćdziesiątych XX w. Chorwacja była jednym z priorytetów w polityce zagranicznej. Węgry uznały Chorwację 15 stycznia 1992 r. i popierały ją w dążeniu do niepodległości i do UE. W czasie prezydencji Węgier w Radzie UE zakończone zostały negocjacje akcesyjne Chorwacji. Współpracowały także w ramach Quadrilaterale (razem ze Słowenią i Włochami)⁵⁷. Oba państwa nie prowadzą sporów granicznych oraz konfliktów dotyczących mniejszości narodowych: chorwackiej na Węgrzech i węgierskiej w Chorwacji. Zauważyć należy, że protokół między państwami dotyczący zasad współpracy w przestrzeganiu praw mniejszości narodowych podpisany został w grudniu 1991 r. Problemy pojawiły się dopiero na niwie gospodarczej i dotyczyły funkcjonowania na chorwackim rynku energetycznym spółki MOL. W 2009 r. spółka zwiększyła swój udział w chorwackiej spółce INA do 50% i tym samym przejęła kontrolę w zarządzaniu. Kontrowersje wśród Chorwatów budził sposób przejścia kontroli i zarządzania spółką przez Węgrów. Sytuacja, która się wytworzyła, miała wpływ na stosunki międzypaństwowe, np.: byłego premiera Chorwacji Ivo Sanadera (2003–2009) sąd skazał za przyjęcie łapówki od przedstawicieli koncernu MOL. W 2013 r., gdy sąd w Zagrzebiu wydał nakaz zatrzymania prezesa MOL Zsoltana Hernadięgo, to w odpowiedzi rząd węgierski odwołał wizytę ministra spraw zagranicznych Janosa Martonyiego w Chorwacji⁵⁸.

Ochrona diaspory chorwackiej

Istotne miejsce w polityce wewnętrznej i zagranicznej Chorwacji zajmuje ochrona obywateli i mniejszości chorwackiej poza granicami państwa. Specjalnie w tym celu w 2011 r. przyjęta została Ustawa o relacjach Republiki Chorwacji z Chorwatami poza granicami Republiki Chorwacji (*Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*). W 2012 r. powołany został Państwowy Urząd ds. Chorwatów poza granicami Republiki Chorwacji (*Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*). W ten sposób zostały stworzone podstawy prawne i instytucjonalne do kreowania współpracy z osobami należącymi do narodu chorwackiego zamieszkującymi poza granicami kraju, którymi według art. 2 wspomnianej Ustawy są: Chorwaci z BiH, chorwacka mniejszość narodowa zamieszkująca kraje europejskie oraz diaspora chorwacka. Artykuł 3 precyzuje, iż do Chorwatów poza granicami Chorwacji należą osoby, które: „posiadają obywatelstwo chorwackie, posiadają «Status Chorwata bez chorwackiego obywatelstwa» (dalej Status) i nie posiadają ani obywatelstwa, ani Statusu”⁵⁹. (Zadaniem Urzędu jest m.in.: koordynowanie i nad-

⁵⁷ A.Sadecki, dz. cyt., s. 1-2.

⁵⁸ Tamże, s. 2.

⁵⁹ *Zakon o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske*, NN124/11,16/12, <http://www.hrvatiizvanrh.hr/pdf/hmiu583361670.pdf> (data dostępu: 20.10.2014).

zór nad działaniami między odpowiednimi ministerstwami i innymi instytucjami Republiki Chorwacji współpracującymi z Chorwatami poza państwem; ochrona prawa i interesów Chorwatów poza krajem, zachowanie i umacnianie tożsamości Chorwatów, wspieranie i pomoc w powrotach, prowadzenie programów integracyjnych dla powracających, wsparcie ekonomiczne powrotów i utrzymanie przetrwania Chorwatów jako konstytutywnego narodu Bośni i Hercegowiny i mniejszości chorwackiej w Serbii, Czarnogórze i Republice Kosowa, prowadzenie ewidencji o Chorwatach spoza Republiki Chorwacji, planowanie i zabezpieczenie środków finansowych na programy i projekty dla Chorwatów i inne). Urząd prowadzi programy dotyczące Chorwatów zamieszkujących BiH, programy dotyczące mniejszości chorwackiej, programy dla emigrantów chorwackich, programy stypendialne dla uczniów i studentów oraz projekt nauczania języka chorwackiego – „Croaticum”⁶⁰. Działania rządu dotyczące Chorwatów w BiH są ukierunkowane na utrzymywanie ścisłych stosunków z Chorwatami w BiH, pomoc w powrocie do kraju, przetrwaniu i zachowaniu całkowitej równoprawności oraz są strategicznym interesem Republiki Chorwacji. Jednym ze sposobów pomocy jest finansowanie programów i projektów kulturalnych, naukowych, edukacyjnych, zdrowotnych, które leżą w interesie narodu chorwackiego w BiH. W latach 2004–2012 Rząd Republiki Chorwacji przeznaczył na ten cel 203 838 000 kun a w roku 2012 – 15 mln kun. Z kolei na mniejszość chorwacką zamieszkującą dwanaście krajów europejskich i sąsiednich przeznaczono 12 mln kun⁶¹.

Podsumowanie

Ponad dwadzieścia lat polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Chorwacji obfitowało w wydarzenia (rozpad Jugosławii, konflikty z lat dziewięćdziesiątych, okres rządów HDZ, silny nacjonalizm, niestabilna polityka wewnętrzna, budowa państwowości), które oddalały Chorwację od szybkich przemian i obrania kursu europejskiego. Prowadzona w latach 2000–2013 polityka zagraniczna systematycznie zmierzała do integracji ze strukturami NATO, Unii Europejskiej i współpracy z organizacjami międzynarodowymi. Dla wielu Chorwatów wstąpienie do „związku” UE, kojarzone jest negatywnie z innym „związkiem” – Jugosławią, której Chorwacja była członkiem i stąd też brały się obawy o własną suwerenność. Jednak zaangażowanie międzynarodowe Chorwacji i rozwijanie współpracy regionalnej (IŚE, V4, Proces Współpracy w Europie Południowo-Wschodniej, Inicjatywa Adriatycko-Jońska) i bilateralnej (zwłaszcza ze Słowenią, Serbią, Czarnogorą, BiH, Węgrami) udowodnił, że jest ona państwem, któremu zależy na otwartych relacjach i kontynuowaniu przemian demokratycznych.

⁶⁰ *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*, <http://www.hrvtiizvanrh.hr> (data dostępu: 10.10.2014).

⁶¹ *Program za Hrvate u BiH i Program za hrvatsku manjinu*, <http://www.hrvtiizvanrh.hr> (data dostępu: 10.10.2014).

Chorwacja w polityce zagranicznej RFN na tle niemieckiego zaangażowania na Bałkanach Zachodnich

Abstrakt: *Celem artykułu jest ocena roli, jaką odegrała Chorwacja w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec ze wskazaniem czynników ją determinujących. Wśród najważniejszych należy wymienić długą tradycję powiązań niemiecko-chorwackich sięgającą jeszcze XIX w. Kwestia istnienia podczas II wojny światowej chorwackiego państwa Ustaszy, będącego satelitą Trzeciej Rzeszy, stanowi wprawdzie niewygodny temat, ma jednak istotny wpływ na wzajemne relacje. Znajomość kontekstu historycznego stanowi klucz do zrozumienia współczesnych relacji obu państw. W 1991 r. RFN jako pierwszy kraj Wspólnoty Europejskiej uznała niepodległość Chorwacji, wywołując międzynarodową krytykę. W kolejnych latach Berlin angażował się aktywnie w politykę Unii Europejskiej na Bałkanach Zachodnich, szczególnie zaś wspierał chorwackie starania o członkostwo w strukturach euroatlantyckich. W 2012 r. irytację wywołały krytyczne wypowiedzi czołowych polityków niemieckich na temat przygotowania Chorwacji do unijnej akcesji. Kryzys został jednak zażegnany i w lipcu 2013 r. stała się ona 28. krajem Wspólnoty.*

Słowa kluczowe: Niemcy, Chorwacja, polityka zagraniczna, Bałkany Zachodnie, struktury euroatlantyckie

Abstract: CROATIA IN THE FOREIGN POLICY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY WITHIN THE CONTEXT OF GERMAN'S INVOLVEMENT IN THE WESTERN BALKANS

The aim of the paper is an evaluation of Croatia's importance in the foreign policy of the united Germany, with indication of determinant factors thereof. The most important is the long tradition of the German-Croatian relationship, dating back to the 19th century. The issue of the existence (during the Second World War) of the Croatian state of Ustasha, as a satellite of the Third Reich – an inconvenient question indeed – and its strong influence on mutual relations. In 1991, Germany was the first country of the European Community to accept the independence of Croatia, which gave rise to great criticism. In the years following, Berlin engaged

itself actively in the policy of the European Union towards the Western Balkans, especially supporting Croatian efforts to become a member of the Euro-Atlantic structures. In 2012, the critical opinions of the main German politicians about insufficient preparations of Croatia for accession, provoked general irritation. This crisis was obviated and in July 2013, Croatia became the 28th member of the European Union.

Keywords: *Germany, Croatia, foreign policy, Western Balkans, Euro-Atlantic structures*

Od lipca 2013 r. Chorwacja jest dwudziestym ósmym państwem członkowskim Europejskiej Wspólnoty. Akcesja ta stała się okazją, by zwrócić uwagę Europejczyków na ten niewielki kraj leżący nad Adriatykiem, na co dzień rzadko obecny w polityce międzynarodowej. Wobec kryzysu wstrząsającego od kilku lat Unię Europejską (UE) i konieczności jej wewnętrznej konsolidacji zadawano sobie pytanie, czy właściwym rozwiązaniem jest poszerzanie jej o kolejne kraje, które w praktyce stoją dopiero u progu kluczowych przemian politycznych, gospodarczych i społecznych. Takie wątpliwości wyrażali również niemieccy politycy. Należy jednocześnie podkreślić, że w swoich staraniach o akcesję do struktur euroatlantyckich Chorwacja mogła liczyć na poparcie Niemiec, których postawa okazała się decydująca już w 1991 r., gdy Zagrzeb ogłosił niepodległość.

W ocenach wzajemnych stosunków wygłaszanych przez polityków obu krajów przy okazji oficjalnych spotkań czy wizyt brzmiały pozytywne tony. Zdaniem resortu spraw zagranicznych Niemiec są one wręcz znakomite. Przyczyn tego należy szukać w „wielowiekowych wpływach kulturalnych Niemiec i Austrii, dużej liczbie Chorwatów [ok. 223 tys. – K.G] na stałe mieszkających w RFN, jak i wcześniejszych gasterbeiterów, którzy w międzyczasie powrócili do kraju” Bliższemu poznaniu służy również rozwój turystyki, do atrakcyjnej pod tym względem Chorwacji co roku przyjeżdża blisko 2 mln niemieckich urlopowiczów¹. Jednak Zagrzeb nie znajduje się wśród zagranicznych priorytetów Berlina. Chcąc zatem pokrótce skomentować ich dwustronne relacje, można by pozostać przy powyższym stwierdzeniu. Jednak już nawet taka krótka notka zamieszczona na stronie internetowej niemieckiego Urzędu Spraw Zewnętrznych (Auswärtiges Amt, AA) zawiera pewne elementy, którym warto przyjrzeć się bliżej. Przed wszystkim mowa jest o znakomitych relacjach, a także o długiej tradycji wzajemnych powiązań oraz znacznej liczbie Chorwatów zamieszkujących RFN.

Celem niniejszego artykułu jest ocena roli, jaką odegrała Chorwacja w niemieckiej dyplomacji ze wskazaniem czynników ją determinujących. Zwrócona przy tym zostanie uwaga na istotne zmiany jakościowe, jakie zaszły w polityce zagranicznej RFN po zjednoczeniu oraz wyzwania, przed jakimi stanęły Niemcy. Ponieważ Chorwacja powstała w wyniku rozpadu Jugosławii, łączy ją z pozostałymi państwami sukcesyjnymi wiele podobnych problemów. Wszystkie były na-

¹ *Beziehungen zu Deutschland*, stan na 09.2013, http://www.auswaertiges-amt.de/DE/Aussenpolitik/Laender/Laenderinfos/Kroatien/Bilateral_node.html (data dostępu: 28.11.2013).

rażone na dalekosiężne konsekwencje zmian oraz kryzysy, jakie następowały od początku lat dziewięćdziesiątych XX w., co wymaga uwzględnienia szerszego tła stosunków Berlina² z Zagrzebiem w ramach zaangażowania tego pierwszego na Bałkanach Zachodnich. Pojęcie to zostało wprowadzone na wiedeńskim szczycie Rady Europejskiej w grudniu 1998 r. w ramach strategii dalszego rozwoju kontynentu. Służyło ono także odróżnieniu państw bałkańskich kandydujących do członkostwa w UE – Bułgarii i Rumunii – od regionu objętego konfliktami³.

Temat niemiecko-chorwackich powiązań, których początki sięgają XIX w., pozostaje mało znany, czego wyrazem są stosunkowo nieliczne publikacje na niemieckim rynku wydawniczym. Luka ta wciąż wymaga wypełnienia szczególnie, że – jak podkreślił Ulrich Schiller, korespondent i znawca problematyki bałkańskiej – Chorwacja przystąpiła do UE z pewną „hipoteką historyczną” ustanowioną również z udziałem Niemiec, która pozostaje niespłaconą⁴. W Chorwacji także nie dokonano rozliczenia z przeszłością. Niektóre kwestie nadal uchodzą za niewygodne tabu. Nieodzowna staje się zatem znajomość kontekstu historycznego, który stanowi klucz do zrozumienia współczesnych relacji obu państw.

W cieniu przeszłości

Choć załączków chorwackiej państwowości można szukać jeszcze w średniowieczu, to współcześnie niepodległa Chorwacja pojawiła się na mapie Bałkanów niewiele ponad dwadzieścia lat temu⁵. Do końca I wojny światowej znajdowała się ona pod wpływami innego państwa niemieckiego – Austro-Węgier, wchodząc w skład ich wielonarodowościowej struktury. W wyniku przegranej wojny w 1918 r. monarchia habsburska rozpadła się, a w jej miejsce powstało kilka mniejszych państw, m.in. Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, SHS) pod rządami serbskiej dynastii Karadordewićów, przemianowane na Królestwo Jugosławii w 1929 r.⁶ W tym samym roku na emigracji powstała nacjonalistyczna organizacja (Hrvatska revolucionarna organizacija, UHRO) Ustaszy (czyli Powstańców) z Ante Paveliciem na czele, której głównym celem stało się utworzenie własnego chorwackiego państwa⁷. Jej działalność wspierały Włochy, wkrótce

² Pisząc o polityce zjednoczonych Niemiec, wymieniam jako stolicę Berlin. Wprawdzie rząd i parlament rozpoczęły tam swoje urzędowanie dopiero 1 września 1999 r., jednak już 20 czerwca 1991 r. Bundestag podjął decyzję o przeniesieniu stolicy z Bonn do Berlina.

³ W. van Meurs, *Den Balkan integrieren*, „Aus der Politik und Zeitgeschichte” [dalej: „APuZ”] B 10-11/2003, s. 37.

⁴ U. Schiller, *Deutschland und „seine” Kroaten: Vom Ustasa-Faschismus zu Tudjman's Nationalismus*, Bremen 2009, s. 12.

⁵ L. Steindorff, *Ein kurzer Gang durch die Geschichte Kroatiens*, „APuZ” 17/2013, s. 15-22.

⁶ Warto dodać, że w tym czasie w Jugosławii mieszkało ok. 500 000 Niemców. Po 1945 r. większość wyemigrowała głównie do RFN oraz Austrii. Pierwsze spisy ludności wykazały odpowiednio 163 000 (RFN i NRD) oraz 150 000 zamieszkujących tam przesiedleńców, za: H. U. Wehler, *Nationalitätenpolitik in Jugoslawien: die deutsche Minderheit 1918-1978*, Göttingen 1980, s. 98.

⁷ M. Tanty, *Balkany w XX wieku. Dzieje polityczne*, Warszawa 2003, s. 233-234; J. Borejsza, *Szkoły nienawiści. Historia faszystów europejskich 1919-1945*, Wrocław 2000, s. 143-147.

zaś Niemcy, w których upatrywano głównego sprzymierzeńca w dążeniu do rewizji ładu wersalskiego w Europie.

Wybuch II wojny światowej we wrześniu 1939 r. nie przyniósł na Bałkanach większych zmian. Na razie sprzymierzone lub podbite kraje Półwyspu stały się dla hitlerowskiej Rzeszy ważnym zapleczem gospodarczym, wkrótce też przystąpiły do zawijanego 27 września 1940 r. między Niemcami, Włochami oraz Japonią układu o wzajemnej pomocy, tzw. Paktu Trzech⁸. Regent Jugosławii – książę Paweł – uczynił to 25 marca 1941 r., lecz dwa dni później został obalony. Kolaboracja z nazistami nie znalazła szerokiego poparcia w jugosłowiańskim społeczeństwie, nowo powstały rząd w Belgradzie wystąpił 27 marca z Paktu, nie chciał jednak prowokować państw Osi i liczył na utrzymanie neutralności.

Niemcy nie mieli zamiaru opuścić zdobytych obszarów – w Berlinie zapadła już decyzja o ataku na Jugosławię, a propaganda eksploatowała pochodzące jeszcze z początku XX w. hasło *Serbien muß sterben* (Serbia musi zginąć)⁹. Po krótkiej ofensywie, rozpoczętej nieprzypadkowo 6 kwietnia w przeddzień prawosławnej Wielkanocy, Jugosławia została pokonana. W tym samym czasie Ustasze wywołali powstanie i 10 kwietnia 1941 r. proklamowali Niezależne Państwo Chorwackie (Nezavisna Država Hrvatska, NDH). Wbrew nazwie nie było ono niezależne ani niepodległe, lecz całkowicie podporządkowane swoim wielkim protektorom – przede wszystkim Niemcom. Nienawiść wobec Serbów, Żydów oraz komunistów, z których zamierzali całkowicie „oczyścić” nowo powstałe państwo determinowała działania ustaszowskich władz. Ich czteroletnie rządy wpisały się w historię największych masakr okresu II wojny światowej na ludności serbskiej oraz eksterminacją Żydów, których wspomnienie do dziś stanowi niezabliźnioną ranę.

Wraz z klęską Trzeciej Rzeszy w 1945 r. przestało istnieć NDH, a Chorwacja jako jedna z sześciu republik weszła w skład komunistycznej Socjalistycznej Federalnej Republiki Jugosławii (SFRJ) pod przywództwem Josipa Broz-Tity. Sądy ludowe powołane w celu skazania przestępców wojennych krwawo rozliczyły się zwłaszcza z ustaszami i ich zwolennikami. Sam Pavelić przy pomocy duchownych katolickich uciekł do Argentyny, zmarł na emigracji w 1959 r. Inni osiedlili się w Niemczech Zachodnich lub sąsiedniej Austrii¹⁰.

Po utworzeniu w 1949 r. dwóch państw niemieckich Jugosławia była jedynym krajem komunistycznym, z którym Republika Federalna Niemiec nawiązała dialog. Zdecydowała o tym prawdopodobnie niezależność Broz-Tity od Moskwy. Jego konflikt z Józefem Stalinem ostro ujawnił się w 1948 r., wkrótce zaś Belgrad zaczął szukać możliwości nawiązania kontaktów, przede wszystkim gospodarczych, z Zachodem. Odtąd aż do końca lat osiemdziesiątych XX w. należy mówić o relacjach

⁸ W 1940 r. postąpiły tak Węgry (20 listopada) i Rumunia (23 listopada), w roku następnym zaś Bułgaria (1 marca).

⁹ M. Tanty, dz. cyt., s. 229.

¹⁰ Patrz: U. Schiller, dz. cyt.; F. Hassel, F. Obermaier, *Morde im Dunkeln*, „Süddeutsche Zeitung” [dalej: „SZ”] 23.08.2013; M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003, s. 116 i n.; M. Tanty, dz. cyt., s. 183 i n., 276.

z SFRJ z perspektywy dwóch państw niemieckich – Republiki Federalnej Niemiec oraz Niemieckiej Republiki Demokratycznej¹¹.

Balkańska beczka prochu

Badacze dziejów bałkańskich podkreślają, że nasilające się od końca XIX w. nacjonalizmy, wzmacniane przez podziały religijne, sprawiły, że Półwysep Bałkański stał się punktem zapalnym Starego Kontynentu – „beczką prochu” – na całe kolejne stulecie. Niektórzy twierdzą nawet, że różnice wyznaniowe wciąż odgrywają ważniejszą rolę od etnicznych¹². Świadomość istnienia tych antagonizmów jest niezbędna, by zrozumieć wiele zjawisk i procesów zachodzących w tym regionie Europy, również współcześnie trudno bowiem mówić o jego stabilnej sytuacji politycznej.

Jugosłowiański przywódca miał kiedyś powiedzieć „Rządzą krajem posiadającym dwa alfabety, trzy języki, cztery religie i pięć narodowości, które żyją w sześciu republikach, są otoczone siedmioma sąsiadami i muszą żyć w zgodzie z osmioma mniejszościami”¹³. Słowa te trafnie odzwierciedlały niezwykle skomplikowaną strukturę polityczną, etniczną i religijną tego państwa. W warunkach totalitarnego systemu, wykorzystując międzynarodowy autorytet, Broz-Tito w imię zasady braterstwa i jedności utrzymywał republiki jugosłowiańskie w federacji i zażegnywał wewnętrzne konflikty. Po jego śmierci w 1980 r. odżyły ze zwielokrotnioną siłą tłumione dotąd antagonizmy.

Narastający kryzys gospodarczy i strach przed rozpadem federacji – w której, podobnie jak przed wojną, największą rolę odgrywali Serbowie – wywołały wzrost nacjonalizmu. Serb Slobodan Milošević od 1986 r. jako przywódca jugosłowiańskiej partii komunistycznej, od 1989 r. zaś jako prezydent Serbii w ramach SFRJ, prowadził silnie narodową politykę. W 1989 r. zniósł on autonomię Wojwodiny, zamieszkaną przez liczną mniejszość węgierską, a w roku następnym to samo uczynił z Kosowem z przeważającą liczebnie ludnością albańską. Kroki te zwiększyły obawy pozostałych republik przed rosnącą dominacją serbską. Kiedy z końcem lat osiemdziesiątych XX w. rozpoczęły się przemiany bloku wschodniego, również w Jugosławii, zwłaszcza w najlepiej rozwiniętych gospodarczo Słowenii i Chorwacji, coraz częściej mówiono o możliwości wystąpienia z federacji.

Wśród zewnętrznych czynników, które mogły nasilić postępujący rozpad jugosłowiańskiego państwa wymienia się aktywność krajów zachodnich – w wymiarze politycznym, ekonomicznym, dyplomatycznym czy działań służb

¹¹ Patrz: R. Łoś, *Wschodnia polityka kanclerza Konrada Adenauera*, Łódź 2003; H. Ognik, *Jugosławia wobec problemu niemieckiego*, w: *Problem niemiecki w polityce Bułgarii, Czechosłowacji, Rumunii i Węgier*, red. L. Buczma, H. Ognik, J.R. Nowak, Warszawa 1969, s. 42-83; K. Gelles, *Niemiecka polityka wschodnia*, Wrocław 2007, s. 184-218.

¹² M. W. Weithmann, *Renaissance der Religion auf dem Balkan*, „Gewerkschaftliche Monatshefte” 12/1995, s. 753-768.

¹³ Ch. Bertram, *Der Weg in die Tragödie*, „Die Zeit”, 11.12.1992.

specjalnych¹⁴. Państwa zachodnioeuropejskie i Stany Zjednoczone Ameryki Północnej bowiem z jednej strony sprzyjały dążeniom niepodległościowym Chorwatów i Słoweńców, które przyczyniały się do upadku komunizmu w tej części Europy, jednak z drugiej strony – w obawie, by zachodzące procesy nie przybrały gwałtownie na sile i wymknęły się spod kontroli – zależało im na utrzymaniu integralności Jugosławii jako państwa federacyjnego i przeprowadzeniu w nim demokratycznych reform. Ponieważ w tym samym czasie rozstrzygały się losy Niemiec, a priorytetem Bonn stało się doprowadzenie do pomyślnego końca rokowań zjednoczeniowych „dwa plus cztery”, unikano więc wszelkich ryzykownych posunięć, które mogłyby zaniepokoić Moskwę¹⁵.

Przemawiający 4 października 1990 r. w imieniu pierwszego ogólnoniemieckiego rządu kanclerz Helmut Kohl zapewniał, że Niemcy chcą kształtować jak najlepsze relacje z sąsiadami i jako pełnoprawny członek europejskiej wspólnoty służyć światowemu pokojowi. „W przyszłości nie ma miejsca na «szczególną niemiecką drogę» ani żadne nacjonalistyczne działania na własną rękę”¹⁶. Republika Federalna Niemiec już jako w pełni suwerenne państwo stanęła przed nieznanymi dotąd wyzwaniem. Oczekiwano od niej większej odpowiedzialności politycznej, a przede wszystkim aktywnego udziału w światowym systemie bezpieczeństwa i utrzymywania pokoju. Probierzem nowo pozyskanej pozycji międzynarodowej oraz punktem wyjścia do samookreślenia stała się debata w niemieckich kręgach politycznych oraz społeczeństwie, dotycząca udziału żołnierzy niemieckich w misjach poza terenem Niemiec i państw członkowskich NATO (tzw. operacje *out-of-area*)¹⁷. O ile

¹⁴ Również w odniesieniu do Niemiec pojawiły się spekulacje na temat angażowania się wywiadu w politykę bałkańską, patrz np.: „*Deutsche Parlamentarier sind erfahrungsgemäß geschwätzig*”. *Mit dem Geheimdienstexperten sprach A. Förster*, „*Berliner Zeitung*” 17.06.1995, J. Elsässer, *800 Millionen Mark für einen Bürgerkrieg*, 14.08.2003, <http://www.heise.de/tp/artikel/15/15356/1.html> (data dostępu: 20.12.2013). Specjalizujący się w problematyce wywiadowczej i szpiegowskiej niemiecki publicysta Erich Schmidt-Eenboom, kierownik Instytutu Badań nad Pokojem w bawarskim Weilheim, pisał w wydanej w 1995 r. biografii Klaus Kinkela – szefa Federalnej Służby Wywiadowczej (Bundesnachrichtendienst, BND) w latach 1979–1983, że już wówczas BND podjęła współpracę z ustaszowskimi kręgami na emigracji, by poprzez ich kontakty w Zagrzebiu przyspieszyć rozpad Jugosławii. Miało to świadczyć o istnieniu długoterminowej i ukierunkowanej na własne interesy strategii Niemiec. Jednak choć niemieckie media, powołując się na Schmidta-Eenbooma, powtarzały powyższe sugestie, należy jednoznacznie stwierdzić, iż dotąd nie zostało potwierdzone, w jakim stopniu – a przede wszystkim, czy w ogóle – niemiecki wywiad uczestniczył w polityce bałkańskiej nastawionej na rozbięcie Jugosławii z pomocą nacjonalistycznych środowisk chorwackich emigrantów, jak również to, czy działa się to za zgodą i wiedzą niemieckiego rządu. Informacje na ten temat wymagają zatem gruntownej weryfikacji, na razie zaś należy je traktować jako spekulacje wąskiego grona publicystów.

¹⁵ H.-D. Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995, s. 899 i n.

¹⁶ *Regierungserklärung zur Politik der ersten gesamtdeutschen Bundesregierung*, w: *Deutscher Bundestag. Plenarprotokoll 11/228, 4. Oktober 1990*, s. 18018-18029, <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/11/11228.pdf> (data dostępu: 20.12.2013).

¹⁷ Kwestię tę ostatecznie rozstrzygnął Federalny Trybunał Konstytucyjny, uznając udział Bundeswehry w operacjach pokojowych za zgodny z Ustawą Zasadniczą. Zgodę na udział w operacjach *peace keeping* zarówno jako kontyngent ONZ, jak i w ramach NATO, miał odtąd każdorazowo wydawać Bundestag zwykłą większością głosów. Po wspomnianym już orzeczeniu Federalnego Trybunału Konstytucyjnego wojska niemieckie jako część składowa sił Paktu Północnoatlantyckiego brały udział w kolejnych konfliktach na Bałkanach.

w przypadku akcji zbrojnej koalicji antyirackiej w Zatoce Perskiej w 1990 r. Niemcy zachowały się jeszcze bardzo powściągliwie i udzieliły wyłącznie, choć szeroko zakrojonej, pomocy logistyczno-finansowej, to aktywnie uczestniczyły w kolejnych konfliktach na Bałkanach. Wkrótce zaś to sprawa Chorwacji miała stać się dla nich „europejskim Kuwejtem”, w którą zaangażowały się w pełni, przy czym wcześniejsza wstrzeźliwość Niemców podczas interwencji antyirackiej pozostawała w jaskrawym kontraście ze zdecydowaną kampanią Bonn na rzecz uznania Chorwacji i Słowenii przez wspólnotę międzynarodową¹⁸.

Amerykański sekretarz stanu James Baker, który 21 czerwca 1991 r. przebywał z wizytą w Belgradzie, spotkał się z czołowymi politykami Jugosławii, by – jak sam pisał – zapobiec eksplozji bałkańskiej beczki prochu. W imieniu społeczności międzynarodowej zapewniał, iż „nie poprze nikogo, kto podejmie jednostronną próbę rozbicia kraju”, obiecując jednocześnie pomoc gospodarczą¹⁹. W kolejnych miesiącach wydarzenia potoczyły się jednak własnym torem, dały o sobie znać narosłe przez dekady sprzeczności i „kocioł bałkański” zaczął niebezpiecznie wrzeć²⁰. W rezultacie 25 czerwca 1991 r. Chorwacja i Słowenia proklamowały niepodległość oraz wystąpienie z federacji, w dwa dni później rozpoczęła się wojna słoweńska, zakończona po dziesięciu dniach, z początkiem sierpnia zaś wybuchła wojna domowa w Chorwacji. Wobec zmienionych okoliczności szefowie dyplomacji państw Dwunastki na posiedzeniu w Brukseli 16 grudnia przyjęli wytyczne w sprawie trybu uznawania nowo powstających krajów w Europie Wschodniej i poradzieckich, określając przy tym konieczne do spełnienia wymogi²¹. Mimo zastrzeżeń Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) Perez de Cuellara²² oraz obaw niektórych państw Wspólnoty przed konsekwencjami tej decyzji oświadczono, że w związku z postępującym procesem rozpadu Jugosławii niepodległość jej republik zostanie uznana 15 stycznia 1992 r., pod warunkiem, że zaakceptują one ustalone zasady i do 23 grudnia wyrażą wolę bycia suwerennymi państwami.

Rok 1991 r. przyniósł również na Bałkanach nasilenie aktywności RFN, w której Chorwaci i Słowacy – podobnie jak inne kraje byłego bloku wschodniego – upatrywali rzecznika swoich interesów wobec Europy Zachodniej. Podkreślić należy, iż decydujący wpływ na kreowanie polityki zagranicznej Niemiec w tym przełomo-

¹⁸ B. Koszel, *Mitteleuropa rediviva? Europa Środkowo- i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999, s. 260; E. Cziomer, *Polityka zagraniczna Niemiec: kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005, s. 162-179. W. Pięciak, *Niemcy. Droga do normalności. Polityka zagraniczna RFN od wojny o Kuwejt do wojny o Kosowo*, Warszawa 2000, s. 62, 80.

¹⁹ J.A. Baker, *Drei Jahre, die die Welt veränderten. Erinnerungen*, Berlin 1996, s. 470-471.

²⁰ Patrz: *Uns rettet nur Europa. Spiegel-Interview mit Milovan Djilas über den Zerfall Jugoslawiens*, „Der Spiegel” 1991, nr 20, s. 172-174.

²¹ *Declaration on the 'Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union' (16 December 1991)*, <http://207.57.19.226/journal/Vol4/No1/art6.html> (data dostępu: 20.12.2013).

²² N. Buric, *Perez de Cuellar warns against recognition for Croatia*, 12.12.1991, www.apnew-sarchive.com/1991/Perez-de-Cuellar-Warns-Against-Recognition-for-Croatia/id-fac68bac-f41b1a88591d893fc5f53f0a (data dostępu: 20.12.2013).

wym okresie wywierał ówczesny szef dyplomacji Hans-Dietrich Genscher, pełniący ponadto funkcję przewodniczącego Rady (Ministrów Spraw Zagranicznych) Konferencji do Spraw Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE).

W dniu 5 grudnia 1991 r. chorwacki prezydent Franjo Tuđman spotkał się z kanclerzem Kohlem i ministrem Genscherem, którzy przewidywali, że korzystne dla obu krajów bałkańskich decyzje Wspólnoty zapadną jeszcze przed końcem roku²³. Rząd niemiecki 19 grudnia 1991 r. zadeklarował uznanie ich niepodległości po przyjęciu warunków Wspólnoty, w tym obowiązku zapewnienia praw zamieszkującym je mniejszościom²⁴. Jak zaznaczał H. Kohl, strona niemiecka kierowała się takimi argumentami, jak chęć zakończenia działań zbrojnych w Chorwacji i Słowenii oraz popieranie prawa do samostanowienia narodów, ale też obawiano się o bezpieczeństwo własnego kraju, uznając za całkiem realne, że w razie eskalacji konfliktu mógłby on się przenieść do RFN, np. przez napływ uchodźców. Warto zauważyć, że na 700 tys. Jugosłowian mieszkających w Niemczech ponad 2/3 stanowili właśnie Chorwaci²⁵.

Jednak w Berlinie nie kierowano się w tej sprawie wyłącznie pobudkami humanitarnymi, chęcią rozwiązania kryzysu w regionie czy odsunięcia potencjalnego zagrożenia jak najdalej od swoich granic, sposób i przebieg procesu uznania Chorwacji i Słowenii był bowiem przede wszystkim próbą „przywrócenia państwu niemieckiemu należnej roli w europejskiej i światowej polityce”²⁶. W związku ze znajdującymi się w finalnej fazie przygotowawczymi do utworzenia Unii Europejskiej (UE) minister Genscher w zaangażowaniu na Bałkanach dostrzegł szansę na odegranie przez Niemcy aktywnej roli w kreowaniu polityki wspólnotowej (w tym wypadku nowej jakościowo polityki wschodniej), a tym samym realizację własnych interesów narodowych²⁷.

W prasie zachodnioeuropejskiej dostrzegano, z jaką satysfakcją rząd boński po raz pierwszy od 1949 r. podjął samodzielną decyzję na arenie międzynarodowej. Można zaryzykować stwierdzenie, że był to chrzest bojowy dyplomacji zjednoczonych Niemiec, które po kilkudziesięciu latach powracały do europejskiej gry. Nie bez powodu chorwacka piosenkarka Sanja Trumbić, śpiewając, dziękowała właśnie Niemcom „za najpiękniejszy prezent”. Kiczowaty utwór nie spotkał się wprawdzie z uznaniem słuchaczy, jednak był wykorzystywany propagandowo przez serbską telewizję jako podkład muzyczny do zdjęć przedstawiających hitlerowców w Zagrze-

²³ K.P. Zeitler, *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*, Marburg 2000, s. 195.

²⁴ *Beschluss des Bundeskabinetts zur Anerkennung der jugoslawischen Republiken – Entscheidung auf der Grundlage der EG-Beschluesse*, www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1991/145-91_Vogel.html (data dostępu: 20.12.2013).

²⁵ H. Kohl, *Erinnerungen 1990–1994*, München 2007, s. 405 n.; B. Koszel, dz. cyt., s. 260 n.

²⁶ P. Sokołowska, *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa RFN wobec państw obszaru byłej Jugosławii w latach 1990–2005*, Toruń 2010, s. 357–358.

²⁷ *Die Frist läuft ab*, „Der Spiegel” 1991, nr 50, s. 25–27; M. Thumann, *Keiner sagt mehr „Danke Deutschland”*, „Die Zeit” 1996, nr 11.

biu. Przywołując wydarzenia z przeszłości zarzucano Niemcom chęć odtworzenia „nazistowskiego porozumienia” z czasów drugiej wojny²⁸.

Powyzsze działania RFN przyniosły jednak rezultaty odwrotne od zamierzonych. Przykład Chorwacji i Słowenii podsycił bowiem dążenia wolnościowe pozostałych narodów byłej Jugosławii, a przy tak skomplikowanej mozaice etniczno-religijnej kluczowa zasada samostanowienia miała nikłe szanse na pokojowe zastosowanie. Podejmowane próby mediacji zakończyły się niepowodzeniem i konflikt jugosłowiański rozgorzał wkrótce na dobre. W marcu 1992 r. niepodległość ogłosiła Bośnia i Hercegowina, którą 6 kwietnia uznały państwa Wspólnoty, co dało początek kolejnej, niezwykle krwawej wojnie. Wówczas w opinii międzynarodowej społeczności, USA oraz europejskich sojuszników to Niemcy, forsując sprawę uznania Chorwacji (oraz Słowenii) i czyniąc to jako pierwsze, przyczyniły się do eskalacji wydarzeń. Odpowiedzialnością za rozbitcie Federacji Jugosłowiańskiej i kryzys na Bałkanach obarczono właśnie RFN²⁹.

Zarówno kanclerz Kohl, jak i jego szef dyplomacji zdecydowanie sprzeciwili się takiej ocenie sytuacji. Minister Genscher w swych wspomnieniach szczegółowo odtworzył spotkania Dwunastki w 1991 r., aż po decyzje podjęte w Brukseli w połowie grudnia, by udokumentować w ten sposób ścisłą współpracę Berlina z zachodnimi sojusznikami. Wielokrotnie podkreślał, iż Niemcy działały zgodnie z decyzją Wspólnot Europejskich przewidującą oficjalne uznanie obu państw 15 stycznia następnego roku. „Nie uznaliśmy wcześniej, a jedynie szybciej przyjęliśmy decyzję o uznaniu” i o żadnym *politycznym solo* nie mogło być mowy³⁰. Natomiast nie zaprzecza, iż w Bundestagu liczne były głosy postulujące jeszcze szybsze działanie Niemiec, stąd być może owo wrażenie „wyjścia Niemiec przed szereg”³¹. Pozostaje jednak faktem, że – zgodnie z obietnicą – już 23 grudnia konsul generalny RFN w Zagrzebiu przekazał F. Tuđmanowi pismo prezydenta federalnego Richarda von Weizsäckera w sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych³². Ambasada RFN rozpoczęła działalność w Zagrzebiu 15 stycznia 1992 r., pierwszym ambasadorem zaś został Horst Weisel.

Były kanclerz Helmut Schmidt otwarcie krytykował nieprzemyślaną politykę niemiecką w sprawie Chorwacji. „Rząd federalny powinien był wiedzieć, że granice

²⁸ D. Vuletic, *The Silent Republic: Popular Music and Nationalism in Socialist Croatia*, „European University Institute Working Paper Florence” 2011, nr 20.

²⁹ J.A. Baker, dz. cyt., s. 635 nn; H. Dumbs, *Der Mythos von der deutschen Schuld am Krieg*, 5.04.2012, diepresse.com/home/politik/aussenpolitik/746887/Der-Mythos-von-der-deutschen-Schuld-am-Krieg (data dostępu: 19.12.2013); M. Martens, „Oder es wird zerfallen”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* [dalej: „FAZ”] 15.01.2012.

³⁰ H.-D. Genscher, dz. cyt., s. 927 nn; „Von einer Sonderrolle Deutschlands kann nicht die Rede sein”. *Hans-Dietrich Genscher im Gespräch*, „FAZ”, 22.12.2011; *Erklärung des Bundeskanzlers am 17. Dezember 1991 in Dresden zu den Ergebnissen der EG-Aussenminister-Konferenz in Brüssel*, www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1991/144-91_Kohl.html (data dostępu: 3.11.2013); *Beschluss des Bundeskabinetts zur Anerkennung der jugoslawischen Republiken – Entscheidung auf der Grundlage der EG-Beschlüsse*, 21.12.1991, www.bundesregierung.de/Content/DE/Bulletin/1990-1999/1991/145-91_Vogel.html (data dostępu: 3.11.2013).

³¹ H. Kohl, dz. cyt., s. 405 n.

³² „Von einer Sonderrolle Deutschlands kann nicht die Rede sein”...

tego nowego państwa były sporne, powinien był także przewidzieć konflikt zbrojny; miał też świadomość, że w wojnie tej nie weźmiemy udziału”. Schmidt, który w czasie II wojny światowej służył w Wehrmachcie, teraz zwracał uwagę na wciąż żywe na Bałkanach wspomnienia dramatu hitlerowskiej okupacji. Nie będzie więc trudno ponownie obarczyć Niemców winą za ludzką katastrofę, a temat ten chętnie podchwycą światowe media – ostrzegali³³.

W Europie i w Waszyngtonie rzeczywiście odżyły na nowo obawy co do intencji polityki niemieckiej. Ponieważ w tym samym czasie istnienie radzieckiego kolosa dobiegało końca, prognozowano, iż pojawia się właśnie nowa-stara potęga w środku kontynentu³⁴. *Mitteleuropa rediviva?* – tak zatytułował swą pracę poznański historyk Bogdan Koszel, takie też pytanie zadawali sobie europejscy politycy – czy zjednoczone Niemcy nie dążą w ten sposób do odtworzenia swojej strefy wpływów na Bałkanach. Po niespodziewanej rezygnacji Genschera³⁵ w 1992 r. jego następcą został K. Kinkel, który domagał się wprost „rzucenia Serbii na kolana”³⁶. Powróciły widma z przeszłości, niemieckie media jednym głosem wskazały winowajców tej wojny – Serbów³⁷. Głosy przestrzegające przed jednostronnym występowaniem Niemiec tam, gdzie zapisały się niechlubną kartą w przeszłości, oraz postulujące bardziej wyważone przekazy pozostawały odosobnione³⁸.

Analiza pozostających do dyspozycji dokumentów, oficjalnych wystąpień polityków, ich wspomnienia, a także przekazów medialnych oraz konkretnie przedsięwziętych działań, pozwala przyjąć samodzielną inicjatywę niemieckiego rządu w sprawie uznania Chorwacji oraz Słowenii za przedwczesną. Ze względu na niedostępne jeszcze materiały archiwalne trudno orzec, czy wynikała ona z niewłaściwego i niepełnego rozpoznania sytuacji czy też była rezultatem złożonych kalkulacji zorientowanych na realizację własnych interesów, gdzie rozwój wydarzeń wymknął się spod kontroli.

Słuszna wydaje się konstatacja historyk Marie-Janine Calic, że niemieckie ministerstwo spraw zagranicznych, a być może i pozostałych państw zachodnich, opierało swe działania na błędnej ocenie i prognozie dalszych wydarzeń na Bałkanach. Innymi słowy, nie w pełni zdawano sobie sprawę z wagi problemu, jaki narastał

³³ H. Schmidt, *Das Jahr der Entscheidung*, Berlin 1994, s. 188. Wkrótce po publikacji książki H. Schmidta, Federalny Trybunał Konstytucyjny rozstrzygnął ostatecznie kwestię udziału żołnierzy niemieckich w misjach poza terenem Niemiec i państw członkowskich NATO.

³⁴ S. Kinzer, *Slovenia and Croatia Get Bonn's Nod*, „The New York Times” 24.12.1991; *tenże*, *Germany Is a Challenge For Post-Soviet Europe*, „The New York Times” 27.12.1991; *Groß und Arrogant*, „Der Spiegel” 1992, nr 2, s. 22.

³⁵ *Rücktritt von Hans-Dietrich Genscher*, 18.05.1995, Archiv der Gegenwart [dalej: AdG], t. 9, s. 9027-9028.

³⁶ *Serbien in die Knie zwingen*, „Der Spiegel” 1992, nr 23, s. 170 -172.

³⁷ Warto w tym miejscu przywołać opinię polskiego historyka Marka Waldenberga, który stanowczo stwierdził, iż Jugosławia została „rozbita” z zewnątrz, a swój decydujący udział miały właśnie Niemcy. Jego praca poświęcona temu zagadnieniu stanowiła odosobniony, tym bardziej więc zasługujący na uwagę, pogląd wobec lansowanej przez media i polityków jednostronnej „wersji wydarzeń” o wyraźnie antyserbskim zabarwieniu: M. Waldenberg, dz. cyt.; także: O. Ihlau, „*Serbien muß sterben*”. *Der historische Ballast zwischen Serben und Deutschen*, „Der Spiegel” 1999, nr 13, s. 208;

³⁸ B. Koszel, dz. cyt., s. 261 n.

wraz z rozpadającą się federacyjną strukturą Jugosławii oraz skutków tego procesu. Kwestię tę należało ująć kompleksowo, natomiast z perspektywy RFN każdą z republik traktowano jako potencjalnie niezależną jednostkę³⁹. Decydemtom w Brukseli i Berlinie zabrakło tej szerszej perspektywy⁴⁰.

Niemiecki Rubikon

W kolejnych latach wpływy niemieckiej dyplomacji na Bałkanach zmalały, a ze względu na opinię społeczności międzynarodowej jej działania stały się bardziej wyważone i skorelowane z inicjatywami unijnymi⁴¹, jednak nadal popierała ona Chorwację na arenie europejskiej. Był to jednak układ nieodwzajemniony. Wkrótce stało się bowiem jasne, że chorwacki przywódca nie spełnił pokładanych w nim oczekiwań – nie tylko nie zapewnił Chorwacji i Bałkanom stabilizacji i demokratyzacji, ale też zniechęcał swoją autokratyczną, nacjonalistyczną i nastawioną na konfrontację polityką wymierzoną w Serbów oraz Muzułmanów. Przy tym – wobec powściągliwości UE – wskazał swego nowego sprzymierzeńca – Amerykanów⁴².

Dopiero w połowie lat dziewięćdziesiątych dyplomacji zachodniej udało się skłonić państwa bałkańskie do ugody w sprawie Bośni i Hercegowiny. Chorwaci i Serbowie porozumieli się 12 listopada 1995 r. w Erdut co do spornego obszaru Sławonii Wschodniej⁴³. Równocześnie w amerykańskiej bazie lotniczej w Dayton sfinalizowane zostały negocjacje pomiędzy stroną serbsko-chorwacką a bośniacką, podpisany zaś układ pokojowy 14 grudnia kończył wojnę w Bośni⁴⁴. Oba układy stworzyły ramy tzw. podejścia regionalnego UE dla stosunków z pięcioma krajami: Albanią, Bośnią i Hercegowiną, Chorwacją, Macedonią, jak również Federalną Republiką Jugosławii (po jej rozpadzie w 2006 r. powstały dwa państwa – Czarnogóra i Serbia), które miały prowadzić do utworzenia „strefy stabilności politycznej i dobrobytu” poprzez ustanowienie i utrzymanie demokracji oraz państwa prawa, poszanowanie praw mniejszości

³⁹ „Die Deutschen waren eingeschüchtert“. Marie-Janine Calic im Gespräch mit Michael Martens, „FAZ“ 15.01.2012.

⁴⁰ V. Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, München 1995.

⁴¹ Szerzej na temat niemieckiego zaangażowania na Bałkanach Zachodnich: E. Cziomer, *Niemcy wobec bezpieczeństwa i stabilizacji na Bałkanach ze szczególnym uwzględnieniem konfliktu w Kosowie u progu XXI wieku*, Prace Komisji Środkowoeuropejskiej (Polska Akademia Umiejętności), t. 9, Kraków 2001, s. 231-248; P. Sokołowska, *Pakt Stabilności dla Europy Południowo-Wschodniej*, w: *Polska-Niemcy-Europa u progu XXI wieku. Problemy polityczne, społeczne i gospodarcze*, red. K. Fiedor i M.S. Wolański, „Niemcoznawstwo” 12, Wrocław 2003, s. 380-401.

⁴² *What Did The Cia Know*, 26.08.2001, www.newsweek.com/what-did-cia-know-151675 (data dostępu: 11.12.2013); *Hilfe aus Amerika?*, „Der Spiegel” 2006, nr 4, s. 89; M. Klingst, *Der Fürst mit den großen Gesten*, „Die Zeit” 29.01.1993; S. Puktalović, *Tuđmans schweres Erbe*, „Der Standard” 31.05.2013, www.dastandard.at/1369362274598/Tuđmans-schweres-Erbe (data dostępu: 11.12.2013); M. Thumann, *Konkurrenten und Komplizen*, „Die Zeit” 1995, nr 33.

⁴³ *The Erdut Agreement*, www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/croatia_erdut_11121995.pdf (data dostępu: 30.12.2013); *Umowa bez szczegółów*, „Gazeta Wyborcza” 04.10.1995; *Piórem, nie kulą*, „Gazeta Wyborcza” 13.11.1995.

⁴⁴ *Dayton Peace Agreement*, 14.12.1995, www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=380 (data dostępu: 30.12.2013); P. Sokołowska, *Polityka zagraniczna...*, s. 117 nn.

oraz praw człowieka, a także pobudzenie rozwoju gospodarczego⁴⁵. Gwarantami wypełniania powyższych ustaleń były również Niemcy. Na podkreślenie zasługuje fakt, że zaledwie trzy lata później (a z reguły obowiązuje 30-letnia karencja) niemiecki resort spraw zagranicznych opublikował dokument, na który złożyła się treść 53 telegramów wysyłanych przez delegację niemiecką z Dayton do centrali, podkreślając w ten sposób wkład RFN w osiągnięcie tego porozumienia.

Opierając się na rezolucji nr 1031 Rady Bezpieczeństwa ONZ z 15 grudnia 1995 r. nadzór nad wprowadzaniem w życie jego postanowień powierzono wielonarodowej misji wojskowej (Implementation Force, IFOR), tym samym Sojusz Północnoatlantycki (NATO) rozpoczął pierwszą w swej historii operację pokojową⁴⁶. W skład jej sił wszedł także niemiecki kontyngent – Bundestag zdecydowaną większością przegłosował udział w niej 4000 żołnierzy⁴⁷. Został on skierowany świadomie do Chorwacji, a nie do Bośni, co wynikało z wciąż uznawanej „doktryny Kohla”, zgodnie z którą siły Bundeswehry nie powinny stacjonować w krajach okupowanych przez Wehrmacht w okresie II wojny światowej⁴⁸. Obowiązywała przy tym naczelną zasada, że „niemieccy żołnierze mają rozwiązywać problemy, a nie sami stać się problemem”⁴⁹. Misja ta – dotąd najdłuższa zagraniczna z udziałem Niemiec – dobiegła końca 28 września 2012 r. W ciągu 17 lat RFN w celu utrzymania pokoju i bezpieczeństwa w regionie wysłała tam łącznie ok. 63,5 tys. żołnierzy⁵⁰.

Porozumienie z Dayton nie zakończyło jednak wojny na Bałkanach, a jedynie przesunęło ją do innej kategorii konfliktów⁵¹. Z Bośni i Hercegowiny zamieszkałej przez trzy różne pod względem wyznaniowym i etnicznym społeczności (chorwacką, serbską i muzułmańską) utworzono sztuczne państwo (złożone z dwóch jednostek administracyjnych – Federacji Bośni i Hercegowiny oraz Republiki Serbskiej) – powstałe wbrew woli znacznej części mieszkającej tam ludności i o skomplikowanej konstrukcji ustrojowej⁵². Kiedy w 2005 r. Bośnia i Hercegowina rozpoczęła negocjacje akcesyjne, optymistyczne zakładano, że „w 2014 roku na stulecie wybu-

⁴⁵ *Proces stabilizacji i stowarzyszenia: Bałkany Zachodnie. Komunikat Komisji dla Rady i Parlamentu Europejskiego z dnia 26 maja 1999 r.*, europa.eu/legislation_summaries/enlargement/western_balkans/r18003_pl.htm (data dostępu: 30.12.2013).

⁴⁶ *Security Council resolution 1031 (1995) on implementation of the Peace Agreement for Bosnia and Herzegovina and transfer of authority from the UN Protection Force to the multinational Implementation Force (IFOR)*, www.daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/405/26/PDF/N9540526.pdf?OpenElement (data dostępu: 20.12.2013); A. Watkins i S. Gligorijevic, *NATO i Bałkany: pole do większej integracji*, w: *Partnerstwa: stare i nowe*, „Przegląd NATO” lato 2007, www.nato.int/docu/review/2007/issue2/polish/art3.html (data dostępu: 30.12.2013).

⁴⁷ *Beschluß des Deutschen Bundestages*, 14.12.1995, AdG t. 10, s. 9451-9453.

⁴⁸ W. Hilz, *Kontinuität und Wandel deutscher Außenpolitik nach 1990*, [w:] *Deutsche Außenpolitik*, „Informationen zur politischen Bildung” 2009, z. 304, s. 41.

⁴⁹ S. Aust, D. Koch, *Wir haben eine neue Rolle übernommen. Volker Rühle über deutsche Beteiligung an der Bosnien-Friedens-Gruppe*, „Der Spiegel” 1995, nr 42, s. 25; W. Pięciak, dz. cyt., s. 110.

⁵⁰ *Bundeswehr verlässt Bosnien*, „SZ” 27.09.2012.

⁵¹ W. Walkiewicz, *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009, s. 436.

⁵² M. Waldenberg, dz. cyt., s. 299 nn.

chu pierwszej wojny światowej Sarajewo, które było jej zarzewiem⁵³, znajdzie się w UE. Dziś wiadomo już, że cel ten nie został osiągnięty. Niemcy od nawiązania stosunków dyplomatycznych w 1992 r. wspierają rozwój bośniackiego państwa na wielu płaszczyznach – politycznym, gospodarczym, wojskowym oraz socjalnym⁵⁴.

Kolejnym ogniskiem zapalnym okazało się Kosowo. Stanowiący tam zdecydowaną większość kosowscy Albańczycy mogli dojść do przekonania, że również oni swoje dążenia niepodległościowe mogą zrealizować jedynie w drodze zbrojnej konfrontacji⁵⁵. Konflikt przybrał na sile wiosną 1998 r., niosąc ze sobą groźbę kolejnej wojny. W razie wyczerpania środków pokojowych państwa NATO, przede wszystkim zaś USA, były skłonne podjąć zdecydowane działania, w ostateczności także bez mandatu ONZ⁵⁶. Serbski prezydent Milošević ignorował apele społeczności międzynarodowej, spodziewając się rozłamu w ramach Sojuszu, głównie z powodu zachowawczej postawy Berlina.

Rząd niemiecki stanął przed ciężką próbą. Powagi sytuacji dodawał fakt, iż w wyniku przegranych dla chadecji wrześniowych wyborów parlamentarnych po raz pierwszy w historii ster władzy przejęły tradycyjnie pacyfistyczne ugrupowania – socjaldemokraci oraz Partia Zielonych, które w umowie koalicyjnej wyraźnie uznały wyłączne prawo ONZ do użycia siły w celu zapewnienia światowego pokoju i bezpieczeństwa⁵⁷.

Ostatecznie, w wyrazie solidarności z euroatlantyckimi partnerami Bundestag w październiku 1998 r. udzielił mandatu na udział niemieckich sił zbrojnych w planowanej przez NATO operacji mającej zapobiec katastrofie humanitarnej w Kosowie⁵⁸. Po raz pierwszy od zakończenia II wojny światowej demokratycznie wybrany parlament niemiecki podjął decyzję o udziale Niemiec w działaniach wojennych, zrywając tym samym z dotychczasowym kursem polityki zewnętrznej – wspominał ówczesny minister spraw zagranicznych Joschka Fischer⁵⁹. Kiedy jednak pojawił się pomysł zorganizowania konferencji w rodzaju Dayton II dla rozwiązania konfliktu kosowskiego, był przeciwny temu, aby odbyła się ona w Niemczech. Uważał on bowiem, iż fakt ten łatwo mogłaby wykorzystać serbska propaganda, grając na uprzedzeniach z przeszłości i antyniemieckich nastrojach⁶⁰.

⁵³ *Wciągnijmy Bałkany do Europy – postulują europejscy eksperci i politycy*, „Gazeta Wyborcza” 13.04.2005.

⁵⁴ Patrz: P. Sokołowska, *Polityka zagraniczna...*

⁵⁵ J. Fischer, *Die rot-grünen Jahre: Deutsche Außenpolitik vom Kosovokrieg bis zum 11. September*, Köln 2007, s. 101-102.

⁵⁶ Tamże, s. 104 nn.

⁵⁷ *Aufbruch und Erneuerung – Deutschlands Weg ins 21. Jahrhundert. Koalitionsvereinbarung zwischen der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands und Bündnis 90/Die Grünen*, Bonn, 20. Oktober 1998, http://www.gruene.de/fileadmin/user_upload/Bilder/Redaktion/30_Jahre_-_Serie/Teil_21_Joschka_Fischer/Rot-Gruener_Koalitionsvertrag1998.pdf (data dostępu: 20.11.2013).

⁵⁸ Patrz: *Antrag der Bundesregierung Deutsche Beteiligung an den von der NATO geplanten begrenzten und in Phasen durchzuführenden Luftoperationen zur Abwendung einer humanitären Katastrophe im Kosovo-Konflikt*, Plenarprotokoll 13/248 vom 16.10.1998, www.dipbt.bundestag.de/dip21/btp/13/13248.asc (data dostępu: 20.12.2013).

⁵⁹ J. Fischer, dz. cyt., s. 114.

⁶⁰ Tamże, s. 128 nn.

Ponieważ rozmowy prowadzone w lutym i marcu 1999 r. z władzami Miloševića w podparyskim Rambouillet zakończyły się niepowodzeniem, a armia serbska niemal od razu rozpoczęła ofensywę w Kosowie, sekretarz generalny NATO Javier Solana 24 marca 1999 r. wydał rozkaz ataku powietrznego na Jugosławię⁶¹. Tego dnia kanclerz Gerhard Schröder w wystąpieniu telewizyjnym obwieścił rodakom, iż po raz pierwszy od 1945 r. ich kraj bierze udział w operacji wojskowej, tym razem jednak stojąc po właściwej stronie i w słusznej sprawie. Co znamienne, podobnie jak pozostali przywódcy w Europie, unikał określenia „wojna” w odniesieniu do sił koalicji – NATO stało się synonimem wolności, demokracji i praw człowieka, natomiast brutalną i bezpardonową wojnę prowadziła Serbia⁶².

Dopełnieniem zachodniobałkańskiego efektu domina była Macedonia, która ogłosiła swą niepodległość 17 listopada 1991 r. Sytuacja polityczna nowo powstałego państwa była skomplikowana i konfliktogenna, z jednej strony graniczyło ono z nieprzychylnymi sobie Albanią, Serbią, Bułgarią oraz Grecją, z drugiej strony zaś musiało rozwiązać problemy wewnętrzne związane z zamieszkującymi tam mniejszościami (25% ludności stanowią Albańcy), na które nakładały się różnice religijne.

Na uwagę zasługuje fakt, że o ile dyplomacja niemiecka szybko i zdecydowanie zajęła stanowisko wobec Chorwacji i Słowenii, to wykazała niemal całkowity brak zainteresowania sprawą macedońską, choć w świetle wymogów określonych przez Wspólnotę, sytuacja polityczna w tym kraju wydawała się najbardziej stabilna. Powściągliwość RFN w tym przypadku można tłumaczyć w pierwszej linii poparciem dla greckiego rządu, który obawiał się dezintegracji własnego państwa w skutek dążeń Macedończyków⁶³. Obawiano się też nieprzychylności Aten w sprawie Chorwacji i Słowenii, jak również blokowania procesu integracji europejskiej, jeśli wywierano by na nie zbyt dużą presję. Niemcy uznały niepodległość Macedonii dopiero 15 grudnia 1993 r.⁶⁴

Choć Macedonię postrzegano w UE jako państwo „niekonfliktowe”, była ona narażona na antagonizmy dalszych i bliższych sąsiadów⁶⁵. W celu monitorowania

⁶¹ Trzy miesiące później głównodowodzący siłami NATO generał Wesley Clark ogłosił pomyslnie zakończenie operacji Allied Force. P. Nowina-Konopka, *Huśtawka w Rambouillet*, „Wprost” 1999, nr 9; *Wir sollten stolz auf uns sein*, Nato-Generalsekretär Javier Solana im Gespräch, „Der Spiegel” 1999, nr 18, s. 174-177.

⁶² *Erklärung von Bundeskanzler Gerhard Schröder zur Lage im Kosovo*, 21.03.1999, <http://www.glasnost.de/kosovo/990324schroeder.html> (data dostępu: 20.12.2013); R. Heringer, *Aus einem fernen, fremden Krieg*, „Die Zeit” 8.04.1999. W 2001 r. S. Milošević ustąpił ze stanowiska prezydenta. Po aresztowaniu w kwietniu przez serbską policję pod zarzutem nadużycia władzy i korupcji, w czerwcu został przekazany Międzynarodowemu Trybunałowi Karnemu dla byłej Jugosławii w Hadze. Zmarł w więzieniu 11 marca 2006 r.

⁶³ H.-D. Genscher, dz. cyt., s. 963. Ateny odmówiły uznania przyjętej przez nowe państwo nazwy – Republika Macedonii oraz symboli narodowych (formalnie w ONZ obowiązuje nazwa Former Yugoslav Republic of Macedonia, FYROM).

⁶⁴ Szerzej na temat polityki niemieckiej w sprawie Macedonii: P. Sokołowska, *Rola RFN w próbach pokojowego zażegnania konfliktu w Macedonii w latach 1991–2002*, w: *Niemcy w stosunkach międzynarodowych w XX i XXI wieku*, red. R. Gelles, „Niemcoznawstwo” 14, Wrocław 2006, s. 87-116; B. Koszel, dz. cyt., s. 272-273, 317.

⁶⁵ *Mazedonien: Streiten um mehr Rechte für Albaner*, „FAZ” 8.08.2001.

i zapobiegania zagrożeniom dla pokoju i stabilizacji na jej terytorium od 1992 r. ustanawiane były misje ONZ⁶⁶. Wobec eskalacji kryzysu w Kosowie, który łatwo mógł rozprzestrzenić się na Macedonię w postaci wojny domowej, w 2001 r. inicjatywę przejął Sojusz Północnoatlantycki. Tym razem jednak, w przeciwieństwie do wcześniejszych napięć na Bałkanach, istniała realna szansa na pokojowe zażegnanie konfliktu dzięki właściwej proporcji środków dyplomatycznych i militarnych jakimi dysponowano⁶⁷. W rezultacie udało się doprowadzić do zawieszenia broni między Albańczykami i Macedończykami w Ochrydzie 13 sierpnia 2001 r., a następnie w ramach realizacji jego postanowień – na przełomie sierpnia i września – uruchomiono 30-dniową operację „Niezbędne Żniwa” zmierzającą do rozbrojenia ugrupowań albańskich oraz zniszczenia odebranej im broni⁶⁸.

Od końca lat 90. strona niemiecka czynnie udzielała się na rzecz wsparcia dla Macedonii, a w 1999 r. rząd federalny ustanowił nawet w osobie socjaldemokraty Waltera Kolbowa pełnomocnika ds. koordynacji pomocy niemieckiej w Macedonii. Jednak kiedy w 2001 r. Bundestag podejmował decyzję w sprawie operacji NATO, wielu posłów, głównie z chadeckiej opozycji z przewodniczącą Angelą Merkel na czele, wyrażało swą dezaprobatę dla zaangażowania w tę misję niewielkiego kontyngentu niemieckich (ok. 500) żołnierzy⁶⁹. Również wśród znawców zagadnień bałkańskich pojawiały się głosy, iż planowana interwencja raczej doleje przysłowiowej oliwy do ognia⁷⁰. Zastrzeżenia wynikały z zaniepokojenia wciąż napiętą sytuacją w regionie, szczególnie w Kosowie, a także wiązały się – w szerszym kontekście – z trwającą nadal debatą nad nowo przejętą przez Niemcy rolą w europejskim systemie bezpieczeństwa, włączając także ich udział w operacjach zbrojnych. Wciąż aktualna pozostawała kwestia nowych wyzwań, ale i szczególnej odpowiedzialności niemieckiego państwa. Nie bez znaczenia był również fakt, iż właśnie rozpoczynała się walka polityczna przed mającymi odbyć się w 2002 r. wyborami parlamentarnymi⁷¹.

⁶⁶ Już w lutym 1992 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ ustanowiła siły ochronne (United Nations Protection Force, UNPROFOR) wstępnie na 12 miesięcy, następnie przedłużyła mandat do 1995 r. W marcu 31 marca 1995 r. zostały one przekształcone w trzy oddzielne misje: w Macedonii, w Chorwacji oraz w Bośni i Hercegowinie. Działania Sił Zapobiegawczych ONZ w Macedonii (United Nations Preventive Deployment Force, UNPREDEP) zakończyły się w lutym 1999 r., za: *Misje pokojowe ONZ*, www.unic.un.org/pl/misje_pokojowe/unpredep.php (data dostępu: 15.12.2013).

⁶⁷ J. Fischer, dz. cyt., s. 427.

⁶⁸ Jej następstwem była trzymiesięczna operacja „Bursztynowy Lis” w celu zapewnienia ochrony międzynarodowym obserwatorom nadzorującym wdrażanie rozwiązań pokojowych w FYROM. Od grudnia 2002 r. do marca 2003 r. NATO udzieliło Macedonii wsparcia poprzez przeprowadzenie operacji „Sojusznicza Harmonia”, aby nie dopuścić ponownej eskalacji konfliktu.

⁶⁹ J. Fischer, dz. cyt., s. 428; *Mazedonien-EinsatzPoker mit der CDU geht weiter*, 25.08.2001, www.n-tv.de/politik/Poker-mit-der-CDU-geht-weiter-article137553.html (data dostępu: 15.12.2013).

⁷⁰ *Oschlies: Hände weg von Mazedonien*, „FAZ” 8.08.2001; *Koschnick: Der Westen hat aufs falsche Pferd gesetzt*, „FAZ” 28.03.2001.

⁷¹ M. Sattar, *Mazedonien und Berliner Koalitionsperspektiven*, „FAZ” 24.08.2001; M. Deggerich, *Ringen um Mazedonien-Einsatz. Überall Abweichler*, 27.08.2001, www.spiegel.de/politik/deutschland/ringen-um-mazedonien-einsatz-ueberall-abweichler-a-152256.html (data dostępu: 15.12.2013).

W marcu 2003 r. na mocy porozumienia znanego pod nazwą „Berlin Plus” nadzór nad misją pokojową w Macedonii przejęła Unia Europejska⁷². W operacji „Zgoda” po raz pierwszy w swej historii Wspólnota mogła dysponować środkami i zasobami NATO, by zapewnić bezpieczeństwo obserwatorom międzynarodowym oraz przestrzeganie warunków porozumienia ochrydzkiego. Zakończoną w grudniu 2003 r. misję uznano za ważny sukces polityki unijnej.

Ponieważ kraje bałkańskie deklarowały zacieśnianie i poszerzanie zakresu współpracy z UE, a przystąpienie do Wspólnoty – traktowane jako szansa na stabilizację oraz dalszy rozwój – stało się priorytetem ich polityki zagranicznej, w kolejnych latach rozwijano platformy wsparcia, by przygotować je do członkostwa. W Brukseli podkreślano, iż „UE zobowiązała się do określenia z krajami tego regionu odpowiedniej polityki ramowej” zorientowanej na ich przyjęcie do swego grona⁷³.

Chorwacka droga do Europy

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX w. stabilizowała się sytuacja polityczna Chorwacji, co pozwoliło jej na stopniowe włączanie się w prace kluczowych organizacji międzynarodowych. Jeszcze w 1992 r., 24 marca, stała się członkiem KBWE, 22 maja zaś przystąpiła do ONZ. W dniu 11 września tego samego roku chorwacki szef dyplomacji, Zdenko Skrabalo, złożył wniosek o przyjęcie do największej organizacji politycznej na kontynencie – Rady Europy (RE), w której jego kraj już od maja posiadał status specjalnego gościa. Proces akcesji wstrzymano jednak ze względu na wojnę w Bośni. Kiedy w 1996 r. Zgromadzenie Parlamentarne RE powróciło do tej kwestii, większość członków była jej przychylna, jednak pod pewnymi warunkami, które rząd w Zagrzebiu przyjął, lecz ich nie przestrzegął. Zastrzeżenia dotyczyły zarówno polityki wewnętrznej kraju, jak i uchybień w zakresie współpracy z Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla byłej Jugosławii w Hadze. W rezultacie Chorwacja została przyjęta do RE dopiero kilka miesięcy później – 6 listopada 1996 r.⁷⁴

W Niemczech nie ukrywano rozczarowania takim biegiem wydarzeń, zwłaszcza że Chorwacja miała wreszcie szansę na demokratyczny rozwój i potrzebowała

⁷² Decyzja Rady [Unii Europejskiej] 2003/202/WPZiB z dnia 18 marca 2003 r. odnosząca się do rozpoczęcia operacji militarnej Unii Europejskiej w byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii; *Unia Europejska przejmując od NATO misję w Macedonii*, „Gazeta Wyborcza” 31.03.2003; E. Posel-Częściak, *Współpraca NATO i Unii Europejskiej w dziedzinie opanowywania kryzysów*, Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (PISM), nr 39 (227), 9.09.2004; Ł. Kulesa, *Operacje Unii Europejskiej w ramach europejskiej polityki bezpieczeństwa i obrony*, Biuletyn (PISM), 30.09.2004, nr 42 (230); J. Lindley-French, *Więzi, które zobowiązują*, w: *Strategiczne partnerstwa NATO*, „Przegląd Nato” jesień 2003, <http://www.nato.int/docu/review/2003/issue3/polish/contents.html> (data dostępu: 30.12.2013).

⁷³ *Wzmocnienie stabilności i dobrobytu na Bałkanach Zachodnich*, www.europa.eu/legislation_summaries/enlargement/western_balkans/r12650_pl.htm (data dostępu: 28.12.2013); szerzej: *Bałkany Zachodnie a integracja europejska. Perspektywy i implikacje*, red. R. Sadowski, J. Muś, Warszawa 2008.

⁷⁴ D. Huber, *Der Europarat (1989–1999). Ein historisches Jahrzehnt*, www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=123037&Site=COE_P594_126778 (data dostępu: 28.12.2013).

w tym wsparcia europejskiej społeczności⁷⁵. Podjęto też starania, by pomóc Tuđmanowi spełnić wymogi RE⁷⁶. Zaskakiwać może, że to właśnie niemieckie władze rozciągały nad nim parasol ochronny, unikając zdecydowanych kroków oraz stosownych sankcji nawet wówczas, gdy byłyby całkowicie uzasadnione⁷⁷, jak np. po zamachach na unijnego administratora Hansa Koschnicka w Mostarze⁷⁸, za którymi – jak podejrzewano – stali chorwaccy nacjonaliści. Po próbie linczu w lutym 1996 r., której biernie przyglądali się chorwaccy policjanci, Koschnik w proteście przeciw bierności UE złożył swoją rezygnację⁷⁹.

W Zagrzebiu wręcz demonstracyjnie okazywano swe poirytowanie mentorskim tonem Niemców⁸⁰, co skłaniało wielu publicystów i komentatorów spraw międzynarodowych do pytania, czy nie nadszedł czas, by rząd federalny przemyślał swoją politykę wobec Chorwacji⁸¹. Dotychczasowy kurs został jednak utrzymany, a Niemcy wspólnie z Austrią przejęły rolę rzecznika jej interesów wobec Unii Europejskiej, co nie zawsze okazywało się łatwe. Trudno było przymykać oko na autorytarne rządy Tuđmana, Berlin wielokrotnie musiał dyscyplinować swego protegowanego, przypominając o przestrzeganiu postanowień z Dayton oraz – wobec wielkochorwackich zakus Zagrzebia – respektowaniu kruchego *status quo* w regionie. Wizja przyszłości Chorwacji jej przywódcy coraz bardziej oddalała się od wyobrażeń UE. Era Tuđmana okazała się straconymi latami dla kształtowania demokratycznego państwa i dopiero po śmierci „ojca narodu” w grudniu 1999 r. nastąpiło przełamanie tego impasu⁸². Walkę o fotel prezydencki w lutym 2000 r. wygrał umiarkowany Stjepan Mesić, jeszcze w styczniu zaś wybory do parlamentu przyniosły zwycięstwo socjalno-liberalnej koalicji, która rozpoczęła gruntowną transformację kraju, w tym przeorientowanie dotychczasowej polityki zagranicznej w kierunku zacieśniania współpracy zarówno ze wspólnotą euroatlantycką – za główny cel obrano przystąpienie do UE i NATO (zrealizowany 1 kwietnia 2009 r.), jak i sąsiadami⁸³.

⁷⁵ J. G. Reißmüller, *Europa zur Unehre*, „FAZ”, 21.05.1996.

⁷⁶ B. Koszel, dz. cyt., s. 313-314; D. Warszawski, *Zdradzili partię dla stołków?*, „Gazeta Wyborcza” 10.06.1996.

⁷⁷ U. Schiller, dz. cyt., s. 182 nn.

⁷⁸ W latach 1994–1996 pełnił on z ramienia UE funkcję cywilnego administratora miasta Mostar podzielonego pomiędzy niechętnych sobie Bośniaków i Chorwatów. F. Siering *Hans Koschnick: Zwischen allen Fronten*, „Focus Magazin” 1994, nr 33.

⁷⁹ *Jagt den Deutschen davon*, „Der Spiegel” 1996, nr 7, s. 124-125; *Ich sage nein. Bürgermeister Mijo Brajkovic über den Widerstand gegen Koschnick*, „Der Spiegel” 1996, nr 7, s. 126.

⁸⁰ U. Schiller, dz. cyt., s. 182 nn; O. Ihlau, *In die Zwicke nehmen*, „Der Spiegel” 1996, nr 14, s. 49-54.

⁸¹ M. Tuhmann, *Keiner sagt ...*, „Die Zeit” 1996, nr 11.

⁸² N. Mappes-Niediek, *Das eigene Lebenswerk zerstört*, „Berliner Zeitung” 13.12.1999; D. Jurić, *Czas Tuđmana czy czas na Tuđmana*, „Gazeta Wyborcza” 17.10.1997; T. Wojciechowski, *Testament Tuđmana*, „Wprost” 1999, nr 51.

⁸³ Szerzej: S. Kušić, *Kroatiens Weg in die EU*, „APuZ” 17/2013, s. 8-15; M.-J. Calic, *Kroatien und seine Nachbarn, tamže*, s. 22-28; B. Górká-Winter, *Polityka zewnętrzna UE wobec Bałkanów Zachodnich – wnioski Chorwacji o przystąpienie do UE*, Biuletyn (PISM) 2003, nr 36 (140).

Formalny wniosek o przyjęcie do Unii Europejskiej Chorwacja złożyła 21 lutego 2003 r. Negocjacje członkowskie dobiegły końca i 9 grudnia 2011 r. został podpisany traktat akcesyjny, a następnie rozpoczął się proces jego ratyfikacji przez państwa członkowskie. W tym okresie, w porównaniu do stanu sprzed 10 lat, entuzjazm związany z rozszerzaniem UE na Wschód zdecydowanie osłabł, co stało się wyraźnie widoczne zwłaszcza w 2007 r. po przystąpieniu Bułgarii i Rumunii⁸⁴. Europa borykała się z kryzysem ekonomicznym, który zataczał coraz szersze kręgi, a unijnych przywódców coraz bardziej niepokoiły problemy stojącej na skraju bankructwa Grecji, protesty społeczne w Portugalii, zadłużona Irlandia czy Hiszpania z dwudziestoprocentowym bezrobociem. Niemcy dzięki działaniom prewencyjnym wyszły z kryzysu obronną ręką, stały się również wspólnotowym liderem w zwalczaniu jego następstw oraz gwarantem przywracania stabilizacji, dlatego w Berlinie starano się unikać dalszych obciążeń i ryzyka. Przyjęcie takiej postawy nie pozostało bez wpływu na proces ratyfikacyjny chorwackiego traktatu.

W październiku 2012 r. Komisja Europejska opublikowała sprawozdanie monitorujące przygotowania Chorwacji do akcesji, w którym potwierdzono wprawdzie spełnienie przez nią wymogów politycznych, wskazując jednocześnie kwestie wymagające dalszych reform⁸⁵. Komentując tę ocenę, przewodniczący Bundestagu Norbert Lammert stwierdził, że „dobre intencje nie mogą zastąpić konkretnych osiągnięć”, sprzeciwiając się tym samym rychłemu członkostwu w Unii „nieprzygotowanej” Chorwacji, która sama musi sprostać wielu ważniejszym zadaniom niezbędnym dla dalszej konsolidacji⁸⁶.

Powyższa, szeroko komentowana w niemieckiej prasie wypowiedź Lammerta, raport i zawarte w nim wnioski stały się przedmiotem ożywionej debaty w niemieckim parlamencie, podczas której niektórzy znani politycy sceptycznie odnieśli się do postępów poczynionych przez ten kraj na drodze do unijnego członkostwa, podkreślając, że musi on najpierw uporać się ze wskazanymi problemami, tym samym dać przykład pozostałym kandydatom. Zdaniem szefa komisji spraw zagranicznych

⁸⁴ U. Dönch, *Wer lässt immer neue Versager in die EU?* www.focus.de/finanzen/doenchkolumne/kroatiens-eu-beitritt-wer-laesst-immer-neue-versager-in-die-eu_aid_968967.html (data dostępu: 2.12.2013); A. Ernst, *Nein danke, Deutschland*, „Neue Züricher Zeitung”, 20.06.2013; F. Eder, *Kroatien ist bereits das nächste Sorgenkind der EU*, „Die Welt” 1.07.2013.

⁸⁵ Wzywano władze Chorwacji do podjęcia wszelkich koniecznych kroków w celu zapewnienia całkowitego przygotowania kraju do przystąpienia kraju do UE. Komisja zachęcała także jej rząd do zajęcia się pozostałymi nierozwiązanymi kwestiami w stosunkach z sąsiadami. *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. dotyczący ustaleń szczegółowego sprawozdania monitorującego w sprawie stanu przygotowań Chorwacji do członkostwa w UE*, 10.10.2012, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0601:FIN:PL:PDF> (data dostępu: 28.12.2013).

⁸⁶ J. Gaugele, *Lammert plädiert für EU-Erweiterungsstopp*, „Die Welt”, 13.10.2012; *Lammert will EU-Erweiterung bremsen*, „Der Tagesspiegel” 13.10.2012; *Kroatien ist nicht reif genug*. Ein Kommentar von M. Winter, „SZ” 15.10.2012; *Bundestagspräsident Lammert will EU-Erweiterung aussetzen*, www.focus.de/politik/ausland/eu/erst-konsolidierung-bundestagspraesident-lammert-will-eu-erweiterung-aussetzen_aid_838067.html (data dostępu: 28.12.2013).

Bundestagu, Ruprechta Polenza, nie należało udzielać żadnego „rabatu opartego na nadziei”⁸⁷.

Większość posłów była jednak zdania, że akurat w tej kluczowej fazie procesu akcesyjnego szczególna odpowiedzialność spoczywa właśnie na Niemczech i muszą one wywiązać się z poczynionych obietnic. W przeciwnym razie dotychczasowe osiągnięcia zostaną zniweczone, przebieg reform i demokratyzacji zahamowany, a „EU znów zawiedzie na Bałkanach, co może mieć dramatyczne skutki dla pokoju w tym regionie”⁸⁸. Podkreślano, że kraje kandydujące są oceniane po tym, co osiągnęły do momentu przystąpienia w terminach wytyczonych przez Brukselę, należy więc zachęcać i wspierać Chorwację, by udało jej się z nich wywiązać. Socjaldemokraci apelowali do rządu niemieckiego o aktywny udział w kreowaniu kompleksowej polityki względem państw zachodniobałkańskich, które zasługują na „uczciwą i sprawiedliwą europejską perspektywę”⁸⁹.

Prezydent Chorwacji Ivo Josipovic, komentując sprawozdanie KE, nawiązał także do niemieckich zastrzeżeń. Stwierdził, iż traktuje je jako wyraz „z jednej strony ogólnego sceptycyzmu wobec dalszego rozszerzenia po przyjęciu Chorwacji, z drugiej strony zaś zachętę do tego, abyśmy wykonali to co do nas należy”⁹⁰. Również jego poprzednik S. Mesić, od początku orędownik chorwackiego członkostwa w UE, którego pobyt w Berlinie zbiegł się w czasie z powyższą debatą, przyznał, iż droga do osiągnięcia tego celu nie była łatwa i wciąż pozostaje wiele do zrobienia. Podkreślił, że pomoc RFN była zawsze niezwykle ważna dla jego kraju, także głosy krytyki mobilizowały do dalszych, bardziej efektywnych działań⁹¹.

Wypowiedzi N. Lammerta zaniepokoiły nie tylko władze w Zagrzebiu, również w pozostałych krajach bałkańskich wzrosły obawy, czy Niemcy nie cofną swego po-

⁸⁷ *Kein Hoffnungsrabatt*, „Der Spiegel” 2012, nr 43; *Europausschuss-Vorsitzender Krichbaum (CDU) hält Kroatien „derzeit“ nicht für beitriffsähig*, „Saarbrücker Zeitung” 12.10.2012; M. Kaczmarek, *Skepsis im Bundestag zur Beitrittsreife Kroatiens*, www.euractiv.de/erweiterung-und-nachbarn/artikel/skepsis-im-bundestag-zur-beitrittsreife-kroatiens-006810 (data dostępu: 28.12.2013); M. A. Lange, E. Lakisic, *Komplikationen im Ratifizierungsprozess Kroatiens?*, Januar 2013, http://www.kas.de/wf/doc/kas_33272-1522-1-30.pdf?130111135610 (data dostępu: 28.12.2013).

⁸⁸ Wypowiedź D. Nietana (SPD), za: *Deutscher Bundestag. Stenografischer Bericht, 198. Sitzung, Berlin, den 18. Oktober 2012*, dip21.bundestag.de/dip21/btp/17/17198.pdf (data dostępu: 20.12.2013).

⁸⁹ *Für eine ehrliche und faire europäische Perspektive der Staaten des westlichen Balkans*, 23.05.2012, dipbt.bundestag.de/dip21/btd/17/097/1709744.pdf (data dostępu: 20.12.2013).

⁹⁰ Cyt. za: *Josipović: „Ući ćemo u EU 1. srpnja! Pa Njemačka nas je podržavala od samog početka”*. *Intervju s predsjednikom Republike*, „Jutarnji list” 14.10.2012, www.jutarnji.hr/ivo-josipovic---intervju--hrvatska-ce-sigurno-uci-u-eu-1--srpnja--pa-njemacka-nas-je-podrzavala-od-samog-pocetka-/1059959/ (data dostępu: 2.01.2014); *Josipović: Izjave njemačkih političara nisu izraz nepovjerenja, nego motivacije*, 15.10.2012, www.dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/josipovic-izjave-njemackih-politicara-nisu-izraz-nepovjerenja-nego-motivacije.html (data dostępu: 2.01.2014); *Milanović: Nije gotovo kad je gotovo, a kad bude gotovo u srpnju 2013. onda tek počinje!*, www.dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/milanovic-nije-gotovo-kad-je-gotovo-a-kad-bude-gotovo-u-srpnju-2013-onda-tek-pocinje.html (data dostępu: 2.01.2014).

⁹¹ *Kroatien: Zwischenhalt oder Endstation der EU-Erweiterung auf dem Westbalkan?*, *Vortrag zu den regionalen Auswirkungen des kroatischen EU-Beitritts*, Heinrich-Böll-Stiftung 18.10.2012, <http://youtu.be/qEBMrQIPY5M> (data dostępu: 3.01.2013).

parcia i zamkną przed nimi unijnych drzwi⁹². Rozwiął je przewodniczący Parlamentu Europejskiego, Niemiec Martin Schulz, zapewniając, iż ze strony Wspólnoty nie będzie żadnej zmiany terminów, ponieważ zostały one precyzyjnie określone – „pacta sunt servanda. Chorwacja powinna zatem dostać swój termin przystąpienia”⁹³.

Wbrew przewidywaniom stosunki niemiecko-chorwackie nie uległy ochłodzeniu, w następnych miesiącach przybrały nawet na intensywności. Wkrótce, z końcem października z wizytą roboczą przybył do Berlina premier Zoran Milanović, który został życzliwie przyjęty przez kanclerz Angelę Merkel⁹⁴. W listopadzie zaś szefowa chorwackiej dyplomacji Vesna Pušić wzięła udział zwołanej do niemieckiej stolicy Konferencji Ministrów Spraw Zagranicznych Europy Południowej⁹⁵. Goszczący w Zagrzebiu w grudniu 2012 r. prezydent federalny Joachim Gauck zapewniał o przyjaźni i poparciu Niemiec na ostatnim etapie drogi do unijnego członkostwa⁹⁶. W związku z pozytywną opinią Komisji Europejskiej i rekomendacją przyjęcia Chorwacji do Wspólnoty⁹⁷, Bundestag 16 maja 2013 r. ratyfikował traktat akcesyjny niemal jednogłośnie, dając tym samym zielone światło dla Zagrzebia⁹⁸.

Podsumowanie

Kolejne odsłony konfliktu na Bałkanach oraz sposoby i instrumenty jego rozwiązywania w ramach istniejących struktur – NATO, OBWE, ONZ czy UE – były początkiem reorganizacji europejskiego porządku. Treścią wypełniły się obowiązujące zasady ładu międzynarodowego jak np. fundamentalne prawo do samostanowienia narodów, inne wymagały przededefiniowania, m.in. określona w Karcie Narodów Zjednoczonych zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne państw. Konflikty zbrojne, ich przyczyny oraz przebieg swą jakością różniły się od tych z okresu zimnej wojny, co wymagało zmiany dotychczasowego sposobu ich oceny i metod rozstrzygania.

Lekcja bałkańska była dla Europejczyków niezwykle ważna, stała się ona bowiem przyczynkiem do dyskusji na temat odpowiedzialności za pokój, konieczności za-

⁹² A. Palokaj, *Njemačka blokira hrvatsku?* Doris Pack: 'Hrvatska sada nije spremna za EU! Vlada nije smjela gubiti vrijeme', „Jutarnji list” 14.10.2012, www.jutarnji.hr/-vlada-je-trebala-vise-raditi-na-ispunjanju-uvjeta-eu--/1059983/ (data dostępu: 2.01.2014); *Im Gespräch: Vesna Pusic, kroatische Außenministerin* „Wir wollen nur eine faire Beurteilung”, „FAZ” 17.10.2012.

⁹³ *Kroatien soll seinen EU-Beitritt bekommen*, „Handelsblatt” 15.10.2012.

⁹⁴ *Premijer Milanović u petak s Lammertom*, 25.10.2012, <http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/premijer-milanovic-u-petak-s-lammertom.html> (data dostępu: 2.01.2014); *O čemu su se to njih dvoje došaptawali?*, 25.10.2012, www.dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/spd-ov-kandidat-za-kancelara-ocito-je-dace-hrvatska-ispuniti-uvjete-za-eu.html (data dostępu: 2.01.2014).

⁹⁵ *Gegenseitige Besuche*, www.zagreb.diplo.de/Vertretung/zagreb/de/03/Gegenseitige__Besuche/_Gegenseitige__Besuche.html (data dostępu: 2.01.2014).

⁹⁶ *Bundespräsident Joachim Gauck vom 6. bis 8. Dezember 2012 in Kroatien*, www.zagreb.diplo.de/Vertretung/zagreb/de/_archiv/Bundespraesident-in-Kroatien.html (data dostępu: 2.01.2014).

⁹⁷ *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. dotyczący ustaleń szczegółowego sprawozdania monitorującego w sprawie stanu przygotowań Chorwacji do członkostwa w UE*, 26.03.2013, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0171:FIN:PL:PDF> (data dostępu: 28.12.2013); *EU sieht Kroatien reif für Beitritt*, „SZ” 26.03.2013.

⁹⁸ *Grünes Licht für EU-Beitritt Kroatiens*, „Die Welt” 7.06.2013, www.welt.de/politik/deutschland/article116907712/Gruenes-Licht-fuer-EU-Beitritt-Kroatiens.html (data dostępu: 2.01.2014).

angażowania na rzecz bezpieczeństwa – stawiano sobie pytanie o słusność operacji zbrojnych z przesłanek humanitarnych (humanistyczny militarizm), o odpowiedzialność za ich rezultaty i koszty, o prawo naruszania suwerenności jednych państw przez inne, o to, jakie kryteria powinny o tym decydować⁹⁹. Dostrzegając w interwencji NATO w Kosowie istotny zwrot w polityce międzynarodowej, znany niemiecki socjolog Ulrich Beck pisał: „dobra wiadomość to ta zła wiadomość, że teraz to supermocarstwo decyduje o tym, co jest prawem, czym są prawa człowieka. A wojna staje się przedłużeniem moralności z wykorzystaniem innych środków. I właśnie z tego powodu trudno będzie powstrzymać eskalację wojny politycznymi działaniami”¹⁰⁰.

W Niemczech rozstrzyganie powyższych dylematów miało szczególnie przebieg ze względu na wynikające z zaszłości historycznych odpowiedzialność i zobowiązania wobec światowej społeczności. Przez cały okres powojenny dzięki sile gospodarczej uprawiały one bezpieczną dla siebie politykę zagraniczną spod znaku „dyplomacji książeczki czekowej” (Scheckbuch-Diplomatie). Po 1990 r. minister spraw zagranicznych Genscher próbował jeszcze kontynuować ten kurs, którego naturalną konsekwencją była niechęć do stosowania środków militarnych przy podkreślanym jednocześnie priorytecie prawa międzynarodowego¹⁰¹. Jednocześnie „niemiecka polityka zagraniczna została wepchnięta w rolę, do jakiej nie przywykła – europejskiego mocarstwa. A jakby tego było mało, od Niemców natychmiast zaczęto oczekiwać, aby odnaleźli się w tej roli i zaczęli działać”¹⁰². O ile kanclerz Kohl nie był jeszcze w stanie odejść od dotychczasowego profilu niemieckiej dyplomacji, to jego następca Gerhard Schröder zaczął mówić nie tylko o powinnościach Niemiec, ale oświadczył, iż jak każde inne państwo zasługują one na respekt i poszanowanie oraz prawo do posiadania i realizacji własnych narodowych interesów. Uprawianie polityki zagranicznej odpowiadającej wielkości kraju wiązało się także z większym zaangażowaniem. „Gotowość sprostania naszej zwiększonej odpowiedzialności za bezpieczeństwo międzynarodowe – podkreślał kanclerz – oznacza także rozwijającą się tożsamość niemieckiej polityki zagranicznej. Przejmowanie odpowiedzialności międzynarodowej, a przy tym unikanie bezpośredniego ryzyka nie może być wytyczną niemieckiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa”¹⁰³. Debaty na temat udziału niemieckich żołnierzy w konfliktach zbrojnych, szczególnie zaś w kosowskim, stanowiły miarę przewartościowywania międzynarodowej roli RFN oraz tożsamościowej ewolucji elit politycznych. Brak mandatu ONZ dla operacji NATO wymagał nowych argumentów, w myśl ponadpartyjnego konsensusu stały się nimi

⁹⁹ E. Follath, *Der etwas andere Krieg*, „Der Spiegel” 2000, nr 1, s. 126 nn ; A. Krzemiński, *Bić czy nie bić*, „Polityka” 1999, nr 20.

¹⁰⁰ U. Beck, *Der militärische Pazifismus*, „SZ” 19.04.1999.

¹⁰¹ P. Buras, *Dokąd prowadzi „niemiecka droga”? O polityce zagranicznej Niemiec 2001–2004*, Wrocław 2005, s. 25.

¹⁰² Cyt. za: W. Pięciak, dz. cyt., s. 3.

¹⁰³ Cyt. za: K. Malinowski, *Polityka bezpieczeństwa rządu Gerharda Schrödera między multilateryzmem a „kulturą powściągliwości” militarnej*, [w:] *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec: kontynuacja czy zmiana*, red. I.P. Karolewski, Wrocław 2011, s. 30.

solidarność z sojusznikami oraz odpowiedzialność moralna uzasadniająca interwencję o charakterze humanitarnym.

Powyższe kwestie stanowiły istotny element wewnątrzpolitycznych rozgrywek, nabierających znaczenia przed wyborami jak np. w przypadku decyzji o misji w Macedonii, kiedy „wszyscy mówili o Skopje, mając na myśli Berlin i swoją pozycję na scenie politycznej”¹⁰⁴. Szybkie uznanie niepodległości Chorwacji w 1991 r. naraziło rząd niemiecki na ostrą krytykę, z której wyciągnął on istotne wnioski – Niemcy przekonali się, że chcąc na nowo określić swą pozycję w stosunkach międzynarodowych, nie mogą lekceważyć uprzedzeń i zaszłości historycznych, przede wszystkim w krajach Europy Środkowo- i Południowo-Wschodniej. W ich polityce zagranicznej splatały się więc narodowe interesy i ambicje z kontynuacją transatlantyckiej i europejskiej współpracy, wymagające przy tym wyczucia i wrażliwości, czasem lepiej było – jak określił to J. Fischer – pozostawać w drugim szeregu i stamtąd działać zdecydowanie i odpowiednio do możliwości¹⁰⁵.

Niemieckie „tak” dla chorwackiej akcesji było ostatnim brakującym głosem z grona państw członkowskich UE. Po doświadczeniach z początku lat dziewięćdziesiątych Berlin świadomie zaczekał ze swą decyzją, chcąc uniknąć zarzutu faworyzowania Chorwatów¹⁰⁶. Wspomniane krytyczne wypowiedzi polityków niemieckich wywołały wprawdzie irytację, nie były jednak wymierzone w Chorwację. Jej akcesja stała się pretekstem, by powiedzieć niewygodną prawdę i zwrócić uwagę na potrzebę głębszej refleksji oraz szerokiej i konstruktywnej dyskusji nad dalszym funkcjonowaniem UE. Prezydent Mesic słusznie zachęcał do zmiany sposobu myślenia o Wspólnocie, której zbiór instytucji powinien ludziom służyć, a nie nad nimi dominować¹⁰⁷.

Zdaniem niemieckiego polityka Manuela Sarazzina dla Chorwacji było krzywdzące ciągle porównywanie jej sytuacji do położenia Bułgarii i Rumunii w 2007 r. Po tym ostatnim rozszerzeniu bowiem unijne warunki dla kolejnych kandydatów uległy zaostreniu, czego wyrazem był chociażby fakt, iż Chorwacja jako pierwsze od 30 lat państwo została przyjęta w pojedynkę, a terminarz i postęp jej przygotowań były skrupulatnie monitorowane¹⁰⁸. Przystąpienie do Unii to historyczna szansa, nie jest ucieczką z Bałkanów, lecz okazją, by Chorwacja stała się mentorem dla pozostałych krajów regionu na drodze do Europy, tak jak kiedyś Niemcy dla niej¹⁰⁹.

¹⁰⁴M. Deggerich, dz. cyt.

¹⁰⁵J. Fischer, dz. cyt., s. 131; G. Hoffman, *Wie Deutschland in den Krieg geriet*, „Die Zeit”, 12.05.1999.

¹⁰⁶*Bundestag ratifiziert Kroatiens EU-Beitritt*, www.dw.de/bundestag-ratifiziert-kroatiens-eu-beitritt/a-16819706 (data dostępu: 2.01.2014).

¹⁰⁷Patrz: M. Schulz, *Der gefesselte Riese*, Berlin 2013.

¹⁰⁸M. Sarazzin, *Die nüchterne Erweiterung – warum Kroatien den EU-Beitritt verdient hat*, www.manuelsarrazin.de/berichte/03-07-2013/die-nuechterne-erweiterung-warum-kroatien-den-eu-beitritt-verdient-hat (dostęp: 3.01.2014); „Härtester Beitrittsprozess zur EU, den es je gab”. *Kroatiens Botschafter Miro Kova im Volksstimme-Interview über letzte Hürden auf dem Weg in die Europäische Union*, „Magdeburger Volksstimme” 16.11.2014.

¹⁰⁹T. Töglhofer, *Vom Westlichen Balkan zum «restlichen Balkan»? Auswirkungen des kroatischen EU-Beitritts auf Südosteuropa*, Analyse 8, Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik, September 2013.

Wybrane aspekty postkonfliktowych relacji chorwacko-serbskich

Abstrakt: *Relacje dwustronne między Serbią i Chorwacją w ostatnim ćwierćwieczu nie należały do łatwych. Celem niniejszego artykułu jest analiza głównych aspektów postkonfliktowych stosunków między oboma państwami. Rozważania w pierwszej kolejności obejmą historyczne podłoże relacji w XIX i XX w. W części głównej artykułu podjęte zostaną zagadnienia, które w dalszym ciągu pozostają nierozwiązane po konflikcie z lat dziewięćdziesiątych XX w. Wśród najważniejszych kwestii należy wymienić m.in.: powrót uchodźców, odzyskiwanie prywatnych i państwowych dóbr, odnalezienie osób zaginionych, obopólne oskarżenia się państw o ludobójstwo, kwestie graniczne, kontrowersje wokół ofensywy „Oluja” i „Bljesak”, dyskurs wokół Kosowa, niewyjaśnione losy dziedzictwa kulturowego w Chorwacji oraz kwestia mniejszości serbskiej w Chorwacji i chorwackiej w Serbii.*

Słowa kluczowe: *Serbia, Chorwacja, relacje bilateralne*

Abstract: *SELECTED ASPECTS OF THE POST-CONFLICT SERBO – CROATIAN RELATIONSHIP*

Bilateral relations between Serbia and Croatia have often been tense. A green light has appeared in the area of mutual cooperation, which came after the end of the conflict that raged in the early 1990s. The aim of this article is to present the main aspects in post-conflict relations between both states. At the beginning, the author will analyze important historical facts from 19th and 20th centuries. The main body of the article takes into account issues that remain unsolved after the Serb – Croatian conflict in Slavonia and Kraina in the period of 1991–1995. There are several points to consider such as: the return of refugees, reimbursement of private and state property, the question of missing persons, mutual accusations of genocide, unsettled border issues, the controversy around the military offensives called „Oluja” and „Bljesak”, the debateable status of Kosovo and the unexplained status of cultural heritage that was removed from Croatia. Additional and broad questions still cover the regulation and state control of the status of the national minorities – the Serbian minority in Croatia and the Croatian minority in Serbia.

Keywords: *Serbia, Croatia, bilateral relations,*

Relacje dwustronne chorwacko-serbskie¹ nie należą do łatwych co ma związek z zawitym tłem historycznym. Warto zwrócić uwagę, że wzajemna współpraca jak i konflikty sięgają korzeniami do burzliwego przełomu XIX i XX stulecia. W okresie tym różnice etniczne, językowe, społeczne i kulturowe były mniejsze niż w czasach współczesnych, jednak w XIX w. tworzyły się dwie idee narodowe (tzw. idea Wielkiej Chorwacji i idea Wielkiej Serbii), które nadawały kierunek rozwojowi osobnym tożsamościom narodowym. Między innymi silnie oddziaływała idea tzw. Wielkiej Chorwacji, która pojawiła się już na przełomie XVII i XVIII w. i za jej autora uważa się Pavao Rittera Vitezovicia, następnie Ljudevita Gaja i Janko Draškovicia. Z kolei w XIX w. za jej naczelnego propagatora i kontynuatora uważano Ante Starčevicia i Eugena Kvaternika z Chorwackiej Partii Prawa (Hrvatska stranka prava). Od lat dziewięćdziesiątych XX w., gdy Chorwacja uzyskiwała niepodległość, za kontynuatora i „ojca narodu chorwackiego” uważano F. Tuđmana². Idea Wielkiej Serbii nawiązywała do powrotu do ziem, jakie Serbia posiadała za panowania cara Dušana i dynastii Nemanjiciów z XIV w. W XIX w. odwoływała się do koncepcji *Načertanija* (czyli zjednoczenia narodu serbskiego rozszanego po imperium osmańskim i cesarstwie austro-węgierskim) serbskiego polityka Iliji Garašanjina i działalności lingwisty i reformatora języka serbskiego Vuka Stefanovicia Karadžicia. W XX w. powrót do nacjonalizmu serbskiego proponował Slobodan Milošević i Vojisav Šešelj. Obie idee odnoszą się także do ochrony odpowiednio Chorwatów i Serbów poza granicami kraju. Tym samym Bośnia i Hercegowina, którą zamieszkują oba narody, stała się ważnym punktem w ich polityce zagranicznej.

Na kształt relacji między oboma narodami wpływała także okupacja dwóch mocarstw: Austro-Węgier i Turcji. Chorwaci dostali się pod protekcję Austro-Węgier, państwa o zachodniej proweniencji i dominującej religii katolickiej. Chorwatom, jako katolikom posługującym się alfabetem łacińskim, bliżej było do Europy Zachodniej. Serbowie zaś przez ponad pięćset lat uciskani byli przez imperium Osmańskie oraz duży wpływ na Serbów miała polityka rosyjska, ale także zbliżała ich religia prawosławna, cyrylica oraz pochodzenie ze wspólnoty Słowian.

Stosunki serbsko-chorwackie w czasach Królestwa Serbów, Chorwatów i Słowenów (SHS)³ na pozór układały się dobrze. Czynnikiem spajającym obie grupy narodowe miała być idea jugoslawizmu, która stała się przyczynkiem do stworzenia Jugosławii. Jednak w dwudziestoleciu międzywojennym możemy mówić o konflikcie, którego symbolem stało się postrzelenie w parlamencie chorwackiego polityka Stjepana Radicia z Chorwackiej Ludowej Partii Chłopskiej (Hrvatska pučka seljačka

¹ Więcej o historii stosunków serbsko-chorwackich m.in. w: J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1988, D. Pavlicević, *Historia Chorwacji*, Poznań 2004, B. Jeleovich, *Historia Bałkanów wiek XX*, Kraków 2005, M. Korzeniewska-Wiszniewska, *Serbia pod rządami Slobodana Miloševića*, Kraków 2008, M. Glenny, *The Balkans 1804–1999. Nationalism, War and the Great Powers*, London 2000 i inni.

² Zob. F. Tuđman, *Velike ideje i mali narodi*, Zagreb 1969 oraz F. Tuđman, *Nationalism in contemporary Europe*, Boulder, Colo. : East European Monographs ; New York : distributed by Columbia University Press, 1981.

³ Zob. I. Banac, *The national question in Yugoslavia. Orgins. history, politics*, Ithaca and London 1984.

stranka, HPSS) w 1928 r., a następnie jego śmierć. Chorwaci widzieli w SHS dominację Serbów zwłaszcza poprzez pozostawanie pod zwierzchnictwem serbskiej dynastii królewskiej Karađorđevićów. Okres drugiej wojny światowej to czas dominacji Chorwatów nad Serbami. W latach 1941–1945 istniało Niezależne Państwo Chorwackie (NDH), którego terytorium obejmowało Chorwację oraz Bośnię i Hercegowinę. Przywódcą był Ante Pavelić kolaborujący z faszystami i nazistami. Dla Serbów NDH stało się symbolem ucisku, które uosabiał obóz koncentracyjny w Jasenowcu. W obozie tym zginęło wielu Serbów, Romów i Żydów. Ponadto okres drugiej wojny światowej kojarzony jest przez Serbów jako ucisk religijny i przymus przechodzenia na religię katolicką.

Istnienie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (SFRJ) pod rządami Josipa Broz Tity uwydatniło jeszcze bardziej narastające napięcie między Serbami i Chorwatami. Prowadzona przez J.B. Titę polityka względnej równości między narodami oraz kultywowanie religii obywatelskiej jedynie maskowało narastające nacjonalizmy i dążenia narodowe w Jugosławii. Chorwaci zaczęli domagać się równego statusu dla języka chorwackiego. Urzędowym językiem był serbsko-chorwacki oraz lokalnie słoweński i macedoński. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych uaktywnił się narodowy ruch chorwacki *Maspok* tzw. Wiosna Chorwacka, w ramach której domagano się demokratyzacji i federalizacji państwa. Serbowie, jako największy naród pod względem liczebności, dominowali w administracji i wojsku Jugosławii. Oprócz Chorwatów do swoich praw dążyli Słoweńcy, Muzułmanie, Albańczycy z Kosowa oraz Macedończycy. Do głosu doszły też mity narodowe, które gloryfikowały każdy z narodów. Słoweńcy nagle pochodzili od Wenetów, Chorwaci od Sarmatów, Macedończycy od Aleksandra Macedońskiego, a Serbowie akcentowali mit królestwa niebieskiego, mit śmierci i zmartwychwstania oraz budowy wielkiej Serbii⁴, co związane było z prawem do życia wszystkich Serbów w jednym państwie. Napięcia etniczne i religijne, obok kryzysu politycznego, który zaczął narastać po śmierci Josipa Broz Tity w 1980 r. oraz kryzysu ekonomicznego, doprowadziły do rozpadu Jugosławii w 1992 r.

W latach dziewięćdziesiątych doszło do pięcioletniego konfliktu między Serbami i Chorwatami głównie na terenie Slawonii i Krajiny. Przyczyny konfliktu były liczne. Serbom nie podobała się dyskryminacja ich narodowości na terenie Chorwacji i zwolnienia w administracji. Poważne zastrzeżenia Serbów budził zapis w konstytucji, iż Chorwacja jest „państwem narodu chorwackiego” – dodano w późniejszych poprawkach zapis „...i mniejszości narodowych...”⁵. Ponadto wygrana w wyborach F. Tuđmana, uważanego obok A. Starčevića za ojca narodu chorwackiego, budziła obawy Serbów. Wojna serbsko-chorwacka jeszcze na początku lat dziewięćdziesiątych toczyła się między Jugosłowiańską Armią Ludową

⁴ Zob. M. Reksć, *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013, A. Jagiełło-Szostak, *Idea narodu politycznego kontra etnonacjonalizm. Od jugoslawizmu do jugonostalgi*, Wrocław 2013.

⁵ *Ustav Republike Hrvatske 1990*, <http://www.usud.hr>, s. 2 (data dostępu: 14.12.2013).

(JNA) a jednostkami narodowymi Chorwatów. Kadra JNA była w zasadzie wielonarodowa, jednak podczas rozpadu Jugosławii bardziej zaangażowana po stronie serbskiej, gdyż jej trzon stanowili Serbowie⁶. W czasie trwania konfliktu w latach dziewięćdziesiątych powstał Autonomiczny Region Krajiny, który przekształcił się w Republikę Serbskiej Krajiny ze stolicą w Kninie. Ogłoszono także Serbski Autonomiczny region Slawonii/Barani i zachodniego Sremu. Serbska Krajina istniała w latach 1991–1995, wydawała swoje paszporty i pieniądze, a na jej czele stanął, jako pierwszy prezydent, Milan Babić (później także premier). Ponadto w 1992 r. Parlament Krajiny chciał się przyłączyć do Republiki Serbii. M. Babić po wojnie zaczął współpracować z Trybunałem w Hadze. Z kolei późniejsi prezydenci Serbskiej Krajiny – Milan Martić aresztowany w 2002 r. i Goran Hadžić w 2011 r. – zostali postawieni przed sądem.

W czasie wojny w byłej Jugosławii doszło do kilku kluczowych wydarzeń jak: Biwa o Vukovar oraz ofensywy „Oluja” („Burza”) i „Bljesak” („Błysk”) z 1995 r., które stanowią podstawę współczesnej symboliki narodowej i pamięci powojennej Serbów i Chorwatów. Pierwsze z wydarzeń miało miejsce w Vukovarze, w którym na początku lat dziewięćdziesiątych Serbowie stanowili 37,4% mieszkańców miasta, a Chorwaci 43,7%⁷. W 1991 r. doszło tam do walk, a głośnym epizodem było zamordowanie 200 nieserbskich cywilów w szpitalu. Do historii przeszła też miejscowość Ovčara, położona niedaleko Vukovaru, gdzie zamordowano ponad 200 Chorwatów. Morderstw dopuścili się żołnierze JNA, głównie Serbowie, a na początku wojny został tam stworzony obóz koncentracyjny⁸.

W 1991 r. Chorwację zamieszkiwało 581 663⁹ Serbów. Między 1991 a 2001 r. ubyło ich aż 395 030. Tak ogromny spadek populacji serbskiej był związany z rozpadem Jugosławii i przytoczonymi działaniami wojennymi. Ponadto wspomnieć należy, że w 2001 r. odkryto masowe groby w Kninie w Chorwacji i wydarzenie to rozpoczęło proces poszukiwań grobów Serbów, które były skutkiem operacji „Burza” przeprowadzonej w Krajinie. W sumie na cmentarzu odnaleziono 253 groby, a ciała 82 Serbów zostały ekshumowane¹⁰. Odnaleziono wówczas 301 ofiar. Następnie w Szybeniku odnaleziono 31 ciał. Jak podaje Marija Ristić, po operacji około 200 tys. Serbów wyemigrowało z Chorwacji, 600 cywilów uznaje się za zabitych oraz 22 tys. domostw zostało zniszczonych. Na początku 2013 r. rozpoczęły się także ekshumacje w Zadarze (nieoficjalnie dane to 44 ciała) i jest to początek szerszej akcji poszukiwań osób na terenie Dalmacji. Obecnie w Chorwacji wytoczonych zostało

⁶ Zob. M. Bjelajac, *Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918–1991*, Beograd 1999.

⁷ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 136.

⁸ M. Ristić, *Serb Fighter Jailed for Massacre in Croatia*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/serb-fighter-sentenced-for-15-year-for-ovcara-massacre> (data dostępu: 2.07.2013).

⁹ *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, Statistička izvješća, Zagreb 2013, s. 9.

¹⁰ *Chorwacja: ekshumacja ofiar wojny*, http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Chorwacja-ekshumacja-ofiar-wojny,wid,172923,wiadomosc.html?ticaid=111fdf&_ticrsn=3 (data dostępu: 21.12.2013).

6 390 różnych spraw, takich jak: oskarżenia o morderstwa, kradzieże i podpalania własności prywatnej¹¹.

Postkonfliktowe kwestie sporne w stosunkach chorwacko-serbskich

Doświadczenia historyczne i konflikt w latach dziewięćdziesiątych XX w. niewątpliwie kładą się cieniem na współpracę między narodami. Obecnie w stosunkach między krajami wyróżnić możemy kilka nierozwiązanych kwestii¹². Po pierwsze, Bośnia i Hercegowina jawi się jako kość niezgody między Serbami i Chorwatami. W BiH do narodów konstytucyjnych zaliczeni zostali Serbowie, Chorwaci i Muzułmanie. W Federacji Bośni i Hercegowiny zamieszkują głównie Muzułmanie/Boszniacy i Chorwaci, z kolei Republikę Serbską w ponad 90% zamieszkują Serbowie. W całej BiH, według statystyk z 2000 r. Boszniacy stanowią 48%, Serbowie 37,1% i Chorwaci 14,3%¹³. Pojawiają się głosy odłączenia Republiki Serbskiej (dalej RS) od BiH. Jednym z orędowników jest Milorad Dodik – prezydent RS, który zauważył, że RS nie ma żadnych korzyści z pozostawania częścią BiH. Poprzez taki krok RS mogłaby szybciej zintegrować się z Europą i rozwijać gospodarczo. Ponadto dodaje, że skoro na Bałkanach istnieją dwa państwa albańskie, to mogłyby także istnieć dwa państwa serbskie¹⁴. W RS zarówno społeczeństwo, jak i wspomniany prezydent mówią o przeprowadzeniu referendum. Sytuacja ta porównana może być do chęci wystąpienia Szkocji lub Katalonii. Jednak jakiegokolwiek formy odłączania się terytoriów w krajach postjugosłowiańskich postrzegane są jako potencjalne zarzewia konfliktów.

Po drugie, w stosunkach serbsko-chorwackich istotną kwestię odgrywa powrót uchodźców serbskich i chorwackich. Powrót uchodźców serbskich do Chorwacji oraz zwrot ich własności w dalszym ciągu jest utrudniany. Nie jest rozwiązany aspekt odebranych podczas wojny domów i mieszkań, a tym samym praw lokatorskich Serbów. Sporna jest także kwestia zaległych emerytur, jak i sądenia za zbrodnie wojenne i zaprzestanie oskarżeń umotywowanych etnicznie. Jak podaje P. Eberhardt do października 2002 r. do Chorwacji powróciło 96 tys. Serbów, a 246 tys. posiadało status uchodźcy i pozostawało w Serbii lub BiH¹⁵. W 2013 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Europejskich (Ministarstvo vanjskih i europskih poslova) Chorwacji, jak podała agencja Tanjug, stwierdziło, że Chorwacja nie stoi na przeszkodzie i stale pracuje nad powrotem 50 tys. Serbów, gdyż taka ich liczba pozostaje w Serbii ze statusem uchodźcy. Na chwilę obecną, według danych pojawiających się w mediach, powróciło ponad 130 tys. osób pochodzących z mniej-

¹¹ M. Ristić, *Serb War Graves Exhumed in Croatia*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/mass-grave-of-serb-civilians-found-in-croatia> (data dostępu: 2.01.2014).

¹² V. Mladenović, *Veliko izvinite i mala isprika!*, Dnevne novine Press, 5 Novembar 2010, s. 2-3.

¹³ The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bk.html> (data dostępu: 2.01.2014).

¹⁴ *Republika Serbska odłącza się od BiH*, 30.04.2014, <http://balkanistyka.org/republika-serbska-od-lacza-sie-od-bih/> (data dostępu: 28.10. 2014); *Referendum w Szkocji nadzieją dla Serbów z BiH*, 23.09.2014, <http://balkanistyka.org/referendum-w-szkocji-nadzieja-dla-serbow-z-bih/> (data dostępu: 28.10.2014).

¹⁵ P. Eberhardt, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005, s. 69.

szości narodowych, z których większość stanowią Serbowie¹⁶ i którzy byli wygnani w latach 1991–1995. Dodatkowo ambasador Chorwacji w Serbii, Gordan Markotić, wskazał, że odnowionych zostało 150 tys. obiektów i mieszkań należących do wszystkich mniejszości, które były całkowicie lub częściowo zniszczone. W całym procesie powrotu rodzin zwrócono 19 200 obiektów głównie należących do mniejszości serbskiej. Jednym z warunków wejścia Chorwacji do Unii Europejskiej było przyjęcie uchodźców. Istotnym problemem okazało się ponadto zasiedlenie domów serbskich przez nowych lokatorów¹⁷.

Po trzecie, aspekty dotyczące uregulowań praw Serbów (w Chorwacji) i Chorwatów (w Serbii) generują liczne problemy i są jedną z najistotniejszych kwestii we wzajemnych stosunkach. Mniejszość serbska w Chorwacji jest największą grupą narodową zaraz po Chorwatach. Według spisu z 2011 r. liczy ona 186 633 osób (4,36%). W porównaniu z rokiem 2001 ich liczba zmniejszyła się o 14 998. Obecnie najliczniej Serbowie zamieszkują żupanję: Vukovarsko-srijemską, Osječko-baranjską, Sisačko-moslavačką, Primorsko-goranską, Karlovačką i Šibensko-kninską oraz miasto Zagrzeb¹⁸.

Republika Chorwacji od 2002 r. znacznie polepszyła standardy polityki wobec mniejszości narodowych. W preambule Konstytucji wymieniono mniejszości narodowe oraz przyjęto Ustawę o mniejszościach narodowych z 2002 r. Ponadto istnieją dwie instytucje rządowe, które monitorują sytuację mniejszości w Chorwacji i są to: Urząd ds. praw człowieka i praw mniejszości narodowych oraz Rada ds. Mniejszości Narodowych. Rząd Chorwacji finansuje także ze środków państwowych działalność kulturalną i wydawniczą. Pod względem prawno-administracyjnym sytuacja mniejszości serbskiej, podobnie jak pozostałych mniejszości narodowych, wygląda dobrze. Mniejszość ta posiada swoje stowarzyszenia kulturalne, społeczne i polityczne (np.: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”, Srpsko narodno vijeće, Zajednica Srba u Republici Hrvatskoj, Srpski demokratski forum, Narodno vijeće Srba i inne)¹⁹. Ponadto zapewniony został dostęp do mediów. Publikowane są tygodniki (np.: „Novosti”), czasopisma dla dorosłych i dzieci (np.: „Prosvjeta”, „Identitet”, „Bijela pčela”), roczniki (np.: „Ljetopis SKD Prosvjeta”, „Kalendar SDK Prosvjeta” i „Artefakti”). Wydawane są ponadto książki autorów serbskich z dziedzin takich jak: literatura, poezja i historia²⁰.

¹⁶ S.P. Ramet, *Poitics in Croati since 1990 w: Central and Southeast European politics since 1989*, red. S.P. Ramet, Cambridge University Press 2010, s. 275; *Sporazum se mora poštovati, posebno prava a obrazovanje*, 21.09.2014, <http://www.tanjug.rs/novosti/145680/sporazum-se-mora-postovati,-posebno-pravana-obrazovanje.htm> (data dostępu: 30.09.2014); *Hrvatski MSP: Antisrpski incidenti izolovana pojava*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1460329/Hrvatski+MSP%3A+Antisrpski+incidenti+izolovana+pojava.html>, 3.12.2013, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/Region/1460329/Hrvatski+MSP%3A+Antisrpski+incidenti+izolovana+pojava.html> (data dostępu: 20.09.2014).

¹⁷ *Sporazum se mora poštovati...*, dz. cyt.

¹⁸ *Stanovništvo prema narodnosti, po gradovima/općinama*, Popis 2001, http://www.dzs.hr/Hrv/census/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html (data dostępu: 10.12.2013);

¹⁹ *Srbi*, http://www.uljppnm.vlada.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=30&Itemid=30 (data dostępu: 20.12.2013).

²⁰ Tamże.

Pod względem uczestnictwa serbskiej mniejszości w życiu publicznym stwierdzić należy, że posiada w ona sumie 143 Rady i 24 przedstawicieli. W parlamencie chorwackim interesy mniejszości reprezentują Milorad Pupovac, Mile Horvat i Dragan Crnogorac. Są oni także członkami Rady ds. mniejszości narodowych i uczestniczą w podejmowaniu decyzji dotyczących podziału środków finansowych na działalność i programy stowarzyszeń i instytucji mniejszości narodowych w Chorwacji²¹. Mimo to w Chorwacji dochodzi do konfliktów między władzami a reprezentantami serbskiej mniejszości. Przykładem może być polemika prezydenta Ivo Josipovicia z Miloradem Pupovcem, liderem Serbskiej Rady Narodowej (Srpsko narodno vijeće, SNV). W opinii prezydenta przedmiotem sporu jest uprzywilejowana pozycja, jaką ma SNV przy podziale środków finansowych przeznaczonych na potrzeby mniejszości narodowych²².

Niechlubną rolę we wzajemnych stosunkach odgrywają także incydenty wśród których do najistotniejszych zaliczyć można: niszczenie dwujęzycznych tablic (między innymi w Vukovarze, Rijeci), ograniczony dostęp do miejsc pracy oraz brak integracji osób pochodzenia serbskiego, które powróciły do Chorwacji po wojnie. Dragan Crnogorac, wiceprzewodniczący Niezależnej Demokratycznej Partii Serbów (Samostalna demokratska srpska stranka, SDSS) sugerował w 2013 r., że Chorwacka Wspólnota Demokratyczna (Hrvatska demokratska zajednica, HDZ) nie respektuje ich praw²³.

W kwietniu i listopadzie 2013 r. drzwi Konsulatu Generalnego Republiki Serbii w Rijeci zostały obrzucone koktajlem Mołotowa. Zniszczeniu uległa dwujęzyczna tablica. Jednak policja zareagowała szybko, a szefowa policji w Rijeci, Senka Šubat, wyraziła ubolewanie z powodu zaistniałej sytuacji. Zajście skrytykował także prezydent Rijeki Vojko Obersnel, nazywając je tchórzostwem i przypadkiem, który nie odzwierciedla poglądów pozostałych mieszkańców miasta. Ponadto Konsul Serbii w Rijeci, Mirjana Milenković, określiła atak jako zwykły wandalizm. Przewodniczący Serbskiej Rady Narodowej, Milorad Pupovac, stwierdził, iż zajście jest wyrazem walki z cyrylicą, która postrzegana jest przez niektórych jako zagrożenie, a nie środek komunikacji²⁴. Ponadto Pupovac uważa, że incydenty przeciw serbskiej mniejszości narodowej oraz przeciw obywatelskim i europejskim wartościom nie są pojedynczymi przypadkami i mają znamię, jak określił, „powrotu do lat dziewięćdziesiątych”. Chorwaci natomiast uważają, że incydenty są sporadyczne²⁵. Na ten incydent rząd Serbii zareagował chyba zbyt mocno i poinformował wszystkie kra-

²¹ Tamże.

²² *Chorwacja – Serbia: Josipović o możliwym spotkaniu z Nikolicem*, <http://balkanistyka.org/chorwacja-serbia-josipovic-o-mozliwym-spotkaniu-z-nikolicem/> (data dostępu: 30.08.2012).

²³ E. Zebić, *Problemi srpske manjine u Hrvatskoj – od jezika do zaposljavaanja*, <http://www.slobodna-evropa.org/content/problemi-srpske-manjine-u-hrvatskoj-od-jezika-do-zaposljavaanja/25136681.html> (data dostępu: 9.10.2013).

²⁴ *Atak na serbski konsulat w Rijeci*, tłum. K. Sadowska <http://balkanistyka.org/atak-na-serbski-konsulat-w-rijece/> (data dostępu: 11.11.2013).

²⁵ *Srbija se žalila, Hrvatska odgovorila: izolovani incidenti* <http://www.tanjug.rs/novosti/108330/srbija-se-zalila--hrvatska-odgovorila--izolovani-incidenti.htm> (data dostępu: 12.12.2013).

je, w których posiada przedstawicielstwa dyplomatyczne, o serii incydentów wobec Serbów w Chorwacji²⁶.

W Vukovarze lokalne władze zdecydowały o usunięciu dwujęzycznych tablic informacyjnych i rezygnacji z używania cyrylicy w pismach urzędowych. Decyzja wywołała oburzenie władz Chorwacji oraz Serbów i serbskiej minister ds. mniejszości narodowych, Slavki Drašković. Prezydent Ivo Josipović i premier Zoran Milanović zgodzili się, że decyzja o rezygnacji z dwujęzycznych tablic jest błędna. Premier spotkał się w tej sprawie z lokalnymi politykami, ale rozmowy nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Stwierdził także, że nie może odpowiadać za ich działania²⁷. Słowa takie wydają się mocno zachowawcze, gdyż decyzja radnych z Vukovaru jest sprzeczna z Ustawą o mniejszościach narodowych, według której władze zapewniają dwujęzyczność na obszarach, gdzie dana mniejszość stanowi co najmniej jedną trzecią mieszkańców (art.12)²⁸. Według spisu z 2001 r. Serbowie w Vukovarze stanowili 32,88% (10 412) a w 2011 r. 34,87%²⁹. Za przykładem Vukovaru poszli radni z Varaždinu i Osijeku³⁰. W Vukovarze ogromną rolę odgrywają zaszczości historyczne, jednak dla dobra stosunków dwustronnych Chorwacja powinna przestrzegać praw mniejszości, zwłaszcza po wstąpieniu do UE. Ponadto dyskurs nad rozwiązywaniem współczesnych problemów powinien dominować nad debatą historyczną. Niewątpliwie poczynania władz lokalnych sprzyjają poczuciu braku bezpieczeństwa wśród Serbów w Republice Chorwacji, a także zmuszają ich do migracji.

Warto przytoczyć także opinię przewodniczącego Serbskiego Forum Demokratycznego (Srpskog demokratskog forum) Veljko Džakuli, który za najpoważniejsze problemy społeczno-ekonomiczne uznał te związane z pracą, codzienną egzystencją i integracją powracających. Ponadto istnieją problemy z „Serbami zaginionymi i zmarłymi, a dodatkowo występują problemy z otrzymaniem przez osoby narodowości serbskiej statusu ofiar wojny. Pomimo zagwarantowanych praw proporcjonalnego uczestnictwa w policji, administracji oraz sądownictwie to mniejszość jest niewystarczająco reprezentowana i dyskryminowana”³¹.

Milorad Pupovac do najważniejszych problemów zaliczył: 1. Problemy uchodźców, jak zaznacza 136 tys.³² uchodźców serbskich wróciło do Chorwacji (a szacunkowo

²⁶ Tamże.

²⁷ G. Krawczyk, *Groźny pomysł Chorwatów, szybka reakcja*, 6.11.2013, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/serbskie-tablice-znikaja-z-chorwacji-napiecie-w-regionie-rosnie/qy923> (data dostępu: 6.11.2013).

²⁸ *Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, 13. prosinca 2002, Broj: 01-081-02-3955/2 Zagreb, 19. prosinca 2002, <http://www.zakon.hr/z/295/Ustavni-zakon-o-pravima-nacionalnih-manjina> (data dostępu: 06.11.2013).

²⁹ *Stanovništvo grada Vukovara*, <http://www.vukovar.hr/e-usluge/ostalo/pitanja-i-prijedlozi/255-nekategorizirano/2814-stanovnistvo-grada-vukovara> (data dostępu: 30.10.2014); *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011, Stanovništvo rema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1469.pdf, s. 47. (data dostępu: 30.10.2014).

³⁰ G. Krawczyk, *„Groźny” pomysł Chorwatów, szybka reakcja* <http://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/serbskie-tablice-znikaja-z-chorwacji-napiecie-w-regionie-rosnie/97knn>

³¹ E. Zebić, dz. cyt.

³² Strona chorwacka podaje 133 tys. uchodźców w ogóle.

mogło być ich około 250–300 tys.). 2. Nie wszystkie prawa polityczne są respektowane. Serbowie posiadają według niego małą reprezentację w instytucjach i służbach państwowych i żupaniami. 3. Brak respektowania prawa do używania cyrylicy, którą określił jako „ekstremistyczną kampanią przeciw cyrylicy”. 4. Serbowie zamieszkują obszary nierozwinięte, gdzie występuje wysoka stopa bezrobocia, uboga infrastruktura oraz brak programów rozwojowych. 5. Istnienie od 1 300 do 1 400 aktów oskarżenia i spraw dotyczących zbrodni wojennych³³, pozostających na wokandzie.

Natomiast w Serbii mieszka obecnie 57 900 Chorwatów, co stanowi 0,81% społeczeństwa. W 2002 r. liczba Chorwatów była o 13 tys. większa i wynosiła 70 602³⁴. Najwięcej Chorwatów mieszka w Wojwodinie (47 033), a zwłaszcza w północnej Baćce i miastach, takich jak: Subotica, Sombor i Nowy Sad. Ponadto szacuje się, że około 40 tys. Chorwatów opuściło Serbię w czasie wojny, z których większość nie powróciła³⁵, co też generuje problemy natury administracyjno-prawnej.

Polityczno-prawne położenie mniejszości narodowych regulowane jest przez Konstytucję Serbii z 2006 r., Ustawę o prawach i wolnościach mniejszości narodowych z 2002 r. i inne dokumenty wewnętrzne i międzynarodowe. Generalnie ochrona prawna nie odbiega od norm europejskich. Należy także wspomnieć, że sytuacja prawna mniejszości zależy od umów międzynarodowych zawartych między krajami. W 1996 r. Serbia (dokładniej FRJ i później Serbia i Czarnogóra) zawarła z Chorwacją pierwszą umowę bilateralną Porozumienie o normalizacji stosunków między Federalną Republiką Jugosławii a Republiką Chorwacji (Sporazum o normalizacji odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske)³⁶. Umowa była wstępem do poprawy relacji wzajemnych oraz w punkcie ósmym mówiła o prawach mniejszości. Strony zobowiązały się do zagwarantowania praw, zarówno Chorwatom w FRJ, jak i Serbom i Czarnogórcom w Chorwacji, na podstawie prawa międzynarodowego. Jak pisze Ljubica Đorđević „Porozumienie potwierdziło *explicite*, iż na ich terytorium żyją osoby należące do narodu drugiej strony”³⁷. Następnie w Belgradzie w 2004 r. podpisano Porozumienie o ochronie praw chorwackiej mniejszości narodowej w Serbii i Czarnogórze oraz serbskiej i czarnogórskiej

³³ O. Karabeg, *Preti li asimilacija Srbima u Hrvatskoj i Hrvatima u Srbiji*, <http://www.slobodnaevropa.org/content/most-preti-li-asimilacija-srbima-u-hrvatskoj-i-hrvatima-u-srbiji/25011237.html> (data dostępu: 12.12.2013)

³⁴ *Nacionalna pripadnost*, Popis 2011, <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1454> (data dostępu: 15.12.2013).

³⁵ Nikolić, *Josipović: A new dimension in the Serbia-Croatia relations*, <http://www.mfa.gov.rs/en/press-service/statements/12624-nikoli-josipovi-a-new-dimension-in-the-serbia-croatia-relations-> (data dostępu: 7.12.2013); *Josipović: Više Hrvata izbeglo iz Srbije nego Srba iz Hrvatske*, <http://trojka.rs/vesti/politika/josipovic-vise-hrvata-izbeglo-iz-srbije-nego-srba-iz-hrvatske> (data dostępu: 12.12.2013).

³⁶ Zakon o potvrđivanju Sporazuma o normalizaciji odnosa između Savezne Republike Jugoslavije i Republike Hrvatske, „Sl. list SRJ – Menunarodni ugovori”, br.5/1996.

³⁷ L. Đorđević, *Pravni položaj hrvatske nacionalne manjine u Srbiji*, Hrvatsko-srpski odnosi; Politička saradnja i nacionalne manjine, 25 – 28. avgust 2009, Međunarodni naučni skup, Golubić Obrovački), Republika Hrvatska, s. 5. http://www.centerforhistory.net/index.php?option=com_content&task=view&id=44&Itemid=47 (data dostępu: 2.01.2014).

mniejszości w Republice Chorwacji (Sporazum o zaštiti prava hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori i srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj). Dokument został reatyfikowany w 2005 r.³⁸

Podczas wyborów w 2012 r. w Serbii Demokratyczny Związek Chorwatów w Wojwodinie (Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, DSHV) wszedł w koalicję z Partią Demokratyczną (Demokratska stranka, DS), przez co zagwarantował sobie jedno miejsce w parlamencie Serbii. Ponadto w Serbii od 2002 r. istnieje Chorwacka Rada Narodowa (Hrvatsko nacionalno vijeće – HNV). Od 2008 r. działa Dział kultury Chorwatów z Wojwodiny (Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata), który założony został decyzją Parlamentu Wojwodiny i decyzją HNV. Celem jest zachowanie i rozwijanie kultury chorwackiej mniejszości narodowej w Wojwodinie³⁹.

Stowarzyszenia chorwackie działają głównie na obszarze Wojwodiny, Zemunu i w Belgradzie. Do takich organizacji zaliczyć możemy chorwackie centra kulturowe (Hrvatski kulturni centar, HKC), jak: „Bunjevačko kolo” z Suboticy czy „Srijem” ze Sremskiej Mitrovicy, chorwackie stowarzyszenia kulturalne (Hrvatsko kulturno društvo, HKD) „Matija Gubec” z Tavankuta i „Vladimir Nazor” z Somboru, Chorwackie Stowarzyszenie Akademickie (Hrvatsko akademsko društvo) „HAD” z Suboticy oraz kulturalno-artystyczne stowarzyszenia (Kulturno-umetničko društvo, KUD) jak: „Bodrog” z Bačkiego Monoštora czy „Jelačić” z Petrovaradinu i inne. Wśród organizacji wydawniczych należy wymienić: „Hrvatska riječ”, która wydaje tygodnik oraz książki autorów chorwackich. Ponadto DSHV wydaje „Glas ravnice”, a w Somborze wychodzi kwartalnik „Miroľjub”, Kościół Katolicki wydaje miesięcznik „Zvonik”. Dodatkowo Macierz Chorwacka (Matica Hrvatska) w Suboticy publikuje czasopismo kulturalno-literackie „Klasje naših ravni”⁴⁰.

Istotną kwestią w obopólnych relacjach jest język. W Wojwodinie istnieje pięć języków oficjalnie używanych – obok serbskiego, rusińskiego, romskiego, węgierskiego jest także chorwacki, który funkcjonuje w Parlamencie Wojwodiny i w gminie Subotica. Większość Chorwatów z regionów wiejskich mówi w dialektach języka chorwackiego tzw. bunjevačka i šokačka ikawica. Kwestię problematyczną stanowi brak napisów w języku chorwackim. Najczęściej pojawiają się w języku serbskim (cyrylica i łacinka) oraz w języku węgierskim (związane to jest z dużą mniejszością węgierską liczącą prawie 300 tys. mieszkańców Wojwodiny). Dodatkowo w Serbii nauka w języku chorwackim odbywa się od 2002 r. w pięciu szkołach podstawowych w Suboticy, Đurđinie, Maloj Bosni i Tavankutu oraz w trzech szkołach średnich w Suboticy, gdzie uczęszcza 412 uczniów. W innych szkołach jest możliwość wyboru przedmiotu język chorwacki z elementami kultury narodowej np. w Somborze, Sremskiej Mitrovicy oraz w gminie Apatin i Bač w szkołach podstawowych

³⁸ Zakon o potvrđivanju Sporazuma između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori, „Sl. list SRJ – Menunarodni ugovori”, br. 3/2005.

³⁹ *Hrvatska manjina u Srbiji*, <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmju/hrvatska-manjina-u-srbiji/14> (data dostępu: 12.12.2013).

⁴⁰ Tamże.

i średnich. Podobnie zajęcia dla przedszkolaków w miastach, takich jak Subotica, Tavankut, Mala Bosna prowadzone są w języku chorwackim. Rozpatrywana jest także możliwość założenia Katedry Języka Chorwackiego na Wydziale Filozoficznym na Uniwersytecie w Nowym Sadzie w Wojwodinie⁴¹.

Petar Kuntić, szef Demokratycznego Związku Chorwatów w Serbii (Demokratski savez Hrvata, DSHV), wylicza, z jakimi problemami borykają się Chorwaci w Republice Serbii. Do najistotniejszych kwestii zaliczył: 1. Uchodźców, którzy nie powrócili po wojnie do swoich domów w Serbii (głównie z Wojwodiny), 2. Różnice w teorii i praktyce stosowania prawa wobec mniejszości, 3. Chorwaci od 2002 r. są uznaną mniejszością narodową Serbii, jednak ich sytuacja zmienia się w zależności od tego, kto sprawuje władzę. Rządy Zorana Đinđicia i Borisa Tadicia sporo zmieniły na lepsze. Po dojściu do władzy Vojislava Koštunicy i Serbskiej Partii Radykalnej oraz obecnego prezydenta Tomislava Nikolicia i Serbskiej Partii Postępowej (Srpska napredna stranka, SNS) proces poprawy warunków mniejszości spowolnił. 4. Niewystarczającą ilość programów dla Chorwatów (zwłaszcza w państwowej telewizji serbskiej)⁴². Dodatkowo obecny prezydent Chorwacji jako jedno z większych problemów chorwackiej mniejszości narodowej w Serbii wymienił kwestie podręczników w języku chorwackim oraz możliwość reprezentacji Chorwatów w Parlamencie⁴³.

Kwestią następną, wiążącą się z powrotem uchodźców, są zwroty własności prywatnej. Na tej niwie dochodzi do największych polemik. Zatrzymany jest proces zwrotu własności wielkich przedsiębiorstw, które prowadziły interesy na obszarze byłej SFRJ. Z kolei problem zwrotu majątków prywatnych budzi w dalszym ciągu wiele negatywnych emocji⁴⁴.

Po piąte, w dalszym ciągu istnieje problem osób zaginionych (ponad tysiąc osób uznaje się za zaginione). Prezydent Josipović podał liczbę 1689 zaginionych Serbów i Chorwatów (953 zaginionych w latach 1991–1992 głównie Chorwatów i 736 Serbów w 1995 r.)⁴⁵. Chorwaci nalegają na ustalenie zaginionych z Vukovaru, podczas gdy po stronie serbskiej żywa jest kwestia zaginionych podczas akcji „Oluja”. W 2010 r. wciąż 14 610 osób miało przyznany status zaginionych⁴⁶.

Po szóste, do poprzedniej kwestii dochodzą wzajemne oskarżenia o ludobójstwo. W 1999 r. Chorwacja wniosła pozew przeciwko FRJ do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (MTS). Pozew dotyczył masakry, która miała miejsce w latach 1991–1995. Z kolei Serbia, jako legalny spadkobierca FRJ, w 2010 r. złożyła pozew o ludobójstwo przeciwko Chorwacji. Pozew dotyczył okrucieństw

⁴¹ Tamże.

⁴² O. Karabeg, dz. cyt.

⁴³ *Dobra klima u odnosima Srbije i Hrvatske*, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1422357/Dobra+klima+u+odnosima+Srbije+i+Hrvatske.html> (data dostępu: 6.12.2013)

⁴⁴ V. Mladenović, dz. cyt.

⁴⁵ *Nikolić, Josipović: A new dimension in the Serbia-Croatia relations*, <http://www.mfa.gov.rs/en/press-service/statements/12624-nikoli-josipovi-a-new-dimension-in-the-serbia-croatia-relations-> (data dostępu: 7.12.2013).

⁴⁶ M. Mitrović, *Croatia and Serbia to improve relations despite the genocide lawsuits*, <http://www.balkan.eu/croatia-serbia-improve-relations-genocide-lawsuits/> (data dostępu: 7.12.2013).

wobec Serbów podczas II wojny światowej, jakich dopuściło się Niezależne Państwo Chorwackie oraz zbrodni popełnionych przeciwko Serbom przez Chorwatów w czasie konfliktu w latach dziewięćdziesiątych⁴⁷. W przestrzeni publicznej wspomniano o wycofaniu z dyskursu politycznego oskarżeń, czemu sprzyjały spotkania na szczeblu rządowym. W listopadzie 2010 r. w Osijeku i Vukovarze spotkali się prezydenci Serbii Boris Tadić i Chorwacji Ivo Josipović. W miejscowości Ovčari B. Tadić przeprosił osobiście za morderstwa na 200 Chorwatach. Z kolei w Paulin Dvoru, koło Osijeka, gdzie zamordowanych zostało 18 Serbów, I. Josipović wygłosił przemówienie, w którym przyznał, że doszło do zbrodni, ale otwarcie nie przeprosił za ten czyn, co krytykowały media w Serbii. Liderka Chorwackiej Partii Narodowej (Hrvatska narodna stranka, HNS), Vesna Pušić, określiła B. Tadicia jako serbskiego Willego Brandta, a z kolei Chorwacka Partia Prawa (Hrvatska stranka prava, HSP) wyraziła swój sprzeciw wobec przyjazdu serbskiego prezydenta. Ponadto Chorwaci protestowali, twierdząc, że przeprosiny są niewystarczające, a sam prezydent nie jest mile widziany w Chorwacji⁴⁸. Mimo spotkań i wzajemnych zapewnień kwestia wzajemnych oskarżeń pozostaje wciąż żywa. Na początku roku 2013 Chorwacja przedstawiła Serbii projekt porozumienia w sprawie zbrodni wojennych, ale Belgrad go nie przyjął, jak tłumaczył, z powodu przeszkód prawnych. Najnowszym postulatem jest pomysł uregulowania między państwami ścigania zbrodni wojennych z wojny w latach dziewięćdziesiątych oraz problem aktów oskarżeń byłej Jugosłowiańskiej Armii Ludowej przeciw obywatelom chorwackim⁴⁹. Serbski prezydent Tomislav Nikolić podkreślał w październiku 2013 r. na spotkaniu z Josipovićem, iż „obopólne wycofanie pozwów byłoby ważne dla ustalenia wiecznego pokoju między Serbią i Chorwacją” oraz zasugerował, że żadna ze stron nie byłaby zadowolona z orzeczenia Trybunału⁵⁰. Josipović podkreślił jednak, że sprawa nie zostanie wycofana do czasu, gdy kwestia Chorwatów zaginionych w czasie wojny nie będzie prawidłowo uregulowana. Rozwiązanie kwestii zaginionych z czasów wojny jest warunkiem wstępnym do dalszych działań między Belgradem a Zagrzebiem⁵¹.

Po siódme, wiele kontrowersji budzi ofensywa „Burza” oraz kwestia Kosowa. Chorwacja uważa akcję „Burza” za wielkie zwycięstwo i wojnę ojczyźnianą w obronie narodowej tożsamości Chorwatów. W oczach Serbów wydarzenie to jawi się jako zbrodnia na narodzie serbskim. Konflikt serbsko-chorwacki przyczynił się także do wykreowania nowego bohatera chorwackiego Ante Gotoviny, który w 2005 r. stanął przed Trybunałem Sprawiedliwości w Hadze. W 2012 r. doszło do kryzysu w stosunkach serbsko-chorwackich, gdy Serbia odwołała wizytę wicepremier w Chorwacji, co nastąpiło po ogłoszeniu wyroku Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ V. Mladenović, dz. cyt..

⁴⁹ *Procesuiranje ratnih zločina na čekanju*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/procesuiranje-ratnih-zlocina-na-čekanju> (data dostępu: 7.12.2013).

⁵⁰ M. Mitrović, dz. cyt.

⁵¹ M. Ristić, *Serbia, Croatia Presidents: War Still Troubles Relations*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/croatian-president-pays-landmark-visit-to-serbia> (data dostępu: 7.12.2013).

Jugosławii. Uniewinnieni zostali wówczas dwaj chorwaccy generałowie, wspomniani Ante Gotovina i Mladen Markač – wcześniej oskarżeni o zbrodnie wojenne w czasie konfliktu. Punktem spornym między Serbami i Chorwatami stało się też Kosowo. Chorwacja, podobnie jak Bośnia i Hercegowina, Czarnogóra, Macedonia, Słowenia, uznała niepodległość Kosowa. Spotkało się to z ostrą reakcją w Serbii. Na ulice w Belgradzie wyszły tłumy, które zaatakowały m.in. ambasadę Chorwacji i Stanów Zjednoczonych Ameryki.

Po ósme, nierozwiązane pozostają kwestie pogranicza. Spór terytorialny dotyczy 145 kilometrów wspólnej granicy i Wyspy Vukovarskiej (Vukovarska ada) na Dunaju, która znajduje się pod kontrolą Serbii, co nie podoba się Chorwatom. Rząd chorwacki odnosi się także do austro-węgierskich ksiąg katastralnych⁵². Jeżeli w sporach granicznych nie będzie konsensusu, to możliwe jest wykorzystanie doświadczeń słoweńsko-chorwackich⁵³, w których zastosowano mechanizmy prawa międzynarodowego⁵⁴. Ostatnim punktem spornym jest status dziedzictwa kulturowego. Chorwaci żądają zwrotu mienia kulturowego i twierdzą, że zostało ono zrabowane podczas wojny. Problem dotyczy m.in. prawosławnych świątyń przeniesionych z Chorwacji do Serbii⁵⁵. Jak podaje S.P. Ramet, w czasie wojny sześćdziesiąt sześć budynków muzealnych zostało zniszczonych, a czterdzieści pięć muzeów i galerii zostało obrabowanych. Według Ivana Šimanovicia, chorwackiego ambasadora przy ONZ, 6551 dzieł sztuki zaginęło w czasie wojny (1991–1995), 1 430 zostało zniszczonych, a 728 zostało uszkodzonych. Dzieła sztuki zrabowane z Vukovaru wróciły do Chorwacji dziesięć lat później⁵⁶.

Stanowisko władz co do przyszłość relacji bilateralnych (2010–2013)

W relacjach serbsko-chorwackich zielone światło pojawiło się już w 2010 r. Wówczas parlament Serbski potępił zbrodnie popełnione w Srebrenicy, a prezydent Serbii Boris Tadić podkreślał, iż relacje między Chorwacją a Serbią są istotne dla stabilności w Europie Południowej oraz przyznał, że prezydent Chorwacji Ivo Josipović poczynił ogromne starania, by dźwignąć bilateralne stosunki na wyższy poziom i ten trend powinien być kontynuowany⁵⁷. Jednak rok 2011 był pełen napięć między Serbią i Chorwacją. Najpierw przez uwolnienie dwóch zbrodniarzy wojennych,

⁵² *Opet svađa sa Hrvatima oko granica*, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:429748-Opet-svadja-sa-Hrvatima-ok-granica> (data dostępu: 2.01.2014).

⁵³ W stosunkach chorwacko-słoweńskich kwestią problematyczną było wydzielenie granicy morskiej w Zatoce Pirańskiej, zakończone podpisaniem porozumienia w 2009 r. Do innych kwestii spornych należały bądź należą: elektrownia w Krško w Słowenii, koszary w Gorjanci zajmowane przez wojsko słoweńskie, znajdujące się na terytorium Chorwacji, uregulowanie chorwackich depozytów pieniężnych w Banku Ljubljana, pozostających tam od rozpadu Jugosławii.

⁵⁴ *Josipović: Više Hrvata izbeglo iz Srbije nego Srba iz Hrvatske*, <http://trojka.rs/vesti/politika/josipovic-vise-hrvata-izbeglo-iz-srbije-nego-srba-iz-hrvatske> (data dostępu: 12.12.2012).

⁵⁵ V. Mladenović, dz. cyt.

⁵⁶ S.P. Ramet, *Politics in Croatia since 1990 w: Central and Southeast European politics since 1989*, red. S.P. Ramet, Cambridge University Press 2010, s. 263.

⁵⁷ *Relations between Serbia and Croatia are important*, http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yy=2011&mm=08&dd=29&nav_id=76134 (data dostępu: 7.12.2013).

a także przez wypowiedzi chorwackich i serbskich polityków. Chorwacka premier, Jadranka Kosor, podczas wizyty w Kosowie w Prištinie – wraz z biznesmenami, którzy zainteresowani byli przejęciem rynku kosowskiego po tym, jak rząd Kosowa nałożył embargo na produkty serbskie – powiedziała że „przyjaźń między albańskim i chorwackim narodem była oparta na wspólnej walce przeciw ambicjom o Wielkiej Serbii”. Minister Spraw Zagranicznych, Vuk Jeremić, skomentował wypowiedź chorwackiej premier następująco: „z przyjaciółmi jak Kosor, którzy potrzebują wrogów”. Z kolei ówczesny prezydent Tadić stwierdził, iż nigdy nie pozwoliłby na gloryfikowanie zbrodniarzy wojennych, tak jak to czynili chorwaccy oficerze. W odpowiedzi Kosor, wspomniała, iż jeszcze rok temu B. Tadić mówił o operacji „Burza” na etnicznej ziemi Serbów⁵⁸, co z kolei nie podobało się Chorwatom. Mimo burzliwej wymiany argumentów oba państwa kontynuowały współpracę.

Prezydent Chorwacji, Ivo Josipović, w wywiadzie dla agencji prasowej Tanjug w 2012 r. stwierdził, iż stosunki serbsko-chorwackie ulegają ciągłemu polepszeniu. Wyraził nadzieję na spotkanie z nowym prezydentem Serbii T. Nikolicem. I. Josipović podkreślał także znaczenie częstych spotkań z poprzednim prezydentem. Niewątpliwie wciąż otwarte pozostawały kwestie dotyczące uchodźców, osób zaginionych oraz zwrotu majątków. I. Josipović podkreślił także, że w stosunkach serbsko-chorwackich aspekt oskarżeń o zbrodnie wojenne przed Trybunałem w Hadze nie jest sprawą najważniejszą⁵⁹. Mimo takiej wypowiedzi wzajemne oskarżenia o zbrodnie wojenne są kwestią delikatną, której oba państwa będą musiały stawić czoła. Rok 2013 pokazał, że w dyskursie serbsko-chorwackim jest to jednak kwestia żywa i paląca.

Do pierwszego bilateralnego spotkania głów państw doszło 16 października 2013 r. w Belgradzie. Strona serbska oceniła, że wizyta jest jasnym sygnałem, że w regionie rządzi polityczna stabilność oraz jest to znaczący krok w polepszaniu regionalnej współpracy. Chorwacki prezydent spotkał się także z serbskim premierem Ivicom Dačićem i przewodniczącym parlamentu Nebojšom Stefanovićem. Podpisano także Porozumienie o współpracy między Wydziałem Nauk Politycznych w Belgradzie i Wydziałem Nauk Politycznych w Zagrzebiu. Prezydenci poruszyli wiele nierozwiązanych tematów: kwestia cyrylicy w Chorwacji, zbrodni wojennych, osób zaginionych, emerytur dla uchodźców, prawa mniejszości, a także oskarżenia jednego państwa przeciw drugiemu przed Międzynarodowym Trybunałem Sprawiedliwości. Sprawa ta była też w centrum rozmów obu prezydentów. Przyczyną, dla której część problemów nie została rozwiązana, może być fakt, że Chorwacja jako członek Unii Europejskiej ma większe poparcie państw Europy Zachodniej dla rozwiązania sporu z Serbią na swoich warunkach. Spotkanie dwóch prezydentów pozostawiło wiele otwartych pytań. Należy też wziąć pod uwagę, że w społeczeństwie istnieje opór, by ulepszać bilateralne stosunki oraz nie bez znaczenia pozostają czynniki personalne. Przykładem mogą być ostre reakcje prezydenta Josipovicia na wybranie nowego prezydenta Serbii w 2012 r. Mimo to,

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ *Chorwacja – Serbia: Josipović o możliwym spotkaniu z Nikolicem*, dz. cyt.

krok po kroku pewne uprzedzenia i stereotypy wydają się być przewyżczone⁶⁰. Minister spraw zagranicznych Chorwacji, Vesna Pušić, określiła stosunki serbsko-chorwackie jako „najlepsze od czasu niepodległości” („najbolji od samostalnosti”) i wyraziła nadzieję, że oba państwa ponad procesami sądowymi rozwiążą kwestię pozwów dotyczących ludobójstwa w czasie wojny. Biorąc pod uwagę stanowisko Zagrzebia, uważa ona, że w sprawie wycofania skarg dotyczących ludobójstwa trzeba pomyśleć o rozmowach. Podobną propozycję złożył T. Nikolić. Priorytetem jest rozwiązanie kwestii osób zaginionych oraz powinny być rozwiązane kwestie praw najmu i prawo do mieszkań (co w opinii Pušić Chorwacja już zrobiła), jak również przyznanie stażu pracy tym, którzy pracowali w Chorwacji, a obecnie mieszkają w Serbii. Vesna Pušić dodała, co ważne, że Chorwacja nie ma interesu w tym, by hamować przystąpienie Serbii do UE⁶¹.

Dokąd zmierzają relacje chorwacko-serbskie?

Scenariusze, w którym kierunku będą podążać relacje chorwacko-serbskie, można nakreślić dwa. Po pierwsze, będzie to polityka dialogów, tak by rozwiązać sporne kwestie (zwłaszcza zarzutów o ludobójstwo, uregulowanie praw mniejszości narodowych, zwroty majątków, uzgodnienie aspektów historycznych dotyczących bohaterów wojennych). Drugi scenariusz to eskalacja wzajemnych oskarżeń i próby rozwiązania spraw na forum Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, co skomplikowałoby wzajemne relacje.

W czerwcu 2013 r. odbyło się spotkanie prezydentów regionu: Boruta Pahor (Słowenia), Tomislava Nikolicia (Serbia), Atifetu Jahjagu (Kosowo), Filipa Vujanovicia (Czarnogóra), Bujara Nishanija (Albania), Đorgea Ivanova (Macedonia) i członków prezydium BiH – Nebojša Radmanovicia, Bakira Izetbegovicia i Željka Komšicia⁶², których gościł prezydent Chorwacji I. Josipović. Niewątpliwie tego typu spotkania przybliżają kraje regionu do UE i mają wsparcie Europy Zachodniej. Celem nieoficjalnego spotkania były rozmowy o ustaleniu regularnych spotkań i dyskurs o ważnych tematach dotyczących interesów Bałkanów Zachodnich⁶³. Dobre stosunki dwóch istotnych państw regionu, Serbii i Chorwacji, są niewątpliwie ważne dla bezpieczeństwa i stabilności Europy Południowo-Wschodniej.

⁶⁰ I. Petrović, *Josipović sa Nikolićem u Beogradu*, <http://www.dw.de/josipovi%C4%87-sa-nikoli%C4%87em-u-beogradu/a-17164862> (data dostępu: 6.12.2013).

⁶¹ Pušić, *Odnosi Srbije i Hrvatske najbolji od samostalnosti*, <http://www.pobjeda.me/2013/10/25/pusic-odnosi-srbije-i-hrvatske-najbolji-od-samostalnosti/> .UqHLwuJtYm0 (data dostępu: 6.12.2013).

⁶² *Josipović ugostio predsjednike iz regije*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/josipovic-ugostio-predsjednike-iz-regije> (data dostępu: 6.12.2013).

⁶³ *Tomislav Nikolić u Zagrebu krajem juna*, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tomislav-nikolic-u-zagrebu-krajem-juna> (data dostępu: 6.12.2013).

ALEKSANDRA ZDEB
INSTYTUT NAUK POLITYCZNYCH
I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH
UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Etnopolityka albo podporządkowanie: Chorwaci w Bośni i Hercegowinie¹

„[...] ich [rozgoryczenie] natomiast było chrześcijańskie i katolickie, dotyczyło niebieskiej, a nie tylko ziemskiej niesprawiedliwości, z łatwością znajdowało więc pociechę i spełnienie w szowinizmie. W końcu były to lata dwudzieste i trzydzieste w orientalnym Sarajewie, na samej granicy rzymskiego chrześcijaństwa, w miejscu żywych i krwawych antagonizmów, ale też żywej ludowej kościelnej pewności, że Żydzi ukrzyżowali Jezusa Chrystusa, a wszyscy prawosławni to odszczepieńcy, schizmatycy i bezbożnicy.”
Miljenko Jergović²

Abstrakt: *Klasyfikacja Bośni i Hercegowiny jako państwa wieloetnicznego, ponadto po konflikcie zbrojnym, prowadzi do oczywistego wniosku – praktycznie wszystkie zjawiska związane ze sferą publiczną, a w szczególności z polityką, noszą tu piętno etniczności. Mówiąc więc o jednej z grup etnicznych zamieszkujących to państwo, nie sposób uciec od postrzegania jej właśnie przez pryzmat etnicznie zdeterminowanej polityki – etnopolityki. Tym samym podziały, odbijające się w zachowaniach wyborczych ludności, są również główną zmienną definiującą zachowanie elit i proces polityczny. Celem niniejszego tekstu jest zarysowanie, w kontekście sytuacji, w jakiej obecnie znajduje się Bośnia oraz etnopolitycznej gry, która na co dzień się tu toczy, głównych aspektów obecnej polityki jednego z jej narodów konstytucyjnych – Chorwatów. Przyjęta perspektywa pozwala wręcz mówić o „chorwackim problemie w Bośni” – ta najmniejsza z oficjalnie uznanych tu grup*

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2013/09/N/HS5/04260 na realizowanie projektu badawczego pt. Strategie zarządzania konfliktami etnicznymi w Bośni i Hercegowinie. Power-sharing w Mostarze i Brčku.

² M. Jergović, *Ojciec*, Wołowiec 2012.

etnicznych, mimo implementacji niezwykle szeroko zakrojonych mechanizmów konsocjonalnych, mówi o dyskryminacji i walczy o większą ilość autonomii, przyczyniając się w walnie do paraliżu Federacji BiH, a w konsekwencji całego państwa.

Słowa kluczowe: Bośniacy Chorwaci, Mostar, etnopolityka, trzeci entitet

Abstract: ETHNOPOLITICS OR SUBORDINATION – CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

The classification of Bosnia and Herzegovina as a multiethnic, and what is more, post-conflict country leads to one obvious conclusion – virtually all phenomena related here to the public sphere, especially to politics, carry the stigma of ethnicity. Therefore, discussing only one ethnic group living in the country is virtually impossible, unless it is perceived through the lenses of ethnically determined politics – so-called ethnopolitics. Having said that, it might be assumed that divisions mirrored in the electoral behavior of the population are also the main factor defining the behavior of political elites and local political processes. This text aims to depict, in the context of the contemporary situation in Bosnia (and the ethnopolitical games played there on a daily basis) the main aspects of the politics of one of its constituent peoples – the Croats. The perspective chosen allow us to talk about ‘the Croatian problem in Bosnia’, which is the smallest of the three recognized ethnic groups, and which despite the implementation of broad consociational mechanisms, still expresses concerns about discrimination and struggles for more profound autonomy, as being one of the main causes of the deadlock in the Federation BiH, and consequently, in the whole country.

Keywords: *Bosnian Croats, Mostar, ethnopolitics, third entity*

Klasyfikacja Bośni i Hercegowiny³ jako państwa wieloetnicznego, czy innymi słowy głęboko podzielonego⁴, ponadto po konflikcie zbrojnym, prowadzi do równie podstawowego, co oczywistego wniosku – praktycznie wszystkie zjawiska związane ze sferą publiczną, a w szczególności z polityką, noszą tu piętno etniczności. Bośnia nie stanowi zresztą wyjątku na tle innych państw tego typu. Mówiąc więc o jednej z grup etnicznych zamieszkujących to państwo, nie sposób uciec od postrzegania jej właśnie przez pryzmat etnicznie zdeterminowanej poli-

³ W niniejszym tekście nazwa Bośnia i Hercegowina stosowana jest wymiennie z terminami: Bośnia oraz BiH.

⁴ Najpopularniejszą definicję przytacza za Harrym Ecksteinem Arend Lijphart – społeczeństwa podzielone/pluralne (*divided/plural societies* – używane są również takie określenia, jak: *polarized, segmented, stratified*) to społeczeństwa głęboko rozwarstwione przez rozłamy o charakterze segmentowym (*segmental cleavages*), tzn. podziały polityczne, które przebiegają według linii podziałów społecznych: religijnych, językowych, regionalnych, kulturowych, rasowych lub etnicznych. Innymi słowy, są to wspólnoty kulturowo zróżnicowane, których części są zorganizowane w spójne sekcje polityczne manifestowane w politycznej rywalizacji. A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale 1977, s. 3-4; A. Lijphart, *Consociational Theory: Problems and Prospects. A Reply*, „Comparative Politics” 1981, nr 3, s. 356-357; D.W. Rae, M. Taylor, *The Analysis of Political Cleavages*, New Heaven–London 1970, s. 1-2.

tyki – etnopolityki. Tym samym podziały, odbijające się w zachowaniach wyborczych ludności, są również główną zmienną definiującą zachowanie elit i proces polityczny. Mając na co dzień, w najbliższym sąsiedztwie, owego „innego”, stałą cechą kolektywnej tożsamości staje się jej wykorzystanie w przetargu politycznym. W ten sposób, w codziennym plebiscycie, potwierdzone jest być lub nie być danego etnosu.

Celem niniejszego tekstu jest zarysowanie, w kontekście aktualnej sytuacji, w jakiej znajduje się Bośnia oraz etnopolitycznej gry, która na co dzień się tu toczy, głównych aspektów obecnej polityki jednego z jej narodów konstytucyjnych⁵ – Chorwatów. Przyjęta perspektywa pozwala wręcz mówić o „chorwackim problemie w Bośni” – ta najmniejsza z oficjalnie uznanych tu grup etnicznych, praktycznie od momentu „odrodzenia się” państwa po Dayton, mimo implementacji niezwykle szeroko zakrojonych mechanizmów konsocjonalnych, mówi o dyskryminacji i walczy o większą ilość autonomii, przyczyniając się walcnie do paraliżu Federacji BiH, a w konsekwencji całego państwa.

W zaklętym kręgu etnopolityki

Część badaczy postrzega grupy etniczne jako specyficzne grupy interesu – są to jednostki, które „dążą do zdobycia władzy politycznej i przewagi ekonomicznej nad innymi”⁶. Dlaczego jednak etniczność, jako rodzaj tożsamości zbiorowej, stanowi tak silny bodziec dla ludzkiego zachowania? Odrzucając skrajne wyjaśnienia prymordialistów oraz instrumentalistów, odwołać się można do najczęściej obecnie przytaczanej odpowiedzi proponowanej przez konstruktywizm. Etniczność jest tu postrzegana jako produkt działalności ludzkiej – jako kreatywny akt poprzez który takie cechy wspólne, jak kody językowe czy praktyki kulturowe zostają wplecione w świadomość wspólnej tożsamości⁷.

To więc jednostki nadają znaczenie i rangę całemu zespołowi zjawisk łączonych z etnicznością – to oznacza, że mogą one również wykorzystać te realnie istniejące różnice dla walki o władzę i przywileje. Choć nie da się utrzymać stwierdzenia, że władza jest celem każdej z grup etnicznych – szczególnie gdy mowa o społecznościach imigranckich czy grupach cieszących się statusem mniejszości etnicznych – gdy celem opisu są państwa wieloetniczne, stwierdzenie to staje się aż nadto prawdziwe. Ludzie mogą postrzegać miejsce swego pochodzenia, rodowód oraz aspekty własnej tradycji i kultury jako fundamentalne dla swojej egzystencji, nadając im tym samym cechy „pierwotności”. Znaczenie etniczności jest więc zależne od relacji – okoliczności, a nie tkwi po prostu w samej jej naturze⁸.

Wydaje się więc prawdopodobne, że tożsamość etniczna – raz uwypuklona i zmobilizowana, może stać się bardzo potężnym źródłem działania. Przyczyną tego

⁵ Naród konstytucyjny to kategoria, którą wprowadza Konstytucja BiH z 1995 r. Już w preambule wymienia je trzy: Serbów, Boszniaków oraz Chorwatów.

⁶ W. Żelazny, *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2006, s. 93.

⁷ D. E. Kiwua, *Ethnic Politics and Democratic Transition in Rwanda*, London/New York 2012, s. 13-14.

⁸ S. Fenton, *Etniczność*, Warszawa 2007, s. 104-106.

może być fakt, że dla jednostki czy dla wspólnoty jest ona potencjalnie tożsamością totalną. Jeżeli ludzie martwią się o swoje posady, edukację czy status prawny, w określonych sytuacjach, w to wszystko może zostać włączona tożsamość etniczna⁹. Przykład Chorwatów w Bośni potwierdza tę konstrukcję teoretyczną. Konieczność współdzielenia państwa z innymi etnosami oraz konflikt zbrojny, a obecnie silne poczucie wykluczenia z wpływu na władzę w państwie, uwypukliły tożsamość etniczną, podnosząc ją do rangi głównej zmiennej definiującej tę grupę. Ponadto, biorąc pod uwagę spojrzenie na etnos jako na grupę interesu, szczególnego znaczenia nabiera owe poczucie deprywacji stanowiące główny motor działania grupy.

Przyjęcie konstruktywnej, zorientowanej na władzę, perspektywy oznacza również bardziej wyważoną i ostrożną ocenę współczesnych i przeszłych wydarzeń w Bośni. Gdyby nie dochodziło tu do konfliktów i nie było napięć wynikających z powyżej opisanej sytuacji, politycy nie mieliby czego wykorzystywać, by posłużyć się etnopolityką dla zdobycia władzy. Nie oznacza to jednak istnienia w Bośni jakiegokolwiek „odwiecznej nienawiści”. Z tej perspektywy trudno osądzić, czy raczej ma demonizujący stosunki między grupami w Bośni Ivo Andrić, czy malujący obraz wielokulturowej bajki Dževad Karahasan.

Bośniaccy Chorwaci – trzeci naród konstytucyjny¹⁰

W swoim rozwoju historycznym Bośnia i Hercegowina, czy też tereny, które dziś tworzą to państwo, była praktycznie od zawsze zamieszkałe przez trzy grupy, najpierw religijne, a później etniczne – współczesne narody konstytucyjne – z których jednak status dominujący mieli Boszniacy oraz Serbowie. Chorwaci stanowili jedną piątą, a okresowo nawet mniejszy procent mieszkańców BiH. W 1991 r., a więc na chwilę przed wojną domową, było ich mniej więcej 17%¹¹. Według spisu z 2013 r., pierwszego po zakończeniu konfliktu zbrojnego, nieoficjalne dane mówią o zmniejszeniu chorwackiej populacji do 11,5%¹². Nie ulega więc wątpliwości, że jest to najmniej liczny naród konstytucyjny, choć to wcale nie umniejsza jego roli i pozycji w państwie, a wręcz nadaje jej szczególny charakter.

Choć w niniejszym tekście narody konstytucyjne zostały utożsamione z grupami etnicznymi, to prawdą pozostaje, że bośniackie etnosy wykształciły się przede

⁹ Tamże, s. 135.

¹⁰ Niniejszy podrozdział ma na celu jedynie zarysowane przyczyn i historii wykształcenia się odrębnej tożsamości bośniackich Chorwatów, co wydaje się być nieodzowne dla zrozumienia ich obecnej sytuacji i polityki. Ze względu na ograniczoną objętość niniejszego opracowania wiele kwestii zostało tu jedynie zarysowanych lub potraktowanych w sposób skrótowy, uwypuklając jedynie najważniejsze wątki. Por. więcej I. Lovrenović, *Bosanski Hrvati: esej o agonii jedne evropsko-orijentalne mikro-kulture*, Zagreb 2010, *passim*; I. Cvitković, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između građanskog i nacionalnog*, Zagreb/Sarajevo 2006, *passim*.

¹¹ *Nacionalni sastav stanovništva. Rezultati po opštinama i naseljenim mjestima 1991*, <http://www.fzs.ba/Dem/Popis/nacionalni%20sastav%20stanovnistva%20po%20naseljenim%20mjestima%20bilten%20234.pdf> (data dostępu: 2.02.2014). Według spisów powszechnych przeprowadzonych w latach poprzednich Chorwatów w Bośni było odpowiednio: 20,6% w 1971 r. oraz 18,4% w 1981 r. F. Bieber, *Bosna i Hercegovina poslije rata: politički sistem u podjeljenom društvu*, Sarajevo 2008, s. 10.

¹² <http://popis2013.net/index.php?docid=1041> (data dostępu: 14.02.2014).

wszystkim na podstawie podziałów religijnych, za którymi dopiero szły inne, różniące je cechy kulturowe. Tak więc tożsamość bośniackich Chorwatów, ich poczucie wspólnoty i narodowa ideologia zostały w bardzo silnym stopniu oparte na religii¹³. Nie dziwi więc, że chwianie się w posadach SFRJ łączone m.in. z odrodzeniem etno-nacjonalizmów, po okresie, gdy religijność była źle widziana, oznaczało również odrodzenie się życia duchowego w sferze publicznej. Katolickość utożsamiana z chorwackością zastępowała powoli komunistyczne symbole i retorykę, wkradając się również do powstającej w tym czasie HDZ BiH (Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine – Chorwacka Wspólnota Demokratyczna Bośni i Hercegowiny)¹⁴.

Filarem chorwackości jest więc katolicyzm i okcydentalizm, a pozytywne jest wszystko to, co łączy się z tradycją łacińską – w tym cześć dla królowej Katariny Kosaćy, która miała być gorliwą katoliczką walczącą o taki profil kulturowy Bośni¹⁵. Katolicyzm bośniackich Chorwatów nie miałby jednak szans na rozwój gdyby nie franciszkanie, którzy przybyli tu w połowie XIII w., ciesząc się poparciem ówczesnie panującej dynastii Kotromaniców. Ukoronowaniem ich pozycji było ustanowienie w 1340 r. Bośniackiego wikariatu (franciszkańskiego), znanego jako Franciszkańska Prowincja „Bosna Srebrena”. Tym samym, do momentu ustanowienia oficjalnych struktur kościelnych pod auspicjami austriackimi, to oni dbali o zachowanie wiary katolickiej, edukację i wiążące się z tym życie kulturowe, a także stali na czele wspólnoty¹⁶. Oczywiście w momencie, w którym na czynnik katolicki została nałożona kalka chorwackości, tworząc z nich *de facto* jedność, stali się oni również głównymi „głosicielami” nowej tożsamości.

Po drugie, tożsamość bośniackich Chorwatów jest o tyle specyficzna, że wiąże ich z innym państwem niż to, w którym żyją. Działa to też w drugą stronę – z punktu widzenia Chorwacji i narodu Chorwackiego katolicka ludność Bośni bardzo długo była postrzegana jako „swoja”, co do pewnego stopnia zmieniło się dopiero po odsunięciu od władzy w Chorwacji HDZ. Mianem Chorwatów okre-

¹³ D.T. Bataković, *Etnički i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini (XIX – XX vek.)*. Jezik, vera, identitet, „Dijalog Povesničara-Istoričara” 2001, t.3, s. 73. Nie bez znaczenia jest tu mit Međugorje – cud objawień traktowano jako wyraz woli Bożej dążącej do przyłączenia ziem chorwackich w BiH do macierzy – Chorwacji. M. Reksć, *Jeden kraj, trzy historie. Interpretacje przeszłości w poddaytonowskiej Bośni i Hercegowinie*, w: *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość – terażniejszość – perspektywy*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2011, s. 395. Oficjalne stanowisko Kościoła katolickiego w BiH – od początku wojny – zakłada współzycie wszystkich grup oparte na akceptacji odmienności kulturowej i religijnej. *Pastoral Letters, Statements, and Appeals of the Catholic Bishops of Bosnia and Herzegovina – 1990–1997*, „Vrhbosna” 1998. Oczywiście nie wyklucza to różnego rodzaju nadużyć, do których dochodziło przede wszystkim w czasie wojny.

¹⁴ H. Grandits, *The Power of ‘Armchair Politicians’: Ethnic Loyalty and Political Factionalisation among Herzegovinian Croats*, w: *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in Post-War Society*, red. X. Bougarel, E. Helms, G. Duijizing, Hampshire 2007, s. 104.

¹⁵ M. Reksć, dz. cyt., s. 397. Choć dla Ivana Cvitkovića podstawowe cechy bośniackich Chorwatów to: język, religia i świadomość narodowa. I. Cvitković, dz. cyt.

¹⁶ M. Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme autrougarske uprave 1878–1914*, Sarajevo 1992, s. 43.

ślano zresztą nie tylko katolików – zgodnie z koncepcją Ante Starčevicia¹⁷ i Eugena Kvaternika BiH była traktowana jako rdzennie chorwacka ziemia, a odrzucając kryterium religijne jako wyznacznik etniczności, uczynili oni z wszystkich jej mieszkańców Chorwatów¹⁸, a z bośniackich Muzułmanów „kwiat chorwackości”¹⁹.

Nie bez znaczenia jest tu fakt, że od 1878 r. do I Wojny Światowej, Bośnia pozostawała związana z Austro-Węgrami²⁰, a katolicka ludność BiH mogła bez ograniczeń nawiązywać kontakt z „Chorwatami z Chorwacji”, nabierając nadziei, że okupacja BiH jest jedynie wstępem do przyłączenia tych terenów do monarchii. Również Chorwaci z Austro-Węgier dopominali się o przyłączenie Bośni do ziem chorwackich – w 1878 r. chorwacki Sabor wystosował nawet notę (Adresa) do cesarza zawierającą taki właśnie postulat, łączony silnie z opcją trialistyczną i powołaniem trzeciego członu cesarstwa²¹.

Jednak, jak pisze Dušan T. Bataković, jeszcze w 1899 r. chorwackie imię było w Bośni praktycznie nieznane na obszarach o charakterze wiejskim²². Wydawać by się mogło, że ludność stanowiła więc podatny grunt dla polityki tożsamościowej Benjamina Kallaya, który, trochę na wzór doświadczeń węgierskich, promował ideę jednego – ogólnobośniackiego – narodu w jednym wieloetnicznym państwie. Mówiąc o nowej tożsamości wszystkich grup austriacka administracja popierała jednak wzmocnienie wpływu jedyne pewnego z ich perspektywy elementu w Bośni – rzymskokatolickich Chorwatów (co było o tyle logiczne, że dwie pozostałe główne grupy łączone były z dwoma „wrogimi obozami”: Serbią oraz Turcją). Celowe wplatanie chorwackich elementów w nową, bośniacką tożsamość, miało za zadanie zbudowanie podstawy do zbliżenia Chorwatów i Muzułmanów, a także narzucenie Serbom modelu kulturowego odmiennego od tego, który współdzielili z Serbami w Czarnogórze czy Serbii właściwej. Bośniacka tożsamość i chorwacki wzór kulturowy były więc w tym okresie postrzegane jako kompatybilne²³.

Wyciszenie polityki tożsamościowej Kalaya to rok 1905 – stało się jasne, że trzy odrębne tożsamości są zbyt silne, by obca władza była w stanie je zamienić na jedną

¹⁷ Program HSP można sprowadzić do trzech postulatów: zjednoczenie Bośni z Chorwacją, asymilacja Boszniaków jako integralnej części narodu chorwackiego, eliminacja Serbów jako czynnika politycznego w Bośni. R. Nešković, *Nedovršena država. Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2013, s. 26.

¹⁸ Spadkobiercą tych poglądów będzie Czysta Partia Prawa oraz Ruch Ustaša, który zrealizował te postulaty, budując w 1941 r. Niezależne Państwo Chorwackie. M. Seroka, *Zerwanie z autorytetami – myśl klasycznego nacjonalizmu chorwackiego a chorwacka polityka wobec BiH w latach 1991–1994*, w: *Balkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, red. P. Chmielewski, S.L. Szczesio, Łódź 2013, s. 20–210.

¹⁹ D. T. Bataković, dz. cyt., s. 74.

²⁰ Por. więcej R. Okey, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg ‘Civilizing Mission’ in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007, *passim*.

²¹ R. Nešković, dz. cyt., s. 24–25.

²² D. T. Bataković, dz. cyt., s. 74.

²³ Tamże, s. 76.

wspólną, na dodatek faworyzując jedną z grup. Wydaje się jednak, że to niepowodzenie określiło kierunek dalszego rozwoju Chorwatów w Bośni. W 1908 r. powstała Chorwacka Wspólnota Narodowa (Hrvatska narodna zajednica), która, pozostając pod wpływem pravašy, wśród postulatów programowych umieściła m.in.: zjednoczenie z Chorwacją oraz współpracę z Muzułmanami, postrzegając ich również jako Chorwatów. Dwa lata później, w 1910 r., zostało z kolei utworzone Demokratyczne Stowarzyszenie Chorwackie (Hrvatska demokratska udruga) związane z Josifem Stadlerem²⁴, również zorientowane proaustriacko, choć podkreślające, mimo wagi współpracy z muzułmanami, związek chorwackości z katolicyzmem²⁵.

Kolejnym istotnym krokiem w budowaniu tożsamości bośniackich Chorwatów była historia II Wojny Światowej, a przede wszystkim utworzenia Niezależnego Państwa Chorwackiego wprowadzającego do całego dyskursu element własnej państwowości oraz rozlewu krwi wiążanego z etniczną nienawiścią. Na to nałożony został oczywiście wątek okresu SFRJ łączonego z represjami i uciskiem oraz ostatniej wojny, która stała się okazją do powołania własnego, autonomicznego bytu: Chorwackiej Republiki Herceg-Bośni.

Ostatnim czynnikiem, o którym należy tu wspomnieć, jest aspekt regionalny tożsamości bośniackich Chorwatów, który sprowadzić można do odrębności Hercegowiny, regionu w obrębie którego położony jest m.in. Mostar – nieoficjalna chorwacka stolica w Bośni. Choć ten obszar również miał i ma charakter wieloetniczny, to łączony jest dziś w dużej mierze właśnie z Chorwatami, a źródeł jego nazwy należy się doszukiwać w tytule rządzącego tu w XV w. Stjepana Vukčića Kosača – Herzoga Świętego Sawy. W okresie otomańskim region utrzymał swoją odrębność jako sandżak – część ejaletu Bośni, a w latach 1833–1851 funkcjonował jako osobny ejalet pod wodzą wezyra Ali-pašy Rizvanbegovicia – dopiero po jego powrocie do Bośni zaczęto faktycznie mówić o Bośni i Hercegowinie jako jednej jednostce²⁶. Samo istnienie Hercegowiny, przekładające się na odrębność geograficzną, historyczną, polityczną aż wreszcie kulturową, ma najsilniejsze konsekwencje właśnie dla Chorwatów, gdyż doprowadziło do pojawienia się de facto dwóch chorwackich tożsamości w BiH, zdecydowanie radykalizując Hercegowińców²⁷.

Obraz odrębnej, choć niejednorodnej tożsamości potwierdzają również badania statystyczne. Na pytanie, „która z tożsamości jest dla ciebie ważniejsza: etniczna czy

²⁴ Pierwszy arcybiskup, metropolita wszechbośniacki z nadania austriackiego.

²⁵ R. Nešković, dz. cyt., s. 26.

²⁶ N. Malcolm, *Bosna. Kratka povijest*, Sarajevo 2011, s. 228-229.

²⁷ Przyczyną owego swoistego pęknięcia w obrębie chorwackiej tożsamości w BiH jest fakt, że Chorwaci zamieszkiwali i wciąż zamieszkują tu nie tylko Hercegowinę. Odrębność dwóch tożsamości jest rezultatem m.in.: ustanowienia w Hercegowinie w latach 1843-47 obok struktur franciszkańskich wikariatu (dualne struktury pojawiają się jednak wcześniej, bo w II połowie XVIII w.); różnic demograficznych w postaci opštin czysto chorwackich wyłącznie w Hercegowinie; różnic ekonomicznych; różnic geograficznych: Hercegowinę łączyły kontakty z Dalmacją, a resztę chorwackiej Bośni z Zagrzebiem; różnic historycznych: jako część NPCH Hercegowina znalazła się w czasie II Wojny Światowej we włoskiej strefie okupacyjnej, był tam bardzo aktywny ruch czetnicki, co pociągnęło za sobą rozwój ruchu Ustaša, a w konsekwencji represje ze strony władz komunistycznych po wojnie, aż w końcu w czasie ostatniego konfliktu zbrojnego to tu utworzono Republikę Herceg-Bośni.

państwowa?” aż 55% respondentów określających się jako Chorwaci odpowiedziało, że etniczna, a jedynie 10%, że państwowa. Mimo to należy podkreślić, że 31% pytanym stwierdziło, że obydwie są równie istotne. Również aż 59% Chorwatów orzekło, że nie ma czegoś takiego jak naród bośniacki (odpowiednio 79% Serbów i 23% Boszniaków), choć jednocześnie 73% potwierdziło, że etniczni Chorwaci mogą być jednocześnie Bośniakami²⁸.

Etnopolityka spod znaku dyskryminacji

Zarysowane powyżej różnice tożsamościowe wśród samych Chorwatów przekładają się również na zmienność politycznych pomysłów tej grupy, które sprowadzić można do trzech rozwiązań: wariant zachodniej Hercegowiny to przyłączenie do Chorwacji – obecnie raczej bez szans na powodzenie, drugi to wzmocnienie państwa i ograniczenie władzy entitetów (centralna Bośnia), a trzeci to powołanie osobnego entitetu – jako opcja plasująca się poniekąd pomiędzy dwoma pozostałymi²⁹. Jest to widoczne w tym samym badaniu z 2011 r., gdzie 74% pytanym stwierdziło, że władze BiH nie traktują wspólnot etnicznych jednakowo³⁰. Dla wielu także to, co się dzieje tu obecnie, jest powolnym procesem dekonstytucjonalizacji Chorwatów i przekształcania ich w zwykłą mniejszość. Niestety taka sytuacja działa jak katalizator dla nacjonalistycznie zorientowanych partii, które nie muszą się specjalnie wysilać, by zdobyć poparcie wśród ludności³¹.

Obecnie Chorwaci w Bośni mają tak naprawdę dwa cele, które stanowią punkt centralny ich polityki: pierwszy to stworzenie własnej części – autonomia terytorialna³²; drugi to „równość”, co sprowadza się do dwóch postulatów – zachowania weta mniejszości z powołaniem na witalne interesy narodu oraz własnego przedstawiciela w prezydium³³.

²⁸ *Nation-building BiH*, w: *Strategies of symbolic nation-building in West Balkan states: intents and results* <http://www.hf.uio.no/ilos/english/research/projects/nation-w-balkan/> (data dostępu: 13.02.2014).

²⁹ R. Nešković, dz. cyt., s. 27.

³⁰ *Nation-building BiH*, dz. cyt.

³¹ T. Kivimaki, M. Kramer, P. Pasch, *Dinamika konflikta u multietničkoj državi Bosni i Hercegovini. Studija analize konflikta u pojedinim državama*, Sarajevo 2012, s. 27.

³² Takie stanowisko pojawiło się również w czasie spotkania Tuđmana i Slobodana Miloševića w Karadorđevie w 1991 r., gdzie ten pierwszy przedstawił dwa rozwiązania „kwestii bośniackiej”: przekształcenia jej w konfederację składającą się z trzech homogenicznych etnicznie części lub podziału uwzględniającego powstanie niewielkiego państewka boszniackiego. M. Seroka, dz. cyt., s. 214. Polityka chorwacka w BiH ulega oczywiście zmianom. Konieczność utworzenia chorwackiej części autonomicznej nie została wpisana w 2007 r. w tzw. Deklarację Kreševską (*Kreševska deklaracija*), gdzie partie chorwackie (HDZ BiH, HDZ 1990, HSP, HSS BiH, NSRB, HKDU BiH) nie nawiązały wprost do dalszego podziału Bośni, choć podkreślono konieczność zmian konstytucyjnych, w tym kształtu średniego poziomu władzy, tak by żaden z etnosów nie czuł się dyskryminowany.

³³ *Bosnia's Dual Crisis*, “Crisis Group Europe Briefing N°57”, 12 November 2009, s. 6.

Rysunek 1. „Stop majorizacji Hrvata u BiH”. Plakat zachęcający do podpisania petycji z 10 lutego 2011 r.

Źródło: <http://www.hercegovina.info/vijesti/vijesti/bih/odlican-pocetak-peticije-stop-majorizaciji-hrvata-u-bih> (data dostępu: 18.02.2014).

Ta silnie roszczeniowa postawa jest w dużej mierze efektem ostatnich przeobrażeń i wojny domowej. Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w. HDZ BiH stało na stanowisku konieczności pomocy i współpracy z Boszniakami. Ponieważ było to sprzeczne z polityką Franjo Tuđmana, ten zwrócił się o poparcie do wyraźnie radykalniejszej frakcji hercegowińskiej HDZ BiH, na której czele stał Mate Boban. Ponadto udowadnia, jak słabą legitymacją może się pochwalić utworzona 1 marca 1994 r. na gruzach Herceg-Bośni³⁴, która dla wielu funkcjonowała o wiele lepiej od obecnego podmiotu, Federacja BiH³⁵. Podmiot, który muszą ze sobą współdzielić dwie grupy etniczne: Boszniacy oraz Chorwaci³⁶.

Etnopolitycznie ukierunkowane żądania bośniackich Chorwatów są więc aż nadto wyraźne. Warto się jednak zastanowić, na ile uzasadnione jest ich przekonanie o dyskryminacji. Jest to pytanie o tyle racjonalne, że patrząc na system polityczny BiH z punktu widzenia jego głównych dwóch cech: konsocjonalnej struktury na poziomie wspólnych instytucji państwowych oraz asymetrycznego wielonarodowego federalizmu³⁷, wydaje się to tezą trudną do utrzymania.

Bośnia jest wręcz modelowym przykładem systemu konsocjonalnego realizującego wszystkie cztery elementy³⁸, a więc w sposób szczególny dbającym o reprezentację wszystkich uznanych za istotne grup oraz o ich wpływ na władzę w państwie. Od 2002 r. (decyzji Sądu Konstytucyjnego z 2000 r.), kiedy to wysoki przedstawiciel

³⁴ Która jest tu w pewnym zakresie wciąż obecna – 17 listopada obchodzony jest w Zachodnio-Hercegowińskim kantonie dzień jej powstania, próbowano również nazwać w ten sposób słynny Kanton 10.

³⁵ Co zostało zabronione dopiero decyzją Sądu Konstytucyjnego FBIH w 1998 r. F. Bieber, *Bosna...*, s. 77.

³⁶ Porozumienie Waszyngtońskie, http://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/washagree_03011994.pdf (data dostępu: 14.02.2014). E. Omerović, *Federacija Bosne i Hercegovine*, w: *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Analiza postdejtonskog političkog sistema*, red. D. Banović, S. Gavrić, Sarajevo 2011, s. 460-462.

³⁷ F. Bieber, *Bosna...*, s. 56.

³⁸ Por. więcej K. Krysienieli, *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012, *passim*; G. Marković, *Bosanskohercegovački federalizam*, Beograd 2012, s. 197-253.

Bośni i Hercegowiny (Office of High Representative, OHR) narzucił reformę konstytucyjną, skomplikowany system power-sharing został przeniesiony również na poziom entitetów i kantonów, przeciwdziałając tym samym asymetrycznemu zaangażowaniu wspólnot i etnicznej wyłączności poszczególnych części. Znamienne jest, że OHR narzucił zmiany jedynie na poziomie entitetów – na poziomie kantonów i jednostek lokalnych zostały one implementowane przez lokalne elity³⁹.

Implementowany w Bośni system składa się więc z czterech dobrze zdefiniowanych w literaturze elementów⁴⁰. Po pierwsze są to wielkie koalicje – Konstytucja Bośni⁴¹ w art. V.4 mówi o tym, że 2/3 składu Rady Ministrów ma pochodzić z Federacji BiH, a 1/3 z Republiki Serbskiej, również premier powinien mieć zastępców reprezentujących inne narody konstytucyjne. Przyjmuje się jednak, że nie stanowi to dosłownie wymogu budowania wielkich koalicji – mimo to wszystkie dotychczas powstałe koalicje rządzące można uznać za wielkie, gdyż uwzględniono w nich nie tylko reprezentację terytorialną, ale także etniczną⁴². W pewnym sensie wyjątkiem był rok 2000, kiedy powstał rząd partii uznawanych za nienacjonalistyczne – Alians na RzecZ Zmian (Alijansa za promene), który jednak również zachował reprezentację etniczną. To wówczas doszło do pierwszego poważniejszego kryzysu wywołanego przez Chorwatów (por. poniżej), gdyż HDZ, w związku z tym, że nie weszła do koalicji zarówno na poziomie federalnym, jak i części składowej, twierdziła, że Chorwaci są niereprezentowani w organach państwowych. Od 2006 r., kiedy w związku ze zmianami na scenie partyjnej, pojawiają się w Bośni mieszane koalicje rządzące, faktycznie nie tylko HDZ reprezentuje chorwacką wspólnotę, co jednak nie stanowi już takiego problemu.

Również drugi element władzy wykonawczej – Prezydium – czyli kolegialna głowa państwa, dzieli władzę między wszystkie grupy, więc można je uznać za instytucję będącą czymś na kształt wielkiej koalicji składającej się z 3 przedstawicieli⁴³. Zgodnie z art. V i V.2(c), tu również zachowano zasadę reprezentacji wszystkich grup oraz konsensualny styl podejmowania decyzji. Bez wątplenia Chorwaci są tu tak samo reprezentowani i mają tyle samo władzy co pozostałe etnosy – warto się zastanowić, czy jest to do końca dobre rozwiązanie, by grupa wyraźnie mniej liczna niż pozostałe, cieszyła się takim samym wpływem na egzekutywę, jak ta dwukrotnie

³⁹ F. Bieber, *After Dayton, Dayton? The Evolution of an Unpopular Peace*, „Ethnopolitics” 2006, nr 1(5), s. 21.

⁴⁰ Por. więcej A. Lijphart, *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, nr 2(21).

⁴¹ Konstytucja Bośni i Hercegowiny z 1995 r. http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_engl.pdf (data dostępu: 20.02.2014).

⁴² Wymóg konsensusu obowiązuje również na poziomie proceduralnym. Rada Ministrów, zgodnie z art. 18 Ustawy o Radzie Ministrów, jako całość podejmuje swoje decyzje zgodnie z zasadą jednomyślności, a na każdym posiedzeniu musi być obecnych przynajmniej dwóch reprezentantów każdego narodu konstytucyjnego. Ustawa o Radzie Ministrów Bośni i Hercegowiny. http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/04/zakon_o_vijecu_ministara_bih.pdf (data dostępu: 18.02.2014).

⁴³ Ktorzy wybierani są przez ludność podzieloną na dwa entitety – każdy członek pochodzi więc ze swojej części. Tym samym jest to również instytucja, która reprezentuje zarówno narody konstytucyjne, jak i podmioty terytorialne. F. Biber, *Bosna...*, s. 59.

liczniejsza. W tym sensie realizowana jest tu nie tyle zasada reprezentacji proporcjonalnej, co równej, która budzić może wątpliwości.

Także w zakresie dwóch kolejnych elementów modelu konsocjonalnego: prawa weta z powołaniem się na witalny interes narodu oraz zasady proporcjonalności, Chorwatów wyposażono w dokładnie taką samą władzę, jak pozostałe grupy. Zgodnie z art. IV.3(e) oraz V.2(d) Konstytucji BiH weto może zostać wykorzystane zarówno w ramach postępowania w Izbie Narodów BiH, jak i Prezydium⁴⁴. Z kolei wspomniana wcześniej zasada proporcjonalnej reprezentacji może sprowadzić się do sytuacji, w której Chorwaci w instytucjach państwowych są nadreprezentowani. Proporcjonalność stanowi zresztą kamień węgielny struktury instytucjonalnej państwa, przejawiając problemy, które w całej okazałości ukazał wybór Ivo Komšicia⁴⁵ jako kandydata SDP (Socijaldemokratska partija – Partia Socjaldemokratyczna) na chorwackiego członka prezydium w 2006 r., co do pewnego stopnia przypomina sytuację z 2000 r., kiedy, również za sprawą Chorwatów, rozgorzała dyskusja dotycząca tego, kto kogo może wybierać i kto kogo reprezentuje, by wybory były legitymizowane (por. poniżej).

Zwycięstwo Komšicia w 2006 r. można tłumaczyć jako efekt dwóch czynników: wewnętrznych tarć i w ich efekcie wyłączenia się z HDZ BiH, HDZ 1990, które wystawiły dwóch konkurujących ze sobą o ten sam elektorat kandydatów: Borisava Jovicia i Bože Ljubicia (którzy razem otrzymali więcej głosów niż Komšić) oraz dużej ilości nie-Chorwatów, która oddała na niego głos⁴⁶. Co więcej, biorąc pod uwagę ilość (chorwackich) głosów, jakie zdobyli kandydaci HDZ BiH i HDZ 1990, nie ma wątpliwości, że został on wybrany głosami niechorwackimi, a nie jedynie dzięki ich pomocy⁴⁷. Sytuacja powtórzyła się w 2010 r., kiedy Komšić, będąc zdecydowanie najpopularniejszym politykiem w Bośni, otrzymał ponad 60% głosów oddanych na chorwackich kandydatów, co, biorąc ponownie pod uwagę rozkład liczbowy, nie miało prawa nastąpić bez głosów oddanych na niego przez Boszniaków⁴⁸.

Jego wybór rodzi szereg pytań dotyczących reprezentacji i legitymacji w podzielonym społeczeństwie. Komšić, choć startował w wyborach, będąc przypisanym do wakatu na chorwackiego członka prezydium, wcale nie musiał, z legalnego punktu

⁴⁴ Problem z wetem mniejszości polega na tym, że formalna procedura została tu uruchomiona za ledwie kilkakrotnie. Mimo to funkcjonuje tzw. weto nieformalne, do którego zaliczana jest sama możliwość użycia formalnej instytucji (a więc groźba zablokowania decyzji) oraz wiele innych mechanizmów takich jak kworum czy miejsca zarezerwowane w procesie decyzyjnym. Nadużywanie tych mechanizmów stanowi wyznacznik konsensusu i legitymacji instytucji państwowych. F. Bieber, *After...*, s. 21.

⁴⁵ Do podobnej sytuacji doszło w Republice Serbskiej, gdzie ocenia się, że Emil Vlajki, jako chorwacki zastępca prezydenta, wybrany został głosami serbskimi, a nie chorwackimi. I. Vukoja, *Primjeri ne-konstitutivnosti i ne-jednakopravnosti Hrvata u Federaciji BiH*, „Status”, 2013, nr 16, s. 96.

⁴⁶ Wynik był do tego stopnia bojkotowany w początkowej fazie, że dotychczasowy członek Prezydium Ivo-Miro Jović ogłosił, że to on wygrał wybory i ma zamiar konstynuować swój mandat bez względu na finalne wyniki wyborów. E. Sarajlić, *Kulura culture. Etnicitet, postmodernost i politika*, Mostar 2010, s. 242-243.

⁴⁷ I. Vukoja, *Primjeri...*, s. 95.

⁴⁸ K. Krysieniel, dz. cyt., s. 362.

widzenia, być wybranym przez ludność chorwacką. Jego sukcesu nie należy również łączyć z celową polityką Boszniaków, którzy postanowili osłabić wpływ „prawdziwych” Chorwatów na władzę⁴⁹. SDP, mimo że przedstawiająca się jako partia wieloetniczna, cieszy się przede wszystkim poparciem Boszniaków, więc głosowanie na tak mocnego kandydata mogło być naturalne. Szczególnie, że ma on bardzo dobrą opinię jako socjaldemokrata, a przede wszystkim weteran armii bośniackiej.

Problematiczną jest również kwestia reprezentacji Chorwatów w Izbie Narodów Federacji BiH⁵⁰, która pochodzi z wyborów pośrednich – reprezentanci wszystkich czterech kategorii są delegowani przez skupštiny kantonów proporcjonalnie do ich składu demograficznego. Na poziomie kantonów nie ma jednak żadnych ograniczeń dotyczących tego, kto startuje w wyborach – należy się jedynie „określić” w znaczeniu etniczności – tym bardziej brak obostrzeń dotyczących tego, kto na kogo głosuje. Prowadzi to do podobnego zjawiska, jak w przypadku Komšicia, mandaty chorwackie są obsadzane przez partie, które nie są postrzegane przez ten etnos jako „własne”. Taka sytuacja rodzi poważne następstwa dla organów entitetu. Ponieważ delegaci do Izby Narodów Federacji BiH są wybierani przez kluby poszczególnych narodów konstytucyjnych funkcjonujące w legislatywach kantonalnych, to wybrani przedstawiciele również niekoniecznie reprezentują owe partie⁵¹.

Czwartym, najszerzej kontestowanym, elementem jest zasada autonomii, która łączy się zresztą z drugą cechą bośniackiego systemu politycznego – federalizmem. To tu tak naprawdę prawa Chorwatów mogą być postrzegane jako naruszone i choć Boszniacy, współdzielący z nimi Federację BiH, są teoretycznie w tej samej sytuacji, to jednak nie można doszukiwać się tu analogii. Ze względu na ich dominację

⁴⁹ Przeciwnie stanowisko prezentuje tu Ivan Vukoja, który nie potrafi zrozumieć, jak ktoś, kto nie określa się jako Chorwat, mógł głosować na kandydata, który ma reprezentować właśnie Chorwatów. W związku z tym te 330 000 niechorwackich obywateli Bośni, którzy zdecydowali się na nadużycie swojego prawa głosu, oszukując tym samym 200 000 współobywateli i oddali swój głos na Komšicia, postąpiło niemoralnie. Z tej perspektywy „boszniacki unitaryzm jest partnerem dla serbskiego secesjonizmu w procesie dezintegracji bośniackiego państwa”. I. Vukoja, *Hrvatsko pitanje u BiH kao pitanje političke kulture i građanske vrline*, „Status”, 2013 nr 16, s. 6.

⁵⁰ Oryginalnie Konstytucja Federacji BiH przewidywała wybór 30 Boszniaków, 30 Chorwatów oraz odpowiedniej ilości pozostałych. W 2002 r. – w związku z orzeczeniem Sądu Konstytucyjnego BiH z 2000 r. – zostało to zmienione na 58 członków, w tym: 17 Boszniaków, 17 Chorwatów, 17 Serbów oraz 8 reprezentantów z ramienia „Pozostałych” („Ostali”). Por. Art. IV.A(2) Konstytucji Federacji BiH z 1994 r. i Poprawka XXXIII http://www.parlamentfbih.gov.ba/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html (data dostępu: 20.02.2014).

⁵¹ Co oczywiście przekłada się na kształt władzy wykonawczej, która musi posiadać poparcie legislatury wyrażone przez głosowanie wzmocnione odpowiednimi kwotami. I. Vukoja, *Primjeri...*, s. 97-99. Problemy są tu dostrzegane zarówno w kwestii wyboru rady ministrów (Poprawka XLIV), jak i prezydenta wraz z zastępcami. W 2002 r. uchwalono Poprawkę XLII do Konstytucji Federacji BiH z 1994 r., która wprowadziła przede wszystkim poparcie 1/3 zamiast poprzednio istniejącego 1/2 członków w ramach klubów w Izbie Narodów dla przedstawienia kandydata na stanowisko Prezydenta i jego dwóch zastępców. Co więcej, w sytuacji, gdy po dwóch głosowaniach jedna z izb wciąż odrzuca kandydaturę, to wybór zostaje dokonany przez tylko jedną z nich, co daje możliwość obejścia zabezpieczeń kwotowych obecnych jedynie w Izbie Narodów. Art. IV.B(2) Konstytucji Federacji BiH i Poprawka XLII; I. Vukoja, *Primjeri...*, s. 101.

demograficzną, a także dążenia zmierzające raczej do centralizacji niż konfederalizacji państwa (jako jedyna grupa utożsamiają się z całym państwem), postrzegają swoją sytuację zupełnie inaczej – ich pozycja jest na tyle silna, że czasem mowa jest o Federacji jako entitecie boszniackim, a nie wieloetnicznym. Solą w oku dla Chorwatów jest sytuacja Serbów, którzy w Dayton otrzymali swoją dość mocno scentralizowaną część – Republikę Serbską, w której sprawują władzę (choć mechanizmy power-sharing obowiązują i tu), podczas gdy Chorwaci muszą się dzielić autonomią z Boszniakami, mając na dodatek do czynienia z wyjątkowo mocno zarysowanym, wertykalnym rozproszeniem władzy.

Tak więc dla Chorwatów autonomia sprowadza się do trzech kantonów (Posavski, Zachodnio-Hercegowiński, Livanjski – tzw. Kanton 10.), w których stanowią większość, więc mogą mówić o samorządzeniu, oraz dwóch, które są uważane za wieloetniczne (Średnio-Bośniacki i Hercegowińsko-Neretwiański)⁵², gdzie konieczność współdzielenia władzy z Boszniakami skutkuje bardzo często paraliżem instytucji kantonalnych. Niestety, poziom kantonalny ma duże problemy związane z funkcjonalnością – szerokie kompetencje kantonów powiązane z domniemaniem kompetencji na ich korzyść łączą się tu z niewydolnością finansową i instytucjonalną⁵³.

Najczęściej wskazywanym przez Chorwatów rozwiązaniem tej sytuacji jest ustanowienie trzeciego entitetu, co budzi oczywiście wiele kontrowersji. Tak radykalna reforma konstytucyjna zmieniałaby strukturę państwa i jego system polityczny⁵⁴. Jak zauważa Florian Bieber, ewentualne utworzenie trzeciego podmiotu byłoby zgodne z logiką oryginalnego porozumienia z Dayton i wprowadziłoby symetrię struktury instytucjonalnej państwa, której w nim ostatecznie zabrakło. Mimo to powołanie do życia trzeciego entitetu byłoby sprzeczne z drogą rozwoju, konstytucyjnego i instytucjonalnego, na jaką weszła BiH od 1999 r., odchodząc od jednostek etno-terytorialnych na rzecz wspólnego podejmowania decyzji na poziomie państwowym. W tym kontekście jego powołanie osłabiłoby państwo, tak jak relegitymizowana Republika Serbska⁵⁵.

Z pragmatycznego punktu widzenia utworzenie trzeciego entitetu wydaje się przedsięwzięciem wysoce karkołomnym. Konstytucja pozwala na przykład na utworzenie międzykantonalnych rad, dla „koordynacji polityki oraz działań związanych ze wspólnymi interesami wspólnot”, jednak trzy zdominowane przez Chorwatów kantony zajęły stanowisko wyraźnie negatywne, kiedy próbowano stworzyć takie ciało w grudniu 2008 r. Przede wszystkim potępili to oczywiście Boszniacy, na czele z SDA (Stranka demokratske akcije, Partia Akcji Demokratycznej), twierdząc, że doprowadzi to do utworzenia de facto trzeciego entitetu wbrew Konstytucji z Dayton i Waszyngtonu⁵⁶. To wyraźnie pokazało, jak drażliwa jest wciąż kwestia zmian terytorialnych.

⁵² F. Bieber, *Bosna...*, s. 76.

⁵³ K. Krysienieli, dz. cyt., s. 309. Por. więcej G. Marković, dz. cyt.

⁵⁴ R. Nešković, dz. cyt., s. 390.

⁵⁵ Powstanie Federacji BiH na rok przed Dayton było postrzegane jako rozwiązanie, które miało jedynie ułatwić negocjacje. F. Bieber, *After...*, s. 27.

⁵⁶ *Federation of Bosnia and Herzegovina – A Parallel Crisis*, “Crisis Group Europe Report N°209”, 28 September 2010, s. 16.

Możliwość wprowadzenia tak szerokiej reformy jest więc zupełnie odrębnym zagadnieniem. Zakładając poparcie Serbów dla pomysłu, konieczne byłoby jeszcze zdobycie poparcia Boszniaków, co jest o tyle mało prawdopodobne, że jest to sprzeczne z dominującą z ich strony chęcią centralizacji państwa. Jest to wyobrażalne jedynie pod warunkiem zmiany charakteru części składowych w kierunku ich osłabienia – a przecież nie o taką autonomię Chorwatom chodzi. Co im bowiem po części terytorialnej pozbawionej realnej władzy? Również manifestowane poparcie Serbów wydaje się krótkowzroczne – wygląda to tak, jakby zmiany terytorialne miały w żaden sposób nie dotknąć RS, co jest niewykonalne, gdyż zgoda wszystkich grup oraz wspólnoty międzynarodowej na prosty podział Federacji BiH przy zachowaniu integralności serbskiej części jest po prostu niemożliwa.

Wydzielenie trzeciej części składowej było znacznie bardziej prawdopodobne, kiedy Chorwaci, wspierani przez Tuđmana, mieli wyraźnie silniejszą pozycję w Federacji BiH. Obecnie sytuacja wygląda zupełnie inaczej – bośniaccy Chorwaci nie dysponują dostateczną ilością władzy, a warstwa rządząca w Chorwacji zerwała ścisłejsze więzy z BiH i raczej jest pewne, że nie poprze takiej inicjatywy. Również inne kraje europejskie mogą być przeciwne pośredniemu efektowi takiej akcji – utworzeniu czysto muzułmańskiego entitetu potencjalnie podatnego na islamski radykalizm. Oczywiście wpływa to również na stanowisko samych Chorwatów, którzy powoli i niechętnie otwierają się na inne propozycje, takie jak regionalizacja czy samorząd, z zapewnioną reprezentacją na poziomie centralnym⁵⁷.

Stąpając po cienkiej linie – kryzysy z lat 2000 oraz 2010

Jednym z najwyraźniejszych przejawów etnopolityki w państwie wieloetnicznym jest proces wyborczy, który przypomina w tym wypadku spis powszechny – członkowie danej grupy głosują praktycznie wyłącznie na partie uchodzące za reprezentantów danego etosu, kopiując tym samym podziały społeczne do sfery polityki. Nie inaczej jest w Bośni, gdzie pojawienie się pluralistycznej sceny partyjnej przybrało bardzo charakterystyczny kształt – jako podmioty dominujące wykształciły się tu partie o profilu etno-nacjonalistycznym. Oznacza to, że grupy, w tym Chorwaci, w wyborach głosują praktycznie wyłącznie na „swoje” partie polityczne.

Najsilniejszą partią wśród bośniackich Chorwatów zawsze było HDZ. W pierwszych pluralistycznych wyborach w 1990 r. wspólnota zdobyła między 94 a 100% głosów w czterech głównie chorwackich okręgach (Grude, Ljubuški, Posušje, Široki Brijeg). Po wojnie sytuacja wyglądała podobnie: w 1996 r. było to prawie 90% na tym samym obszarze, a w 1998 r. i 2000 r. – choć odnotowała pewne spadki, to nadal pozostawała najsilniejszą partią chorwacką⁵⁸. Jest to również widoczne w ilości mandatów, jakie zdobywała w wyborach do Izby Reprezentantów BiH: w 1996 r. było to 8 mandatów, a w 1998 r. 6. W kluczowym roku 2000 (por. poniżej) mniej, bo 5 – wtedy jednak, na skutek silnych zabiegów wspólnoty międzynarodowej, doszło do wyraźnego osłabienia wszystkich głównych partii etnicznych; od 2002 r. ma

⁵⁷ Tamże, s. 21.

⁵⁸ H. Grandits, dz. cyt., s. 102.

poparcie przekładające się na 5 mandatów, choć musiała się nimi podzielić z siostrzaną HDZ 1990 (odpowiednio w 2002 r. było to 5, w 2006 r. 3 (+ HDZ 1990: 2), a w 2010 r. o jeden mandat mniej, bo jedynie 3 (+ HDZ 1990: 1)⁵⁹.

Założona w kwietniu 1990 r. jako masowy ruch, stanowiła mieszkankę osób związanych z Kościołem, nastawionych antykomunistycznie emigrantów oraz średniej rangi byłych członków KPJ – z tego względu charakteryzowały ją zawsze silne podziały wewnętrzne. Mimo że w 1990 r., ze względu na duże rozproszenie geograficzne ludności chorwackiej w Bośni, partia ta była za utrzymaniem integralności państwa, to w 1992 r., kiedy na jej czele stanął lider frakcji hercegowińskiej Mate Boban, wspierany przez HVO, jej oficjalną polityką stał się podział Bośni⁶⁰. Szczegółowym momentem tego programu było powołanie do życia 24 kwietnia 1993 r. Chorwackiej Republiki Herceg-Bośni. W tym kontekście charakterystyczne było również blokowanie powrotu uchodźców do, znajdujących się poza jej kontrolą, regionów Bośni centralnej, oraz dążenie do zgrupowania Chorwatów w Bośni na w miarę spójnym obszarze⁶¹. Nie należy jednak postrzegać tego jako czegoś wyjątkowego – bardzo podobna polityka była prowadzona przede wszystkim przez Serbów nie tylko w czasie wojny, ale również po niej.

Co więcej, w pierwszych latach po wojnie wiele osób związanych z HDZ zrezygnowało z ich pozycji w ramach partyjnego aparatu, co stało się jednak strategią polityków pozwalającą im na uniknięcie presji ze strony wspólnoty międzynarodowej związanej z implementacją porozumienia pokojowego. W ten sposób HDZ było zdolne do podtrzymania funkcjonowania parapaństwa Herceg-Bośni wbrew faktowi, że zostało oficjalnie rozwiązane, pełniąc jednocześnie kluczowe funkcje na poziomie federalnym oraz Federacji BiH⁶².

Oczywiście nie bez znaczenia jest fakt, że jest to partia silnie związana z „partią-matką” w Chorwacji, której pozycja w „macierzystym państwie” z pewnością miała decydujące znaczenie, a wciąż wpływa na sukcesy HDZ w Bośni. Dlatego rok 2000 był rokiem w pewnym sensie przełomowym dla całego HDZ. Po śmierci Tuđmana w 1999 r. i przegraniu wyborów w Chorwacji HDZ „matka”⁶³ i chorwacki rząd wycofali się z wspierania chorwackiej polityki w BiH (ucięto wsparcie dla HVO oraz nielegalnych struktur wciąż istniejącej Herceg-Bośni). Na to nałożyły się działania wysokiego przedstawiciela (OHR), który m.in. narzucił prawo dotyczące granic państwowych, które ograniczyło przemyt będący drugim źródłem funduszy dla Herceg-Bośni, a także wprowadził plan ustanowienia specjalnego międzynarodowego audytora dla instytucji Federacji BiH, by zatrzymać nielegalny przepływ

⁵⁹ Por. więcej A. Zukić, *Demokratski izbori u Bosni i Hercegovini 1990–2010*, Sarajevo 2012, *passim*.

⁶⁰ H. Grandits, dz. cyt., s. 109.

⁶¹ *Turning Strife to Advantage: A Blueprint to Integrate the Croats in Bosnia and Herzegovina*, “ICG Balkans Report N° 106”, 15 March 2001, s. 5.

⁶² H. Grandits, dz. cyt., s. 110-111.

⁶³ Choć nieoficjalnie wciąż swoje częste wizyty składał w Mostarze Ivić Pašalić, bliski współpracownik Tuđmana i członek frakcji skrajnej w ramach HDZ. F. Bieber, *Croat Self-Government in Bosnia – A Challenge For Dayton?*, “ECMI Brief” nr 5, May 2000, s. 7.

pieniędzy⁶⁴. Reakcją na te wydarzenia było, z jednej strony, pojawienie się umiarkowanych polityków w ramach samej HDZ, a z drugiej – co zresztą przeważało – radykalizacja partii i najpoważniejsze od wojny próby odcięcia się od legalnych struktur konstytucyjnych państwa. Jednak tym razem bośniaccy Chorwaci byli zmuszeni działać samodzielnie – nowa ekipa z prezydentem Stipe Mesićem skrytykowała pomysł samorządu, a Mesić wyraźnie stwierdził, że bośniaccy Chorwaci swoje problemy powinni rozwiązywać w Sarajewie, a nie Zagrzebiu⁶⁵.

Inne partie, prowadzące mniej radykalną politykę w Bośni, a których elektora-tem zwyczajowo są Chorwaci z innych niż Hercegowina części BiH to Nowa Chorwacka Inicjatywa (Nova hrvatska inicijativa, NHI) Krešimira Zubaka utworzona w 1998 r. i Narodowa Partia na rzecz Pracy i Rozwoju (Narodna stranka „Radom za boljitak”) Mladena Ivankovicia⁶⁶. Jednak to HDZ BiH, a później również HDZ 1990, w szczególności podczas pierwszych lat po wojnie, było w stanie w sposób ciągły grać argumentem, że jest jedyną partią, która jest w stanie bronić wspólnych interesów i jedności Chorwatów w BiH. Objawiło się to z całą siłą w trakcie kryzysów lat 2000 oraz 2010.

W 2000 r. HDZ było w bardzo trudnej sytuacji – musiało stawić czoła swoim rozczarowanym wyborcom, silniejszej niż dotychczas opozycji oraz nawołującej do umiarkowania wspólnocie międzynarodowej. Kampania w czasie wyborów parlamentarnych była brutalna i sprowadzona praktycznie wyłącznie na negatywnych hasła zakończenia dyskryminacji Chorwatów w BiH, opartych na sloganie *opredeljenje ili istrebljenje* („samostanowienie albo eksterminacja”). Chodziło przede wszystkim o utworzenie trzeciego entitetu – głównym argumentem był fakt, że Serbowie otrzymali swój w 1995 r., a mniej liczni Chorwaci nie mają szans na wpływ na władzę bez zapewnienia im realnej samorządności⁶⁷.

Do otwartego konfliktu doszło w momencie zmiany przez Tymczasową Komisję Wyborczą (PEC) ordynacji wyborczej do Izby Narodów w Federacji BiH, która w październiku 2000 r. zadecydowała, że Izba nadal ma być co prawda wybierana w sposób pośredni przez zgromadzenia ustawodawcze kantonów, ale z jedną bardzo znaczącą zmianą. Wcześniej reprezentanci poszczególnych narodów konstytucyjnych byli wybierani tylko przez swoich przedstawicieli – teraz na przedstawiciela poszczególnych grup mieli głosować wszyscy, co miało promować kandydatów umiarkowanych. Problematiczność tego rozwiązania z punktu widzenia Chorwatów powinna

⁶⁴ *Turning...*, s. 2.

⁶⁵ K. Krysieniel, dz. cyt., s. 365.

⁶⁶ F. Bieber, *Bosna...*, s. 52. Oprócz nich wymienić należy HDZ 1990, które wyłączyło się z pierwotnego HDZ BiH w 2006 r. oraz partie pomniejszych: Chorwacką Partię Prawa (Hrvatska stranka prava, HSP), Chorwacką Partię Prawa Herceg-Bośni (Hrvatska stranka prava Herceg-Bosne, HSP H-B), Chorwacką Partię Wiejską (Hrvatska seljačka stranka, HSS), Chorwacką Unię Demokratyczną (Hrvatska demokratska unija, HDU), Chorwacką Wspólnotę Herceg-Bośni (Hrvatsko zajedništvo Herceg-Bosne, HZH-B), Chorwacką Chrześcijańską Demokratyczną Unię BiH (Hrvatska kršćanska demokratska unija Bosne i Hercegovine, HKDU BiH), które biorą udział w wyborach w formie różnokształtnych koalicji.

⁶⁷ H. Grandits, dz. cyt., s. 117-118.

być zrozumiała – ponieważ są oni zdecydowanie mniej liczną grupą niż Boszniacy, czego zresztą nie wzięto pod uwagę, to oznaczało to dla nich, że inna grupa zyskała nieproporcjonalnie duży wpływ na wybór ich własnych przedstawicieli⁶⁸. Co więcej, mimo wyborczego sukcesu HDZ, która utrzymała swoją przewagę na obszarach zamieszkałych przez Chorwatów, partia została zignorowana jako partner koalicyjny zarówno na poziomie państwowym, jak i entitetu. Rządy zostały utworzone przez Alians na Rzecz Zmian, do którego weszły pomniejsze partie chorwackie (np. HSP). HDZ jednak nie zaakceptowało tej sytuacji, uważając, że rząd jest nielegalny, gdyż nie ma w nim partii cieszącej się największym poparciem społecznym – HSP, które weszło do koalicji i miało dwa mandaty w Izbie Reprezentantów – HDZ zdobyło ich 25⁶⁹.

Napięciem przed wyborami towarzyszyły zdecydowane działania HDZ, która zorganizowała grupę „patriotycznych partii i instytucji” i 28 października 2000 r. w Nowym Trawniku powołała do życia Chorwacki Kongres Narodowy (Hrvatski narodni sabor; HNS), na którego czele stanął Ante Jelavić i który poparły: większość małych chorwackich partii prawicowych jak HSP, partie chadeckie (HKDU, HKDP, HD), organizacje kombatanckie oraz kulturowe, a także Kościół⁷⁰. Nie było to jednak nic nowego – obszary Federacji BiH, które w wyniku wojny znalazły się pod kontrolą HDZ tak naprawdę nigdy nie zintegrowały się z resztą państwa, a kantony i jednostki wojskowe utrzymywały praktycznie odrębne struktury. Mimo że koniec dominacji HDZ w samej Chorwacji oznaczał dla tych struktur odcięcie źródeł finansowania, to formalne i nieformalne instytucje pozostały wciąż oddzielone⁷¹.

11 listopada 2000 r., w dzień wyborów powszechnych, zorganizowano również referendum, przez brak reakcji negatywnej zaakceptowane zresztą przez OSCE i OHR, które stało się czymś na kształt głosowania, czy też plebiscytu, na rzecz własnej grupy etnicznej. Na pytanie „czy Chorwaci [w BiH] powinni posiadać swoje polityczne, oświatowe, naukowe, kulturowe i inne instytucje na całym terytorium BiH?”, według HDZ, aż 99% z uczestniczących w nim respondentów (70% chorwackiej populacji w BiH) odpowiedziało „tak”⁷².

Ta wyraźnie radykalizowana polityka była kontynuowana po wyborach, 3 marca 2001 r. w Mostarze HNS powołał do życia tymczasowy „chorwacki samorząd” pokrywający wszystkie obszary, gdzie żyli Chorwaci. Równocześnie zagłosowano za separacją od Federacji BiH i ustanowieniem paralelnych wewnątrzkantonalnych

⁶⁸ Zmiana została zaskarżona przez Chorwatów do Sądu Konstytucyjnego, jednak orzekł on, że nie ma kompetencji, by się tą sprawą zająć. *Turning...*, s. 4.

⁶⁹ F. Bieber, *Croat...*, s. 7.

⁷⁰ H. Grandits, dz. cyt., s. 117-119.

⁷¹ F. Bieber, *Bosna...*, s. 78.

⁷² Negatywnie zareagowała Podkomisja ds. Apelacji Wyborczych (Election Appeals Sub-Commission, EASC), która orzekła, że zwołanie referendum w dzień wyborów będzie naruszeniem ciszy wyborczej. W ramach sankcji zdymisjonowano najpopularniejszych chorwackich przedstawicieli w legislaturach kantonów: 2,6,7,8,10, gdzie referendum było najgłośniejszym promowane. Miało to ograniczyć wpływ HDZ na wybór przedstawicieli do Izby Narodów na poziomie państwa i Federacji BiH. Ze względu na obstrukcję HDZ w kwestii kontroli źródeł finansowania jej kampanii dalsze trzy osoby zostały usunięte z list kandydatów do Izby Reprezentantów BiH i Federacji BiH. *Bosnia's November Elections: Dayton Stumbles*, „ICG Balkans Report No. 104”, 18 December 2000, s. 5-6.

i wewnątrzopstinskih rad jako form owego samorządu – tak powstała Międzyżupańska-Międzyopstinska Rada (Međužupanijsko-međuopćinsko vijeće). Ów paralelny zarząd objąć miał legislatywę, egzekutywę i ciała sądownicze oraz być finansowanym z podatków zebranych na terenie jego funkcjonowania⁷³. Kongres ustanowił również dwutygodniowy okres, w czasie którego struktury chorwackiego samorządu miały zacząć funkcjonować, jeżeli nie ulegnie zmianie polityka wymierzona w osłabianie HDZ⁷⁴. Zdecydowana reakcja wspólnoty międzynarodowej (już 7 marca OHR zdymisjonował Ante Jelavicia z funkcji członka Prezydium⁷⁵, zablokowano i wzięto pod ścisłą kontrolę Bank Hercegowiński (Hercegovacka banka) sprawiła jednak, że pod koniec 2001 r. HDZ zaczęło wyciszać cały projekt, przyznając się do swojej porażki oraz osłabiając chorwackie struktury⁷⁶.

Do równie silnego kryzysu doszło na chwilę przed wyborami powszechnymi i po nich w 2010 r. Korzeni całej sytuacji można się doszukiwać w lokalnych wyborach z października 2008 r. – od tego momentu Mostar nie miał burmistrza, budżetu oraz funkcjonującej rady miasta, co doskonale obrazowało dyskusję dotyczącą jego roli dla chorwackiej wspólnoty oraz pozycji samych Chorwatów w państwie⁷⁷.

W samej Federacji BiH sytuacja była napięta już od kwietnia 2009 r., kiedy niestabilna koalicja złożona z 5 partii (SDA, SBiH, HDZ, HDZ 1990 i SNSD) rozpadła się, a entitet znalazł się w pacie politycznym⁷⁸. Największym ciosem był rozpad koalicji HDZ-SDA po negocjacjach w Prudzie. Po zbliżeniu na linii HDZ-SNSD i problemach związanych z wyborem burmistrza Mostaru, SDA zaczęło jednak szukać współpracy i poparcia wśród mniejszych partii chorwackich: HDZ 1990 czy HSP. Tym samym chorwaccy liderzy doszli do wniosku, że w coraz większym stopniu są przegłosowywani i nie mają możliwości ochrony ich narodowych interesów. Prezydent Federacji BiH, Borjana Krišto z HDZ, stwierdziła wprost, że ma miejsce kampania, w której chorwaccy członkowie instytucji Federacji BiH są przegłosowywani przez Boszniaków. Kryzys pogłębiły dodatkowo problemy związane z autostradą (Trans-European corridor 5c)⁷⁹. Tym samym na kilka miesięcy przed wyborami rząd w Federacji BiH działał jako rząd mniejszości, a partie nie chciały przegłosować wotum nieufności, przekonane, że przedwczesne wybory nie leżą w ich interesie.

Po wyborach powszechnych z 2010 r. HDZ i HDZ 1990, niezadowolone z wyników, które według nich nie odzwierciedlały woli chorwackich obywateli Bośni, zablo-

⁷³ *Turning...*, s. 1.

⁷⁴ Tamże, s. 2.

⁷⁵ Drugim znaczącym politykiem chorwackim, który, również jako przewodniczący HDZ BiH, został zdymisjonowany przez OHR – tym razem przez Paddy Ashdown'a – był Dragan Čović. Powodem był toczący się proces, w którym był on oskarżony o przestępstwa finansowe. Okres sprawowania funkcji wysokiego przedstawiciela przez Petritsch'a oraz Ashdown'a jest wiązany z negocjowaniem i ostrym przeciwstawianiem się politycznej artykulacji „chorwackiego problemu” I. Vukoja, *Hrvatsko...*, s. 5.

⁷⁶ F. Biber, *Bosna...*, s. 79; H. Grandits, dz. cyt., s. 120.

⁷⁷ Jest to o tyle istotne, że ze względu na rangę Mostaru będącego dla Chorwatów substytutem własnego entitetu, to co się w nim dzieje, ma po pierwsze wymiar symboliczny dla całej wspólnoty, a po drugie stanowi swego rodzaju barometr nastrojów społecznych.

⁷⁸ *Federation...*, s. 1.

⁷⁹ Tamże, s. 10-13.

kowały tworzenie legislatur w czterech kantonach, a co za tym idzie utworzenie Izby Narodów Federacji BiH, licząc na to, że uniemożliwi to utworzenie rządu. Jednak SDP, mając większość w Izbie Reprezentantów Federacji BiH, potrzebowało do tego poparcia ze strony kilku Chorwatów w izbie wyższej. Tym samym dla HDZ stało się jasne, że to Boszniacy „ukradli” głosy chorwackie, głosując na chorwackich kandydatów SDP, którzy jednak zostali ocenieni jako „nieprawdziwi” przedstawiciele tego etnosu. Na domiar złego 17 marca 2011 r. SDP utworzyło koalicję z HSP, zwołując posiedzenie drugiej izby. Złamano tym samym Konstytucję FBiH oraz decyzję Centralnej Komisji Wyborczej⁸⁰ (powołując się na kontrowersyjną decyzję OHR). W związku z tym 19 kwietnia 2011 r., HDZ i HDZ 1990 oraz 8 innych mniejszych partii chorwackich, odnowiło w Mostarze chorwacki Kongres – funkcjonujący od tego momentu jako wspólny organ o charakterze doradczym⁸¹, choć oficjalnie miał funkcjonować jako ciało wykonawcze oraz koordynujące pracę większościowych rządów chorwackich na poziomie lokalnym oraz kantonalnym. W ten sposób HDZ i HDZ 1990 pokazały, że tak naprawdę dążą do utworzenia paralelnych struktur władzy, a do kruchego kompromisu doprowadził dopiero poważny kryzys budżetowy i upomnienie ze strony MFW⁸².

W ciągu 10 lat doszło więc do powtórzenia scenariusza z 2000 r. Tym razem kryzys był o wiele silniejszy – o ile utworzenie rządu Federacji trwało tylko 4 miesiące (koalicja pod wodzą Nermina Niksicia nie objęła jednak ani HDZ BiH, ani HDZ 1990) – to rządu Bośni aż 14 miesięcy – w końcu 28 grudnia 2011 r., po wielu miesiącach rozmów i kłótni i ponad rok od wyborów, podpisano porozumienie sygnowane przez sześć najważniejszych partii politycznych, które tym samym powołały do życia nowy rząd Chorwata Vjekoslava Bevandy⁸³.

Podsumowanie

W ostatnim czasie można zaobserwować subtelne zmiany we wzorcach prowadzonej przez bośniackich Chorwatów polityki spod znaku etniczności. Rzuca się przede wszystkim w oczy współpraca między Miloradem Dodikiem (SNSD) a HDZ BiH traktowana jako rodzaj deklaracji w centralnych organach władzy, mający zapobiec dominacji partii boszniackich dążących do centralizacji państwa⁸⁴. Jest to z pewnością powiązane z poparciem dla chorwackich dążeń, deklarowanym zarówno przez SNSD, jak i SDS, co oczywiście wzmacnia wydźwięk takich postulatów⁸⁵,

⁸⁰ Komisja uznała wybór prezydenta i jego zastępców za nielegalny, a następnie go anulowała, a także orzekła złamanie ordynacji wyborczej w kwestii wyborów do Izby Narodów. Jednak OHR wydał decyzję, która opóźniła wejście w życie aktu komisji do momentu, „gdy uzna to za stosowne”, powołując się na to, że powinien tu orzekać Sąd Konstytucyjny Federacji, a nie Komisja Wyborcza (który w tej materii może wydać jedynie niewiążącą opinię) *Bosnia: State Institutions under Attack*, „Crisis Group Europe Briefing N°62”, 6 May 2011, s. 2-3.

⁸¹ <http://www.vecernji.hr/svijet/hrvati-u-bih-pocinju-tihi-otpor-vlastima-u-sarajevu-277971> (data dostępu: 17.02.2014).

⁸² *Bosnia...*, s. 3.

⁸³ *Koalicyjną szóstkę utworzyli liderzy: SNSD Milorad Dodik, SDS Mladen Bošić, HDZ BiH Dragan Čović, HDZ 1990 Božo Ljubić, SDA Sulejman Tihić i SDP BiH Zlatko Lagumdžija*.

⁸⁴ K. Krysieniel, dz. cyt., s. 360.

⁸⁵ R. Nešković, dz. cyt., s. 390.

a równocześnie świadczy o cynizmie serbskich polityków popierających wszelkie dążenia, które osłabiają państwo. Ponadto, Serbowie widzą w sprawie chorwackiej realizację własnych interesów, utworzenie trzeciego członu federacji może oznaczać krok w stronę konfederalizacji państwa jako związku trzech republik, a więc niejako powrót do planu Ovena-Stoltenberga z 1993 r.⁸⁶

Zmianie uległa także retoryka, którą posługują się bośniaccy Chorwaci. Od 2012 r. zaczęli mówić o „możliwości decydowania za siebie” w kwestiach ważnych dla ich wspólnoty. Niekoniecznie w formie autonomii terytorialnej, a być może kulturowej – co jest rozwiązaniem, które również da im możliwość decydowania o swoich przedstawicielach i wpływania na politykę państwa na wszystkich szczeblach władzy⁸⁷. W tym kontekście zaskakująca jest wypowiedź Dragana Čovića z marca 2014 r., który podkreślając konieczność reorganizacji Federacji, wspominał o możliwości jej podziału na trzy części⁸⁸.

Jak słusznie zauważa Radomir Nešković, kluczowym pytaniem jest to, czy Chorwaci są nierówno traktowani z powodu struktury państwa czy zachowania rządzących elit politycznych. On sam przychylił się do drugiej odpowiedzi, traktując sytuację jako problem, który pojawił się kilka lat po Dayton, będąc wynikiem konfliktu między chorwackimi a boszniackimi partiami⁸⁹. Co więcej, Chorwaci jako najmniejszy naród konstytucyjny mogliby lepiej wykorzystać swoją pozycję w państwie – szczególnie aktywniej podchodząc do możliwości gry w „jednej drużynie” z Serbami przeciwko najliczniejszej grupie – Boszniakom. Ta opcja jest jednak wykorzystywana w minimalnym zakresie.

Zachowanie Chorwatów zmusza do zastanowienia nad zasadnością funkcjonowania modelu konsocjonalnego w Bośni. Nie ulega przecież wątpliwości, że zagwarantowano im – tak jak pozostałym grupom – bardzo szeroki wachlarz uprawnień, kompetencji i możliwości. Mimo to z biegiem lat pojawił się tu bardzo poważny problem adekwatności proporcjonalnej reprezentacji opartej na systemie kwotowym. Co więcej, w ich odczuciu zostali pozbawieni jednego z elementów modelu – autonomii⁹⁰, który tym samym zaczyna pełnić rolę kluczową, udowadniając, że nie może być mowy o konsocjonalizmie bez zapewnienia równej niezależności wszystkim grupom. Tym samym, z punktu widzenia bośniackich Chorwatów, polityka może być tu prowadzona tylko przez pryzmat etniczności – każda inna opcja oznacza podporządkowanie się innym.

⁸⁶ Tamże, s. 391.

⁸⁷ *Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform*, “Crisis Group Europe Briefing N°68”, 12 July 2012, s. 13-14. Autonomia kulturowa byłaby o tyle lepsza, że, ze względu na rozproszenie ludności chorwackiej w BiH, objęłaby swoim zasięgiem wszystkie osoby tak się określające.

⁸⁸ *Bosnian Croat Leader Urges Three-Unit Federation*, <http://www.balkaninsight.com/en/article/bosnian-croat-leader-mulls-three-units-in-federation> (data dostępu: 18.02.2014).

⁸⁹ R. Nešković, dz. cyt., s. 390-392.

⁹⁰ M.in. Mirjana Kasapović popiera model konsocjonalny w BiH, jako najlepszy dla stabilności państwa. Jedynym warunkiem jest rozwiązanie problemu chorwackiej autonomii. M. Kasapović, *Bosna i Hercegovina. Podjeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb 2005, *passim*; M. Kasapović, *Bosnia and Herzegovina: Consociational Or Liberal Democracy?*, „Politička Misao” 2005, nr 5, s. 14-15.

Stosunki dwustronne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Chorwacji

Abstrakt: *Polsko-chorwackie stosunki dwustronne określane są jako bardzo życzliwe. Polska uznała niepodległość Chorwacji 15 stycznia 1992 roku. W kwietniu tego samego roku została ustanowiona Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Zagrzebiu. Od połowy 1993 roku w stolicach obu państw swoje urzędy zaczęli sprawować najwyżsi przedstawiciele dyplomatyczni. Baza traktatowa polsko-chorwacka jest w zasadzie kompletna. Większość umów, sięgających swoimi korzeniami jeszcze do byłej Jugosławii, zostało uaktualnionych na podstawie Porozumienia o sukcesji umów z kwietnia 1995 roku. Poza współpracą polityczną, gospodarczą i turystyczną Chorwację łączą z Polską postanowienia umowy o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji. Kraj zawdzięcza stronie polskiej nie tylko wsparcie w okresie przedakcesyjnym, ale i pomoc ekspercką na jaką mógł liczyć w zakresie pozyskiwania i wdrażania funduszy unijnych. Dla Polski Chorwacja to „mały kraj na wielkie wakacje”, ale i obiecujący partner handlowy, członek Unii Europejskiej, z którym warto rozwijać dalszą współpracę.*

Słowa kluczowe: *Republika Chorwacji, Rzeczpospolita Polska, stosunki dwustronne*

Abstract: *BILATERAL RELATIONS BETWEEN POLAND AND CROATIA*

Bilateral relations between Poland and Croatia are defined as very benevolent. Poland recognized the independence of Croatia on January 15, 1992. In April of the same year Polish Embassy in Zagreb was established. Since mid-1993, the two countries highest diplomatic representatives have enjoyed offices in both. The framework of the Polish-Croatian treaty is basically complete. Most of provisions of which date back to the former Yugoslavia, and have been updated on the basis of the Agreement on Succession of April 1995. In addition to political, economic and touristic cooperation, Croatia joined Poland in agreement on cooperation in the field of culture and education. Croatia owes its gratitude to Poland not only for its expertise in pre-accession funds, but in implementing EU structural funds as well..

Keywords: *The Republic of Croatia, The Republic of Poland, bilateral relations*

Dążenia Chorwacji, podobnie jak i sąsiedniej Słowenii, do wystąpienia ze składu federacji jugosłowiańskiej i uzyskania niepodległości doprowadziły ostatecznie do rozpadu Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii. Punktem zwrotnym o historycznym znaczeniu okazało się dla Chorwacji referendum, przeprowadzone 19 maja 1991 roku. Pytania skierowane do obywateli, proponujące im wybór pomiędzy konfederacją a federacją stały się początkiem końca Jugosławii. W głosowaniu powszechnym udział wzięło 83,56% osób. Za rozwiązaniem wymienianym w podpunkcie „a” tj. za tym, aby „Republika Chorwacji jako suwerenne i niepodległe państwo, gwarantujące kulturową autonomię i wszelkie prawa obywatelskie Serbom i osobom przynależącym do innych narodowości na terenie Chorwacji, weszła w związek suwerennych państw z innymi republikami (zgodnie z założeniem Republiki Chorwacji i Republiki Słowenii w celu rozwiązania kryzysu w SFRJ)” opowiedziało się 93,29% osób. Przeciwno było 4,15%. Rozwiązanie z podpunktu „b”, mówiące o tym, żeby Republika Chorwacji pozostała w Jugosławii jako jednym państwie (zgodnie z założeniem Republiki Serbii i Socjalistycznej Republiki Czarnogóry w celu rozwiązania kryzysu w SFRJ)¹ poparło 5,38% osób, zanegowało 92,18% głosujących².

Wyniki przeprowadzonego referendum ostatecznie zdecydowały o tym, że proklamacja niepodległości nastąpiła 25 czerwca 1991 roku. Dnia 8 października 1991 roku Chorwacja została ustanowiona republiką. Oficjalne uznanie Republiki Chorwacji przez inne państwa rozpoczęło się z dniem 15 stycznia 1992 roku, na skutek decyzji państw Wspólnoty Europejskiej³. Pierwszym z państw, które dnia 3 października 1991 roku (oficjalnie 13 stycznia 1992 roku) uznało niepodległość Chorwacji i dnia 8 lutego tego samego roku nawiązało stosunki dyplomatyczne, był Watykan⁴. Następnie, 15 stycznia 1992 roku deklaracje złożyły Republika Federalna Niemiec oraz czternaście państw członkowskich Wspólnoty Europejskiej. Tego samego dnia Chorwację uznała również Polska⁵, od samego początku deklarując gotowość pomocy i wsparcia w procesie nawiązywania stosunków dyplomatycznych przez stronę chorwacką z innymi państwami.

Korzystne położenie w sercu Europy, jako państwa śródziemnomorskiego, środkowoeuropejskiego, mającego bezpośredni dostęp do Morza Adriatyckiego powoduje, że Chorwacja traktowana jest jako ważny punkt strategiczny. Od momentu, gdy została uznana przez Wspólnotę międzynarodową jako państwo niepodległe, dąży do rozwijania politycznych i gospodarczych kontaktów ze wszystkimi demokratycznymi państwami na świecie. Znaczenie i intensywność nawiązywanych kontaktów są współmierne z polityką państwa i jego narodowymi interesami.

¹ V. Đuro, *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*, Nakladni zavod Globus, Zagrzeb 2002, s. 239-269.

² Tamże.

³ *Chorwacja*, Poradnik eksportera i inwestora, Ministerstwo Gospodarki Wydział Ekonomiczno-Handlowy Ambasady Rzeczypospolitej w Zagrzebiu, Zagrzeb 2002, s. 9.

⁴ Ministarstvo Vanjskih Poslova i Evropskih Integracija Republike Hrvatske, <http://www.mvep.hr/print.aspx?id=228&itemId=0&lang=1>, (data dostępu: 11.12.2013).

⁵ Tamże.

Kraj posiada szeroką bazę traktatową. Utrzymuje dziś kontakty dyplomatyczne ze 193 państwami⁶. Znaczący wpływ na dobre stosunki bilateralne i multilateralne ma współpraca regionalna oraz przynależność Chorwacji do licznych organizacji, inicjatyw, forów. Chorwacja jest członkiem szeregu organizacji o charakterze wielostronnym, globalnym, jak: Organizacja Narodów Zjednoczonych, NATO, Rada Europy, OBWE, jak i organizacji wielostronnych o charakterze regionalnym. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje współpraca w ramach forum na rzecz bezpieczeństwa GLOBSEC, zrzeszającego państwa Europy Środkowej i Wschodniej, Regionalnej Radzie Współpracy (RCC), Partnerstwie Regionalnym⁷, Inicjatywie Środkoeuropejskiej, Inicjatywie Adriatycko-Jońskiej, czy wspólnocie państw obszaru położonego między Alpami a Morzem Adriatyckim. Aktywność Chorwacji widoczna jest również w działaniach podejmowanych na rzecz organizacji ściśle rozumianego regionu, walczących z problematyką migracji, azylu, uchodźców, prewencją, zapobieganiem katastrofom i skutkom katastrof w Europie Południowo-Wschodniej, czy przyczyniających się do pogłębiania współpracy pomiędzy państwami członkami Komisji Dunaju i Savy⁸. Zaangażowanie państwa w działalność o charakterze gospodarczym i finansowym potwierdza przynależność m.in. do Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Światowej Organizacji Handlu, Europejskiego Banku Odbudowy i Rozwoju, Banku Światowego, Międzynarodowego Funduszu Walutowego⁹. Członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim oraz Unii Europejskiej świadczyć mogą o postępie, jaki w minionych latach udało się poczynić władzom państwa. Lata, które upłynęły od momentu uzyskania przez Chorwację niepodległości do chwili, gdy dołączyła do grona 27 państw Unii Europejskiej¹⁰, były okresem zmagania i trudnym egzaminem dla chorwackich władz sprawdzającym ich gotowość do sprostania wyzwaniom XXI wieku. Chorwacja przeszła przez złożony proces reform i dzięki warunkom, niezbędnym dla uzyskania członkostwa, stawianym jej przez poszczególne organizacje, krok po kroku zdołała zrealizować założenia przyjęte z chwilą uzyskania niepodległości. Uregulowała stosunki z sąsiadami, uzyskała pełnoprawne członkostwo w międzynarodowych organizacjach, tym samym pokazując swoje prozachodnie tendencje i odcinając się od rządzącego na Bałkanach stereotypu biednych, skorumpowanych, niepotrafiących poradzić sobie z bieżącymi problemami krajów.

⁶ Stan na dzień 10 stycznia 2014 roku, *Stosunki bilateralne*, Ministarstvo Vanjskih Poslova i Evropskih Integracija Republike Hrvatske, <http://www.mvep.hr/print.aspx?id=228&itemId=0&lang=1>, (data dostępu: 12.11.2013).

⁷ W ramach Partnerstwa Regionalnego Chorwacja współpracuje z Austrią, Czechami, Węgrami, Polską, Słowacją, Słowenią, Czarnogórą i Bułgarią.

⁸ *Przynależność Republiki Chorwacji do organizacji o charakterze regionalnym*, Ministarstvo Vanjskih Poslova i Evropskih Integracija Republike Hrvatske, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/druga-regionalne-inicijative/> (data dostępu: 12.11.2013).

⁹ *Przynależność Republiki Chorwacji do organizacji międzynarodowych o charakterze finansowym*, Ministarstvo Vanjskih Poslova i Evropskih Integracija Republike Hrvatske, <http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi0/gosp-fin-institucije/> (data dostępu: 12.11.2013).

¹⁰ Republika Chorwacji dołączyła do Unii Europejskiej dnia 1 lipca 2013 r.

Dwustronne relacje Chorwacji oceniane są pozytywnie. Państwo nie posiada otwartych kwestii spornych. Polityka, jaką prowadzi zmierza do pogłębiania obustronnych relacji w imię pokoju i ładu. Chorwacja realizuje wspólne inicjatywy zarówno z państwami z najbliższego otoczenia, jak i tymi bardziej odległymi. Relacje ekonomiczne wskazują na pozytywne tendencje rozwojowe kraju, mimo problemów natury finansowej i stosunkowo wysokiego bezrobocia, jakie w ubiegłych latach dotknęły większość państw unijnych. Strategicznymi obszarami współpracy uznaje się m.in. infrastrukturę, energetykę, turystykę. W dziedzinie bezpieczeństwa współpracy sprzyja nie tyle bliskość geograficzna, co wspólne doświadczenia transformacyjne i interes zagwarantowania ładu w regionie. Wymiana doświadczeń pomiędzy przedstawicielami Resortów Obrony, walka z przestępczością zorganizowaną, nielegalną migracją, przeciwdziałanie przemytowi do państw unijnych narkotyków, walka z procederem handlu ludźmi, podejmowane w imię wspólnych interesów stanowią ważne podłoże budowy zaufania i poczucia jedności z innymi krajami szeroko rozumianego Zachodu. Współpraca w obszarze nauki i kultury znajduje swoje odzwierciedlenie w umowach o współpracy podpisanych między Ministerstwami Kultury, Edukacji. Skutkuje atrakcyjnymi wydarzeniami, spotkaniami, dwustronnymi wymianami.

Panująca do końca lat dziewięćdziesiątych sytuacja wewnątrz państwa chorwackiego nie sprzyjała rozwojowi kontaktów politycznych ani gospodarczych. Kiedy w 1990 roku wybory wygrała HDZ, zdobywając w parlamencie 58% miejsc, jej lider Franjo Tuđman 30 maja 1990 roku został wybrany przez parlament prezydentem. Znany ze swoich ciętych stwierdzeń¹¹, wielokrotnie uważany był za antysemitę i osobę zwracającą się z niechęcią do Serbów zamieszkujących Chorwację. Potwierdzeniem takiego stanu rzeczy mogą być choćby zmiany, jakie zaczęto wdrażać w państwie od momentu wyborów. Władze chorwackie wprowadziły do użycia symbolikę nawiązującą do ustaszki, chorwacką flagę pokryła biało-czerwona szachownica, a w konstytucji zapisano zmiany, na mocy których w państwie ograniczona została możliwość używania serbskiej cyrylicy. Takie działania sprawiały, że w państwie narastał kryzys pomiędzy Chorwatami i Serbami walczącymi o swoje prawa. Na początku 1991 roku, na skutek napiętej sytuacji panującej na całym obszarze Jugosławii, zaczęto prowadzić rozmowy o przyszłości państwa jugosłowiańskiego, określone przez Tuđmana jako „głuchonieme”, gdyż nieprzynoszące żadnych skutków. Pojawiły się idee odłączenia Słowenii i Chorwacji od Jugosławii.

Rok 1992 był dla prezydenta potwierdzeniem popularności. Ponownie wygrał on wraz z partią HDZ wybory parlamentarne i prezydenckie. Władza w państwie stawała się coraz bardziej autorytarna. Krwawe walki z Serbami, przerwane dopiero pod naciskiem amerykańskiej dyplomacji i operacje zakończone zdobyciem przez Chorwatów Zachodniej Sławonii i Krajiny oraz ostateczne przyłączenie do

¹¹ Najbardziej znanym było „Chwała Bogu, że moja żona nie jest ani Żydówką, ani Serbką”, S. Szczesio, *Franjo Tuđman — ojciec Chorwacji czy autokrata?*, Histmag, www.histmag.org, (data dostępu: 04.03.2007).

niej (już w sposób pokojowy) w 1998 roku Wschodniej Sławonii, pokazały charyzmę przywódcy państwa. Prezydentowi zawdzięczano zawarcie pokoju w byłej Jugosławii. Nie była mu jednak, tak jak obywatele, przychylna Wspólnota narodowa. Krytykowano lekceważenie zawartych umów dotyczących między innymi powrotu uchodźców serbskich, ścigania chorwackich zbrodniarzy wojennych. Nie przestrzegano swobód obywatelskich i praw mniejszości narodowych, wolności mediów.

Postępowanie Franjo Tuđmana podważały organizacje międzynarodowe i głowy państw¹². Podupadający na zdrowiu od 1996 roku prezydent Tuđman tracił kontrolę nad Republiką. Funkcjonowanie państwa zaczęło powoli popadać w paraliż. Pogłębiająca się choroba (ponownie wybranego w czerwcu 1997 roku) i całkowicie uzależniona parlamentarna większość oraz rząd nie były w stanie sprostać pojawiającym się problemom. Rodziły się one zarówno w wymiarze spraw wewnętrznych, jak i w odniesieniu do wymogów wspólnoty międzynarodowej. Kiedy w maju 1998 roku zmarł 53-letni Gojko Šušak, pełniący od 1991 roku funkcję ministra obrony, tuż po prezydencie Tuđmanie najbardziej wpływała osobistość chorwackiej sceny politycznej, w państwie zapanował chaos. Szczególnie widoczny stał się negatywny stosunek obywateli do władz państwa, krytykujących wzrost bezrobocia i złą sytuację gospodarczą kraju. Milenijny, 2000 rok i dojście do władzy nowego prezydenta Stjepana Mesicia¹³, stały się dla Chorwacji i jej obywateli punktem zwrotnym. Proeuropejski kurs przyjęty przez nową głowę państwa sprawił, że wspólnota międzynarodowa zaczęła traktować Chorwację jako istotnego gracza na arenie międzynarodowej. Co więcej, w obliczu wydarzeń, jakie wówczas miały miejsce w Kosowie, problemów z Serbią, Chorwacja stała się reprezentantem regionu, z jednej strony rozumiejącym i potrafiącym wytłumaczyć podłoże konfliktów, z drugiej starającym się odciąć od łączących ją wspólnym określeniem krajów Bałkanów Zachodnich.

Z Polską, mimo że nie dzielącą bezpośrednich granic, Chorwację łączy wspólna historia i legendy. Jedna ze starych opowieści Porfirogentona o Białej Chorwacji wskazuje, że praojczyzną plemion chorwackich były Małopolska i Podkarpacie, skąd na początku VI w. wyruszyły plemiona, którym udało się dotrzeć na Półwysep Bałkański. Inna legenda, spisana przez papieża Piusa II, podaje, że wspólną dla Polaków i Chorwatów praojczyzną było terytorium współczesnej Chorwacji, do którego to równocześnie dotarły plemiona polskie i czeskie. Historia pokazuje również, że obydwa państwa miały wspólnych władców: Ludwika Węgierskiego z dynastii andegaweńskiej (1370–1382), który panował na olbrzymim terytorium od Wielkopolski aż po Adriatyk, Władysława Warneńczyka z dynastii Jagiellonów (1434–1444), poległego w bitwie z Turkami pod Warną, w oddziałach którego walczyli Chorwa-

¹² W oparciu o S. Szczesio, *Franjo Tuđman — ojciec Chorwacji czy autokrata?*, Histmag, www.histmag.org, (data dostępu: 04. 03.2007).

¹³ Prezydent Franjo Tuđman zmarł 10 grudnia 1999 roku.

ci, czy królową Jadwigę – wpisaną w płaskorzeźb zdobiący srebrno-złoty sarkofag świętego Szymona z XIV w. w kościele w Zadarze¹⁴.

Od niepamiętnych lat studenci i naukowcy obydwu krajów dzielili się swoimi poglądami i spostrzeżeniami. Nie przerwały tego nawet lata 1948–1955, kiedy współpraca Polski z Jugosławią Tity została zawieszona. O pięknie Polski mówili chorwaccy pisarze, uczeni. Tłumacze przekładali dzieła największych Polaków – Mickiewicza, Żeromskiego, Wyspiańskiego, Nałkowskiej na język chorwacki. Polacy zachwycali się natomiast pięknem ziem chorwackich, Książę Aleksander Sapieha, Maria Dąbrowska nie mogli oprzeć się ich urokowi. Na polskim hymnie – Mazurku Dąbrowskiego wzoruje się chorwacka pieśń patriotyczna *Još Hrvatska ni propala* (*Jeszcze Chorwacja nie zginęła*), napisana w latach 1832–1833. Polski kompozytor Ludomir Rogowski jest autorem hymnu Dubrownika¹⁵.

Początek lat dziewięćdziesiątych XX wieku pod względem kontaktów dwustronnych między Polską a Chorwacją cechował się małą intensywnością. Momentem przełomowym w stosunkach między państwami stało się podpisanie 21 kwietnia 1992 roku Porozumienia o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych. Uchwałą Rady Ministrów RP nr 4/92 strona polska zagwarantowała nim poszanowanie integralności terytorialnej i nienaruszalność granic Chorwacji oraz zobowiązała się uznać zobowiązania dotyczące rozbrojenia, nierozprzestrzeniania broni jądrowej, bezpieczeństwa i stabilności w regionie. Mniejszościom etnicznym i narodowym zagwarantowała respektowanie podstawowych praw. Na skutek decyzji Prezesa Rady Ministrów Jana Olszewskiego o gotowości Polski do nawiązania z Chorwacją stosunków dwustronnych Minister Spraw Zagranicznych został upoważniony do podpisania porozumień służących rozwojowi stosunków dyplomatycznych¹⁶. Dnia 9 kwietnia 1992 roku Krzysztof Skubiszewski ustanowił Ambasadę Rzeczypospolitej Polskiej w Zagrzebiu¹⁷. Od połowy 1993 roku w obu stolicach swoje urzędy zaczęli sprawować szefowie misji dyplomatycznych. Pierwszym dyplomatą, reprezentującym interesy Rzeczypospolitej Polskiej w Zagrzebiu został Wiesław Walkiewicz¹⁸. W roku 1997 roku jego funkcje przejął Ambasador Jerzy Chmielewski, od maja 2003 roku do marca 2007 roku Ambasador Kazimierz Kopyra, od października 2008 roku do lipca 2012 roku Ambasador Wiesław Tarka. Od 29 stycznia 2013 roku Ambasadorem RP w Zagrzebiu jest Maciej Szymański.¹⁹ W Warszawie urząd ten pełnili kolejno Ambasadorzy: Zdenko Karakaš, Nebojša Koharović, Ivan Del

¹⁴ J. Swajdo, *Chorwacja*, Praktyczny przewodnik, Pascal 1999 r.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Uchwała Rady Ministrów RP nr 4/92 w sprawie uznania przez RP Republiki Słowenii i Republiki Chorwacji*, Warszawa 21.01.1992 r., Zbiór Dokumentów 1992, nr 1, www.zbiordokumentow.pl (data dostępu: 01.03.2007).

¹⁷ *Poradnik inwestora – Chorwacja*, Zagrzeb 2002r., www.utsa-republike-poljske.htnet.hr, s. 8. (data dostępu: 11.10.2006).

¹⁸ Początkowo funkcje chargé d'affaires Wiesław Walkiewicz pełnił od 9 maja 1992 roku do 13 lipca 1993 roku, kiedy to został mianowany Ambasadorem RP w Zagrzebiu.

¹⁹ Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Zagrzebiu, www.zagrzeb.msz.gov.pl.

Vechio. Od połowy 2013 roku funkcję Ambasador Republiki Chorwacji w Polsce przejęła pani Andrea Bekić²⁰.

Baza traktatowa polsko-chorwacka uznawana jest za kompletną. Większość umów, sięgających swoimi korzeniami jeszcze zobowiązań zaciągniętych za funkcjonowania byłej Jugosławii, zostało uaktualnionych na podstawie Porozumienia o sukcesji umów z kwietnia 1995 roku (NN-MU 9/95)²¹. Znalazły się wśród nich między innymi: Traktat Koncyliacyjno-Arbitrażowy między Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Genewa, 18.09.1926 r.)²², Porozumienie między Rządem PRL a Rządem FLRJ (Warszawa, 14.11.1955 r.), Porozumienie między Rządem PRL a Rządem FLRJ o współpracy w dziedzinie wykorzystania energii jądrowej dla celów pokojowych (Warszawa, 04.04.1957 r.), Porozumienie o współpracy w dziedzinie ochrony zdrowia (Warszawa, 20.10.1957 r.), Umowa o wzajemnym zwolnieniu z opłat za świadczenia związane z ochroną zdrowia pracowników służby dyplomatycznej i konsularnej (Warszawa, 29.10.1957 r.), Umowa o współpracy w dziedzinie polityki społecznej (Warszawa, 16.01.1958 r.), Umowa o ubezpieczeniu społecznym (Warszawa, 16.01.1958 r.), Umowa o obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych (Warszawa, 06.02.1960 r.), Porozumienie w sprawie wykonania Umowy o ubezpieczeniu społecznym (Belgrad, 12.11.1961 r.), Protokół zmieniający Porozumienie o współpracy naukowo-technicznej między PRL a FLRJ podpisane w Warszawie dnia 14 listopada 1955 roku (Belgrad, 25.03.1965 r.), Porozumienie między Rządem PRL a Rządem SFRJ o współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach celnych (Warszawa, 09.05.1967 r.), Umowa o międzynarodowych przewozach drogowych (Warszawa, 18.12.1969 r. – utrata mocy nastąpiła 01.04.1995, zastąpiona Umową z 30.09.1994 r.), Porozumienie między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Rządem Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii o wzajemnym uznawaniu równoważności świadectw szkolnych i dyplomów szkół wyższych, uzyskanych w obu państwach (Belgrad, 15.09.1987 r.), Umowa o wieloletniej współpracy w dziedzinie transportu (Warszawa, 25.10.1979 r.)²³. Wraz z nawiązaniem stosunków dyplomatycznych, w 1992 roku podpisano Porozumienie o współpracy gospodarczej (5.11.1992 r.) oraz stosowną Umową zobowiązano się znieść obowiązek wizowy dla obywateli obydwu Stron (8.12.1992 r.). Od 1994 roku do 2013 roku podpisano 31 istotnych dla relacji dwustronnych dokumentów, w tym poza protokołami o współpracy pomiędzy poszczególnymi resortami polsko-chorwackimi, Konwencję konsularną (21.02.1995 r.).

Dnia 5 kwietnia 1996 roku w Zagrzebiu, między Ministerstwem Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Spraw Zagranicznych Republiki Chorwacji podpisano Protokół o współpracy. Został on uchylony z dniem 23

²⁰ Ambasada Republiki Chorwacji w Rzeczypospolitej Polskiej, www.mfa.hr

²¹ *Popis dvostranih međunarodnih ugovora preuzetih sukcesijom*, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova, Republika Hrvatska, <http://www.mvep.hr/print.aspx?id=227&itemId=106&lang=1>, (data dostępu: 11.11.2013).

²² Data podana w nawiasie jest datą podpisania umowy.

²³ *Chorwacja*, Rynki zagraniczne, www.eimport.pl, z dn. 28.12. 2006 r., (data dostępu: 02.01.2007).

maja 2002 roku i zastąpiony nowym, o mocy obowiązującej przez okres trzech lat z automatycznym przedłużeniem na dalsze, dwuletnie okresy, jeśli żadna ze Stron nie wypowie go na piśmie. W wyżej wymienionym dokumencie umawiające się Strony kierowały się zasadami poszanowania suwerenności państwowej, równości praw i nieingerencji w sprawy wewnętrzne. Potwierdzały, że będą popierać i rozwijać nowe formy współpracy i współdziałania między państwami na podstawie zasad partnerstwa i wzajemnych korzyści. Wskazywały, że we wspólnym interesie leżeć będzie konsekwentna kontynuacja procesu poszerzania Unii Europejskiej o państwa spełniające kryteria niezbędne do uzyskania członkostwa. Wspierając wielostronną współpracę w zakresie zwalczania terroryzmu, podkreślając znaczenie i przydatność dialogu na różnych szczeblach, ustosunkowując się do problemów będących przedmiotem wspólnego zainteresowania, jak i konieczności aktywnego współdziałania w ramach organizacji i udziału w spotkaniach międzynarodowych, z uwzględnieniem organizacji współpracy regionalnej, postanowiły, że będą odbywały regularne konsultacje na temat stosunków dwustronnych i zagadnień międzynarodowych. W ramach swoich kompetencji Strony zobowiązały ułatwiać wymianę informacji między instytucjami naukowymi obu państw, które zajmują się problematyką stosunków międzynarodowych²⁴.

Kiedy w 1995 roku zostało podpisane Porozumienie z Dayton, kończące konflikt i zmuszające strony konfliktu (Serbów, Chorwatów i Bośniaków) do wycofania ich sił zbrojnych poza wyznaczoną, zdemilitaryzowaną strefę, Chorwacja zaczęła opowiadać się za nowym typem prowadzenia polityki zagranicznej. Nadzór nad bezpieczeństwem ludności i prawidłowością w przywracaniu i utrzymywaniu pokoju międzynarodowego na terytorium Republiki sprawowała ONZ. W latach 1992–1995, w ramach Operacji ONZ – Przywrócenia Zaufania w Chorwacji, tzw. UNCRO (United Nations Confidence Restoration Operation), stacjonował Polski Batalion Operacyjny POLBAT. Przez jego szeregi przeszło ponad 4 tys. żołnierzy. Pierwszy, oficjalny kontakt z Ministerstwem Obrony Chorwacji zrealizowano w listopadzie 1997 roku. Wtedy też wstępnie zostało omówione Porozumienie między Ministerstwem Obrony Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej i Ministerstwem Obrony Republiki Chorwacji o współpracy wojskowej. Do jego podpisania doszło rok później, tj. 27 października 1998 roku²⁵. Podstawę prawną współpracy resortów obrony stanowią ponadto Porozumienie między Ministerstwem Obrony Narodowej RP a Ministerstwem Obrony Republiki Chorwacji w sprawie wymiany wczasowej, z dnia 18 kwietnia 2000 roku i Umowa o wzajemnej ochronie informacji niejawnych z 17 września 2003 roku. Każdego roku dochodzi do opracowania planów stanowiących podstawę do współpracy w poszczególnych obszarach i możliwościach dalszej wymiany doświadczeń. Poza kooperacją w misjach wojskowych

²⁴ *Protokół o współpracy między Ministerstwem Spraw Zagranicznych RP a Ministerstwem Spraw Zagranicznych Republiki Chorwacji z dnia 23.05.2002 r.*, Zbiór Dokumentów, www.zbiordokumentow.pl, s. 117-119., (data dostępu: 25.04.2006).

²⁵ M. Czaplński, *Stosunki Polski z państwami B. Jugosławii i Albanią*, „Sprawy międzynarodowe” 1997, s. 4.

polscy i chorwaccy żołnierze prowadzą współpracę między Inspektorem Wsparcia Sił Zbrojnych z Dowództwem Wsparcia Sił Zbrojnych Republiki Chorwacji oraz wymianę szkoleniową między uczelniami wojskowymi²⁶.

Ważnym przedsięwzięciem, którego korzenie sięgają czasów Inicjatywy Cze-rostronnej – *Quadragnale*²⁷, przyczyniającym się do odnowienia kontaktów z pozostałymi państwami europejskimi stała się Inicjatywa Środkowoeuropejska. Kroki podejmowane w jej ramach uznawane były za pierwszą fazę stosunków pomiędzy Polską a Chorwacją. Podstawowym celem Inicjatywy określono współpracę na rzecz spójności zjednoczonej Europy bez podziałów, które mogłyby wynikać choćby z Euroatlantyckich strategii poszerzenia, czy też z powiększających się różnic i nierówności w gospodarce i rozwoju państw. Restrukturyzacja IŚE z listopada 2007 roku przyczyniła się do pogłębienia współpracy regionalnej i wsparcia rozwoju państw nieunijnych. Stała się pomocna w zakresie wymiany doświadczeń i przeprowadzaniu konkretnych projektów współpracy. Cele ugrupowania, przyjmujące za niezbędne pogłębianie spójności regionalnej, zacieśnianie współpracy między członkami niezależnie od ich postępów w procesie integracji europejskiej, dążenie do ustanowienia praktycznej i instytucjonalnej współpracy IŚE z Unią Europejską, czy udział w projektach finansowanych z funduszy unijnych²⁸ stanowiły dla państw członkowskich doskonałą okazję do zacieśnienia współpracy i określenia wspólnych interesów, co znalazło swoje odzwierciedlenie również w kontaktach polsko-chorwackich²⁹.

²⁶ Zespół prasowy SGWP, *Wizyta Szefa Sztabu Generalnego Republiki Chorwacji*, http://www.sgwp.wp.mil.pl/pl/1_816.html (data dostępu: 05.09.2012).

²⁷ *Inicjatywę Środkowoeuropejską Quadragnale* powołały w Budapeszcie, w 1989 roku cztery państwa: Austria, Jugosławia, Węgry i Włochy. W 1990 roku przyłączyła się do nich Czechosłowacja, co sprawiło, że nazwa uległa zmianie na *Pentagonalne*, w 1991 roku, tj. po przystąpieniu Polski na *Hexagonalne*. Na skutek rozpadu Jugosławii i podziału Czechosłowacji doszło do zmiany składu inicjatywy. Od roku 1992 przyjęta została obecnie obowiązująca nazwa Inicjatywa Środkowoeuropejska – IŚE. Inicjatorem współpracy były Włochy, według których IŚE miała wypełnić lukę powstałą po rozpadzie bloku wschodniego i zapobiec ewentualnej hegemonii Niemiec w Europie Środkowej. Miała także przyczynić się do lepszego rozwoju gospodarczego, który ułatwiałby państwom postkomunistycznym rozwój współpracy z Zachodem. Celem IŚE jest umacnianie spójności Europy, jej politycznej, gospodarczej i społecznej stabilności oraz bezpieczeństwa. Głównymi organami IŚE są coroczne spotkania szefów rządów oraz spotkania ministrów spraw zagranicznych. Obecnie członkami IŚE jest osiemnaście państw: Albania, Austria, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Czarnogóra, Chorwacja, Czechy, Macedonia, Mołdowa, Polska, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, Ukraina, Węgry i Włochy. *O Inicjatywie Środkowoeuropejskiej*, Senat, <http://www.senat.gov.pl/kontakty-miedzyparlamentarne/stale-delegacje-do-zgromadzen-miedzyparlamentarnych/zgromadzenie-parlamentarne-inicjatywy-srodkowoeuropejskiej/> (data dostępu: 10.01.2013).

²⁸ *O Inicjatywie Środkowoeuropejskiej*, dz. cyt.

²⁹ Podstawowe działania, jak współpraca ekonomiczna i techniczna, rozwijanie infrastruktury transportowej, telekomunikacyjnej, energetycznej, umacnianie instytucji demokratycznych, przestrzeganie praw człowieka, zwalczanie zorganizowanej przestępczości, współpraca w ramach nauki, kultury i edukacji, konsultacje polityczne zostały od samego początku podjęte przez Strony polską i chorwacką. *Inicjatywa Środkowoeuropejska*, Youth Forum, www.yforum.pl, więcej patrz: www.ceninet.org

Proeuropejskie nastawienie prezydenta Stjepana Mesicia sprawiło, że kalendarz spotkań polsko-chorwackich, zarówno na szczeblu prezydenckim, jak i ministerialnym, parlamentarnym uległ wypełnieniu. Do pierwszego, oficjalnego spotkania prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Republiki Chorwacji doszło w czerwcu 2000 roku. Z dwudniową wizytą do Warszawy przybył prezydent Republiki Chorwacji S. Mesić. Spotkanie ocenione zostało jako dobry początek dla dalszej współpracy. W tym dla pogłębienia kontaktów politycznych na wszystkich szczeblach rządowych, turystycznych, kulturalnych oraz międzyludzkich. Podczas kolejnych spotkań prezydenckich zwracano uwagę na potrzebę pogłębienia i pomyślnego rozwijania stosunków między państwami. Dyskusje odnosiły się głównie do sytuacji w regionie, kwestii bilateralnych, polityki zagranicznej. Strona polska wielokrotnie wyrażała swoje poparcie dla europejskich i euroatlantyckich aspiracji Chorwacji, czego wyrazem był choćby udział prezydenta A. Kwaśniewskiego na zaprzysiężeniu prezydenta Chorwacji S. Mesicia na drugą kadencję, dnia 18 lutego 2005 roku w Zagrzebiu³⁰. Przez kolejne lata dochodziło do dalszej intensyfikacji spotkań na wszystkich szczeblach. Zacieśnienie współpracy polsko-chorwackiej znajdowało swoje odzwierciedlenie w ilości spotkań i prowadzonych konsultacji, tak na szczeblu oficjalnym, jak i prywatnym. W 2010 roku udział w inauguracji przejścia władzy przez nową głowę państwa chorwackiego – Ivo Josipovicia (Zagrzeb, 18.02.2010 r.) brał prezydent Lech Kaczyński. W maju 2011 roku premier Donald Tusk, podczas wizyty u chorwackiej premier Jadranki Kosor, zobowiązał się udzielić wsparcia w zakresie doprowadzenia do finalizacji rozmów o akcesji Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej. Kolejne ze spotkań, które miało miejsce w lipcu 2011 roku, w trakcie którego premierzy Polski i Chorwacji podali do wiadomości opinii publicznej informację o oddaniu do opracowania tekstu chorwackiej umowy akcesyjnej, przeszło do historii w kontaktach dwustronnych. Podobnie, jak dzień 9 grudnia 2011 roku, kiedy w trakcie polskiej prezydencji w Unii Europejskiej, w Warszawie Stronie chorwackiej przedłożono do podpisu Traktat akcesyjny. Od 1 lipca 2013 roku Chorwacja stała się członkiem Unii Europejskiej. Polskiej stronie zawdzięcza nie tylko wsparcie w okresie przedakcesyjnym, ale i pomoc ekspercką, którą uzyskuje w dalszym ciągu, odnoszącą się do funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości oraz pozyskiwania funduszy unijnych³¹.

Relacje polityczne pomiędzy Polską a Chorwacją utrzymywane są na dobrym poziomie. Wśród najważniejszych Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP wskazuje m.in. na wizyty premiera D. Tuska na konferencji *Croatia Summit* (w latach

³⁰ Kwaśniewski uczestniczył w zaprzysiężeniu Mesicia, www.rojewo.bydgoszcz.com, (data dostępu: 20.02.2005).

³¹ Przykładowo Minister Sprawiedliwości Krzysztof Kwiatkowski, na zaproszenie chorwackiego Ministra Sprawiedliwości Ivana Šimonovicia, przebywał z wizytą oficjalną w Zagrzebiu, w czerwcu 2010 roku. Spotkał się on również z Prokuratorem Generalnym Republiki Chorwacji Mladenem Bandićem oraz prezesem tamtejszego Sądu Najwyższego Branko Hrvatinem. Była to trzecia wizyta i spotkanie przedstawicieli resortów sprawiedliwości Polski i Chorwacji w przeciągu roku, poświęcone m.in. funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości i zagadnieniom odnoszącym się do przygotowań Chorwacji do członkostwa w Unii.

2010–2012 r.), marszałka Senatu B. Borusewicza i Minister Rozwoju Regionalnego E. Bienkowskiej w Chorwacji (13-16 maja 2012 r.), premiera Z. Milanovicia podczas spotkania premierów Polska-Europa Środkowa-Chiny (26 kwietnia 2012 r.), prezydenta Republiki Chorwacji I. Josipovicia (23-25.09.2011 r.), premier J. Kosor w trakcie Katowickiego Forum Gospodarczego (maj 2011 r.), czy obchodów 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej (wrzesień 2009 r.), Ministra Spraw Zagranicznych G. Jandrokovicia w Bydgoszczy (3.10.2011 r.)³²

Współpraca z administracją chorwacką trwa od 2010 roku. W jej ramach dochodzi do regularnych spotkań z przedstawicielami chorwackiego rządu. Za istotne uważać można wydarzenie z lutego 2011 roku, kiedy Elżbieta Bienkowska wraz z wicepremierem Chorwacji, Bożidarem Pankreticiem, podpisała Porozumienie o współpracy między Ministerstwem Rozwoju Regionalnego RP a Ministerstwem Rozwoju Regionalnego, Leśnictwa i Gospodarki Wodnej Chorwacji. Znaczące dla dwustronnej współpracy są także projekty współpracy bliźniaczej, w ramach których polscy eksperci przekazują wiedzę dotyczącą przystosowania administracji chorwackiej do procesu pozyskiwania oraz wydatkowania funduszy unijnych. Podczas trwających kilkanaście miesięcy prac, w ramach projektów, opracowane zostały rozwiązania dla przyszłego programu operacyjnego pod nazwą „Rozwój potencjału administracyjnego”. Efektem projektu stało się ponadto opracowanie analizy potrzeb szkoleniowych wraz z opisem kwalifikacji na poszczególnych stanowiskach³³.

Polska to dla Chorwacji ważny partner strategiczny. Dnia 1 lutego 2010 roku powołano w Krakowie Polsko-Chorwacką Izbę Przemysłowo-Handlową, zrzeszającą ponad trzydziestu przedsiębiorców z obydwu krajów³⁴. Inwestorzy cenią również spotkania odbywające się w ramach Polsko-Chorwackiego Forum Gospodarczego. Współpraca inwestycyjna pomiędzy krajami, Prezydencja Polski w Radzie UE niejednokrotnie stanowiły podłoże dla spotkań wicepremiera, ministra gospodarki Waldemara Pawlaka w Chorwacji. Podczas jednego z nich zwrócono uwagę na fakt, że „położenie geograficzne obu państw może ułatwić budowę korytarza transportowego znad Adriatyku do Europy Środkowej”. Potrzeba stworzenia europejskich połączeń gospodarczych północ-południe, m.in. w zakresie energetyki, czy infrastruktury transportowej stała się od tego momentu kwestią podnoszoną wielokrotnie³⁵. O jej istocie świadczyć mógł m.in. cykl konferencji eksperckich poświęconych Środkowoeuropejskiemu Korytarzowi Transportowemu CETC ROUTE 65 (Wrocław-Rijeka-Bruksela), objętych patronatem honorowym najwyższych przed-

³² *Polsko-chorwackie stosunki dwustronne*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europa/stosunki_z_panstwami_europy/chorwacja?printMode=true, (data dostępu: 12.01.2014).

³³ *Wizyta minister Elżbiety Bienkowskiej w Chorwacji*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, www.mrr.gov.pl, (data dostępu: 14.05.2012).

³⁴ Więcej na temat na oficjalnej stronie Polsko-Chorwackiej Izby Przemysłowo-Handlowej, <http://www.pchiph.pl>

³⁵ *Wicepremier Pawlak z wizytą w Zagrzebiu*, Ministerstwo Gospodarki, www.mg.gov.pl, (data dostępu: 17.02.2011).

stawiciele ministerstw rozwoju regionalnego, transportu, budownictwa i gospodarki morskiej, a także ministerstw spraw zagranicznych obu Stron³⁶.

Inną okazję do spotkań pomiędzy przedstawicielami Chorwacji i Polski stanowić mogą uroczystości o charakterze jubileuszowym. Jednym z nich było choćby to, do którego doszło pomiędzy prezydentem Miasta Zagrzebia Milanem Bandićem i prezydent Miasta Stołecznego Warszawy Hanną Gronkiewicz-Waltz przy okazji obchodów Święta Narodowego Republiki Chorwacji. Przygotowano wówczas i podpisano Umowę o współpracy między Warszawą a Zagrzebiem. Podobną, naznaczoną już długoletnią tradycją Umowę o współpracy podpisano z Krakowem dnia 3 kwietnia 1975 roku. Współpraca ma służyć przede wszystkim wymianie doświadczeń, promocji miast, ich obywateli. Przyczyniać się do ułatwienia pozyskiwania funduszy europejskich, przede wszystkim na projekty związane z miejską infrastrukturą komunalną, komunikacją miejską, ekologią, kulturą i rozwojem sportu³⁷.

Dnia 25 kwietnia 2013 roku we Wrocławiu powstało Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Chorwackiej, którego zasadniczym celem jest promocja Chorwacji w Polsce, nauczanie języka chorwackiego, pomoc obywatelom polskim w podejmowaniu działalności gospodarczej na terenie Republiki Chorwacji. O dobre imię kraju, promocję jego gospodarki kultury i sztuki na terenie Polski dbają konsulowie honorowi powołani w Białymstoku, Bydgoszczy, Krakowie, Poznaniu.

Dwustronna współpraca gospodarcza pomiędzy Polską a Chorwacją ma długą tradycję, sięgającą jeszcze okresu SFRJ. W 1990 roku Chorwacja pod względem wielkości wymiany handlowej z Polską zajmowała drugie miejsce wśród jugosłowiańskich republik. Utrzymywane na wysokim poziomie kontakty zakłócone zostały jednak działaniami wojennymi w byłej SFRJ. Produkcja chorwacka na początku lat dziewięćdziesiątych uległa obniżeniu o około 50% w stosunku do okresu przed wybuchem wojny. Liczba bezrobotnych przekraczała 200 tys. osób, a PKB był o około 40% niższy niż w 1990 roku. Jako jedyny pozytywny wskaźnik można było wymienić dodatni bilans płatniczy. W latach 1989 i 1990 polsko-chorwackie obroty handlowe wynosiły odpowiednio 164 mln USD i 152 mln USD³⁸. W kolejnych, tj. 1991–1993 nastąpiło załamanie obrotów. Polska była eksporterem wyrobów przemysłu hutniczego i chemicznego, żywego bydła i mięsa. Eksport wynosił wówczas 24 mln USD. Importowaliśmy głównie surowce i półprodukty dla przemysłu spożywczego: wina i wermuty, wyroby przemysłu papierniczego, motoryzacyjnego oraz maszyny na łączną sumę 39 mln USD. Przez dziewięć miesięcy, od momentu uzyskania przez Chorwację niepodległości, obroty towarowe kształtowały się na poziomie 44,4 mln USD, pomimo faktu, że polski import z Chorwacji zmniejszył się o 38% w porównaniu z rokiem wcześniejszym (24 mln USD), a im-

³⁶ Więcej na temat cyklu Konferencji na stronie oficjalnej *Central European Transport Corridor CETC ROUTE65*, www.cetc.pl.

³⁷ *Spotkanie Milana Bandića i Hanny Gronkiewicz-Waltz*, Warszawa, <http://pl.mfa.hr/InfoPopup.aspx?mv=2397&pr=t&id=12808>, (data dostępu: 20.06.2011).

³⁸ *Sprawozdanie za rok 1997*, opracowano Biuro Rady Handlowego, Ambasada RP w Zagrzebiu, Zagrzeb 09.03.1998, s. 20.

port towarów chorwackich wyniósł 22,9 mln USD³⁹. Dnia 5 listopada 1992 roku w Warszawie została podpisana Umowa o współpracy gospodarczej, która przyjęła charakter generalny (weszła w życie dopiero 29 kwietnia 1994 roku). Analogiczne umowy podpisano wcześniej m.in. z: Węgry, Austrią, Rosją, Chinami, Sudanem. Kolejne przygotowano dla Bułgarii i Egiptu. Według chorwackiego wiceministra ds. współpracy gospodarczej z zagranicą w Ministerstwie Turystyki i Handlu Chorwacji porozumienia sprawiły, że nastąpił zauważalny wzrost eksportu. W kolejnych latach, za sprawą podpisanej w 1994 roku umowy o współpracy starano się kojarzyć partnerów obu stron i wspierać ich starania o nawiązanie współpracy dwustronnej. Zainteresowaniem cieszyły się przede wszystkim: turystyka, połączenia lotnicze, przetwórstwo rybne⁴⁰. W 1994 roku pomiędzy Ministerstwami Transportu i Gospodarki doszło również do podpisania Umowy o międzynarodowych przewozach drogowych oraz Umowy o cywilnej komunikacji lotniczej. W październiku 1994 roku, podczas wizyty chorwackiego ministra finansów podpisana została Umowa o unikaniu podwójnego opodatkowania. W roku 2000 weszła w życie istotna, bo przewidująca ulgi podatkowe i celne – Ustawa o wspieraniu inwestycji⁴¹. W ramach polsko-chorwackiej umowy i aktywizacji współpracy organizowano na terytoriach obu państw imprezy promocyjne, targi, spotkania świata biznesu. Nie pominięto również rolniczych aspektów współpracy. Od 1995 roku w życie weszły rządowe umowy o współpracy w dziedzinie weterynarii i ochrony roślin oraz resortowa umowa o współpracy w dziedzinie rolnictwa i gospodarki żywnościowej⁴².

Mniej oficjalny charakter, aczkolwiek równie istotny miały spotkania prezydentów inaugurujące otwarcie nowej fabryki producenta „Vegety” – Podravki w Kostrzynie nad Odrą w październiku 2000 roku, czy fabryki leków Pliva⁴³ w Krakowie. Wspólnym spotkaniom na szczeblach premierów, ministrów spraw zagranicznych czy marszałków Sejmu przyświecał podstawowy cel, zjednanie sobie stron i nawiązanie jak najlepszych kontaktów między nimi. Do ważniejszych spotkań należały te, podczas których podpisano m.in. międzyrządową Umowę o transporcie morskim (2001 r.), czy Umowę o wolnym handlu (2002 r.).

W wymianie towarowej notowano wzrost obrotów. Do najważniejszych towarów w polskim eksporcie do Chorwacji należały: meble, papier i wyroby papiernicze, wyroby hutnicze i konstrukcje stalowe, samochody osobowe, ogumienie, wyroby cukiernicze, kosmetyki, bydło, drewno, artykuły spożywcze. W imporcie przeważały: farmaceutyki, wina i napoje alkoholowe, łodzie i jachty, wyroby i folia

³⁹ ZOL, *Czas na rozwijanie wspólnych interesów*, „Nowa Europa”, z dn. 1992.06.11.

⁴⁰ A. Górski, *Krok na długiej drodze*, „Nowa Europa”, z dn. 1994.03.09.

⁴¹ *Polska-Chorwacja – nowe perspektywy współpracy*, „Przegląd Rządowy”, nr 8-9, 1996, s. 87.

⁴² Tamże.

⁴³ Firma farmaceutyczna Pliva swoją obecność na polskim rynku datuje już na 1998 rok. W 2006 roku powołała własny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy w Krakowie. W tym samym roku Pliva została przejęta przez amerykańską firmę Barr Pharmaceuticals, która to w grudniu 2008 roku została przejęta przez izraelską firmę farmaceutyczną Teva Pharmaceuticals. *Dwustronna współpraca gospodarcza*, Informator ekonomiczny MSZ, <http://www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/chorwacja/?printMode=true> (data dostępu: 10.01.2014).

z aluminium, gaz, papier, koncentraty spożywcze, meble, cement, glazura⁴⁴. Wszelkie przejawy izolacji państwa chorwackiego przewyżczone zostały wraz z podpisaniem w 2001 roku Umowy o wolnym handlu i zbliżeniem Chorwacji do CEFTA w roku 2002. Umowa o wolnym handlu weszła w życie w 2002 roku i jako główne założenie wniosła zerowe stawki celne na towary przemysłowe i koncesje na niektóre artykuły rolno-spożywcze. Stwarzała ona bardzo dobre warunki dla dynamizacji obrotów między krajami, które wymagały zaangażowania ze strony obu państw – podkreślały polska i chorwacka wiceminister gospodarki. Obroty z Chorwacją stanowiły w roku podpisania umowy niecały jeden procent wszystkich, zagranicznych obrotów handlowych Polski. Polsko-chorwackie obroty towarowe wyniosły 100,7 mln USD i były zbliżone do poziomu z 1999 roku (wzrost o 3,6%), przy czym saldo wymiany towarowej było dodatnie dla Polski (44,5 mln USD). Polski eksport wzrósł w 2000 roku o 34,5% w stosunku do roku 1999 i osiągnął wartość 72,6 mln USD, a import zmalał o 35% i wynosił 28,1 mln USD. Jak podawało polskie Ministerstwo Gospodarki, tak poważny spadek dostaw eksportowych z Chorwacji do Polski wynikał z uruchomienia w Polsce produkcji Vegety i zup w proszku znanej firmy Podravka⁴⁵.

Od momentu, gdy Polska dołączyła do Unii Europejskiej, zostały wprowadzone istotne zmiany prawne w relacjach handlowych z państwami Bałkanów Zachodnich. W związku z procesem dostosowywania podstaw traktatowych współpracy gospodarczej z krajami trzecimi, w tym z Albanią, Bośnią i Hercegowiną, Chorwacją, Macedonią, Serbią i Czarnogórą, do wymogów wspólnej polityki handlowej UE, Polska wypowiedziała bilateralne umowy o współpracy gospodarczej i handlowej z tymi państwami. Z Chorwacją, między innymi Umowę międzyrządową o współpracy gospodarczej, z dnia 5 listopada 1992 roku oraz środkowoeuropejską Umowę o wolnym handlu (CEFTA). Przyjęcie przez Polskę regulacji wspólnotowych miało duże znaczenie dla rozwoju bilateralnej współpracy gospodarczej. Spowodowało otwarcie rynku polskiego na bezcłowy import większości produktów z tych krajów. W roku 2000 Unia Europejska, Rozporządzeniem Rady (WE) nr 2007/2000 z dnia 18.09.2000 r. z późniejszymi zmianami, wprowadziła nadzwyczajne środki handlowe dla krajów uczestniczących w Procesie Stabilizacji i Stowarzyszenia. Na jego podstawie, produkty pochodzące z Republiki Chorwacji i pozostałych państw Bałkanów Zachodnich zostały dopuszczone do przewozu na teren Wspólnoty bez ograniczeń ilościowych lub środków o skutku równoważnym, jak również zwolnione od ceł i opłat o skutku równoważnym. Na niektóre importowane produkty zostały ustanowione kontyngenty taryfowe. W związku z rozszerzeniem Unii Europejskiej, które nastąpiło 1 maja 2004 roku, zawarty został Protokół do Umowy o Stabilizacji i Stowarzyszeniu (SAA) z Republiką Chorwacji. Rozciągał on postanowienia tej Umowy na nowe państwa członkowskie. Od 1 maja 2004 roku do czasu wejścia w życie umowy SAA polskie relacje z Chorwacją regulowane były przez Przejściową Umowę Handlową Unia Europejska

⁴⁴ A. Orzelska, *Europa Środkowo-Wschodnia 2001–2002*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2004, s. 73.

⁴⁵ *Polska podpisała z Chorwacją umowę o wolnym handlu*, www.money.pl, (data dostępu: 02.03.2007).

– Republika Chorwacji, podpisaną 29 października 2000 roku. Umowa ta zapewniała wolny, bezcłowy dostęp do rynku unijnego dla towarów pochodzących z Chorwacji⁴⁶. Otwieranie chorwackiego rynku na towary, pochodzące z państw Unii, następowało stopniowo. Do 2007 roku Chorwacja znosiła cła na towary rolno-spożywcze importowane z Unii, bez ograniczeń ilościowych⁴⁷. Lata 2004–2008 pod względem obrotów handlowych, które uległy dwukrotnemu wzrostowi w porównaniu do lat wcześniejszych, oceniane są bardzo dobrze. W 2011 roku wartość dwustronnych obrotów handlowych kształtowała się na poziomie 430, 5 mln euro (polski eksport 322,1 mln euro, wzrost o 21,3%, import z Chorwacji 108,4 mln euro, wzrost o 29%)⁴⁸. Warty uwagi jest fakt, że chorwackie firmy zainteresowane są rynkiem polskim. Zgodnie z danymi Ministerstwa Gospodarki RP zainwestowały one w Polsce ponad 142 mln euro, tym samym wpisując się na czwarte miejsce pod względem poczynionych inwestycji po Niderlandach, Serbii, Bośni i Hercegowinie. Dla porównania, Polska zainwestowała w Chorwacji 69,3 mln euro i w rankingu krajów inwestorów w Chorwacji znalazła się na 21 miejscu⁴⁹.

Dane przedstawione przez polskie Ministerstwo Gospodarki pokazują, że wartość obrotów towarowych w polsko-chorwackiej wymianie handlowej za 2012 rok wynosiła 390,5 mln euro. Polski eksport 305,2 mln euro, import 85,3 mln euro. Obroty stanowiły 90,7% obrotów z 2011 roku, eksport 94,8%, a import 78,4%. Pod względem wielkości przedstawionych wskaźników eksportu Chorwacja znalazła się na 46. miejscu wśród odbiorców polskich towarów, tj. za Serbią, Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Izraelem, ale przed Arabią Saudyjską, Algierią i Cyprem. Dane chorwackiego Urzędu Statystyki za 2012 rok wskazują, że blisko połowa wartości polskiego eksportu do Chorwacji przypada na dwadzieścia największych wartościowo pozycji towarowych, a jedna trzecia na dziesięć największych wartościowo pozycji towarowych. Za najbardziej rentowne, stanowiące około 10% wartości eksportu uważane są nowe opony z kauczuku wulkanizowanego i artykuły higieniczne dla kobiet i niemowląt. Dużym popytem cieszą się także leki i folia aluminiowa⁵⁰. Wskaźniki przedstawione przez Chorwacki Urząd Statystyczny pod koniec 2012 roku wskazywały na fakt, że chorwackie inwestycje bezpośrednie w Polsce kształtowały się na poziomie 167,4 mln euro⁵¹. Od 1 lipca 2013 roku polsko-chorwackie stosunki gospodarcze regulują postanowienia

⁴⁶ Wyjątek stanowiły młoda wołowina, wina, ryby i przetwory rybne na które utrzymane zostały kwoty taryfowe.

⁴⁷ *Podsumowanie pierwszego roku członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa, czerwiec 2005r., Ministerstwo Gospodarki i Pracy, www.kprm.gov.pl, (data dostępu: 02. 03. 2007).

⁴⁸ *Współpraca gospodarcza*, Polsko-Chorwackie stosunki dwustronne, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, http://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/europa/stosunki_z_panstwami_europy/chorwacja?printMode=true (data dostępu: 09.10.2013).

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ *Dwustronna współpraca gospodarcza*, Informator ekonomiczny MSZ, <http://www.informatorekonomiczny.msz.gov.pl/pl/europa/chorwacja/?printMode=true>, (data dostępu: 10.12.2013).

⁵¹ *Wymiana towarowa z zagranicą*, Biuletyn Informacyjny Nr 2, 2013 rok, WPHI Zagrzeb, październik 2013.

Traktatu Akcesyjnego, jednakowe dla państw członkowskich Unii Europejskiej. Polska posiada również zawarte z Chorwacją umowy bilateralne, których nie obejmują kompetencje Wspólnoty, a które mają istotny wpływ na polsko-chorwacką współpracę gospodarczą⁵². Pozytywny trend w stosunkach gospodarczych polsko-chorwackich został zachowany. Dane za 2013 rok wskazują, że wartość polskiego eksportu do Chorwacji wynosiła 178,6 mln euro. Wśród krajów unijnych Polska znalazła się na siódmej pozycji⁵³.

Wśród towarów najczęściej eksportowanych z Polski dominują niezmiennie od 2010 roku: opony, artykuły higieniczno-sanitarne, do użytku domowego i szpitalnego, przetwory spożywcze, słodycze, sztaby i pręty walcowane, bydło żywe, meble i ich części i inne⁵⁴. Wśród największych wartościowo grup towarów w polskim imporcie z Chorwacji dominują: leki dla celów terapeutycznych, folia aluminiowa, stelaże pod materace, artykuły pościelowe, ubrania wizytowe, transformatory elektryczne⁵⁵.

Polakom Chorwacja najczęściej kojarzy się jednak z wakacjami. Najbardziej dochodowym dla strony chorwackiej obszarem poza bezpośrednimi, zagranicznymi inwestycjami pozostaje właśnie turystyka. Chorwacja od zawsze była i nadal jest atrakcyjnym regionem turystycznym. To kraj z pogranicza wielu kultur i religii. Swoją rolę na jej terenie zaznaczają kultury zachodnioeuropejska, śródziemnomorska i słowiańska. Takim przykładem pomieszania wpływów włoskich, słowiańskich i greckich jest m.in. średniowieczny Dubrownik z przepiękną starówką, określaną jako perła Chorwacji. Oprócz Dubrownika w Chorwacji nie brak innych, pięknych miast z cennymi zabytkami kultury i zabytkami historycznymi. Wśród nich na uwagę zasługują: Pałac Dioklecjana w Splicie, Starówka w Trogirze, Katedra w Szybeniku i wspomniany przeze mnie Dubrownik, które znajdują się pod ochroną UNESCO.

Turystyka jest najważniejszą gałęzią gospodarki chorwackiej i nie ma się co dziwić, że władze i samorządy chorwackie przykładają do niej dużą wagę. Po 1991 roku nastąpiło kilkuletnie osłabienie, ale dzięki odpowiedniemu podejściu władz i odpowiedniej zachęcie ze strony Chorwatów, do Chorwacji zjeżdżają znów tłumy turystów. Dla wielu mieszkańców chorwackiego wybrzeża turystyka stanowi jedyne źródło dochodu. Już w 1992 roku pomiędzy rządem polskim a rządami Republiki Słowenii i Chorwacji zawarte zostały porozumienia o ruchu bezwizowym. „Oby-

⁵² Mowa tu m.in. o następujących umowach o: unikaniu podwójnego opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i majątku, międzynarodowych przewozach drogowych osób i ładunków, w sprawie wzajemnego popierania i ochrony inwestycji, współpracy w dziedzinie ochrony roślin, współpracy w dziedzinie weterynarii, współpracy w dziedzinie turystyki, cywilnej komunikacji lotniczej, transporcie morskim. Więcej na temat: *Dwustronna współpraca gospodarcza*, Informator ekonomiczny MSZ, dz. cyt.

⁵³ *Wymiana towarowa z zagranicą*, Biuletyn Informacyjny Nr 2, 2013 rok, WPHI Zagrzeb, październik 2013.

⁵⁴ *Brozura informacyjna Eksportera po rynku Republiki Chorwacji*, Współpraca gospodarcza Polski z Republiką Chorwacji, Warszawa 2012 r., s. 2.

⁵⁵ Tamże, s. 3.

watele polscy mogą przebywać na terytoriach tych państw bez wizy przez okres nie dłuższy niż trzy miesiące” – donosiło polskie MSZ w grudniu 1992 roku. Tymi samymi zasadami zostali objęci obywatele Słowenii i Chorwacji przybywający do Polski z ważnymi paszportami. „Obowiązek uzyskania wizy jest utrzymany w stosunku do osób, które mają zamiar wyjechać z Polski do Słowenii lub Chorwacji, albo z tych państw do Polski, w celach zarobkowych lub na czas dłuższy niż trzy miesiące” – informowało dalej MSZ⁵⁶. Dodatkowym atutem było podpisanie w Zagrzebiu, 30 września 1994 roku, Umowy międzyrządowej o międzynarodowych przewozach drogowych osób i ładunków⁵⁷.

W 1994 roku wybrzeże Adriatyku odwiedziło 3,5 mln turystów, wśród nich jednak zaledwie 17 tys. Polaków. Dla porównania Czechów było aż 450 tys.⁵⁸ Globalne wpływy Chorwacji z turystyki osiągnęły w 1994 roku wartość ok. 1,4 mld dolarów, w 1990 roku stanowiły 1,7 mld dolarów, a w 1993 roku tylko 832 mln. Najwięcej, bo 40 tys. turystów z Polski było w 1990 roku. Rok później już tylko 4 tys. Polaków, a w pierwszym kwartale 1996 roku kraj ten zwiedziło tylko 855 rodaków⁵⁹, co spowodowane było m.in. doniesieniami prasowymi o złej sytuacji w kraju i zagrożeniu bezpieczeństwa turystów. Przykładowo, 8 sierpnia 1995 roku w „Expresie Wieczoru” można było przeczytać, że „co drugi turysta rezygnuje z wyjazdu do Chorwacji”, a z samej Chorwacji „napływają sprzeczne informacje. MSZ dalej nie przedstawił oficjalnego stanowiska, czy polscy turyści mogą odpoczywać nad Adriatykiem”⁶⁰. Loty Polskich Linii Lotniczych LOT do Chorwacji również zostały zniesione. Wraz z końcem wojny na Bałkanach i unormowaniem sytuacji politycznej, na co wpływ miało również podpisanie Układu Pokojowego z Dayton, sytuacja zaczęła się zmieniać, a Chorwacja ponownie stanowić atrakcyjną destynację turystyczną.

Dnia 18 maja 1996 roku Polska i Chorwacja podpisały w Zagrzebiu Umowę o współpracy w dziedzinie turystyki⁶¹. Zgodnie z zawartym na okres pięciu lat porozumieniem przewidziano m.in. tworzenie spółek z udziałem kapitału zagranicznego, wspólne inwestycje w turystyce, wymianę specjalistów, organizowanie wystaw i targów. Dzięki Umowie możliwe stały się ponadto wymiany bezdeewizowe. Obydwe strony zobowiązały się do utworzenia Narodowych Ośrodków Informacji Turystycznej⁶². Przychody z turystyki międzynarodowej w strukturze PKB w 1999 roku stanowiły 12,4%, a ich udział w eksporcie Chorwacji ogółem stanowił odpo-

⁵⁶ *Bez wiz do Słowenii i Chorwacji*, „Życie codzienne”, (PAP) z dn. 22. 12.1992.

⁵⁷ *Chorwacja-Polska. Umowa o międzynarodowych przewozach drogowych osób i ładunków*, Zagrzeb 1994, Akty Prawa Obowiązujące, Lex, z dn. 2005.01.14.

⁵⁸ *Krawat przyszedł z Chorwacji*, „Gazeta Wyborcza”, (jap) z dn. 14. 02.1995.

⁵⁹ *Powrót nad Adriatyk*, „Gazeta Wyborcza”, z dn. 1996.05.20

⁶⁰ *Co drugi turysta rezygnuje z wyjazdu do Chorwacji*, „Expres Wieczoru”, z dn. 08.08.1995.

⁶¹ *Popis međunarodnih ugovora i međunarodnih akata sklopljenih između Republike Hrvatske i Republike Poljske*, Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republika Hrvatska, <http://www.mvep.hr/print.aspx?id=227&itemId=106&lang=1>, (data dostępu: 12.01.2014).

⁶² *Powrót nad Adriatyk*, Gazeta Wyborcza, z dn. 20.05.1996.

wiednio 31%⁶³. W 1999 roku Chorwację odwiedziło 3,443 mln zagranicznych turystów. Wśród nich było 130 tys. polskich turystów. Polska znalazła się na siódmym miejscu. Według oceny WTO międzynarodowy ruch turystyczny stanowił 664 mln turystów, a przychody z niego wynosiły 455 mld USD⁶⁴. W porównaniu do roku 1998 nastąpił spadek wyjazdów o 16%. Liczba noclegów uległa zmniejszeniu o 18%. Przyczyną spadku zainteresowania turystów Adriatyckim wybrzeżem były głównie działania NATO w sąsiedniej Jugosławii (Kosowie). Rząd chorwacki przeznaczył 42 mln chorwackich kun⁶⁵ z budżetu na pomoc turystyce w przygotowaniu do sezonu turystycznego w 2000 roku. Była to pierwsza zapomoga na rzecz turystyki, przeznaczona w szczególności na remonty hoteli w południowej części Chorwacji – rejonie, któremu najtrudniej było podnieść się po wojnie. Turnusy w nadmorskich miejscowościach Adriatyku znów stały się popularne, a Chorwacja mogła pochwalić się odbudowaną bazą turystyczną i noclegów⁶⁶. Według oceny Narodowego Banku Chorwacji w 2000 roku przychody turystyki wynosiły ok. 2,75 mld USD, a ich udział w PKB wzrósł do 14,5%. Liczba polskich turystów wzrosła z 104,9 tys. osób w 1999 roku do 275 tys. w roku 2000⁶⁷.

Według badań, jakie przeprowadziła na początku 2000 roku Chorwacka Wspólnota Turystyczna, oczekiwano wzrostu przyjazdów turystów zagranicznych w kolejnych latach, w tempie średnio 10% rocznie⁶⁸. W roku 2000 przyjazdy turystów zagranicznych wzrosły o 55%. Biorąc pod uwagę liczbę turystów, którzy udali się do Chorwacji, Polacy byli na szóstym miejscu, po obywatelach niemieckich, włoskich, słoweńskich, czeskich i austriackich.

W celu uatrakcyjnienia oferty, na wniosek rządu, chorwacki parlament uchwalił, z dniem 1 stycznia 2001 roku, zniesienie podatku VAT na wszystkie usługi turystyczne, dotyczące zorganizowanych przyjazdów turystów z zagranicy. Wzrost liczby zagranicznych turystów kontynuowany był również w 2001 roku. W ciągu trzech kwartałów 2002 roku turystyka, stanowiąca istotną dziedzinę chorwackiej gospodarki, zanotowała wzrost liczby zagranicznych turystów o 6%. Republikę Chorwacji odwiedziło 6,6 mln zagranicznych turystów. Najwięcej pochodziło podobnie, jak w roku poprzednim z: Niemiec, Włoch, Słowenii, Republiki Czeskiej i Austrii. Od 2004 roku turystów przyciągają do Chorwacji doskonałe połączenia autostradowe,

⁶³ B. Borkowska, *Poradnik eksportera i inwestora, Chorwacja*, Ministerstwo Gospodarki, Wydział Ekonomiczno-Handlowy Ambasady RP w Zagrzebiu, Zagrzeb 2002, s. 72.

⁶⁴ Tamże, s. 73.

⁶⁵ Waluta chorwacka.

⁶⁶ Warto zwrócić uwagę na fakt, że większość hoteli w okresie wojny domowej stanowiła bazę noclegową dla uchodźców. Dzięki dotacjom rządowym na podniesienie standardów hotele zostały odbudowane na miarę poziomu europejskiego. Dla przykładu, znany przed wojną zespół hoteli Baška Voda na Makarskiej Riwierze otrzymał gwarancje rządu na 10 mln marek, na odnowienie całej infrastruktury. S. Rzymiski, *Chorwacja: mały kraj na wielkie wakacje, Ostatni rok, „Rzeczpospolita”*, z dn. 06.04.1997.

⁶⁷ J. Szaniawska, *Chorwacja*, Ministerstwo Gospodarki, Dep. Stosunków Gospodarczych z Zagranicą, kwiecień 2001.

⁶⁸ B. Borkowska, dz. cyt., s. 74.

łącznie Zagrzeb ze Splitem oraz stosunkowo tanie połączenia lotnicze i promowe, uruchamiane w sezonie letnim.

W celu zapewnienia turystom dodatkowej ochrony i opieki, przedstawiciele Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Republiki Chorwacji, w 2008 roku, podjęli działania mające na celu doprowadzenie do podpisania umowy bilateralnej o zwalczaniu przestępczości zorganizowanej i innego rodzaju przestępczości. Wzorując się na pozytywnych doświadczeniach współpracy prowadzonej z Czechami, Słowacją, Węgrami, każdy sezon turystyczny inauguruje się podpisaniem protokołu zezwalającego polskim policjantom na patrolowanie, wspólnie z chorwackimi przedstawicielami wymiaru bezpieczeństwa, wybrzeża chorwackiego. W razie potrzeby zobowiązani są oni również do udzielania Polakom pomocy i ułatwienia kontaktu z Polską Placówką Dyplomatyczną w Zagrzebiu⁶⁹. Polacy czują się w Chorwacji bezpiecznie. Świadczyć o tym mogą statystyki potwierdzające istnienie stałej tendencji wzrostowej w turystyce przyjazdowej. W sierpniu 2013 roku wybrzeże Adriatyku odwiedziło 10% więcej turystów zagranicznych niż w 2012 roku. Najwięcej gości pochodziło z Niemiec (26%), Włoch (12%), Słowenii (9,3%). Polacy znaleźli się na czwartym miejscu (7,8%), w dalszej kolejności dopiero Czesi i Austriacy. Według Chorwackiego Banku Narodowego wpływy z turystyki, już w pierwszym półroczu 2013 roku, były o 5,7% większe w porównaniu do roku 2012. Wynosiły one 2,08 mld euro, tj. 9,9% PKB kraju⁷⁰.

Poza współpracą polityczną i gospodarczą Chorwację łączą z Polską postanowienia umowy o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji, do podpisania której doszło 14 września 1995 roku między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chorwacji w Zagrzebiu⁷¹. Umowa weszła w życie dnia 20 listopada 1997 roku. Jej pełna treść została zamieszczona w Dzienniku Ustaw Nr 54 z dnia 30 kwietnia 1998 roku. Państwa, „dążąc do umocnienia stosunków i pogłębiania wzajemnego zrozumienia, wyraziły przekonanie, że współpraca w dziedzinie kultury, nauki i edukacji jest niezbędnym składnikiem współpracy bilateralnej. Stanowi ona realizację celów zawartych w dokumentach końcowych Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz Paryskiej Karcie Nowej Europy. W tym celu, Polska i Chorwacja zobowiązały się sprzyjać bezpośrednim kontaktom między uniwersytetami, instytucjami kulturalnymi, naukowymi, oświatowymi i badawczymi,

⁶⁹ Polscy policjanci odbywają służbę w Chorwacji na podstawie umowy zawartej między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Republiki Chorwacji o współpracy w zwalczaniu przestępczości. Pierwszy protokół określający zasady i warunki dotyczące służby polskich policjantów na wybrzeżu Adriatyku podpisany został w czerwcu 2010 roku między polskim Komendantem Głównym Policji a Ministerstwem Spraw Wewnętrznych Republiki Chorwacji i Generalnym Dyrektoriatem Policji., *Polscy policjanci w rejonie Zadaru*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, <https://www.msw.gov.pl/pl/aktualnosci/11045,Polscy-policjanci-w-rejonie-Zadaru.html>, (data dostępu: 10.10.2013).

⁷⁰ *Chorwacja*, Biuletyn Informacyjny, Wydział Promocji Handlu i Inwestycji Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Zagrzebiu, nr 2 2013, październik 2013.

⁷¹ Stronę polską reprezentował podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Sztuki T. Polak, stronę chorwacką Zlatko Vitez.

a także organizacjami państwowymi, społecznymi, prywatnymi, które działają na rzecz osiągnięcia celów umowy. Umawiające się Strony poprzez wymianę wykładowców i specjalistów, studentów i młodzieży, stypendia naukowe i bezpośrednią współpracę między placówkami naukowymi zobowiązały się popierać współpracę w dziedzinie edukacji, jak i zachęcać do podejmowania studiów języka i literatury państw Stron⁷².

Wizyta profesora Henryka Batowskiego zaowocowała nawiązaniem kontaktów między Polską Akademią Umiejętności w Krakowie a chorwacką Akademią Nauk. 28 lutego 1995 roku w Zagrzebiu podpisano porozumienie o współpracy naukowej pomiędzy PAN a Chorwacką Akademią Nauk⁷³. 16 stycznia 1996 roku pomiędzy Uniwersytetem Warszawskim a Uniwersytetem w Zagrzebiu podpisane zostało porozumienie o współpracy. Uniwersytet w Zagrzebiu współpracuje również z Uniwersytetami: Jagiellońskim w Krakowie, Śląskim w Katowicach, Uniwersytetem Wrocławskim. Politechnika w Zagrzebiu wymienia swe doświadczenia z Politechniką Gdańską i Akademią Górniczo-Hutniczą w Krakowie⁷⁴. Możliwość nauki języka chorwackiego dają m.in. takie polskie uczelnie, jak: Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet Wrocławski (profil serbsko-chorwacki) i Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, zatrudniające pracowników dydaktycznych oraz specjalistów z zakresu języka chorwackiego i literatury chorwackiej. Polscy wykładowcy zatrudnieni są m.in. na Uniwersytetach w Zagrzebiu i Rijece. Członkostwo Chorwacji w Unii Europejskiej otworzyło studentom nowe możliwości wyjazdów stypendialnych. Na Uniwersytecie w Zagrzebiu od 60 lat istnieje Katedra Języka Polskiego i Literatury w ramach Wydziału Filozoficznego. W Instytucie Sławistyki działa Klub Polonistów. W roku akademickim 2000/2001 na Uniwersytecie w Rijece otwarto lektorat polonistyki. Współpraca kulturalna między Polską a Chorwacją jest oceniana jako dobra. Szczególnie wysoko ocenia się polskie doświadczenia w dziedzinie ochrony i restauracji zabytków. Umiejętności Polaków docenione zostały na podstawie prac konserwatorskich, wykonanych na terenie Chorwacji. Często organizowane są imprezy kulturalno-naukowe. Stałymi gośćmi w Chorwacji są polscy artyści, teatry oraz orkiestry. Podczas obchodów 900-lecia miasta Zagrzeb, wiceprezydent Krakowa prof. J. Banaś wziął udział w rozmowach na temat perspektyw współpracy obu miast. Postanowiono znowelizować porozumienie o współpracy⁷⁵. Warto wspomnieć, że obydwa miasta są miastami partnerskimi i współpracującymi na podstawie: zawartej Umowy o współpracy z 2 kwietnia 1975 roku, Protokołu o współpracy na lata 1986–1990 z 3 kwietnia 1986 roku oraz uroczystego oświadczenia o swej woli pogłębiania i umacniania przyjacielskich kontaktów między Zagrzebiem i Krako-

⁷² *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Chorwacji o współpracy w dziedzinie kultury i edukacji, podpisana w Zagrzebiu dnia 14 września 1995 roku*, Dziennik Ustaw Nr 54 z dnia 30 kwietnia 1998 roku.

⁷³ „Przegląd Rządowy”, nr 8-9 (sierpień-wrzesień 1996), s. 88.

⁷⁴ Materiały MENIS RP, w posiadaniu autorki.

⁷⁵ „Przegląd Rządowy”, dz. cyt., s. 88.

wem z dnia 3 kwietnia 1986 roku⁷⁶. Zacieśnianiu kontaktów i współpracy pomiędzy miastem stołecznym Warszawą i miastem Zagrzeb służyć ma Porozumienie o przyjaźni i współpracy podpisane przez prezydentów miast M. Bandicia i H. Gronkiewicz-Waltz, 23 września 2011 r.⁷⁷ Ma przyczynić się do ułatwienia pozyskiwania funduszy europejskich, przede wszystkim na projekty związane z miejską infrastrukturą komunalną, komunikacją miejską, ekologią, kulturą i rozwojem sportu⁷⁸.

Według doniesień Departamentu Konsularnego i Polonii Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP na terytorium Republiki Chorwacji w latach 1990–1991 zamieszkiwało ok. 400 osób. Zgodnie z danymi pochodzącymi ze spisu ludności, z 2001 roku narodowość polską deklarowało 567 osób, z czego 80% uznawało język polski za macierzysty. Spis ludności przeprowadzony w 2011 roku wskazuje na wzrost liczby Polaków zamieszkujących terytorium Chorwacji – 672⁷⁹. Wpływ na taki stan rzeczy mogło mieć wiele czynników: zwiększenie liczby małżeństw mieszanych, mobilność Polaków, mogły wpłynąć na to również zmiany w chorwackiej Konstytucji, wprowadzone w 2000 roku, dotyczące praw człowieka, praw wspólnot etnicznych i narodowych lub mniejszości. Zgodnie z nimi Polacy uznani zostali za mniejszość narodową, której „gwarantuje się równouprawnienie i popiera ich wszechstronny rozwój”. Prawo chorwackie przewiduje również możliwość reprezentacji grup i mniejszości narodowych w parlamencie. Na terytorium Republiki Chorwacji działają dwa Towarzystwa polonijne. Zagrzebskie – skupiające ok. 150 członków Polskie Towarzystwo Kulturalne „Mikołaj Kopernik”, uchodzące za pierwszą zarejestrowaną po II wojnie światowej polonijną organizację, założoną 16 lutego 1990 roku (czyli jeszcze za czasów ówczesnej SFRJ) i „Fryderyk Chopin” w Rijecie. Statutowym celem organizacji jest propagowanie obyczajów i kultury polskiej, a także działalność oświatowa prowadzona wśród zamieszkujących teren Chorwacji Polaków. Z okazji polskich świąt narodowych i kościelnych organizowane są uroczyste imprezy. Towarzystwa nie zapominają też o najmłodszych i młodzieży, dla których organizują odrębne spotkania. Pomagają w organizowaniu wyjazdów dzieci na letnie kolonie do Polski, czy kursów języka polskiego. Sobotnia szkołka języka polskiego pozwala wszystkim zainteresowanym szkolić język ojczysty na poziomie szkoły podstawowej. Na dzień dzisiejszy z jej nauk korzysta ok. 40 uczniów w Zagrzebiu, podzielonych na trzy grupy-klassy i 15 uczniów w Rijecie. Towarzystwa utrzymują stały kontakt z Ambasadą Polską w Zagrzebiu⁸⁰.

Powyższy stan stosunków bilateralnych wskazuje, że Republika Chorwacji od chwili uzyskania niepodległości dzięki swej otwartości i współpracy dała się poznać, jako państwo demokratyczne, stabilne, aktywnie uczestniczące w działaniach wspólnoty międzynarodowej. Ważnym okresem dla zacieśniania kontaktów między

⁷⁶ *Chorwacja*, www.krakow.pl, z dn. 03.06.2005r., (data dostępu: 21.06.2005)

⁷⁷ *Warszawa-Zagrzeb – miasta partnerskie*, z dn. 23.09.2011r., strona oficjalna Urzędu Miasta Stołecznego Warszawa, <http://www.um.warszawa.pl/aktualnosci/warszawa-zagrzeb-miasta-partnerskie>

⁷⁸ *Spotkanie Milana Bandića i Hanny Gronkiewicz-Waltz*, Warszawa, <http://pl.mfa.hr/InfoPopup.aspx?mv=2397&pr=t&id=12808>, (data dostępu: 20.06.2011).

⁷⁹ *Državni Zavod za Statistiku*, <http://www.dzs.hr>, (data dostępu: 01.06.2013)

⁸⁰ M. Łakota, *Polonia w Chorwacji*, Archiwum domowe, dok. nr 2.

Polską a Republiką Chorwacji były przede wszystkim lata 2000–2005. Prezydencja A. Kwaśniewskiego i jego, często podkreślane – przyjacielskie kontakty z prezydentem Mesiciem, w znacznym stopniu zbliżyły państwa. Kolejni prezydenci Rzeczypospolitej Polskiej podtrzymali dobre dwustronne relacje. Dochodzi do spotkań na szczeblach szefów państw, rządów i ministrów spraw zagranicznych. Od 2010 roku szczególnie widoczne jest zacieśnienie współpracy pomiędzy państwami. Chorwacja to dla Polski jeden z głównych partnerów inwestycyjnych z regionu Bałkanów Zachodnich. Problemy natury gospodarczej, społecznej, czy politycznej nękające kraj, niewiele różnią się od tych, z jakimi zmagają się inne państwa europejskie. Przodująca pod względem ilości turystów odwiedzających rokrocznie wybrzeże adriatyckie, ze stosunkowo dobrze rozwiniętą infrastrukturą, autostradami łączącymi główne miasta, stawiająca na współpracę o charakterze dwustronnym, jak i wielostronnym Chorwacja wydaje się obiecującym partnerem. Łatwość nawiązania kontaktów, znajomość przez Chorwatów języków obcych i nowa perspektywa finansowa na lata 2014–2020, przewidująca dla Chorwacji 8 mld euro, z pewnością stanowią mogą dodatkowy atut. Członkostwo Chorwacji w Unii Europejskiej, otwarcie rynku i liczne projekty inwestycyjne na terenie Chorwacji w dziedzinie energetyki, infrastruktury kolejowej, drogowej, prywatyzacja hoteli i obiektów turystycznych, to dla polskich przedsiębiorców ogromne możliwości. Podobnie, jak branża usługowa, turystyczna, dająca możliwości podejmowania nowych inwestycji. Mając na uwadze położenie Chorwacji i jej silne związki, w tym natury ekonomicznej, z państwami byłej Jugosławii, można domniemywać, że kraj ten stanie się również przepustką dla polskich inwestorów i otworzy im dostęp do innych państw regionu.

Bibliografia

WYBRANE OPRACOWANIA

Monografie

- Anić V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1991.
- Antoszewski A., *Partie polityczne Europy Środkowej i Wschodniej*, Poznań – Wrocław 2005.
- Arsenijević V., *Jugolaboratorija*, Beograd 2009.
- Ash T. G., *Historia na gorąco. Eseje i reportaże z Europy lat 90.*, Kraków 2000.
- Babić S., *Tisućljetnji jezik naš hrvatski*, Zagreb 1991.
- Babić S., *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb 1990.
- Babić S., Moguš M., Finka B., *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1994.
- Baker J.A., *Drei Jahre, die die Welt veränderten. Erinnerungen*, Berlin 1996.
- Ballinger P., *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*, Princeton 2002.
- Banac I., *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990.
- Banac I., *The national question in Yugoslavia. Origins, history, politics*, Ithaca and London 1984.
- Bandelj N., Wherry F., *The Cultural Wealth of Nations*, Stanford 2011.
- Beganović D., *Jugoslovenska varijanta staljinizma: Goli otok*, posłowie do książki *tegoż, Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*, Zagreb–Sarajevo 2007.
- Bennett C., *Yugoslavia's Bloody Collapse. Causes, Course and Consequences*, New York 1995.
- Bežovan G., Zrinščak S., *Civilno društvo u Hrvatskoj*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2007.
- Bieber F., *Bosna i Hercegovina poslije rata: politički sistem u podjeljenom društvu*, Sarajevo 2008.
- Bławut J., *Bohater w filmie dokumentalnym*, Łódź 2010.
- Bobrownicka M., *Narkotyk mitu. Szkice o świadomości narodowej i kulturowej Słowian Zachodnich i Południowych*, Kraków 1995.
- Bobrownicka M., *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach kategorii tożsamości*, Kraków 2006.

- Bobrownicka M., *Pogranicza w centrum Europy – Slavica*, Kraków 2003.
- Boduszyński M. P., *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths toward a New Europe*, Hohn Hopkins University Press 2010.
- Broz I., *Hrvatski pravopis*, Zagreb 1892.
- Brozović D., *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneze, povijest, suvremena zbilja*, Zagreb 1970.
- Brzeziński, Z., *Wielka Szachownica*, Kraków 1999.
- Buden B., *Zona prelaska. O kraju postkomunizma*, Beograd 2012.
- Bugarski R., *Evropa u jeziku*, Beograd 2009.
- Bugarski R., *Jezik u društvu*, Beograd 1986.
- Bujwid-Kurek E., *Państwa pojugosłowiańskie. Szkice politologiczne*, Kraków 2008.
- Buras P., *Dokąd prowadzi „niemiecka droga”? O polityce zagranicznej Niemiec 2001–2004*, Wrocław 2005.
- Buzan, B., Waeber, O., *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge 2003.
- Cetnarowicz A., *Odrodzenie narodowe w Dalmacji. Od „slavenstva” do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej*, Kraków 2001.
- Chmielewski P., Szczesio S. L. red., *Bałkany Zachodnie między przeszłością a przyszłością*, Łódź 2013.
- Chmielewski P., Szczesio S. L. red., *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość-teraźniejszość-perspektywy*, Łódź 2011.
- Ciołkiewicz P., *Pamięć zbiorowa w dyskursie publicznym. Analiza polskiej debaty na temat wypędzeń Niemców po drugiej wojnie światowej*, Warszawa 2012.
- Crampton R., *The Balkans since the Second World War*, London 2002.
- Crampton R.J., *Eastern Europe in the Twentieth Century*, London and New York 1995.
- Cvitković I., *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Zagreb-Sarajevo 2006.
- Cuvalo A., *The Croatian National Movement 1966–1972*, New York 1990;
- Czerwiński M., *Język – ideologia – naród. Polityka językowa w Chorwacji a język mediów*, Kraków 2005.
- Czerwiński M., *Semiotyka dyskursu historycznego. Chorwackie i serbskie syntezy dziejów narodu*, Kraków 2012.
- Cziomer E., *Polityka zagraniczna Niemiec: kontynuacja i zmiana po zjednoczeniu ze szczególnym uwzględnieniem polityki europejskiej i transatlantyckiej*, Warszawa 2005.
- Ćosić B., *Podróż na Alaskę*, Wołowiec 2008.
- Čić E., *Povijest hrvatskih neprijatelja*, Zagreb 2011.
- Čolović I., *Etno. Opowieści o muzyce świata w Internecie*, Sejny 2012.
- Čolović I. red., *Zid je mrtav, živeli zidovi. Pad Berlinskog zida i raspad Jugoslavije*, Beograd 2009.
- Dąbrowska-Partyka M., *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*, Kraków 2004.
- Dejzings G., *Religija i identitet na Kosovu*, Beograd 2005.

- Dragović-Soso J., „Spasioci nacije”. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, Beograd 2004.
- Dyras M., *Re-inkarnacje narodu. Chorwackie narracje tożsamościowe w latach dziewięćdziesiątych XX wieku*, Kraków 2009.
- Đuro V., *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*, Zagreb 2002.
- Eberhardt P., *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin 2005.
- Esping-Andersen G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press 1990.
- Esping-Andersen G., *Social Foundations of Post-Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press 1999.
- Fallon S., Hellander P., Oliver J., *Chorwacja oraz Jugosławia (Serbia i Czarnogóra), Słowenia, Macedonia, Bośnia i Hercegowina*, Bielsko-Biała 1998.
- Fenton S., *Etniczność*, Warszawa 2007.
- Filipović M., *Deset predavanja o ideji Europe*, Sarajevo 2000.
- Fira A., *Nacionalne majne u ustavima SRJ. Položaj nacionalnih manjina u SRJ*, Beograd 1996.
- Fischer J., *Die rot-grünen Jahre: Deutsche Außenpolitik vom Kosovokrieg bis zum 11. September*, Köln 2007.
- Fishman J., *Sociolinguistics. A Brief Introduction*, London – New York – Toronto 1970.
- Gauß K. M., *Umierający Europejczycy*, Wołowiec 2006.
- Gelles K., *Niemiecka polityka wschodnia*, Wrocław 2007.
- Genscher H.-D., *Erinnerungen*, Berlin 1995.
- Goldstein I., *Croatia: A History*, London 1999.
- Gorup R. red. *After Yugoslavia: The Cultural Spaces of a Vanished Land*, Stanford 2013.
- Goszczyńska J. red., *Problemy tożsamości kulturowej w krajach słowiańskich*, t.1, Warszawa 2003.
- Greenberg R.D., *Language and Identity in the Balkans*, Oxford 2004.
- Iveković F., Broz I., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.
- Ivić P., *Srpski narod i njegov jezik*, Sremski Karlovci-Noví Sad 2001.
- Jagiello-Szostak A., *Idea narodu politycznego kontra etnonacjonalizm. Od jugoslawizmu do jugonostalgii*, Wrocław 2013.
- Jałowiecki B., Sekuła E. A. red., *Metropolie mniejszości, mniejszości w metropoliach*, Warszawa 2011.
- Jaroszewicz H., *Jugosłowiańskie spory o status języka serbsko-chorwackiego*, Wrocław 2006.
- Jaroszewicz H., *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004.
- Jelavich, B., *Historia Bałkanów. Wiek XVIII i XIX*, Kraków 2005.
- Jergović M., *Ojciec*, Wołowiec 2012.
- Jergović M., *Zagrebačke kronike*, Beograd 2010.

- Jezernik B., *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, Kraków 2004.
- Jezernik B., *Naga Wyspa. Gułag Tity*, tłum. J. Pomorska, J. Sławińska, Wołowiec 2013.
- Jezernik B., *Non cogito ergo sum. Arheologija neke šale*, Ljubljana 1994.
- Kaldor, M., *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford 1999.
- Kale E., *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Osijek-Zagreb-Split 1999.
- Kamberović H. red., *Historijski mitovi na Balkanu*, Sarajevo 2003.
- Kaplan R. D., *Bałkańskie upiory. Podróż przez historię*, Wołowiec 2010.
- Karamatić M., *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austrougarske uprave 1878–1914*, Sarajevo 1992.
- Kasapović M., *Bosna i Hercegovia. Podjeljeno društvo i nestabilna država*, Zagreb 2005.
- Kathuria S., *Western Balkan Integration and the EU: An Agenda for Trade and Growth*, Washington 2008.
- Kiss C. G., *Lekcja Europy Środkowej. Eseje i szkice*, Kraków 2009.
- Kivimaki T., Kramer M., Pasch P., *Dinamika konflikta u multietničkoj državi Bosni i Hercegovini. Studija analize konflikta u pojedinim državama*, Sarajevo 2012.
- Kiwuwa D.E., *Ethnic Politics and Democratic Transition in Rwanda*, London/New York 2012.
- Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 2012.
- Kordić S., *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010.
- Koseski A., *W bałkańskim tygłu*, Pułtusk 2002.
- Kosić I., *Goli otok. Najveći Titov konclogor*, Zagreb 2009.
- Koszel B., *Mittleuropa rediviva? Europa Środkowo- i Południowo-Wschodnia w polityce zjednoczonych Niemiec*, Poznań 1999.
- Krysieniel K., *System polityczny Republiki Chorwacji*, Poznań-Chorzów 2007.
- Krysieniel K., *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012.
- Krysieniel K., Wojnicki J., *Partie i systemy partyjne państw byłej Jugosławii*, Pułtusk-Warszawa 2009.
- Kuczyński M., *Krwawiąca Europa. Konflikty i punkty zapalne w latach 1990–2000. Tło historyczne i stan obecny*, Warszawa 2001.
- Kuljić T., *Šećanje na titoizam. Između diktata i otpora*, Beograd 2011.
- Lebl Ž., *Ljubičica bela. Vic dug dve i po godine*, Gornji Milanovac 1990.
- Lijphart A., *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, Yale 1977
- Lovrenović I., *Bosanski Hrvati: esej o agonii jedne evropsko-orijentalne mikroklture*, Zagreb 2010
- Lubaś W., *Polityka językowa*, Opole 2009.
- Lubik-Reczek N., *Państwa postjugosłowiańskie wobec członkostwa w Unii Europejskiej i NATO (analiza porównawcza)*, Toruń 2011.
- Łakota-Micker M., *Proces akcesji Republiki Chorwackiej do Unii Europejskiej*, Wrocław 2011.

- Magaš B., *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980–1992*, London – New York 1993.
- Makkai A., *In Quest of the „Miracle Stag”: The Poetry of Hungary : an Anthology of Hungarian Poetry in English Translation from the 13th Century to the Present in Commemoration of the 1100th Anniversary of the Foundation of Hungary and the 40th Anniversary of the Hungarian Uprising of 1956*, t. 1, Chicago – London 1996.
- Malcolm N., *Bosna. Kratka povijest*, Sarajevo 2011.
- Mappes-Niediek N., *Kroatien: Das Land hinter der Adria-Kulisse*, Berlin 2009.
- Markešić I., *Hrvatska i Bosna i Hercegovina na Križu života*, Zagreb-Sarajevo 2012.
- Marković D., *Josip Broz i Goli otok*, Beograd 1990.
- Marković G., *Bosanskohercegovački federalizam*, Beograd 2012.
- Matić D., *Democratic Transition in Croatia: Value Transformation, Education, and Media*, Texas A&M University Press 2007.
- Matković H., *Povijest Jugoslavije: 1918–1991: Hrvatski pogled*, Zagreb 1998.
- Matvejević P., *Brewiarz śródziemnomorski*, Sejny 2003.
- Mazurek M., *Spółeczeństwo kolejki. O doświadczeniach niedoboru 1945–1989*, Warszawa 2010.
- Mesić S., *Kako je srušena Jugoslavija. Politički memoari*, Zagreb 1994;
- Mihailescu V., *Svakodnevnica nije više ono što je bila. Beleške jednog balkanskog antropologa u doba tranzicije*, Beograd 2002.
- Mihailović D., *Kad su cvetale tikve*, Novi Sad 1968.
- Moguš M., *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb 1995.
- Moroz-Grzelak L., *Bracia Słowianie. Wizje wspólnoty a rzeczywistość*, Warszawa 2011.
- Moskovljević P., *Srbi i njihov jezik*, Beograd 2002.
- Nešković R., *Nedovršena država. Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2013.
- Nikčević T., *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd 2010.
- Nišić S., *Globalna sila i bezbednost Balkana*, Beograd 2002.
- Nuić V. red., *Hrvatska povijest*, Split 2002.
- Oczkova B., *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*, Kraków 2006.
- Okey R., *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg „Civilizing Mission” in Bosnia, 1878–1914*, Oxford 2007.
- Pavličević D., *Historia Chorwacji*, Poznań 2004.
- Pavłowitch, S.K., *Historia Bałkanów (1804–1945)*, Warszawa 2010.
- Perković A., *Sedma republika. Pop kultura u Yu raspadu*, Zagreb-Beograd 2011.
- Petrović T., *Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*, Beograd 2012.
- Pięciak W., *Niemcy. Droga do normalności. Polityka zagraniczna RFN od wojny o Kuwejt do wojny o Kosowo*, Warszawa 2000.
- Pirjevec J., *Tito, Stalin in Zahod*, Ljubljana 1987.

- Podhorodecki L., *Jugosławia. Dzieje narodów, państw i rozpad federacji*, Warszawa 2000.
- Radovanović M., *Sociolingvistika*, Beograd 1986.
- Rae D.W., Taylor M., *The Analysis of Political Cleavages*, New Heaven–London 1970.
- Raguž D., *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb 1997.
- Ramet S., *Balkan Babel. The Desintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the fall of Milošević*, Westview Press 2002.
- Ramet S. P., *Central and Southeast European politics since 1989*, Cambridge University Press 2010.
- Rekć M., *Mity narodowe i ich rola w kreowaniu polityki na przykładzie państw byłej Jugosławii*, Łódź 2013.
- Rot K., *Od socjalizma do Evropske Unije. Ogledi o svakodnevnom, životu u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 2012.
- Rycerska I., *Rozpad Jugosławii*, Kielce 2003.
- Samardžija V., Butković H. (red.) *From Lisbon Strategy to Europe 2020*, Zagreb: Institute for International Relations, Zagreb 2010.
- Sarajlić E., *Kulura culture. Etnicitet, postmodernost i politika*, Mostar 2010.
- Schiller U., *Deutschland und „seine“ Kroaten: Vom Ustasa-Faschismus zu Tudjman's Nationalismus*, Bremen 2009.
- Silić J., Anić V., *Pravopis hrvatskoga jezika*, Zagreb 2002.
- Silić J., Pranjković I., *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb 2005.
- Sokołowska P., *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa RFN wobec państw obszaru byłej Jugosławii w latach 1990–2005*, Toruń 2010.
- Staniszewski A., Tarnowska B. red., *Folklor i pogranicza*, Olsztyn 1998.
- Sujecka J. red., *Semantyka Rosji na Bałkanach*, Warszawa 2011.
- Škiljan D., *Jezična politika*, Zagreb 1986.
- Škiljan D., *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*, Zagreb 2002.
- Šo D., Štikš I. red., *Državljeni i državljanstvo posle Jugoslavije*, Beograd 2012.
- Štrbac Č., *Svedočanstva o 1948. Fragmenti za istoriju*, Beograd 1989.
- Taczyńska K., Sochacki S., Zečević M., *Poznać Bałkany. Historia – polityka – kultura*, Toruń 2011.
- Tanner M., *Croatia. A Nation forged in war*, Yale University Press 1997.
- Tatalović S., *Nacionalne manjine u Hrvatskoj*, Split 2005.
- Tazbir J., *Polska przedmurzem Europy*, Warszawa 2004.
- Toal, G., *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*, London 1996.
- Todorova M., *Bałkany wyobrażone*, Wołowiec 2008.
- Tuđman F., *Nationalism in contemporary Europe*, Boulder, Colo. : East European Monographs ; New York : distributed by Columbia University Press, 1981.
- Tuđman F., *Velike ideje i mali narodi*, Zagreb 1969.
- Ugrešić D., *Žycie jest bajką*, Kraków 2011.

- Velić A., *Bošnjaci i Evropa, Bošnjačko razumijevanje Evrope i zapadnoevropske kulture u periodu austrougarske uprave nad Bosnom i Hercegovinom 1878–1918*, Sarajevo 2013.
- Velikonja M., *Evroza. Kritika novog evrocentrizma*, Beograd 2007.
- Vučetić R., *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Beograd 2012.
- Waldenberg M., *Narody zalezne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa 2000.
- Waldenberg M., *Rozbicie Jugosławii. Od separacji Słowenii do wojny kosowskiej*, Warszawa 2003.
- Walkiewicz W., *Jugosławia. Państwa sukcesyjne*, Warszawa 2009.
- Waltz, K., *Struktura teorii stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2010.
- Wiatr J.J., *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*, Warszawa 2006
- Winland D., *We Are Now a Nation: Croats Between „Home and Homeland”*, University of Toronto Press, 2013.
- Wojciechowski M., Schattkowsky R. red., *Regiony pograniczne Europy Środkowo-Wschodniej w XVI-XX wieku. Społeczeństwo-gospodarka-polityka*, Toruń 1996.
- Wojnicki J., *Proces instytucjonalizacji przemian ustrojowych państw postjugosłowiańskich*, Pułtusk 2007.
- Wyżkiewicz-Maksimow R., *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*, Gdańsk 2012.
- Zacharias M.J., *Komunizm. Federacja. Nacjonalizmy. System władzy w Jugosławii 1943–1991. Powstanie. Przekształcenia. Rozkład*, Warszawa 2004.
- Zakošek N., *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb 2002.
- Załęski P., Breslavskaja E., Włodarkiewicz M. red., *Tożsamości narodowe na obszarze postradzieckim. Między dziedzictwem a tradycją wynalezioną*, Warszawa 2012.
- Zarycki T. red., *Polska wschodnia i orientalizm*, Warszawa 2013.
- Zeitler K.P., *Deutschlands Rolle bei der völkerrechtlichen Anerkennung der Republik Kroatien unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Außenministers Genscher*, Marburg 2000.
- Zieliński B. red., *Tradycje pogranicza i przestrzenie tradycji. Od komunizmu do postmodernizmu i postkolonializmu*, Poznań 2008.
- Zoretić J., *Goli otok – Hell in the Adriatic*, Virtualbookworm.com Publishing Inc. 2004.
- Zukić A., *Demokratski izbowi u Bosni i Hercegovini 1990–2010*, Sarajevo 2012.
- Żelazny W., *Etniczność. Ład – konflikt – sprawiedliwość*, Poznań 2006.
- Вуковић Ч., Развође, Београд 1968.
- Михаиловић Д., Голи оток, књ. 4, Београд 2011.
- Зековић Р., Ђавоље вријеме. Живот са Голим отоком, Београд 2000.

Artykuły

- Alibegović D.J., Slijepčević S., Kordej-De Villa Ž., *Can Local Governments in Croatia Cope with more Responsibilities*, w: „*Lex Localis: Journal of Local Self-Government*”, 11(3), 2013.
- Antić M., *The Parliamentary Elections in Croatia, December 2011*, „*Electoral Studies*” 31/ 2012.
- Bakić-Hayden, M., *Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia*, „*Slavic Review*” 1995, Vol. 54, No. 4, s. 917-931.
- Bataković D.T., *Etnički i nacionalni identitet u Bosni i Hercegovini (XIX – XX vek.)*. Jezik, vera, identitet, „*Dijalog Povesničara-Istoričara*” 2001, t.3.
- Beck U., *Der militärische Pazifismus*, „*Süddeutsche Zeitung*”, 19.04.1999.
- Bertram Ch., *Der Weg in die Tragödie*, „*Die Zeit*”, 11.12.1992.
- Bieber F., *After Dayton, Dayton? The Evolution of an Unpopular Peace*, „*Ethnopolitics*” 2006, nr 1(5).
- Bieber F., *Croat Self-Government in Bosnia – A Challenge For Dayton?*, „*ECMI Brief*” nr 5, May 2000.
- Bilski M., *Sezon turbofolkowych polityków*, „*Dziennik Gazeta Prawna*”, 6-8 stycznia 2010.
- Borožan Đ., *Demografski identitet Srba i Hrvata u Jugoslaviji prema popisima stanovništva od 1921. do 1991. Godine*, w: „*Dijalog povjesničara – istoričara*”, Zagreb 2003.
- Bosnia: State Institutions under Attack*, „*Crisis Group Europe Briefing N°62*”, 6 May 2011.
- Bosnia's Dual Crisis*, „*Crisis Group Europe Briefing N°57*”, 12 November 2009.
- Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform*, „*Crisis Group Europe Briefing N°68*”, 12 July 2012.
- Bosnia's November Elections: Dayton Stumbles*, „*ICG Balkans Report No. 104*”, 18 December 2000.
- Cvrtila, V., *Republika Hrvatska – gateway prema jugoistočnoj Europi*, „*Politička misao*”, 2000, vol. XXXVII, nr. 1, 2000.
- Čačić-Kumpes J., Gregurović S., Kumpes J., *Migracija, integracija i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj*, „*Revija za sociologiju*”, nr 42/2012.
- Deszczyński M.P., *Wykluczenie Komunistycznej Partii Jugosławii z Biura Informacyjnego Partii Komunistycznej i Robotniczej*, „*Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*” 1993, t. 28.
- Dyras M., *Chorwackie „muzeum” pod krawatem*, „*Slavia Meridionalis*”, nr 5/2005.
- Ernst A., *Nein danke, Deutschland*, „*Neue Züricher Zeitung*”, 20.06.2013.
- Gabrič A., *Slovenska kulturnopolitična razhajanja med kulturno ustvarjalnostjo in politično akcjo 1980–1987*, „*Zgodovinski Časopis*” 2002, nr 1–2.
- Gorup R., *Representations of Trauma in Narratives of Goli Otok*, „*Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*” 2007, No. 21 (2).

- Górka-Winter B., *Polityka zewnętrzna UE wobec Bałkanów Zachodnich – wniosek Chorwacji o przystąpienie do UE*, *Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych (PISM)* nr 36 (140), 2003.
- Gruenwald O., *Yugoslav Camp Literature: Rediscovering the Ghost of Nation's Past-Present-Future*, „*Slavic Review*” 1987, nr 3/4, t. 46.
- Hilz W., *Kontinuität und Wandel deutscher Außenpolitik nach 1990*, w: *Deutsche Außenpolitik*, „*Informationen zur politischen Bildung*” 2009, z. 304.
- Hoffman G., *Wie Deutschland in den Krieg geriet*, „*Die Zeit*”, 12.05.1999.
- Jaroszewicz H., 2003a, *Główne tendencje w przemianach języka chorwackiego i chorwacka polityka językowa w latach 1990–1996*, „*Rocznik Slawistyczny*”, LIII.
- Jaroszewicz H., 2003b, *Polityka językowa a nacjonalizm językowy. Próba systematyzacji pojęć*, „*Socjolingwistyka*”, XVII.
- Jerkov A., *Literatura nie znosi wyrachowania*, tłum. A. Kijewska, „*Tygiel Kultury*” 2003, nr 7–9.
- Judah T., *Good News for the Western Balkans, Yugoslavia is Dead – Long Live the Yugoslphere*, *LSEE Research on South Eastern Europe*, London 2008.
- Kadić A., *The Stalin–Tito Conflict as Reflected in Literature*, „*Slavic Review*” 1978, Vol. 37, No. 1.
- Kasapović M., *Bosnia and Herzegovina: Consociational Or Liberal Democracy?*, „*Politička Misao*” 2005, nr 5.
- Lauth Bacas J., *Greek Attitudes Towards EU Inclusion: Controversial Discourses of Belonging*, „*Ethnologia Balcanica*”, vol. 8 (2004).
- Lijphart A., *Consociational Democracy*, „*World Politics*” 1969, nr 2(21)
- Lijphart A., *Consociational Theory: Problems and Prospects. A Reply*, „*Comparative Politics*” 1981, nr 3.
- Lucardie P., *Prophets, Purifiers and Prolocutors: Toward Theory of Emergence of New Parties*, „*Party Politics*”, vol. 6(2)/2000.
- Moser R. G., *Electoral Systems and the Number of Parties in Post-Communist States*, „*World Politics*”, 1999, 51(3).
- Muś J., *Chorwacja. Źródła jedności i perspektywy współpracy w Europie Środkowej*, „*Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*”, nr 11/2003, z.1.
- Paszkiwicz J., *Główne determinanty polityki bezpieczeństwa narodowego Republiki Chorwacji w latach 1995- 2013* w: „*Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*”, XX, Poznań 2013.
- Pawłowski A., 2006, *Problemy polskiej polityki językowej w Unii Europejskiej*, „*Socjolingwistyka*”, XX.
- Promemorija o hrvatskome jeziku, 1996, *Matica hrvatska*, „*Jezik*”, XLIII, 5.
- Razsa, M., Lindstrom, N., *Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tuđman's Croatia*, „*East European Politics and Societies*”, 2004, Vol. 18, No. 4.
- Razsa, M., Lindstrom, N., *Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tuđman's Croatia*, „*East European Politics and Societies*”, 2004, Vol. 18, No. 4.

- Starč N., Črnjar K., *Prostorno planiranje i gospodarska politika – izazovi integracije*, w: *Prostorno planiranje u Primorsko-goranskoj županiji*, M. Črnjar, (red.), Zavod za prostorno uređenje PGŽ, Rijeka 2011.
- Stubbs P., *International Non-State Actors and Social Development Policy*, "Global Social Policy", Vol. 3, No. 3, 2003.
- Stubbs P., Zrinščak S., *Croatian Social Policy: The Legacies of War, State-building and Late Europeanization*, „Social Policy & Administration”, 43 (2).
- Taczyńska K., *Problemy z jugosłowiańską pamięcią* [Božidar Jezernik, Naga Wyspa. Gułag Tity], w: „Znak” 2013.
- Tatalović, S., *Nacionalni interesi i nacionalna sigurnost Hrvatske*, „Međunarodne studije” 2000, Vol. I.
- Turek E., *Prioriteti vanjske politike Republike Hrvatske*, „Politička misao”, Vol XXXVIII, (2001), br. 2.
- Voipio T., *Finnish Perspectives on the Role of the International Non-State Actors in Policy Formation*, „Global Social Policy”, Vol. 3, Vol. 3, 2003, s. 360.
- Vukoja I., *Hrvatsko pitanje u BiH kao pitanje političke kulture i gradjanske vrline*, „Status”, 2013 nr 16.
- Vukoja I., *Primjeri ne-konstitutivnosti i ne-jednakopravnosti Hrvata u Federaciji BiH*, „Status”, 2013, nr 16.

Autorzy

Cichosz Marzena, doktor, pracownik Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, zajmuje się problematyką systemów państw Europy Środkowo-Wschodniej, zmianą systemową oraz marketingiem politycznym.
e-mail:marzena.cichosz@uni.wroc.pl

Gelles Katarzyna dr hab., adiunkt w Zakładzie Badań Niemcoznawczych Instytutu Studiów Międzynarodowych na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na zagadnieniach polityki międzynarodowej XIX i XX w., w tym problematyce niemieckiej – dziejach najnowszych, w szczególności polityce zagranicznej państw niemieckich po 1945 r. oraz zjednoczonych Niemiec.
e-mail:katarzyna.gelles@uni.wroc.pl

Jagiello-Szostak Anna doktor w Zakładzie Badań Wschodnich, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski. Absolwentka filologii słowiańskiej, profil serbsko-chorwacki, oraz stosunków międzynarodowych na Uniwersytecie Wrocławskim. Autorka monografii pt. „Idea narodu politycznego kontra etnonacjonalizm. Od jugoslawizmu do jugonostalgii”. Zainteresowania badawcze: kwestie narodowościowe, nacjonalizm, polityka zagraniczna i bezpieczeństwa ze szczególnym uwzględnieniem Europy Południowo-Wschodniej.
e-mail:anna.jagiello-szostak@uni.wroc.pl

Jaroszewicz Henryk (ur. 1974 w Gliwicach), absolwent polonistyki oraz serbokroatyстики na Uniwersytecie Opolskim. W 2003 r. obronił na tej uczelni pisaną pod kierunkiem prof. Władysława Lubasia pracę doktorską pt. „Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim”. W latach 2001–2004 lektor języka polskiego i wykładowca na Uniwersytecie Zagrzebskim. Od 2006 r. związany z Instytutem Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego. Autor dwóch monografii oraz przeszło trzydziestu artykułów i rozpraw opublikowanych w polskich i zagranicznych tytułach naukowych. Jego naukowe zainteresowania wiążą się z najnowszą historią języków słowiańskich oraz frazeologią porównawczą polsko-serbską. Mieszka w Legnicy.
e-mail:hjarosz@interia.pl

Kordej-De Villa Željka doświadczona badaczka w dziedzinie ekonomii środowiska i polityki ochrony środowiska. Jest starszym pracownikiem naukowym i kierownikiem Zakładu Gospodarki Regionalnej, Zrównoważonego Rozwoju i Zarządzania w Instytucie Ekonomii, w którym zaczęła pracę w 1987 r. Jest zaangażowana w badania stosowane w dziedzinie ekonomii środowiska, gospodarki regionalnej oraz w projekty doradcze. Obroniła doktorat w dziedzinie ekonomii na Uniwersytecie w Zagrzebiu na Wydziale Ekonomicznym,
e-mail: zkordej@eizg.hr

Łakota-Micker Małgorzata, absolwentka Wydziału Nauk Społecznych Instytutu Studiów Międzynarodowych oraz Filologii Słowiańskiej, profil serbsko-chorwacki, Uniwersytetu Wrocławskiego. Adiunkt na Wydziale Nauk Społecznych UWr. Zajmuje się problematyką krajów Europy Środkowo-Wschodniej i stosunkami euroatlantyckimi. Autorka publikacji poświęconych państwu Bałkanów Zachodnich a przede wszystkim: Republice Chorwacji i Czarnogórze.

Orzechowska Ida, doktorantka w Instytucie Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Jej główne zainteresowania badawcze to bezpieczeństwo międzynarodowe, Bałkany i stabilność systemów międzynarodowych.
e-mail: idaorzechowska@gmail.com

Rašić Bakarić Ivana jest pracownikiem naukowym w Zakładzie Gospodarki Regionalnej Zrównoważonego Rozwoju i Zarządzania w Instytucie Ekonomicznym. Obroniła doktorat w dziedzinie ekonomii na Uniwersytecie w Zagrzebiu. Jej obszary zainteresowań to gospodarka regionalna, nierówności regionalne, rozwój regionalny i lokalny, wskaźniki rozwoju.
e-mail: irasic@eizg.hr

Rekć Magdalena adiunkt na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Autorka wielu publikacji naukowych na temat Bałkanów Zachodnich, przede wszystkim w kontekście jakościowych czynników zmian w polityce.
e-mail: mrekc@uni.lodz.pl

Starc Nenad jest starszym pracownikiem naukowym w Zakładzie Gospodarki Regionalnej Zrównoważonego Rozwoju i Zarządzania w Instytucie Ekonomicznym. Posiada dyplom magistra urbanistyki Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkley oraz doktorat Uniwersytetu w Zagrzebiu. Zainteresowania badawcze to ekonomia ekologiczna i środowiska oraz rozwój wysp.
e-mail: nstarc@eizg.hr

Stubbs Paul socjolog urodzony w Wielkiej Brytanii, starszy pracownik naukowy w Instytucie Ekonomicznym, Zagrzeb, Chorwacja. Główne obszary badawcze to ruchy

społeczne w Europie Południowo-Wschodniej; europeizacja; polityka społeczna i integracja społeczna w Chorwacji i obszarze postjugosłowiańskiego.
e-mail: pstubbs@eizg.hr

Taczyńska Katarzyna doktor, absolwentka filologii polskiej, filologii bałkańskiej, podyplomowego studium nauczania języka polskiego jako obcego i studiów podyplomowych w zakresie gender na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Obecnie jest zatrudniona w Pracowni Badań nad Pamięcią Zbiorową w Postkomunistycznej Europie na UMK przy realizacji grantu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki – SONATA 2, nr 2011/03/D/HS2/06170 (kierownik: dr Rigels Halili). Pracuje również jako lektorka języka serbskiego i języka polskiego jako obcego na UMK. Jej zainteresowania naukowe skupiają się na dyskursie literackim dotyczącym jugosłowiańskich obozów politycznych oraz współczesnej literaturze serbskiej, szczególnie kobiecej. Píše doktorat na temat serbskiego literackiego i historycznego obrazu Golego otoku. Współredaktorka serii „Poznać Bałkany”.
e-mail: ktaczynska@umk.pl

Wojnicki Jacek dr hab. prof. Uniwersytetu Warszawskiego, absolwent Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych UW, wykładowca Instytutu Europeistyki, pracownik Zakładu Europejskich Studiów Subregionalnych. Obszary badawcze: przemiany ustrojowe w państwach Europy Środkowej i na Bałkanach, partie i systemy partyjne, systemy władz lokalnych i regionalnych w Polsce i w Europie.
e-mail: jacekwojnicki@poczta.onet.pl

Zdeb Aleksandra, absolwentka politologii na Uniwersytecie Jagiellońskim, obecnie doktorantka w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ. Jej zainteresowani badawcze koncentrują się wokół społeczeństw wieloetnicznych oraz strategii zarządzania podziałami i konfliktami, ze szczególnym uwzględnieniem państw obszaru postjugosłowiańskiego.
e-mail: aleksandra.zdeb@uj.edu.pl

Zrinščak Siniša jest profesorem socjologii na Wydziale Prawa, Uniwersytet w Zagrzebiu. Zainteresowania badawcze dotyczą polityki społecznej Chorwacji, społeczeństwa obywatelskiego w Chorwacji oraz socjologii religii.
e-mail: sinisa.zrinscak@pravo.hr